

249247

Т. СХІ.

Р. 1912, кн. V.

Рік XXI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛЬОНІ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. СХІ.

1912, V B.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—→→ Вакінчено 31 X с. с. 1912. ←←

Т. СХІ.

Р. 1912, кн. V.

Рік ХХІ.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. СХІ.

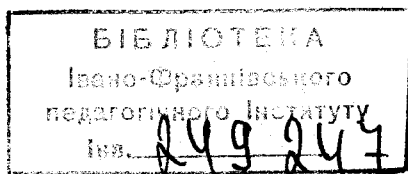
1912, V B.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Запичено 31/X с. с. 1912.

НБ ПНУС

249247

Зміст CXI тому.

1. Зміст тому с. 3—4
2. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до полов. XVII ст., написав Федір Срібний. IV. Матеріяльні відносини братчиків (докінченне слідує) с. 5—24
3. Студії над українськими народніми піснями, подає Іван Франко. Додатки й поправки, V—XV. с. 25—52
4. Чуднівська кампанія 1660 р., студії Василя Герасимчука (далі) с. 53—83
5. Критичні замітки до тексту поезій Шевченка, написав Юліян Романчук (докінченне слідує) с. 84—116
6. Григорій Ількевич як етнограф, написав Андрій Франко (докінченне) с. 117—139
7. Miscellanea: З зарання української преси в Галичині, подав М. Возняк с. 140—159
8. Наукова хроніка: Західній погляд на східню Європу (K. Dieterich, Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen dargestellt), под. М. Федюшка с. 160—168
9. Бібліографія (оцінки, реферати, замітки): преісторія, антропология, археология й історія штуки, історія політична й культурна, література, жите суспільне й культурне (реєстр ширших обговорень див. с. 234) с. 169—235
10. Оголошення с. 236—240

Inhalt des CXI Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauro-pigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahr., von Theodor Sribnyj. IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss folgt) S. 5—24

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko. Nachträge und Berichtigungen, V—XV . S. 25—52
4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Vasyľ Herasymčuk (Fortsetzung) S. 53—83
5. Kritische Bemerkungen zu dem Texte der Dichtungen Ševčenko's, von Julian Romančuk (Schluss folgt) S. 84—116
6. Gregor Ilkevč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss) S. 117—139
7. Miscellanea: Aus der Frühzeit der ukrainischen Presse in Galizien, von M. Woznjak S. 140—159
8. Wissenschaftliche Chronik: Eine westeuropäische Ansicht über Osteuropa (K. Dieterich, Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen dargestellt), von M. Fedjuška S. 160—168
9. Bibliographie (Rezensionen, Referate, Bemerkungen): Vorgeschichte, Anthropologie, Archäologie und Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Literatur, soziales und kulturelles Leben (Register grösserer Besprechungen s. S. 234) S. 169—235
10. Annoncen S. 236—240

Студії над організацією львівської Ставропіїї

від кінця XVI до полов. XVII ст.¹⁾

Написав *Федір Срібний*.

IV. Матеріальні відносини братчиків.

Історія економічного стану братчиків, як загалом львівських Русинів, з кін. XVI і XVII ст., до тепер в літературі, поминувши літописи і загальні історії Львова, майже незвісна.²⁾ Брак спеціальних праць і опублікованого матеріалу дає себе сильно відчувати. Дослідники займали ся діяльністю самого брацтва, не звертаючи майже зовсім уваги на відносини братчиків поза брацтвом. В наслідок сього братчики, особливо сеніори звінені нам з імен, поза котрими паде густа тінь. Нашою задачею є виповнити бодай в частині сю прогалину передовсім на основі актів міського архиву, причім зазначаємо з гори, що для вибраного нами періоду часу не вичерпуємо цілого матеріалу.

З кін. XVI і в пол. XVII ст. бачимо в брацтві, як загалом серед львівських Русинів, роди давно тут оселені і елемент свіжий. Представителями перших Луцькі і Бабиці. В радецьких актах ще з першої пол. XVI ст. згадує ся Федько Луцький, що походив з Луцька³⁾ і сидів на Руській вулиці.

Принято на засіданю історичної секції дня 9 липня 1912.

¹⁾ Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка за 1911 р. кн. VI і за 1912 р. кн. II.

²⁾ Деякі звістки подав В. Ловіньський, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII w.*, 1890, друге вид. 1892.

³⁾ Іван Крипякевич, Львівська Русь в першій половині XVI в., в Записках за 1907 р. т. LXXVII—LXXIX, кн. IV B, ст. 41 і Русини властители у Львові в першій половині XVI ст. (Науковий Збірник присвячений проф. М. Грушевському), відбитка, с. 16.

Сенько Луцький, звісний з братських актів з кін. XVI і поч. XVII ст., доходить в 1597 р. своїх прав прав до двох частій камениці по своїм батьку і свідчить ся Хоמוю кушнірем, міщанином, і Федьком крамарем, передміщанином, що він є правним сином Стецька Луцького, львівського міщанина, і його жінки Маргарети. При тім покликуює ся ще на свого діда Федька Луцького, батька Стецька, і на його ординацію між синами і доньками.¹⁾ Так само ще в першій пол. XVI ст. на Руській вулиці мешкали Бабичі. В радецьких актах з кін. XVI ст. виступає Хома Бабич, котрий в процесі з 1587 р. згадує свого вітця Івана і діда, теж на іня Хома, львівських міщан.²⁾ Син Хоми Бабича (внука) Іван³⁾ мешкав на Руській вулиці, як про се свідчить складка з 1609 р.⁴⁾ Таким чином Іван Бабич що найменше з прадіда був оселений у Львові.

До давних родів в брацтві з кін. XVI ст. належали і оба Брасовські, Іван і його брат Дмитро. Їх отець Демко мав в першій половині сього століття дім під вірменською лазнею, названий Сидорівським, по своїм батьку Тимку. Одна протестація з кін. XVI або поч. XVII ст. говорить, що Дмитро Красовський з прадідів був в цеху кравецьким.⁵⁾ Заакліматизовані у Львові на передомі XVI і XVII ст. були теж Мороховські. В першій пол. XVI ст. згадує ся Матвій Романович з Дрогобича, названий Мороховським.⁶⁾ Звідки инде довідуємо ся, що мав він багатий крам в ринку.⁷⁾ Тут мешкав братчик Стефан Мороховський крамар, як про се свідчать радецькі акти і братський реєстр з 1609 р., а се вказує на той самий рід.

Таких родів здавна оселених і вже заакліматизованих у Львові було в брацтві більше, але не все можемо виказати їх генеалогічну звязь з попередними. Побіч них осідав тут свіжий елемент. В одній трансакції з 1586 р. записаний Хома, зять Бабича, кушнір, котрий переселив ся сюди з Косова. Він відступає свою частину дому і огорода, яку одержав по смерті

¹⁾ Львівський міський архів, *Inducta Judicii Civilis* (1596—1598) під 1597 р., pag. 608—610, s. 373.

²⁾ *Acta Consularia*, t. 12, p. 954—958, s. 1396.

³⁾ *Ibid.*, під 1608 р., t. 22, p. 737—738, s. 758, де в тестаменті Сенька Луцького знаходимо звістку про се споріднене Івана Бабича,

⁴⁾ Арх. Юг. Зап. Рос., ч. I, т. XI, с. 303—304.

⁵⁾ *Ibid.*, т. X, ч. 206, с. 506.

⁶⁾ Крипякевич, ор. с. Записки, 1907, кн. III В, с. 90.

⁷⁾ Зубрицький, *Kronika miasta Lwowa*, с. 168.

свого батька і матери в Косові, дідичній місцевості шляхотних Миколая і П'єроніма Язловецьких, свому братови Ониськови, кушніреви, за пять марок польських.¹⁾ Коріфеї брацтва Рогатинці, Юрко і Іван, походили з Рогатина. На свіже їх переселене до Львова вказує їх процес в сідлярським цехом в 1585 р., де вони виступають як львівські передміщани з Рогатина, при чім зазначено, що вже перед двома літами вони мали справу з львівським старостою, отже вже в 1583 р. були тут оселені.²⁾ На походжене братчиків вказують теж такі імена в братських реєстрах: Алексей Григорієвич з Великих Лук, Василий Олексєвич Другобицький, Василий Стефанович Ярославський³⁾, Прокон Білдага з Белза⁴⁾, Василий Городецький.⁵⁾ З кін. XVI і в пол. XVII ст. осідають у Львові Греки, як свіжий елемент. Між ними були пришельці не лише з Греції, але також з українських міст, як Каменця Подільського і Бару, про що була вже згадка в попередній частині.

В самім Львові замітна тенденція до переселеня з передмість до міста, мимо значно висших цінь домів в обрубі міста. Іван Білдага виступає в 1579 р. як передміщанин. З своєю жінкою Марухною зрікає ся він всяких претенсій до дому і огороду на краківським передмістю коло костела св. Станіслава в користь другої сестри своєї жінки.⁶⁾ Акти півнійші зачисляють його до міщан. В 1587 р. сплачує він Миколая кушніра і його жінку, які відступають йому свої претенсії до камениці на Руській вулиці.⁷⁾ Микола Добрянський мав дім на краківським передмістю.⁸⁾ В 1603 р. купує він частину камениці на Руській вулиці.⁹⁾ При всій дорожнечі доми в самім місті представляли, видно, більшу вартість, ніж на передмістях, де їх в часі облоги нищив неприятель. В самім місті скорше можна було займати ся і торгівлею, ніж на передмістях.

Головний контингент брацтва походив з середини міста, ринку і Руської вулиці, де братчики здавна мали свої доми.

1) Acta Consularia, t. 12, p. 339—340, s. 467.

2) Ibid., t. 12, p. 131—136, s. 206.

3) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XII, Проток. с. 3—6.

4) Ibid., т. XI, с. 72. 5) Ibid., с. 78.

6) Acta Consularia, t. 10, p. 1086, s. 1153.

7) Ibid., t. 12, p. 979, s. 1419.

8) Ibid., t. 12, p. 481—482, s. 657.

9) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 29.

9) Officii Consularis 1580—1607.

Порівнюючи акти радецькі і братські, бачимо, що заможніші Русини, власителі домів, були рівночасно членами брацтва. Сепонукує нас в загальних рисах представити стан посідання Русинів в самім місті від кін. XVI до пол. XVII ст.

Як звісно Русинам не вільно було купувати каменець поза Руською вулицею. З усіх „націй“ в середині міста мають вони найменше каменець. Братський реєстр з початку 1609 р. числить всіх домів руських в самім місті лише 18, з того 3 дідичні належали до них в самім ринку, а 15 на Руській вулиці.¹⁾ Сей стан посідання задержали Русини до пол. XVII ст. з незначною зміною в їх користь. Ліпше стояли Вірмени і інші народи. В 1603 р. король Житмонт III дозволяє Вірменам мати у Львові каменець не більше як 73.²⁾ В 1654 р. король Ян Казимир постановив, що вільно їм понад се число купити ще 10 каменець в ринку.³⁾ В списі каменець і домів жидівських в місті і на передмістю, що належали до міської юрисдикції, в 1629 р. фігурує каменець 29, домів деревляних 5, а дожків під муром теж 5.⁴⁾ В 1648 р. було по Зубрицькому каменець приватних в місті близько 300, а між ними польських 164, вірменських 70, руських 20, а жидівських домів около 40.⁵⁾ Самі братчики числять в 1649 р. всіх каменець в місті 400, а між ними своїх „ліком“ лише 22, при чім жалують ся на гнет зі сторони магістрату, котрий накладає на них більшу контрибуцію ніж на інші народи.⁶⁾ Мимо процесів львівських Русинів з магістратом давні обмежання лишили ся і заборона купувати каменець поза Руською вулицею зістала ся для них в силі і в XVII ст. Правне їх положенє було гірше чим Вірмен.

Таким чином вже з кін. XVI ст. Русини-власителі в ринку належать до виїмків. З радецьких актів звісний передовсім Грицько Маркович Дуда, що мав крам багатий з малим мурованим домом під ратушевою вежею між домами і крамами Яна Вольфовича і Леська Малечкого. Сю свою реальність продав Дуда при кінци свого жита братчикови Івашкови Зінковичови дня 18 лютого 1583 р.⁷⁾ Грицько Дуда умер в 1583 р. ще

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 303—304.

²⁾ Рукопись бібл. Оссолінських ч. 2117, с. 109—110.

³⁾ Ibid. с. 130.

⁴⁾ Majer Balaban, Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w., додаток, с. 102.

⁵⁾ Kronika m. Lwowa, с. 311. ⁶⁾ Ibid. с. 324—325.

⁷⁾ Mon. Confr. I, ч. 63.

перед реформою брацтва, але з брацтвом оставав він в зносинах, а в часі своєї слабости на подаїру в 1582 р. візнав, що мав в депозиті церковних грошей 300 зл., які обезпечив на своїм мастку.¹⁾ Інші власителі-Русини в ринку звісні теж з братських реєстрів. В сусідстві Грицька Дуди, а від 1583 р. Івашка Зіньковича, мали свої камениці в ринку два другі крамарі, Лесько Малечкий і Стецько Мороховський. По смерті Леська Малечкого з кін. XVI ст. каменицю його одержав його брат Прокоп, котрий в 1608 р. обезпечив на ній довг винний брацтву на 1000 зл.²⁾

Згідно з радецькими актами подає стан посідання Русинів в ринку братський реєстр з початку 1609 р. Дідичних домів руських над богатими крамами вчисляє він три: Стецька Мороховського, Прокопа Малечковича і Миколая Савича. Сусідство останнього з Малечковичом вказує, що маємо тут до діла з тим самим домом, котрий в 1583 р. продав Грицько Дуда Івашкови Зіньковичови. Новий власитель був споріднений з Зіньковичом. Мати Миколая Савича походили з Зіньковичів.³⁾ Крім сього в ринку мешкали і інші Русини. В протестації з 1595 р. братчики кажуть, що не лише по вулицях, але і посеред ринку під самим ратушем мають кілька камениць, а також і по всіх домах польських, вірменських мешкають комірники, купці, ремісники і слуги їх релігії.⁴⁾ В реєстрі з 1609 р. фігурують Миколай Грек Іїне і Лесько кушнір, котрі держать доми в ринку „в сумах“, а „насмним ділом“ мешкають: Лукаш кравець, Теодор кушнір і Лукашева вдова.⁵⁾

Троха більше чим домів мали Русини крамів богатих в ринку, але все таки найменше з усіх народів. Таких крамів з кін. XVI ст. належало до Русинів лише о два менше від католиків, натомість не мали вони і третини того, що Вірмени.⁶⁾ Всі крами

¹⁾ Acta Consularia, t. 11, p. 1095—1096, s. 1357.

²⁾ Ibid., t. 22, p. 19—24, s. 14—16.

³⁾ Praecustoditio Nicolai Sawicz, A. C. під 1609 р. t. 22, p. 967—968, s. 983.

⁴⁾ Mon. Confr. II, ч. 334, с. 566.

⁵⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 303.

⁶⁾ В 1589 р. крамів богатих було 33. Католики мали 8, Русини 6, Вірмени 22, а за 2 вели спір з католиками. Убогих крамів т. є таких, в котрих крамарі менше заможні викладали свої товари на публичних місцях і лавках, а на ніч забирали, було 24. Католики мали 2, Русини 3, а Вірмени 19. (Barącz, Pamiętnik dziejów polskich, с. 8; Зубрицький, Kronika m. Lwowa, с. 102).

богаті, які були в руках Русинів, числом 6 належали до братчиків, вчисляючи тут і крами спірні. Крім властителів трех дідичних домів руських мали в ринку крами богаті і братчики крамарі в Руської вулиці, Хома Бабич, Іван Богатирець і Іван Білдага, а потім їх наслідники. Як свої каменіці так і сі крами Русини старають ся не пустити в чужі руки. За крам Хоми Бабича і інші його добра веде в 1587 р. спір Сенько Луцький, його сестрінець, з иншими претендентами і вкінци удержує ся в посіданю сього краму.¹⁾ Іван Богатирець, названий инакше Іваном Дяком, набуває в 1585 р. претенсії до краму богатого від Савини вдови, які вона одержала від Сачка сідляра і його жінки Евфемії Богатирівної.²⁾ По смерти Івана Богатирця держав сей крам в 1599 р. Яній Афендик за суму 100 зл., а плєніпотент Івана Красовського, опікуна нелітньої дочки Івана Дяка Анастасії, хоче йому сю суму звернути і жадає уступленя в краму.³⁾ Крім сього Сенько Луцький позиває Янія Афендика за сей крам, який по думці Луцького перейшов по Сачку на його жінку.⁴⁾ За инший крам богатий, названий Костівський, веде спір Іван Білдага з Вірменином Василем Филиповичом. Він доходить половини сього краму, частини Оріхни, доньки помершого Тимка Костевича, львівського міщанина. Як плєніпотент Оріхни заплатив Білдага Филиповичови 100 марок, а радецький уряд в 1587 р. постановив, що Филипович має опорожнити сю половину краму для Білдаги.⁵⁾ Невважаючи на се спір трєвав дальше. Такі спори і усильні стараня удержати ся при крамі богатім свідчать про значні доходи, які мали в сих крамів їх властителі.

Про такі крами і доми Русинів в ринку маємо і півнійші звістки. З кін. першої і на поч. другої четвертини XVII ст. беруть братчики чинш від „потомків Прокопа“, який платить їм на иншім місци Александер Прокопович „вглядомъ гмаховъ-братскихъ“.⁶⁾ В 1633 р. заплатив він останню рату довгу винного брацтву.⁷⁾ В знанім нам радецькім з 1608 р. між Прокопом Малечковичом, його дітьми і брацтвом фігурує його син

1) Acta Consul. t. 12, p. 1048—1049, s. 1525.

2) Ibid. t. 12, p. 239—240, s. 340.

3) Inducta Judiciі Civilis під 1599 р., pag. 122—123.

4) Ibid. p. 129, s. 198.

5) Acta Consularia, t. 12, p. 1036—1037, s. 1504—1505 et sequ.

6) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 366—367.

7) Ibid. с. 393.

Александр. Се свідчить, що він ідентичний з пізнішим Александром Прокоповичом, і що маємо тут до діла з тою самою каменницею в ринку, котру колись в кін. XVI ст. носідав Лесько Малечкий, а відтак його брат Прокоп. Реєстр з другої половини XVII ст. згадує про каменницю Прокоповичівську в ринку, котрої половину записав в 1669 р. Василь Леонович брацтву.¹⁾ Назва вказує теж на ту саму каменницю. З нагоди процесу братчика Кипріяна Кисельницького з маїстратом в 1669 р. за се, що Кисельницький купив каменницю поза Руською вулицею, довідуємо ся, що і інші Русини „против правам“ важили ся купувати каменіці в ринку і по інших вулицях.²⁾

Так само маємо принагідні звістки і про крами багаті, які братчики посідали в пол. XVII ст., або мали на них обезпечені свої суми. В 1650 р. Лукаш Сеферович платить чинш за два попередні роки від суми, довжної брацтву, яку обезпечив на своїм крамі багатім.³⁾ Василь Леонович мав крам багатий в каменници Прокоповичівській, який записав в 1669 р. брацтву. Такий крам відказала брацтву і Пелятія Лянтішева в 1661 р.⁴⁾ Реєстр з 1619 р. згадує про склеп матери Миколая Савича⁵⁾, котрий по списі з 1609 р. мав каменницю в ринку.

Крім сього стрічаємо звістки про інші крами братчиків часто своїм положенем ближше неозначені. Деякі з них знаходили ся при Руській вулиці. Легація Івана Василевича з 1674 р. була записана на склепнику инакше крамику Маріани Григоровичової, його матери.⁶⁾ Реєстр з 1645 р. згадує про склеп Янія Афендика.⁷⁾ Він знаходив ся в його каменници⁸⁾, котра стояла при Руській вулиці. В радецьких актах під 1650 р. з нагоди процесу після смерти Константина Медзалети фігурує його „склеп під баштою мулярською“, від котрого за два попередні роки заплачено чиншу зл. 4.⁹⁾ В коеквациї з 1656 р. приходить між иншим Ляшковська з крамом.¹⁰⁾ В братських реєстрах з другої половини XVII ст. записаний крам Захновичівський¹¹⁾ і т. д. Всі ті звістки представляють нам купецьку верству в брацтві.

1) Ibid. т. XII, с. 348. 2) Ibid. т. X, ч. 254.

3) Ibid. т. XI, с. 169. 4) Ibid. т. XII, р. 347—348.

5) Ibid. т. XI, с. 358. 6) Ibid. т. XII, р. 348.

7) Ibid. т. XI, с. 159. 8) Ibid. с. 169.

9) Acta Consul. t. 54, p. 1200.

10) Рукопись бібліотеки ім. Осолівських, ч. 1480.

11) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 234.

Братчики купують крами, винаймають їх і держать ярмарочні буди. В 1630 р. Михаїл Алвізій веде процес з Вірмешином Ілушковичом і жадає від нього уступлення з краму, при чім довідуємо ся про контракт, який зробив отець сього Вірмена Миколай з Алвізієм 16 мая 1628 р. Алвізій купив крам у Микодая Ілушковича і винаймає його йому на таких умовах на три роки: Ілушкович має Алвізію платити річно чиншу по 10 зл. і має сам сидіти в крамі, а не держати його через наємника. А коли би через 12 неділь не сидів сам в крамі, але держав крам замкнений або чиншу на означений час не заплатив має бути того самого дня з краму усунений разом з своїм товаром. Крім чиншу має Миколай Ілушкович платити всі податки з того краму. Контракт найму кінчиться ся на Великдень в 1631 р., почім Ілушкович має уступити крам Алвізію.¹⁾

Інший приклад винайму ярмарочної буди подає нам умова Івана Григоровича з міською льонгерією з дня 20 марта 1649 р. Уряд пускає йому в аренду публичне місце, що займає 6 ліктей, на котрім колись ставляла ярмарочну буду Лукашовичова. На сім місци вільно Григоровичови і його жінці Юстині Савичовій ставити таку буду до кінця життя на таких умовах: 1) Мають з того публичного місця, чи будуть його уживати чи ні, на кожний львівський ярмарок тоді, коли будуть вибирати дохід будний і ярмарочний платити по 15 зл. польс. до міської льонгерії через ціле своє жите. 2) В тій буді мають самі продавати свій крамний товар. 3) Сеї буди, а радше публичного місця, не вільно їм жадній особі в аренду пускати або заставляти. 4) Як би за оден рік не заплатили чиншу, то тратять право до сього місця. Вкінці репрезентанти льонгерії заявляють, що коли Іван Григорович і його жінка будуть вчасно що року платити чинш, то по їх смерти їх потомки будуть мати першеньство до сього місця. Сей „консенс“ був потверджений радецьким урядом в 1650 р.²⁾

Властители сих крамів і інші братчики мали свої дома або їх части головно на Руській вулиці.³⁾ Тут Русини стояли далеко дїльше ніж в ринку, де до них належали лише три дїдичні камениці. З кін. XVI і в пол. XVII ст. на Руській вулиці на місци домків стояли вже камениці. Деревляні дома на-

¹⁾ Acta Consul. t. 38, p. 769—771.

²⁾ Acta Consularia, t. 54, p. 52—55, s. 17.

³⁾ Крім нижняньої Руської вулиці обіймала ще і вул. Зацерковну і частину вул. Бляхарської.

лежали тут в тім часі вже до виїмків, але ще їх стрічаємо. В 1586 р. Корнят показав лавникам дім на Руській вулиці збудований його коштом з матеріялу деревляного і камінного.¹⁾ Йоахим Панькович, кравець, львівський міщанин, обезпечує в 1609 р. довг Андрееви Білдазі на деревлянім домі, що стояв в заду каменниці Білдаги. Ще з початком другої пол. XVII ст. між контрибуціями братчиків знаходимо датки бодай від одного домку і деревляного дому. В коекваці з 1656 р. фігурує домок Сеньківський, а в 1661 р. Грегорова стара платить „ретент“ з деревляного дому.²⁾

Та се рідкі випадки, які з трудом можна виловити з радецьких і братських актів. Поза тим на Руській вулиці стоять каменниці, які належать головню до братчиків. Тут купують вони і продають між собою каменниці, обтяжують їх довгами, сплачують претенсії інших осіб і набувають частини в них. Часто одна каменниця має двох або більше властителів. Оба Красовські, Іван і Дмитро, мають свої частини в каменниці Красовській або Демянівській, названій так очевидно від їх батька Демяна. Вона стояла між домами Васька Теневича і Вірменина Дановака. В 1588 р. Іван Красовський сплачує претенсії Васька Теневича, які він мав в сій каменниці на частині Анастазії, дочки помершого Демяна Красовського ще на основі запису з 1579 р.³⁾ В 1600 р. Іван Красовський продає частину сеї каменниці і огороду на галицькім передмістю на вулиці „Псячий ринок“, свому братови Дмитрови; згадують ся теж і інші претенденти. В 1582 р. мав певну суму обезпечену на сій каменниці Іван Красовський.⁴⁾ В 1602 р. Кмелер Фольтин і його жінка Катерина відступають свою частину так в каменниці Красовській, як і на огороді на галицькім передмістю Йоакимови Мокринському (Русинови), кравцеви і його жінці Анастазії Красовчанці.⁵⁾ При иншій нагоді Мокринській одержує інтромісію (правне взятє в посіданє) на частини Дмитра Красовського. На жаданє Мокринського присяжні лавники пішли до каменниці Красовських в справі виділення двох частин на її половині проданих Дмитром Красовським Мокринському. Заступник Івана Красовського підніє претенсії його до сих частин і вніє протестацію до радецьких актів

1) Acta Consular. t. 12, p. 724—725, s. 1030.

2) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 217.

3) Acta Consularia, t. 12, p. 1152—1153, s. 1670.

4) Ibid. t. 11, p. 861, s. 1072.

5) Officii Consularis, 1580—1608.

проти її інтронізації.¹⁾ Як бачимо в каменіці Красовських мали свої претенсії або частини аж кількох властителів.

Стрічаємо теж і інші продажі і купна домів або їх частин на Руській вулиці. Грицько Дуда продав 12 січня 1583 р. каменіцю Мишівську Геронімови (Ярошеву) Салпричці²⁾, від котрого купив її Іван Красовський в 1599 р.³⁾, а від нього брацтво в 1611 р.⁴⁾ Лесько Малечкий і його жінка Маргарета продають в 1583 р. свій ділчичний деревляний дім на рові коло дому Грицька Захарчика разом з долішнім і горішнім склепом мурованим, названим Сеньківським, Янієви Афендикови Грекови.⁵⁾ Каменіця Грицька Захарчика Губи, кушніра, перейшла на власність Івана Білдаги. Миколай-кушнір, бузький міщанин, зять Губи, продав в 1587 р. Білдазі свої претенсії до неї по смерті свого тестя. На Руській вулиці, як знаємо, мали свої ділчичні доми Хома Бабич і Сенько Луцький, котрий в 1597 р. доходив своїх претенсій до частин по своїм батьку і по своєму братови Іванови попі. Тут в 1586 р. набули каменіцю і Рогатинці, Юрко і Іван, від Анни Сумової, а Іван Богатирець від Георгія Пура магістра і Константина Корнякта дім і трут помершого Дмитра Чапниковича.⁶⁾ Вкінці в радецьких актах з кін. XVI ст. згадують ся на Руській вулиці дім Хоми кушніра і дім Губинський. Хома кушнір записав дня 21 жовтня 1596 р. половину свого дому своєму синові Стефанови і його жінці Софії, доньці Семена, міщанина Нового міста в самбірських обводі.⁷⁾ Губина Катерина продала в 1603 р. половину своєї частини Миколаєви Добрянському.

В результаті повний спис властителів Русинів і їх домів в „вулицях руських“ подає нам братський реєстр з початку 1609 р. Тут мешкає насамперед Андрей Димитрійович Білдагович, а відтак слідуєть доми в такому порядку: Лукаша Губи, Минцовський, Хоминої вдови, Василія Галицького, Рогатинців, Сенька Луцького, Івана Білдаги, Янія Афендика, Хоми старого кушніра, Яроша Салприки, Савичів, Григорія Бруханського, Івана Красовського і Марка Лянтіша. Деякі з тих домів держать вдовиці по своїх мужах. Крім дому Хоминої

¹⁾ Acta Consularia, t. 22, p. 1375 - 1376, s. 1373.

²⁾ Mon. Confr. I, ч. 68.

³⁾ Officii Consularis за літа 1580 - 1607. ⁴⁾ Ibid. 1608 - 1611.

⁵⁾ Acta Consul. t. 11, p. 1180 - 1182, s. 1486.

⁶⁾ Acta Consul. t. 12, p. 481 - 482, s. 657 і p. 731 - 732, s. 1051 - 1052.

⁷⁾ Mon. Confr. II, ч. 452.

вдови належать сюди дім Лукаша Губи, Сенька Луцького, Яроша Саприки і Марка Лянтіша. В інших мешкає часто по кількох властителів або фігурують в них особні льокатори. В домі Мишовським мешкає Яній Грек. В домі Рогатинців є „господарів“ аж чотирох; Іван Рогатинець, Прокоп Рогатинець, Тимко Платнір і Василій суконник. В домі Івана Білдаги живе „пан Лукіян і пан Григорій“, зяті його, міщани. В домі Хоми старого кушніра згаданий син його Стефан, міщанин. В домі Яроша Саприки крім вдови по ній живуть Гавриїл, син його, міщанин, і Хомина маларка, вдова. В домі Савичів є на сей час „державців“ трох. Павел кушнір, Лесько кушвір і Іван Бабоч. В домі Івана Красовського живуть „пан Роман і пан Андрей“ (Стрілецькі). Дім Марка Лянтіша держить жінка його, на сей час вдова, а в ній „пан Гаврилий“, син його, міщанин і „пан Маиолий“, зять його.

В особних рубриках вчисляє реєстр вдовиці і коморників: Остафієва вдова, Томашова Стецьковна вдова, Мацькова стара вдова..., Лукаш Бартникович кравець, Теодор кушнір, Сидор кравець, Петр перекупень, Теодор старий шинкар і т. д. Всіх домів руських у Львові (в ринку і на Руській вулиці) числить реєстр 18, коморників в тих домах є 9, а всіх вдовиць руських в самім місті 18.¹⁾ Властителі домів є заразом і членами брацтва, в котрім займають нераз важвійші функції. Натомість з коморників лише деякі належать до брацтва, як Лукаш Бартникович і Теодор кушнір. Стрічаємо між ними пе-

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 303—304. Спис вчисляє очевидно лише репрезентантів родин. Обчислім їх гіпотетично по сьому реєстру. В ринку мешкає руських родин: $3 + 2 + 3 = 8$, а на Руській вулиці: 29 (в тім 6 вдовиць) $+ 12$ вдовиць $+ 9$ коморників $= 50$. Разом з попередними в самім місті мешкало по сьому рахунку 58 родин, не вчисляючи тут жінок, котрих мужі жили, дітей, служби і т. д. Ся цифра дещо більша від тої, якої до тепер в літературі на означене скількості руських родів приймали. Їх числять на 30—40 родин. (Див. J. Neck, *Żywot i dzieła Szymona i Bartłomieja Zimorowiczów*, с. 39). В складках Русинів з кін. першої і в другій четвертині XVII ст. стрічаємо таке число родів, деколи в списках контрибуцій з пол. XVII ст. по двацять кілька або згадку навіть про кільканацять жертводавців, але поза ними мешкали ще Русини в чужих каменях, які часом до брацтва не належали. (Пор. рахунок коеквації в 1656 р. Рукопись бібл. Оссолинських, ч. 1480, *Nomina Inquilinorum*, тамже). Мимо сього число Русинів в самім місті в порівнаню з іншими націями було таки мало. Самих вірменських родин числять тут сто кількадесять. Натомість далеко більше було Русинів на передмістях.

рекупнів і ремісників з братських катальогів. Брацтво брало їх лише в рахубу, коли ходило о складку або о оборону їх інтересів.

Реєстр з 1609 р. важний для нас ще й тим, що вичисляє камениці братчиків так, як вони по собі слідували. Се бачимо з порівняня сього реєстру з радецькими актами. По сим актам дім Сенька Луцького стояв між домами Івана Білдаги і Рогатинців.¹⁾ В таким порядку вичислений він і в реєстрі з 1609 р. Братський писар списував сі доми очевидно по черзі. Камениці братчиків—стоять на Руській вулиці недалеко Успенської церкви, деколи в найблизшим сусідстві з нею. На розі коло руської брами теж напротив руської церкви в сусідстві дому Губинського мав каменицю Хома Бабич.²⁾ Дім Губинський, власність Лукіяна Губи кушніра, а відтак вдови по нім Татіяни, стояв коло камениці Андрея Білдаги і площі напротив дому Рогатинців.³⁾ Камениця Андрея Білдаги знаходила ся на розі коло міського муру напротив церкви⁴⁾, а дім Рогатинців мав бути віддалений від неї лише 13¹/₄ краківських ліктей. Так мала бути за широка Руська вулиця в тім місці по ухвалі львівських лавників з дня 30 вересня 1591 р.⁵⁾ Були камениці ще бліжше положені до церкви. Камениця, котру в 1599 р. продав Геронім Сапричка Іванови Красовському, стояла на „руськім цвинтарі“, себто при церковнім подвір'ю в найблизшим сусідстві Успенської церкви.⁶⁾ Тому й не дивниця, що в 1611 р. купило її від Красовського брацтво.

Такі камениці братчиків положені коло самої церкви і будинках при них згадують і пізнійші реєстри. По протоколам сесії з дня 16 лютого 1638 р. лише деревляна стіна під вікнами друкарні ділила її від камениці, де „пан Стефан“ мешкає.⁷⁾ З радецьких актів виходить, що під сим іменем криє ся Отефан Ляшковський. Його камениця, названа в його тестаменті з 1650 р. Теофілівською, стояла тоді між каменицею наслідників Константина Медзапети і „цвинтарем руської „церкви“.⁸⁾ Поло-

¹⁾ Acta Consul. t. 22, p. 737—738, s. 738.

²⁾ Acta Consul. t. 11, p. 1390—1392, s. 1743 і t. 12, p. 1048—1049, s. 1525.

³⁾ Ibid. під 1608 роком, t. 22, pag. 390—391, s. 405.

⁴⁾ Acta Consul. під 1609 р., t. 22, pag. 978—979, s. 994.

⁵⁾ Mon. Confr. I, ч. 200. ⁶⁾ Officii Consul. 1580—1607 pp.

⁷⁾ Арх. Юго-Зап. Росз. ч. I, т. XI, с. 132.

⁸⁾ Львів. магістр. Архив, Testamenta, t. 8, p. 558—567, s. 131.

жоне каменіці Медзапети описують львівські давники при иншій нагоді. В 1650 р. вийшли вони до братської каменіці при міській церкві коло двінниці і там побачили спільну стіну в боці каменіці Медзапети, яка мала два поверхи.¹⁾ Так само означає її положене і знаний нам братський реєстр з 1638 р. Тут фігурує „стіна за двінницею, спільна з домом Константина Медзапети“, яка розруйнувала ся дуже. Братчики, побоюючи ся якого нещастя, ухвалюють її підмурувати і поставити мур межи друкарнею і каменіцею „пана Стефана“ задля небезпеки пожару.

Инші каменіці братчиків були згромаджені в „руських вулицях“, але не стояли так близько церкви. Дідична каменіця Красовських сусідувала з Вірменином Дановиком, видно вона стояла там, де Руська вулиця сягала аж в вірменський квартал. Такі сусідства братчиків на Руській вулиці з не Русинами належать до виімків. Дім Хоми кушніра сусідував по радецькому актові з нарощним домом Янія Афендика Грека і Жида Ізраєля Юсефовича.²⁾ В сусідстві Янія Афендика в 1630 р. стояла каменіця помершого Івана Білдаги і Жида Авраама Матеріяліста.³⁾ Правдоподібно сидів він там, де Руська вулиця заходила в жидівській квартал. Натомість далеко частіше братчики самі сусіднують в собою. На Руській вулиці каменіця за каменіцею належить до них. Коло Янія Грека мешкав Іван Білдага, котрого лише стіна відділяла від дому Сенька Луцького, за ним сиділи Рогатинці і т. д.

Так само і в пол. XVII ст. каменіці братчиків сконцентровані на Руській вулиці і часто сусіднують з собою. Іван Третецький робить в 1649 р. тестамент в каменіці Лянтішівській, яка стояла між иншими сусідніми каменіцями Гавриїла Лянтіша.⁴⁾ В 1641 р. Лянтіш провадив спір з Михайлом Алвізієм за вікно, котре „смотрить“ на ґрунт Лянтіша і домагав ся, щоби Алвізій замурував се вікно в каменіці своїй „кутній“, при чім Лянтіш вказував йому на немалий кошт, який поніс на муроване монастиря для своїх дочок.⁵⁾ В тестаменті Михайла Алвізія з дня 25 мая 1645 р. зазначено, що його каменіця знаходила ся на Руській вулиці коло Георгія Теодозовича Грека на против міського муру і коло монастиря монахинь обряду грець-

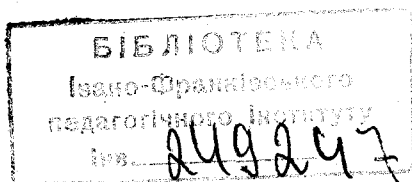
1) Acta Consul. t. 54, p. 1187 et sequ. s. 550.

2) Mon. Confr. II, ч. 442.

3) Acta Consul. t. 38, p. 1862—1685, s. 801.

4) Львів. магістр. Архив, Testamenta, t. 8, p. 422—429, s. 109.

5) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 142—143.

кого¹⁾ (Лянтіша). В сусідстві Алвізія стояла камениця, в котрій в 1628 р. робила тестамент Пелятія Лукіянова²⁾, мати братчика Андрея Лукіяновича. На Руській вулиці знаходилися в пол. XVII ст. камениці: Стрілецьких³⁾, Павла Лавришевича, Василя Григоровича⁴⁾ і інші, що належали до братчиків. Камениця Павла Лавришевича, яку він купив в 1650 р., сусідувала з каменицею Афендиківською і Білдагівською⁵⁾ і т. д.

Порівнюючи камениці братчиків з кін. XVI і пол. XVII ст. бачимо, що Русини загалом старають ся особливо в самім місті удержати свій стан посідання. Заборона купувати камениці поза Руською вулицею приневолювала їх до сього. Продаж камениць і крамів, які були в руках Русинів, не Русинам, належить до виймків. В 1579 р. Грицько Дуда продав свій крам Вірменинови Григорову Григоровичеві⁶⁾, але при інших крамах удержують ся Русини і ведуть завзято спори за них з другими претендентами. У списі камениць проданих Жидам в літах 1576—1601 знаходимо 11 контрактів, а між ними продаж лише одної камениці руської т. зв. Костівської Аронови Рубіновичеві в 1601 р.⁷⁾ Се була свідома акція удержати ся при своїх каменицях, в якій бере участь брацтво. Уже з кін. XVI ст. воно уділяє своїм членам позички на купно камениць. В контракті купна камениці Яроша Сапрички від Грицька Дуди в 1583 р. зазначено, що купив він її за „церковнии пѣняз“, отже за позичку в брацтві.⁸⁾ В 1586 р. брацтво помогло теж Рогатинцям своєю позичкою купити каменицю.⁹⁾ В 1599 р. братчики нараджують ся між иншим і о „здобываню кррунтовъ рускихъ упадлыхъ въ руки такъ ормяномъ, якъ и жидомъ“, а до домів, які куплено за старанем братським зачисляють дім Білдагівський, Андрея Білдаговича, Василя Галицького і Рогатинців. Так само і в пол. XVII ст. братчики старають ся не пустити свої дома і ґрунти в чужі руки. Продаж ґрунту Жидам уважають вони за погрозу. В 1641 р.

1) Testamenta, t. 8, p. 143—146, s. 41.

2) Ibid. t. 6, p. 108—112.

3) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 258.

4) Testamenta, t. 5, p. 431—436.

5) Acta Consul. t. 54, p. 1359—1362, s. 619.

6) Acta Consularia, t. 10, p. 1014—1015.

7) Majer Balaban, Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w., додатки, с. 50—51. Пор. ще тогож автора, Dzielnica żydowska (Biblioteka lwowska, 1909 р., т. 5 і 6), де означене положенє тої камениці при вул. Бляхарській ч. 25. ⁸⁾ Mon. Confr. I, ч. 68, с. 91.

9) Acta Consul. t. 12, p. 482—483, s. 658.

задля спору з Михайлом Алвізієм Гавріїл Лянтіш сказав до братських послів: „Вже мені той ґрунт обмерз, скажіть п. братам, нехай у мене куплять, бо Жидам продам, а черницям де инде обдужаю“.¹⁾ Братчики, довідавши ся про се, були дуже „жалісні“ і доложили всіх старань, щоби погодити Лянтіша з Алвізієм. Се їм вкінці удало ся.

Серед таких відносин каменіці, що належали до братчиків в кін. XVI і на поч. XVII ст., знаходять ся в руках їх наслідників, теж членів брацтва, і в пол. XVII ст. Про се свідчать деякі імена і контракти продажі сих каменіць. Ми вже бачили вище, що деякі крами багаті в ринку і каменіця Прокоповичівська належали до братчиків по їх попередниках і в пол. XVII ст. В 1639 р. Григорій Романович купує дім з ґрунтом на Руській вулиці по Сеньку Луцькім.²⁾ В рахунках коеквації в 1656 р. фігурують між іншими каменіці Прокоповичівська, Віддагівська, Афендіківська, Рогатинська, від яких платять контрибуцію братчики і вдовиці по них. Сі імена каменіць походять очевидно від їх давних властителів з кін. XVI і поч. XVII ст., знаних нам з тодішніх братських реєстрів. І в пол. XVII ст. лишили ся вони в руках Русинів. На давних властителів вказують теж і інші імена каменіць в рахунках коеквації в 1656 р. як: Савичівська і Саприківська, які походять правдоподібно від Миколая Савича і Яроша Сапрички, звісних нам братчиків. Дім Сеньківський, куплений в 1638 р., знаходить ся теж в реєстрі контрибуції в 1656 р. Його властителем був тепер новий братчик Василь Грегорович.³⁾

Русини старають ся навіть розширити свій стан посідана. Як з одної сторони ми бачили нечисленні продажі їх каменіць не Русиним, так з другої сторони старають ся вони набути нові. В 1650 р. братчик Михайло Слезка, друкар, доходить своїх претенсій до каменіці Войнарівської, на котрій мав обезпечену певну суму. Вона стояла при вулиці, що веде до руської церкви (успенської), отже в її околиці.⁴⁾ Тих кілька вуличок для Русинів вже не вистарчали. З нагоди процесу братчика Кипріяна Кисельницького, котрий в 1669 р. купив каменіцю від Якуба Гіларовича, довідуємо ся, що і інші Русини купували каменіці

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 143.

²⁾ Officii Consularis, 1608—1638 pp.

³⁾ Рукоп. бібл. Оссолінських, ч. 1480.

⁴⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. X, ч. 245.

в ринку і вулицях поза Руською. Таке поступоване узнав інститор за неправне.

В результаті стан посідання Русинів в самім місті в пол. XVII ст. представляє вже знаний нам реєстр комісії в 1656 р., котра займала ся вирівнанем окупу наложеного на горожан з нагоди першої і другої облоги Львова (1648 і 1655 рр.) Хмельницьким.¹⁾ За підставу до своїх обчислень взяла комісія перший окуп з 1648 р. Між численними її рахунками знаходимо спис близько 400 властителів, які заплатили контрибуцію від своїх камениць або частин в них в висоті від одного до сто кількадесять золотих. Між ними фігурує понад 20 властителів Русинів і вдовиць по них. Найбільше камениць з поміж них — чотири занотовано коло імени Варвари Лянтішової. „Брацтво руське“ (успенське) платить контрибуцію від двох камениць, церковної братської і братської руської, деякі братчики від одної або від двох, часом одна камениця має двох і більше властителів. Так від камениці Білдагівської на різних місцях сього реєстру дає окуп Дмитрова вдова і Грегорова Морозова, а від Афендиківської Стефан Несторович, Люкреція Афендикова і Андрей Михалович (Алвізій), видно вони мали свої частини в сій камениці.

З інших обчислень згаданої комісії заслугоє на увагу реєстр властителів і домів всіх в місті Львові разом з рахунком, кілька котрий з них ще винен і які кредиторські суми належать ся ще горожанам аж до дня 11 жовтня 1656 р.²⁾ Реєстр сей був писаний отже в тім часі і представляє рівночасний стан посідання львівських горожан. Він вичисляє крім монастирів, міста і світського духовенства понад 200 властителів приватних камениць, на які наложено такси звичайно по кілька сот золотих, рідше більші суми, а на деякі домки навіть по кількадесять зол. З Русинів маємо тут понад кількнайцять властителів, які посідають понад 20 камениць. Варвара Лянтішева платить такеу від чотирох камениць, Теодор Яневич від двох — Яневичівської і другої такої, Павел Лавришевич від Лавришівської і Лукіянівської, Магіаш Федорович від Рогатинської і Ярошівської, Габрієль Гюркович і вдова Ешануїлева від Олешківської і Теорія Теодозовича, Андреева

¹⁾ Виймки з рукоп. бібл. Оссолінських ч. 1480 подав др. Стефан Томашівський в „Жерелах до історії України-Руси“, т. IV, ч. гр. XXIX, с. 108—121. Ми користали крім сего із частини рукописи до тепер не виданої.

²⁾ Рукопись бібл. Оссолінських, ч. 1480, с. 24—29.

Стрілецька від каменіці Стрілецьких і Ляшковського. Коло інших імен стрічасмо по одній каменіці. Павел Вороцовський, кушнір, платить контрибуцію від каменіці Лукашівської, Михайло Слезка в сім реєстрі теж від одної (в попереднім від каменіці і друкарні), Прокопович фігурує побіч Ляшковської з крамом, В. Красовський від Прокоповичівської, Григорович (Іван) від Савичівської, Андрей Михалович від Афендиківської, Василь Григорович від домку Сеньківського, Мадзаракій Гречин від Саприківської і Грегорова Морозова вдова від Білдагівської.¹⁾ Більше осіб від тої самої каменіці не платиує, видно реєстр вчисляє головних-власителів каменіць, тому є їх тут менше, чим в реєстрі попереднім.

Крім сього Русини мешкають в чужих каменіцях, а деякі з них були членами брацтва. Юрій Папара сидів в каменіці Яневича, Василь Корендович в Вахлювичівській, Стефан Несторович в Варешовичівській, Семен Лавришевич в Лянтішівській, Ференсова кушнірка в Вахльовичівській, Грегорова вдова стара в домі Сеньківським, Стефан Павлович в каменіці Слезки і т. д. Приходять теж імена з актів брацтва незвісні, як: Яцко Свіч Русин, Ян Гречин, Яцко гафтар Русин, Василь пивничний, Василь кушнір, Гафтарка вдова руська, якесь брацтво руське в каменіці Гестковській, Миколай Русин кравець, Роман Русин лж-

¹⁾ На поодинокі каменіці наложено такі такси: Павел Вороцовський мав заплатити зл. 400, не дав нічого, остає винен зл. 400. Теодор Яневич винен від одної каменіці зл. 450, а від другої зл. 650 і т. д. Деякі власителі заплатили більше, чим на них припадало. На каменіцю Василя Красовського наложено таксу зл. 250, дав зл. 316, гр. 7, не винен нічого, місто йому винно (credit) зл. 66, гр. 7. Найменшу таксу наложено на Василя Григоровича за домок Сеньківський зл. 75, одначе він дав зл. 1.012, кредиторська сума виносить зл. 937. Найбільшу контрибуцію в сім реєстрі в львівській Русі назначено на Варвару Лянтішеву за чотири каменіці зл. 1.050. На то дала вона зл. 1.842, кредиторська сума виносить зл. 792. Найбільша кредиторська сума належить ся Габрієльови Георковичови і Емануїлеві вдові. На дві їх каменіці наложено таксу зл. 400, одначе заплатили вони аж зл. 2.649, гр. 12, надвипшка виносить зл. 2.249, гр. 12. Сі такси вказують на заможність братчиків і вдовиць по них, але не подають нам докладний стан їх маєткових відносин. Були випадки (як в 1649 р.), де уряд накладав на Русинів більші данини, чим на других жителів міста, а з другої сторони деякі братки мали свої добра і крім каменіць. Мадзаракій Гречин фігурує в сім реєстрі, як власитель лише одної каменіці Саприківської, на котру наложено таксу зл. 250 (дав зл. 500), тимчасом його маєток оцінено на найбільшу суму в львівській Русі. Натомість сам спис каменіць і їх власителів очевидно правдивий.

ник і т. д. Сей реєстр комірників свідчить, що крім братчиків ще в самому місті мешкали в пол. XVII ст. Русини, які до брацтва не належали. Вони збільшують число знаних нам до тепер родів львівської Русі, але в порівнянню з загальним числом комірників імена Русинів, оскільки їх можна пізнати, нечисленні. Деякі з них в порівнянню з іншими заплатили досить значні суми. Юрій Папара дав зл. 117, Стефан Павлович зл. 131, якіїсь ближше незвісний Миколай Гречин зл. 142. На інших наложено менші суми. „Брацтво руське“ заплатило зл. 7, Василь Корендович зл. 8, Ференцова кушнірка вдова зл. 32 і т. д.¹⁾

Вартість всього движимого маєтку Русинів в 1656 р. оцінила комісія на 704.000 зл., Вірмен 1,277.000 зл., Поляків 1,509.000 зл. З Жидами мало місто особні рахунки. Таких осіб, що їх маєток оцінено найменше на 20.000 зл. було між Русинами 8, Вірменами 9, а Поляками 24. З Русинів, вчислюючи тут і Греків, оцінені: Варвара Лянтішева, Павел Лавришевич і Папара на 20.000 зл., Михайло Слезка, друкар, на 30.000 зл., Василь Григорович на 70.000 зл., Теодор Яневич на 80.000 зл., Стефан Несторович на 100.000 зл., а вкінці найбагатший з львівської Русі Мадзаракий на 300.000 зл. Найбагатший з Поляків Ян Альтмаєр оцінений на 120.000 зл., а з Вірмен Ян Вартеримович на найбільшу у цілім Львові суму 600.000 зл.²⁾ По сій таксі Мадзаракий займав друге місце у Львові що до свого маєтку, але загалом між Русинами сих великих богачів найменше. Не знати навіть, чи і ся такса відповідає дійсности. Маємо приклади, що уряд цїнив маєтки Русинів висше дійсної їх вартости, щоби наложити на них більшу контрибуцію. Так було в 1649 р. На відправу татарського посла наложив тоді уряд на Русинів контрибуцію в сумі 3.000 зл., а на Поляків лише 4.000 зл. і на Вірмен таки пропорціонально малу суму 3.000 зл., що викликало гіркі наріканя зі сторони Русинів. Вони жалують ся, що від них кільканадцять бідних братий з вдовицями вимогли таку суму, хотяй на 400 нумерів в місті каменниць до них належить „ліком“ лише 22 і то більше каменічок. При тім братчики зазначають, що всякого рода дачки накладають на них більші, ніж на другі нації.³⁾

Якнебудь контрибуція в 1649 р. наложена на брацтво була

¹⁾ Ibid. Рукон. ч. 1480, Nomina Inquilinorum, p. 31—37.

²⁾ W. Łoziński, Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII w., с. 122—123 в першій виданю.

³⁾ Зубрицький, Kronika m. Lwowa, с. 324—325.

за велика, розклад її між поодиноких членів брацтва може послужити як вказівка їх заможности. З сеї контрибуції виходить рівнож, що найбагатшим братчиком був Криштофович Мадзаракий, котрий заплатив найбільшу суму з поміж братчиків зл. 700. По нїм слїдує Теодор Яневич зл. 300, Габрієльова Лянтішева і Григорович дали по зл. 200. Георгій Гречин, Михайло Шлезка, Василь Григорович, Матіаш Федорович, Павел Лавришевич і Стефан Ляшковський від 100—180 зл. Інші як Роман і Андрей Стрілецькі, Стефан Лавришевич, Андрєєва Білдажина, Андрей Михалович (Алвізій), Андрей Лукіянович, Станіслава з зятем своїм Василем Леоновичом, Александрова, вдова Прокоповичева і Григорова Русиновичова, вдова, платять менші суми по зл. 25, 50, 60 і т. д. Найменше дав якійсь Яцко Колибабич, котрий до брацтва не належав — зл. 6 гр. 18, при чім зазначено, що його даток не був взятий в рахубу. Разом зібрано з. 2.703, решту додано з церковних братських грошей з. 297.¹⁾

Подібно як реєстр руських домів в самім місті в 1609 р. так контрибуція в 1649 р. і спис камениць в 1656 р. свідчать, що брацтво лучило в собі найбільше заможні елементи з львівської Руси. Властители камениць є рівночасно членами брацтва і становлять звичайно його фірму, а менше заможні сходять на другий план. Всі горожани з львівської Руси, котрих маєток комісія в 1656 р. оцінила найменше на 20.000 зл., звісні рівночасно з своєї принадлежности до брацтва. Хотя прийємо, що ся такса за висока, то все таки вона свідчить, що маємо тут до діла з заможними патриціями міста. При оцінці маєткового стану львівських горожан, закримічують дослідники в таксі в 1656 р. економічний упадок Львова. Натомість, коли возьємо під увагу саме брацтво, бачимо в пол. XVII ст. в нїм далеко більших богачів, як в кін. XVI і з поч. XVII ст., вилучаючи тут Корнякта. Про се свідчать суми, якими братчики орудують при купнях і продажах камениць і інших трансакціях. До такого погляду дійдемо, памятаючи навіть на сильне здешевіне гроша в Польщі в пол. XVII ст. в порівнаню з часом попереднім.

Ціни крамів і камениць є важним чинником для пізнання матеріальних відносин братчиків. Пересічна вартість краму в місті виносить з кін. XVI і на поч. XVII ст. 400 зл. За

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 178—179.

таку суму продав Грицько Дудь свій крам в 1579 р.¹⁾, так оцінили присяжні лавники крам багатий Хоми Бабица в 1584 р.²⁾ Шоквітоване для Анни Мороховської виставлене її внучкою в 1609 р. згадує про грошеву суму за рухомі рiчи з краму, котрі оцінено за зл. 400, при чiм реєстр говорить про частину, яка припала на сю внучку, зл. 200³⁾, значить, тут маємо додiла з вартостю цiлого краму. Стрiчаємо теж претенсiї поодиноких осiб до крамiв без подання цiлої iх вартості. В 1585 р. Евфемiя Савина, вдова, вiдступає своє право до краму Богатирiвського Iванови Дякови за 300 зл.⁴⁾ По смертi Iвана Дяка мав Янiй Афендик обезпечених на сiм крамi 100 зл.⁵⁾ Деякi крами продавано разом з домами. Так Грицько Дуда продав в 1583 р. свiй крам багатий в ринку разом з малим мурованим домою за 600 зл. Крам тут заважив бiльше як дiм, котрий уважає ся його додатком.

(Докiнченне слiдує).

¹⁾ Acta Consularia, t. 10, p. 1014—1015, s. 1060.

²⁾ Ibid. t. 11, p. 1390—1392, s. 1743.

³⁾ Ibid. t. 22, p. 994—997, s. 1012.

⁴⁾ Ibid. t. 12, p. 239—240, s. 340.

⁵⁾ Inducta Judicii Civilis пiд 1599 р., pag. 122 3, s. 196.

Студії над українськими народніми піснями.

Подає Іван Франко.

V. Турчин купує сестру полонянку (ст. 55—64).

Цитований у виданю Антоновича й Драгоманова (т. I, ст. 278) варіант Мелітона Бучинського поданий там не зовсім докладно і без означеня місця запису, і для того подаю його тут із рукопису в повнім тексті, хоч для критики тексту він має досить невелике значіне. Пісня записана р. 1867 в с. Колиндях станіславівського пов. ві співу Маряни Дячихи.

Ходит Турчин по риночку —	10	Дає меду не мірою,
[Гей море бре,		Бере гроші не личбою.
Купує си Вірменочку — Серце		Зачев єї спитувати:
Дає заню сто червоних. (2) [мов.		„Чи много-ж ти братів мала?“
Й а ввєв єї попід пахи,		„Ой мала я три братчики (2):
5 Повів єї попід дахи,	15	Єдем пішов в Венгерщину,
Завів єї до кімнати,		Другий пішов в Волощину,
А сам пішов в карти грати.		Третий пішов в Турещину“ (2).
Ой як крикнув на шинкарку:		„Будь здорова, сестро моя!“ (2)
„Давай меду не мірою!“		

Як бачимо, варіант дуже кущий, багато рядків позабувало ся, та дещо нагадує дуже старий оригінал, головно рядки 10—11:

Дає меду не мірою,
Бере гроші не личбою.

В додатку до сеї уваги подаю ще варіант із рукописної збірки Ходаковського ч. 781, записаний не зовсім поправно, зазначаючи в нотках відміни мові редакції від рукопису.

Ой в неділю ранесенько ¹⁾	„Де-ж ти, Насте, [родила ся,
Пішли дівки по барвінок,	15 Що так слати навчила ся?“
Аж там Татари їхали,	„Ой я] ⁴⁾ роду великого,
Усі дівки позаймали.	А батенька багатого.
5 Гнали поле, гнали друге,	Ой єсть вдова близько двора,
А ²⁾ на третім спинили ся,	Деять синів породила,
Дівоньками ділили ся.	20 А десяту [бай доненьку,
Всім Татарам по дівоньці,	Мене] ⁴⁾ , дочку Настусевьку.
А Йвасеви ³⁾ Настусенька.	Усі брати у москалях,
10 Ой сам став листи писати,	А Настуся у Татарах“.
А їй казав постіль слати.	„Богу дякуй ⁵⁾ , донятав ся,
Слала постіль білесеньку,	25 Що я гріху не набрав ся“.
А плавала сильнесенько.	

Се очевидно пізнійша перерібка пісні, в якій Турків заступили Татари, а навіть Москалі. Не вважаючи на те початок пісні заховав слід давнійшої редакції, в якій пісня починала ся не торгом на базарі, де Турчин купує бранку, а татарським нападом, у яким забрано дівчат у неволю. Аналогію до сеї версії бачимо в пісні VI „Теця в полоні у зятя“, де просторо описано татарський полон (ст. 64—5).

VII. Плач невільниць (ст. 71—77).

До рядка 23 на ст. 71 „кровця пуки заливає“, додав я на ст. 72 увагу, що слово „пуки“ може помилка замість „путі“. До сего одержав я від пок. В. Доманицького писану увагу, що „пуки“ може бути первісною формою до здрібнілого „пучки“, уживаного тепер загально в нашій мові для означення кінців пальців під нігтями. Ся увага видаєть ся зовсім оправданою, і в такім разі наша пісня заховала нам старе, тепер забуте слово „пука“, заступлене загально здрібнілим „пучка“ (укр.), або „пушка“ (гал.-р.).

VIII. Степова сторожа (ст. 77—82).

В своїй розвідці про пісню на сю тему я пропустив три варіанти, надруковані в неповній формі у Антоновича й Дра-

¹⁾ Р. В неділю раненько. ²⁾ Р. Вас. ³⁾ Р. Івасеви. ⁴⁾ Доповняю очевидний пропуск у тексті. ⁵⁾ Р. дякувать.

гоманова під буквами А., Д. і З. (т. I, ст. 142—143). Приглянувши ся їм ближше, я побачив, що вони зложені иншим розміром, ніж ті варіанти, на які я звернув увагу в своїй студії, і для того заслужують на особливу увагу. Перший із тих варіантів український, надрукований у збірці Гулака-Артемовського „Укр. нар. пісні“ ст. 34, другий і третій галицькі, один надрукований у збірці Якова Головацького т. I, ст. 127, а другий узятий київськими видавцями з рукописної збірки Амбровія Дольницького, записаний у Холовні, золочівського пов. Оба варіанти записані не дуже поправно, особливо що до розміру, але очевидно пішли з одного оригіналу, зложеного 12-складовим розміром формули 6 + 6. На підставі обох сих варіантів подаю тут реконструкцію пісні в її первісній формі:

- Ой матусю [моя], та не гай мене,
 В далеку дорогу виражай мене!
 Їй там темна нічка, темна, невидная,
 А мві дороженька дуже далекая.
- 5 Ой їхав козак та дорогою,
 Пустив голосочок та дібровою,
 Пустив голосочок та зеленою.
 Ой щось козаченьку та дримасть ся,
 А під ним коник спотикасть ся.
- 10 Ой припну я коня коло калиночки,
 А сам ляжу спати край могилочки.
 Ой спав він годину, тай спав і другу,
 А вже повертає та і на третю.
 А вже наступила вчасна годинонька,
- 15 А десть узяла ся та дівчинонька.
 Десть узяла ся та молодая,
 Ой вирвала вона та травиченьку,
 Вдарила козака та по личеньку,
 Вдарила козака та по білому.
- 20 „Ой устань, козаче, годі тобі спати,
 Бо вже твого коня в степу не видати,
 Наступає орда, схоче коня взяти.
 Ой Татари їдуть, твого коня візьмуть,
 Тобі молодому з пліч голову знімуть.
- 25 Ой як коня візьмуть, то [инший] ківь буде,
 А як тебе убють, жаль серденьку буде“.
 „Десть ти мене, дівчинонько, любиш,

Що ти мене так раненько будиш".
 „Ой як би я тебе не любила,
 30 Я би тебе рано не будила.
 Я-ж бо тебе із давна кохаю,
 Що й на свою славу не вважаю".

В варіанті Дольницького рядкам 6—7 сего тексту відповідають ось які два рядки:

Гей поїду з гори на долину,
 Пушу коня в червону калину.

В вар. Головацького цілий рядок 14 складається тільки в двох слів: „Щасливая годинонька“. Рядок 22 узятий із варіанту Гол., рядок 23 із вар. Дольн.; у тім же вар. дальший рядок через помилку має замість „тебе“ — „мене забють“. Кінцева розмова козака з дівчиною (р. 27—32) містить ся тільки в варіанті Гол.

Отсей варіант, повніший що до змісту від попередніх і логічніше збудований, що до своєї форми являє ся цікавим зразком тої самої теми, обробленої в иншій формі. Форма 8-складового вірша, римованого по парі, може вважати ся типовою для пісень турецького циклю, в яких нема згадки про козаків, коли натомість форма 12-складового стиха типова для козацько-татарських пісень XVII в., але трапляє ся вже давніше, в XVI в., як бачимо в пісні про Стефана воеводу і в найстаршій варіанті думи про Олексія Поповича, про яку буде мова пізніше.

В отсій пісні в обох її відмінах у перше появляється ся козак. Моментови, коли появила ся та назва в приложеню до певної категорії української людности, присвятив проф. Грушевський основну студію в своїй „Історії України - Руси“, т. VII, ст. 74—82. З сеї студії виходить безсумнівний факт, що назва козак турано-турецького походження, відома була вже Половцям і вживала ся півнійше Турками й Татарами. Найдавніші згадки про українських козаків походять, судячи зі свідоцтв зібраних проф. Грушевським, з кінця XV в.; найдавнішою він уважає згадку в відписі київського князя Александра кримському ханови в р. 1492. Цікава звістка з р. 1489, поміщена в хроніці Бельского (т. II, вид. Туровского, ст. 882), де читаємо ось що: „Tegoż czasu Tatarowie czynili szkody wielkie w Podolu i w Rusi częstokroć. Czego niechcąc też już im dłużej cierpieć król Kazimierz, skoro posłyszał o nich, że się

przez Niepr przeprawili, wyprawil wskok przeciw im Jana Olbrachta syna swego ze wszystkim dworem swoim, do którego przyłączyli się Podolanie i Rusacy. Działo się to roku pańskiego 1489. Jan Olbracht wiedząc, że Tatarowie nie długo na miejscu radzi mieszkają, ale z plonem coprędeż nazad uchodzą, przeto im wprzód jako mógł naprędeż na szlaki ich zwykle zabiegał, zwłaszcza mając wodze kozaki, tych tam miejsc świadome; także do Kopestrzyna wsi przyjechał, gdzie wzięwszy sprawę, że już Tatarowie z plonem nazad idą dwiema wojskoma, zastawiwszy wozy i zawady inne na tem tam miejscu, jachał przeciwko im“. Iz sego opowidania bачимо виразно, що назва козаки вжита тут не в значіню свободних людей, ані в значіню розбишак та волоцюг, тільки в значіню людей свідомих степових шляхів та переходів, аналогічно до Курян „Слова о полку Ігоревім“, про яких їх князь каже, що вони „свѣдоми кмети“, се зн. знають прикмети, знаки по степових дорогах.

IX. Смерть козака в степу (ст. 82—84).

Не для повноти збірки варіантів сеї пісні, яких я не репродукував у своїй студії, але задля давности запису подаю тут варіант із рукописної збірки Ходаковського, ч. 705, з деякими поправками, зазначаючи відміни рукопису в нотках.

Ой у поли сніг¹⁾ порохить,
Аж там козак забит лежить;
На купині головою,
Накрив очі муравою;
Зеленою муравою,
Червоною китайкою.

В головоньках ворон краче,
А в віженьках сив кінь плаче:
„Або мене, пане, пускай,
Або мені заплату дай!“
„Зірви, коню, шовків²⁾ повід,
Біжи, коню, дорогою;
Біжи, коню, дорогою,
Зеленою дібровою!
Вийж трави два косарі,

Випий води два озера!
Підбіжи, коню, під ворота,
А вдар, коню, із копита.
Вийде [там] до тебе ньька,
[Моя ньька] старесенька,
Козацькая матусенька.
Ой знай, коню, що казати,
Як буде тебе питати:
„Ой коню мій³⁾ вороненький,
А де-ж⁴⁾ твій пан молоденький?
Чи ти його в війську згубив,
Чи ти його під себе збив?“
„Аві я го⁵⁾ в війську згубив,
Ані я го⁶⁾ під себе збив“.
[Ой бо твій син заслужив ся,

¹⁾ Р. сніжок. ²⁾ Р. шовковий. ³⁾ Р. ж. ⁴⁾ Р. Где. ⁵⁾ Р. його.
⁶⁾ Р. підбив.

У короля оженив ся];	Полинула-б, не недбала,
Заслужив собі королівночку,	Побачила-б невісточку,
В чистім полі могилочку“.	В чистім полі могилочку“.
„Ой коли-б я крильця мала,	

Остатні 4 рядки сего варіанта видають ся пізнішим додатком і разять невручним висловом „не недбала“; зрештою варіант досить гарний і має декілька старих форм, як ось іменникові форми прикметників та дієслів (забит, шовків, сив) та оригінальну метафору:

„Виїж трави два косарі,
Випий води два овера“, —

що нагадує вплив великоруських пісень і була правдоподібно вставлена до пісні пізніше.

Х. Смерть королевича в битві з Турками (ст. 84—86).

Лишивши на боці в моїй студії друкovanі варіанти сеї пісні, і знайшовши вже по опублікованю тої студії ще один варіант у Лисенковім „Збирнику українських пісень“, вип. IV, Київ, ст. 12—13, уважаю не зайвим подати їх тут не зважаючи на те, чи з них що може придати ся для реконструкції по змозі повного тексту сеї пісні. Початкові 4 рядки в варіанті Вацлава з Олеська виглядають ось як:

Widki jdete? Z pid Dunaju.	„Maty, maty, zle czuwaty,
Szczo tam czuty w waszim kraju?	Choczut, maty, branciw braty“.

Остатні два рядки очевидно не вяжуть ся з двома першими, раз тому, що в перших питане звернене до когось, що приходить із далекої чужини, а в дальших двох очевидно син відповідає на питане матери. Порівнюючи два перші рядки з иншими варіантами сеї пісні бачимо, що питане в них відносить ся до війни в задунайськім краю, коли натомісь рядки 3—4, наведені висше, відносять ся до рекрутського набору, отже до явища, яке в нашім краю почало ся аж у початку XIX в.

Варіанти Максимовича (Українскія народныя пѣсни. Москва 1834, ст. 149—150) і Лисенка замісь сих 4-ох рядків мають лише 3, які без повторень виглядають ось як у Максимовича:

„Відкіль їдеш?“ — „Од Дунаю“.
„А що чував про Михайлу?“
„Еге, чував! Я сам видав“.

У Лисенка перший рядок відмінний:

„Ой чи був, орле, чи був орле на Дунаю?
Ой чи чував ти про Михайла?
Ой я чував, ой я чував тай сам бачив“.

Згадку про Михайла Лисенко толкує як згадку про Михайла Хмельницького, батька гетьмана Богдана Хмельницького, який, як відомо, згинув у битві з Турками на Цецорі 1620 р. Однак дальші рядки пісні зовсім не згадують про того Михайла, і згадку про нього в тих варіантах можна вважати тільки наслідком непорозуміння пізніших співаків. Дальші 3 рядки у Максимовича виглядають ось як:

Ішли Ляхи на три шляхи,
Козаченьки на чотири,
А Татаре поле вкрили.

У Лисенка відповідний уступ повніший і краще розвинений:

Ой шли Ляхи на три шляхи,	Підківками траву збили,
А Татари на чотири,	Шабельками заяснили,
Козаченьки поле крили,	Шапочками закрасили.

З огляду, що в битві під Варною 1444 р. козаків не було, сей уступ треба вважати пізнішою вставкою. Ще пізнішою вставкою треба вважати те, що маємо в варіанті Вацлава з Олеська:

Idut Turki wo dwa sznurki,
A Tatory na czetyry,
A żowniry pole wkręły.

Варіанти Максимовича та Вацлава з Олеська в дальших рядках згадують про віз, на яким везуть тіло вбитого козака. У Максимовича читаємо:

А в тім війську козацькому	За тим візком кінь лицарський,
Їхав візок да й покритий	Веде коня хлоп козацький,
Червоною китайкою,	Держить спис в руці довгенький,
Заслугою козацькою,	А у другій меч ясененький.
А в тім візку було тіло,	Ой ще з меча кров тече!
Порубане почорніло.	По Михайлі мати плаче.

Не вагаюся принаймі 4 остатні рядки сего уступу назвати власним додатком видавця, коли натомість початкові його рядки можна назвати відміною відповідного уступу пісні про смерть

козака в степу (пор. висше ІХ, ст. 82—84). У Вацлава з Олеська сему уступови відповідають лише 3 рядки:

A za pumy wiz pokrytu,
Na tim wozi żownir wbyty;
Żownirewa maty płacze.

У варіанті Лисенка сего уступу нема зовсім, тільки ближше до могого тексту:

Попереду кінь турецький,	Постреляний, порубаний,
На конику син царський,	На три стрілки розметаний.

Як бачимо, традиція справжньої події дуже затемнена, а слово „царський“, невластиве нашій мові, повстало очевидно наслідком довгого життя Українців під російськими царями, за яким затривала ся пам'ять про польських королів та королівських синів.

В варіанті Вацлава з Олеська дальших 6 рядків знов узятю з пісні про смерть козака в степу. Читаємо там:

„Oj cyt maty, ne żury sia,	W czystim poli mohyloczku.
Twij synoŋku ożenyw sia.	Kiŋ mu stojit w hołowoczках,
Wziew win sobi krasnu doczku,	A kruk stojit u nożeŋkach.

У Максимовича й Лисенка нічого анальоґічного нема. Далі у Вацлава з Олеська без зв'язку з попередніми йдуть 2 рядки з пісні про смерть королевича:

W prawi ruczci pałasz derże,
A z pałasza krowcia tecze.

У Лисенка троха подібно:

З правого бічка горить свічка,	Ой горить свічка восковая,
А з лівого тече річка;	Тече річка кривавая.

Варіант Вацлава з Олеська далі повтарає знов рядок „Żownirewa maty płacze“, по чім іде опис смерти сина:

Ne krycz, maty! Ne krycz, ne	No ruczeŋki na sztuczeŋki,
[płacz!	Hołowoŋku na czetery,
Ne duże mia porubano,	Biłe тіло jak mak dribno.

Анальоґічний опис у Максимовича ось який:

Не дуже він порубаний:
Головонька на три части,
Біле тіло на чотири.

Подібно також закінчене в обох варіантах, хоч у Максимовича знов видно штучну, може редакторську роботу:

На що, мати, страву дбати?
 Треба дощок добувати,
 Хорошину будувати.
 Дай три дошки кленові,

А четверту соснову;
 Без двер хата, без віконць,
 Бо вже прийшов йому конць.

У Вацлава з Олеська троха подібнійше до могого тексту, та все таки не так видержано, а правдоподібно навіть дещо наплутано:

Szukaj, maty, likaroińki,
 Zielenoji morawoińki!
 Buduj, maty, dim jełowy,

Buduj, maty, mohyłońku,
 Wysokoju mohyłońku.

Як бачимо, майже нічого з тих варіантів не можна добути для доповнення тексту пісні про смерть королевича. Важно хибате, що Вацлавови з Олеська невідомий був польський початок сеї пісні.

Стоячи на тім, що ся пісня не може відносити ся до жадного иншого історичного факту, як тільки до битви під Варною в падолисті 1444 р., я вважаю потрібним подати тут хоч би короткий опис сеї битви, про яку дійшло до нас не мало турецьких і західно-європейських реляцій, в тім числі спеціально оповідане Італійця Каллімаха, що служив при польським королівським дворі Казимира Ягайловича і був учителем королевичів Яна Ольбрахта та Владислава, — далі оповідане Длугоша і його сучасника Бельского, та просторе оповідане мадярського історика Антона Бонфінія. Не маючи тепер ані змоги ані потреби користувати ся реляціями Каллімаха та Длугоша, подаю тут головні події сеї памятної битви на основі німецького історика Гаммера¹⁾, що використав головно турецькі жерела, доповняючи його оповіданє, де треба, подробицями з Бельского та з Бонфінія.

В липню 1444 р. заключено між турецьким султаном Мурадом і угорським королем Владиславом у Сетедині мир на 10 літ. Турки жадали, аби король заприсяг сеї мир на св. причастіє, як найсвятійшу річ християнської релігії, але коли з християнського боку піднесено, що не годить ся профанувати св. причастія для світської ціли, обі сторони пристали на те, що король присягне на євангеліє, а Турки на коран, і мир буде затверджений документами списаними в обох язиках, латинським і турецьким.

¹⁾ Joseph v. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, grossenteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven. Pest 1827, т. I, ст. 456—463.

Заключивши сей мир, окуплений тяжкими для нього уступками, султан Мурад уже 12 липня переїхав до Азії, де справляв жалобу по смерті свого сина, певний, що християни не порушать заключеного мира. Та не минуло 10 день від підписання договору, коли папський легат кардинал Юліян Чезаріні зумів переконати короля Владислава, що Туркам не слід додержувати присяги, що папа звільняє його від неї, що тепер, коли султан зі своїм військом вибрався до Азії, невеликими християнськими силами можна буде виперти Турків із Європи.

„Дня 20 вересня — оповідає Бельский — (ор. cit. I, ст. 684) — король не маючи навіть половини того війська, яке мав перше, і тому дуже сумний, виїхав із Сетедина і рушив просто до Болгарії. Д. 3 жовтня біля ріки Оршави переправився через Дунай, і тут дігнавши його польський гонець віддав йому листи; прочитавши їх король розплакався, що присутні признали недоброю ворожбою“.

„Ціла угорська армія — оповідає Гаммер (ор. cit. ст. 460) — числила тільки 10.000 людей, але чим менша була армія, тим більші пакунки, бо польським звичаєм за військом тягли 2.000 возів. Аби вменшити труднощі переходу через Балкан, постановлено тягти здовж Дунаю аж до моря. Коли дійшли до Нікополя, столиці Болгарії, д. 26 жовтня, не могли здобути того міста, лише спалили його передмістя. Тут долучився до них молдавський воевода Дракул. Бачучи малу армію угорського короля він сказав жартуючи, що турецький султан більше людей бере з собою на лови, ніж вони взяли на війну. Він радив королеви, аби вертався назад і не вдавався в битву в Турками, але сю раду взяли йому за зле. Після турецьких жерел на нього навіть кинули ся з шаблями і увязнили його, так що він тільки через окуп відзискав свободу; Бельский не знає про се нічого, а тільки оповідає, що Дракул бачучи наперед лихий кінець походу, лишив королеви 4.000 свого війська під проводом свого сина, з яким прощався з плачем, немов виражаючи його на смерть, а королеви дарував два коні дуже бистрі, аби вони допомогли йому втекти від лихої пригоди, і двох провідників, що добре знали всі ті околиці. Д. 10 листопада угорсько-польське військо дійшло до Варни. Се портове місто лежало тоді на північній березі затоки, яку з двох боків обіймали виступи гір. На тих горах розложило ся військо, коли в тім надійшла відомість, що султан Мурад, одержавши відомість про віроломство короля, як стій вирушив із 40.000-ною армією, пе-

реплив через море не біля Гелеспонту, де його мала зустріти венецька фльота, але біля Босфора, де його перевезли генуеські кораблі, при чім султан заплатив по дукатови за перевіз кожного мужа. Майже рівночасно з прибутем християнської армії під Варну прибув туди також султан і розложив ся в віддаленю 4.000 кроків від королівського війська. На військовій раді кардинал-деят і архієпископи ятерський та вараждинський, які були комендантами полків, промовляли за тим, аби табор обкопати шанцями і обставити возами, і в нім дождити нападу неприятеля, але Гунїяді, головний начальник війська, а також король настояли на тім, аби зараз ударити на неприятеля. У короля тоді, як каже Бельский, боліла ліва нога, на якій учинив ся чиряк. Ян Гунїяді шиковав військо, яке поставив між горами й озером біля Варни (Гаммер згадує не про озеро, а про bagno), закрививши троха чоло; на лівім боці поставив тільки 4 хоругви, бо там було безпечнїйше місце над болотами, і там станув сам, а короля поставив за собою в середині з цілим його двором. На правім розі, що був біля гори, поставив Франкобана з ятерським єпископом, а їм додав до помочи деспота Юліяна з хрестоносцями, а також Волохів. За ними станули вараждинський єпископ і Поляк Бобжицкый з хоругвою св. Владислава, що стояла на самім кінці табора і не зробила в битві ніякої прислуги. Оттак розставлене угорське військо чекало на Турків три години. В тім часі трафила ся їм зла ворожба: зірвав ся такий страшний вітер, що подер усі угорські хоругви, а король довго не міг сісти на свого коня, який дуже полошив ся. Битву розпочав Гунїяді, який проломав ряди азійських Турків. Бачучи готовість християн до бою султан Амурад велів посеред свого табору вивісити документ заключеного мира, і піднявши очи до неба промовив голосно: „Ісусе Христе, отсе та угода, яку Твої християни заключили зі мною. Твоїм іменем вони свято кляли ся, і тепер зломавши свою присягу, зрадливо зневажили Твоє божество. Тепер, Христе, коли Ти Бог, як вони твердять і чому ми не перечимо, прошу Тебе, помсти ся за свою й мою кривду, і покарай віродомство тих, котрі доси не пізнали Твого святого імени¹⁾. З другого боку Волохи розбили румелійський полк, вдерли ся до турецького табору і пліндруючи наблизили ся до намету самого султана. Мурад хотїв уже тікати, але азійський бейлербей Караджа

¹⁾ Antonii Bonfinii, Rerum Hungaricarum decades quinque. Posonii 1744, ст. 363.

вхопив його коня за поводив і спинив султана, хоч сам у тій хвилі поляг від угорської шаблі. Та султан із яничарами остояли ся на місці і відбили напад угорського короля, який не вважаючи на просьби Гунїядія, аби не рушав ся з місця, не міг удержати ся і кинув ся на яничарів. Його кінь, якого один Турок рубонув сокирою в ногу, впав разом із королем, а старий яничар Ходжа Хіфр відрубав йому голову і віткнув її на спис. Гунїяді, що стояв на лівім крилі, але в часі битви перебігав також на праве, висилаючи полки, де було треба, почувши про смерть короля силкував ся віднайти його тіло і продовжав битву аж до ночі, а потім утік із Волохами. Зломавши угорське військо султан Мурад zaraz другого дня вдарив на табор і вирізав усю його залогу. Бельський оповідає, що се стало ся аж третього дня по смерті короля, але ся відомість супроти наглого погрому головного війська менше правдоподібна. В таборі погибли також оба угорські архієпископи, ягєрський та вараждинський; Гаммер додає, що тут же погіб також кардинал Юліян Чезаріні, головний справець сего нещастя, але Бельський подає про його смерть докладнійшу відомість, що Юліяна вбили Волохи підчас утеки; инше жерело, якого він не цитує виразно, подає відомість, що його вбив Волох-перевізник, побачивши в нього тяжкий пакунок, а його тіло кинув у воду. З визначних Поляків утекли тільки два: Ян Ряшівський, що пізнійше був єпископом краківським, і Григорій із Сянока, що пізнійше був архієпископом львівським (ст. 690). Про участь Русинів у тій битві можна догадувати ся тільки з того, що ще 1441 р. до короля Володислава на Угорщину вишло було 5.000 польського війська з побору данового, в якім числі був також відділ Грицька Кердея, воеводи подільського. Се військо не вернуло з Угорщини до Польщі, отже правдоподібно взяло також участь у битві під Варною.

Рядки 17—21 нашої пісні про страшне порубанє тіла вбитого королевича знаходять собі досить несподіване потвердженє в оповіданю Гаммера про молдавського воеводу Дракулаю, якого сей історик на основі переважно турецьких жерел характеризує¹⁾ страшного тирана та мучителя, який сотками та тисячами вбивав людей на палі та вмертвляв ріжними страшними муками, а навіть видумав прилади „сікти людей як калусту, пекти та варити в кітлах“. (Hammer op. cit. т. II, ст. 61).

¹⁾ Властиве імя його було Власт, і він, правдоподібно руського походження, не був таким страшним тираном та вбійцею, яким його роблять турецькі оповіданя.

XI. Уривки пісень про Татар і Турків (ст. 95—6).

Обговорюючи в тій невеличкій замітці уривки пісень про Татарів і Турків, поміщені в збірці „Историческія пѣсни Малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова“, т. I, я пропустив уривок, поміщений під ч. 21, записаний від Чорноморця Журавля, покладений видавцями на чолі циклу пісень козацького віку. Сей уривок у тій збірці має тільки 4 рядки. В рукописній збірці Зоріана Ходаковського, списаній у перших десятиліттях XIX в., яка тепер стала власністю бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка, маємо сю пісню в повнійшій, хоч не зовсім докладно записаній формі. Ось її текст у можливо поправній формі з відмінами оригіналу в нотках :

1. Зажурилась¹⁾ Україна, що віде ся²⁾ діти:
Видоптала орда ківьми маленькій³⁾ діти.
2. Ой⁴⁾ малії видоптала, старих⁵⁾ порубала,
А середні⁶⁾ забрала і⁷⁾ в полон погнала⁸⁾.
3. Ой служив я тому пану, пану⁹⁾ бісурману,
А тепер служити стану восточному¹⁰⁾ царю.
4. Восточний¹¹⁾ цар на Україні¹²⁾ не доймає віри,
Посилає Галичина¹³⁾. щоб не було вміни.
5. „Іди, іди, Галицине¹⁴⁾ польською стороною,
А¹⁵⁾ я зараз за тобою у слід із¹⁶⁾ Москвою“.

Дальші чотири рядки тексту Ходаковського не вьжуть ся з попередніми і говорять про передирки козаків із Ляхами :

6. Ходить Ляшок по риночку¹⁷⁾, шабельку виймає,
Козак його не боїть ся, шапки не вдіймає.
7. Ой Ляшок до шабельки, а Козак до друка :
„Тепер тобі, вражий¹⁸⁾ Ляше, з душою розлука!“

Троха відмінний варіант, з пропуском р. 3—5, а за те з неорганічною вставкою про козака Швачку, був надрукований у збірці Лукашевича „Малорусскія и Червоно-русскія думы и пѣсни“ 1836, ст. 47—47, передрукований у М. Драгоманова

1) Р. Зажурила ся. 2) Р. не ся где. 3) Р. малі. 4) Р. вас. 5) Р. старії. 6) Р. середні. 7) Р. вас. 8) Варіант Журавля подає сей рядок ось як: „Назад руки постягала, під тава погнала“. 9) Р. вас. 10) Р. точному. 11) Р. Ой точний. 12) Р. Україні. 13) Р. Посилаю я личини. 14) Р. Лети, лети, личино. 15) Р. Ой. 16) Р. вслід за. 17) Р. ринку. 18) Р. вас.

„Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст. Частина перша розділ першій. Женева 1883“, ст. 62. Строфи 4 і 5 містять ся в варіантах пісні про посилку князя Голіцина в Москву на Україну в р. 1711, пор. Драгоманов *op. cit.* ст. 65—70. Нема підстави думати перші дві строфи сеї пісні в дальшими трьома в одну цілість; вони можуть бути частиною троха старшої пісні, або навіть не частиною, а загальною згадкою про татарські напади з кінця XVII в. Що-ж до пісні про похід кн. Голіцина в р. 1711, треба завважити, що запис Ходаковського дає два рядки такі, яких нема в варіантах Драгоманова. Злучивши разом ті варіанти можна би реконструувати сю пісню ось у якій формі:

- 3 Ой служив я тому пану, нану бісурману,
А тепер служити стану восточному царю.
- 4 Восточний цар Україні не доймає віри,
Посилає Галичина, щоб не було зміни.
- 5 „Ой іди-ж ти, Галицине, польською стороною,
А я піду із Москвою у слід за тобок.
- 6 Станови ся, Галицине, по вельможних панах,
А я стану із Москвою та на крутих горах
або: на широких дворах.

Що до 5—6 на попередній ст., двох строф сеї пісні, можна сказати, що вони походять із значно давнішого часу, може ще з тяжкого десятиліття перед Хмельничиною, і могли бути вложені так само на Правобережній, як і на Лівобережній Україні, яка тоді стогнала під тяжким ярмом ляхської самоволі.

ХІІ. Дівчина воячка (ст. 106—110).

Не мавши в часі писання моєї студії про сю пісню під руками праці д. І. Сазоновича, я зацитував її там недокладно, тому подаю тепер її повний титул і короткий огляд її змісту. Титул книжки ось який: Пѣсни о дѣвущѣхъ-воинѣхъ и былинны о Ставрѣ Гоудиновичѣ. Исслѣдованіе по исторіи развитія славяно-русскаго эноса И. Сазоновича. Варшава 1886. Оттискъ изъ Рус. Фил. Вѣстника 1885—86. 8-о. Сторін XIII + 172 + дві нумеровані. Дослід д. Сазоновича складаєть ся з 9 розділів, із яких перший подає огляд літератури питаня, другий рисує, особливо на основі історичних подій та народніх пісень тип жінки-вояка у південних Славян та новочасних Греків, третій оглядає південно-славянські пісні на тему: сестра увільняє брата, а жінка мужа; в четвертім оглянено пісні на тему: дів-

чина йде на війну замість батька або брата; на жаль на українські пісні, що належать власне до сеї теми, д. Сазонович зовсім не звернув уваги. Дальші розділи праці д. Сазоновича розширяють і поглиблюють різні мотиви сих тем і для того виходить поза рани моєї студії, тим більше, що про українські варіанти говорить ся тільки в однім місці (ст. 90—92), якому присвячу тут декілька уваг. Навівши виписки українських варіантів д. С. зазначає тільки се, що полонене дівчини-воячки Татарином „возникло путем наростання бытовых чертъ“, се зн. під впливом народної пам'яті про те, що українські дівчата дуже часто попадали в татарську неволю. Як паралелю поученя матери дочці в українській пісні (пор. вище, ст. 168, рядки 23—29) д. Сазонович наводить анальоїчне поучене матери синові, яке стрічаємо в українських колядках, і вважає сю анальоїю „остатнім відгуком нашої теми, якої сліди заховали ся в поезії всіх Славян, з виїмком хіба польської“ (ст. 92). Маючи на увазі те, що колядки являють ся звичайно продуктом часів значно давніших від пісень турецько-татарського циклю, не можна признати правдивим сеї висновок д. С., а навпаки ліпше буде прийняти, що поучене матери дочці-воячці запозичила пісня з колядки, де воно обернене до сина.

В додатку до сеї уваги подаю ще один варіант сеї пісні, взятий із рукописної збірки Ходаковського ч. 860:

Заказали на войноньку	10 Навчала й виряджала:
Всім нанам атаманам,	„Ідь, донечко, на війну!
І тій бідній вдовоньці,	На перед не виїзжай,
Що має три доненьці.	По гаду не віставай!“
5 Старша каже: „Не піду!“	Дочка наши не слухала,
Середуца: „Бою ся!“	15 На перед [війська] виїхала,
Найменшая: „Я піду,	Виїхала й вигукнула,
Серед війська виїду.“	Шабелькою вимахнула.
Мати дочку навчала,	

Сеї варіант не визначаєть ся повнотою, та за те замітний своїм розміром, у яким рядки 2—13 семи-складові, а решта 8-складові. Се треба вважати слідом перерібки з довшого розміру на коротший.

XIII. Колядка про св. Софію в Києві.

В „Miscellanea-x“ Записок Наук. Тов. імени Шевченка у Львові, р 1907, кн. V, ст. 155—159 подав д. В. Гнатюк ці-

лий ряд паралель до теми чудесного будовання церкви, з яких дві найстарші, записані на Україні, відносять ся до будови церкви Матери Божої, одна галицько-руська вказує виразно на будову Печерської Лаври, а одна з сідлецької губернії, записана мабуть також із уст руського люду, говорить про будову церкви без ближшого її означеня. До сих паралель додавши ті дві польські, Романа Зморського та Александра Грови, що обі походять також із уст руського люду, побачимо, що всі відомі доси легенди про чудесну будову церкви, при якій збудоване в день у ночі западає в землю, а по докінченю будови цілість виходить із землі і підіймаєть ся високо під небо, держить ся на території заселеній нашим народом. Наведені мною оповідання, сербське про будову Скадра (сербська народня пісня про будову сеї твердині, перекладена М. Старицьким на нашу мову, містить ся в його книжці „Сербські народні думи і пісні“. Київ 1876, ст. 1—10), а також румунське про будову монастиря Арджіса, перекладена на німецьку мову в книжечці „Rumänische Volks poesie. Gesammelt und geordnet von B. Alexandri, deutsch von W. v. Kotzebue, Berlin 1857, ст. 40—46, не зовсім належать до сеї теми, бо оповідають головно трагічну історію про вмуроване живої жінки в стіну твердині. Ся історія одначе о стілько в'яжесть ся з темою нашої легенди, що змуроване майстрами кожного дня валить ся в ночі в руїну, поки в підвалину не вмурують живу людину.

Найдавнійшою з тих паралель можна вважати ту, яку чув Куліш правдоподібно ще в 40-их роках минулого віку, і яку переповів устами одного з персонажів своєї повісти „Огняний змії“, написаної в часі заслання під псевдонімом Миколи М. і перекладеної Кс. Климковичем на нашу мову (Вечерниця, 1862, ч. 19, ст. 158). Читаємо там ось яке оповідане Вороніжця Петра Чайки: „Пещери викопали святі Антоній і Феодосій, а сам монастир (Печерську Лавру) мурувало 12 братів. Укінчивши церкву і всю монастирську ограду, мурували високу Лаврську дзвінницю много років. При сему було їм особливе чудо-боже, а то таке, що скілько вимурують за дня, за ніч входить у землю, так що і підмосток, які роблять собі мулярі, не було їм треба, і вони стоячи на землі виробляли всі ті стовпи, що бачиш під самою кришею. Як от у одну ніч явила ся старшому братови у сні Мати Божа: сказала, що стіни класти вже годі тому, що в усім світі немає висшого будованя. „А виведи — сказала — верх і обкуй його чистим золотом і хрест постав теж.

із чистого золота!“ Сказала тай скрилась у небесах. Старший брат устав, помолвив ся Богу, розбудив братів, і вони взяли ся до роботи. Верх незабаром звели, обкували золотом і хрест із чистого золота поставили. Скоро тільки все було готове, дзвінниця нараз вийшла з землі і стала от-така, як тепер. Тоді в ночі приснив ся всім братам однаковий сон. Їм явила ся Мати Божа і запитувала їх, якої нагороди бажають вони від Бога за свою працю. Одинацять братів не хотіли иншої нагороди, як тільки, щоб їх положили в печерах, викопаних св. Антонієм і Феодосієм, а дванацятий забажав собі богатства та хотів іще пожити в світі. Але в світі швидко все йому збайдужіло, і він прийшов до братів, аби й собі лягти ураз із ними. Та що! вони не лишили йому місця, то він втиснувши ся між них не зміг протягнути обі они тай заснув з підкуденою ногою. Так і тепер лежить він.“ (В осььому оповіданю я декуди підправив мову перекладу).

Варіант Новосельського, поміщений у його книжці „Lud Ukrainski“. Wilno 1857, т. II, ст. 119—121, записаний із уст українського люду на правім березі Дніпра та переказаний польською мовою, і літературним, троха розводненим стилем. Тому не подаю його в перекладі, а тільки зазначую відміни від Кулішевого в тій частині, яка говорить про будову Лаврської дзвінниці. Правду сказати, відмін дуже мало; виглядає так, немов би польський автор тільки розводнював та прикрашував те саме людове оповіданє, яке чув Куліш. Дванацять святих братів збудували величезну печерську церкву та монастирські мури і нарешті забажали збудувати дуже високу дзвінницю. Ся думка подобала ся Богу і він допоміг їм таким чудом, що що вимурують за день, те в ночі входить у землю, так що й руштованя не було потрібно. О так вони мурували не рік, не два і не десять, аж поки нарешті найстаршому брату не показала ся в сні Мати Божа. Дальше оповіданє Новосельського майже таке саме, як у Куліша, тому й не вартє його переказувати; просторійше оповідає він тільки про того дванацятого брата, що не захотів умирати по докінченю святого діла і пішов у світ, але се вже не належить до нашої теми.

Третій, далеко пізнійше, бо аж у початку сего віку, записаний варіант походить із т. зв. Підляся (сідлецької губ.), де Русини живуть у суміш із Поляками. Він записаний д. Н. Янчуком і переданий великоруською мовою, також у свобідній перерібіці з народнього оповіданя. „Жило колись давно на світі

сім братів князів. Вони були дуже мудрі, вміли читати по звіздах і знали минуле та майбутнє. Коли почули, що наближається час їх смерті, веліли будувати вежу — місце свого похорону. Почала ся дружня робота, але все, що встигли збудувати за день, нічю входило в землю. Се тягло ся три роки. Тоді найстарший брат велів викувати величезну золоту кулю, всадив до неї живого когута і утвердив сю кулю на вершку вежі, що вистирчав із землі. Коли когут заціяв, вежа будована протягом трьох літ, почала виходити з землі, а коли вийшла вся, то вершком доторкнула ся неба. Тоді шість молодших братів вийшли до вежі, полягали там і заснули вічним сном. Найстарший князь сів на порозі вежі, поставив ногу на камені, що лежав перед дверми, і сперши ся ліктем на коліно заснув також. Вежа щезла немов наслідком яких чарів, так що ніхто не може ані бачити ані диткнути ся її, тільки золота куля на її вершку блищить ся в ночі на небі мов звізда, та її трудно відрізнити від інших звізд а то по ній можна би було знайти вежу, розбудити князя, що спить на порозі, і від нього дізнати ся про все, що буде до кінця світа¹⁾.

Отсе оповідане дуже підозреної автентичности, особливо в кінцевих реченнях, являєть ся відміною того оповідання, яке чув у руськім краю Роман Зморський і обробив досить талановито в поемі „Wieża siedmiu wodzów“. Те, що пише далі д. Янчук у своїй розвідці про звязок сего оповідання з апокрифами есхатологічного типу, не має наукової вартости.

Остатня паралеля, яку наводить д. Гнатюк, записана д. А. Веретельником у каменецькім повіті в Галичині і надрукована в другім томі Гнатюкової збірки „Галицько-руських народніх легенд“ (Етнографічний Збірник, т. XII, ч. 180, ст. 186) н. з. „Про київську Лавру“. Тому, що д. Гнатюк передрукував її в своїй замітці, не подаю тут її тексту, а зазначу тільки її різниці від Кулішевого оповідання. І тут церков будують 12 братів, та тут найстарший із них зоветь ся Лаврін, тому й церква називаєть ся Лаврою. Церкву будують протягом 12 років, і чудо дієть ся при будові церкви, а не дзвінниці. Про появу Матері Божої у сні нема згадки, тільки по упливі 12 літ Лавро-

¹⁾ Н. А. Янчукъ, Къ вопросу объ отраженіи апокрифовъ въ народномъ творчествѣ. (Извѣстія отд. по языкѣ и словесности Имп. Акад. Наукъ, СПб. 1908, т. XII, I, ст. 129—130).

каже братам: „Доста, братя, треба вже нам завершити“. Після завершення церква почала виходити з землі не відразу, але щоночі по троха, і за 12 ночей вийшла вся. Оповідане кінчить ся тим, що всі брати зараз повмирали, тільки наймолодший пішов у світ і пробув там 11 літ. Чуючи близьку смерть він вернув до Київа, зайшов до печери, в якій лежали його брати, а прийшовши до найстаршого сказав до нього: „Посунь сі, брате, нех ляжу коло тебе“. І мертвий брат посунув ся, живий ляг коло него, та не маючи місця, де би міг положити обі ноги, загнув одну на другу, заснув на віки і так лежить і доси. Сей остатній уступ народнього еповіданя можна вважати показом того, як народня фантазія до старших легендарних мотивів причіпляє нові в тім же легендарнім дусі.

Д. Н. А. Янчук у своїй цитованій розвідці (ст. 131) наводить голословно, без поданя жерела, що подібна легенда, як про збудоване Печерської Лаври на Україні, оповідаєть ся про збудоване славного собора в Кольонії над Реном. Не зайвим буде зазначити факт, що основане і збудоване мурованої церкви Печерської Лаври в Київі з давна, ще мабуть від XII в. окружене німбом чудесної легенди. Вона лежала мабуть в основі просторого життя Антонія Печерського, що було відоме ще авторам основних жерел Київо-печерського Патерика, Симонови, єпископови владимирському та суздальському, та Похікарпови, ігуменови печерського монастиря XIII в. Се оповідане ввійшло в склад друкованого Печерського Патерика, розунієть ся, в пізнійшій стилістичній перерібіці п. в. „Сказаніє о святѣй чудотворнѣй церкви Печерской Каменной Оуспеніа пресѣтыа Бѣды, какъ создася, оукрасися и шестися, написанное блженнымъ Емимномъ, Епископомъ Владимірскимъ и Суздальскимъ“¹⁾. Оповідане Патерика починаєть ся р. 1068, під яким київський літопис подає коротку записку про напад Половців і про поразене трьох руських князів, синів Ярослава Мудрого, а власне Із'яслава Київського, Святослава Переяславського і Всеволода Чернигівського в битві над Альтою. Навязуючи до сеї звістки автор Патерика оповідає, що ті три князі вибираючи ся на війну прийшли до св. Антонія в печеру, аби благословив їх. Антоній одначе заповів їм близьке поразене. З тими князями прийшов до Антонія також молодий Варяг Шимон, син Африкана; коли князі ві-

¹⁾ Патерикъ Печерскій, сієсть Отечникъ, вид. 24. Києвъ, Во стѣй Києво-Печерской Оуспенской Лаврѣ, р. 1872, к. 104—120.

дійшли незадоволені словами Антонія, Шимон лишив ся, впав йому до ніг і просив його молити Бога, аби його не постигла смерть у тім поразеню.

Антоній відповів йому, що він не згине в битві, і по довшім житю буде похоронений у кам'яній церкві, яка тут колись буде збудована. В битві над Альтою Шимон вправді був ранений і лежав між убитими, але в зімліню побачив велику церкву Богородиці, яка вже раз показувала ся йому в смертельній трієсві на морі, коли зі Скандінавії плыв на Русь. Чудесна сила підняла його з поміж убитих цілого й здорового, він віднайшов усіх своїх вояків також здорових, а вернувши до Києва він удав ся до Антонія і розповів йому ось що: „Мій батько Афрікан зробив величезний хрест, заввишки на 10 локот, виробив на нім подобизну Христа і перев'язав його тіло золотим поясом, що мав у собі 50 гривен золота, а на його голову поклав золотий вінець. Коли-ж мій дядько Якун (Гакон) вигнав мене з мойого краю, я взяв із того хреста пояс і вінець. Пливучи кораблем на Русь я дізнав на морі пригоди: схопила ся така буря, що всі ми ждали смерти. Тоді я згадав пояс і вінець, які мав із собою, і побачив у повітрі величезну церков та почув голос: „Така церков на імя Матерн Божої має бути збудована, а її величина нехай буде змірена тим золотим поясом на 20 поясів у шир, на 30 у здовж, а на 50 заввишки, і в ній спочинеш ти по смерті“. Після сього море втикло і ми всі врадували ся дуже. Потім оповівши Антонію, що ся церква привиділа ся йому другий раз у часі битви, він дав йому той пояс і вінець. Антоній покликавши Теодосія, що тоді був ігуменом Печерського монастиря, передав йому пояс і вінець і заповів будову кам'яної церкви.

„Від того часу минуло кілька літ, коли в тім із Царгорода прийшли чотири будівничі до Антонія та Теодосія, та почали питати їх, де мають будувати велику церков Успенія Богородиці. На питання черців, хто і з яким порученем прислав їх сюди, вони відповіли, що в церкві на Влахернах їм явила ся Богородиця в супроводі їх обох т. є. Антонія й Теодосія, веліла їм іти на Русь і збудувати кам'яну церков у Києві по такому плану, який вручила їм, а з рук привидних Антонія й Теодосія вони дістали стільки золота, кілька мало вистарчити їм на три роки будованя церкви. Місце під будову церкви дав князь, а його вибір був доконаний при помочи трьох біблійних чудес: одної ночі скрізь на землі довкола того місця була роса,

а тільки те місце сухе, другої ночі тільки на тім місці була роса, а скрізь довкола сухо, а нарешті за молитвою св. Антонія на те місце зійшов із неба огонь, випалив там усе терне та хворост і вирівняв ґрунт. Місце відміряно Шиноновим поясом відповідно до того розміру, який указала йому обява на морі.

Ті легенди, як бачино, не мають нічого спільного з оповіданням мшанецької колядки та її устних прозових паралель, але всін тим творам народньої фантазії спільна легендова основа особливої ласки божої для матери руських міст Київів.

На кінці додаю іще одну паралелю до другої часті мшанецької колядки, про чудесне відбите ворогів, що нападають на святе місце. Між уривками старинного історика Помпея Троїа, що заховали ся в Польщі в латинським тексті і в переповідках польських істориків, містить ся також ось яке оповідане: „Xerxes Persarum rex audacia adeo crevit, ut templum Delphicum spoliandum statuit. At deorsum duo saxa in exercitum eius delapsa sunt ictusque fulminei, tonitrua, fragores ac eiusmodi tempestates coortae sunt, ut quatuor millia hominum simul occisi fuerint, reliqui vero, ait Trogius, terrore percussi secesserunt“.

Се оповідане помістив польський літописець Мартин Бельський у своїй книзі „Kronika świata“, вид. у Кракові 1564 на к. 277, де читаємо: „Xerxes król perski ważył się tego, iż chciał kościół Delficki złupić; spadły z góry dwa kamienia na jego wojsko, strzały ogniste, grom, trzaskanie, takie straszliwe plagi na nie powstały, iż razem 1000 ludzi zabiły. Trogius pisze, że musieli z strachem odciągnąć“¹⁾. Коли зважимо, що хроніка Бельського була дуже популярною в давній Польщі також на нашій території, то буде правдоподібним припущене, що й сей невеличкий уступ класичного письменника міг нати вплив на утворене близьких до нього рядків мшанецької колядки:

І слустив Господь огняний дожджик,
Огняний дожджик, громові куді,
Затоцив Господь польську віноїку.

Може не зайвим буде додати тут переклад румунської людвої легенди про будову монастиря в Арджісі, з цитованої висше книжечки. Німецький автор переклав румунський твір

¹⁾ Pompeii Trogi fragmenta, edidit Augustus Bielowski. Leopoli 1855, ст. 7.

досить свобідно, тому й я покористував ся досить свобідно його перекладом, заступаючи нанушену фразеологію простішими висловами в дусі народньої поезії.

Майстер Маноле

румунська народня легенда.

У долині Арджісу прекрасній
Іде вовода Раду Чорний
В супроводі слуг і війська свого,
На кони і в панцирі зі стали.
А за ним із мірами й кельнями
Іде кренких мулярів десяток,
Під будову монастирську місця
Раду тут найкращого шукає.

Ідуть так невитоптаним шляхом,
В тім пастирську князь почув
[фльоару

І побачив на луці цвітистій
Череду і пастуха край неї.
„Друже! — мовив князь до па-
[рубіки, —

День і ніч по Арджісі ти ходиш, —
Може бачив ти таку будову,
Що нескінчена стоїть край річки?“

Відложив пастух свою фльоару,
Перервав свою гужливу пісню...
„Бачив те, чого вам треба, пане,
Та не смів тям поступити ногою
Унікаєм місця того в південь,
Бо проймає жах в близу тих мурів;
Пси мої завнюють, як їх бачуть,
Мов би смерть ішла поперед нами“.

„Гей-же! Гей-же!“ — кривнув
[Раду втішно,

І верстає шлях собі до мурів,
Потім кличе мулярів до себе
І ось що говорить їм поважно:
„Манастир я тут покласти хочу,
Та най буде в храмі сему ватиш,

І най буде найкрасша обитель,
Моя гордість, мого роду слава!“

„Тож послухайте мене, майстрове,
Й ти Маноле, перший поміж ними!
Вдасть ся вам, що не вдалось ні-
[кому,

Буде й зиск вам, як не був ні
[в кого.
Дам вам гроший, зроблю з вас
[боярів,

Не поскуплю коштів, ані дарів.
Та як вам не вдасть ся ся будова,
Навіть Бог вас не спасе від мене,
Всіх живцем в мур тут замурую“.

Жваво мулярі взялись до діла,
Розмірають розміри до шнуру,
І на широчезних фундаментах
Зносять ся грубевні стіни муру.
Але кождий день — нова їм праця;
Та бо кождий день — нова їм
[шука,

Бо що зроблять з ранку аж до
[почи,
Те в ночі в розвалини грохоче.

І глядять понуро та зловіщо
На розвалини ті вовода.

„Як не вдасть ся нам отся бу-
[дова,
Смерть чекає вас у лютих муках“.

Вовода, — пан немилосерний,
І тремтять всі мулярі во страху,
Та що зроблять за день тяжким
[трудом,

Те в ночі з гучним валить ся
[громом.

Обезсилений ував Маноле,
Сон тяжкий склепив йому повіки,
Але швидко він зі сну збудив ся:
Незвичайний сон йому приснив ся.
Схопив ся і кликнув: „Гей май-
[сгрове!

Слухайте, який нам вихід з горя
І який успіх дає нам доля!

„Коли тільки я заснув у перве,
Кликнув хтось до мене проник-
[ливо:

„Не скінчити вам будови сеї!
Що збудуєте, все буде падать,
Поки згідно жінщини одної,
Чи сестра се буде, чи дружина,
Яка перша вийде вам на стрічу,
Не дасте на смерть її живою
Не вмуруєте в стіну будови“.

„То ж як має діло нам щастити,
Най ізвяже нас страшна присяга;
Перша жінка, що надійде в ранці,
Най нехлибно буде жертва смерті.
Чи сестра се буде, чи дружина,
Гробом їй буде стіна отсяя!
Чи заплаче муж, чи брат за нею,
Ми не вступим! Присягайте
[згідно!“

Сталось так, і по короткій ночі
Ледво зоря край неба скрасила,
Виліз на руштоване Маноле
І глядять, хто сну його важкого
Впаде жертвою. І бачить, скорим
[кроком,
Закриваючи лице від сонця,
Жінка йде, найкраса, наймиліша

З всіх жінок — його дружина
[вірна.

Похололо в серці у Маноле
І прояв його біль незимовний.
Але скоро він на все рішив ся:
І душею Богу так молив ся:
„Всемогучий Боже, вроби ласку,
Вели хмарам із мокрого лона
Жбухнути потому на дорогу,
Аби жінка не дійшла до мене,
Аби смерти жертвою не стала!“

І Бог вислухав його молитву,
З хмар дожджу потоки полили ся,
Мов заллати світ увесь хотіли,
Страшні громи потрясли землею.
Але жінка, не злякалась бурі,
Бо тягла її любови сила;
Між потоками спішила сміло,
Хоч вода усю її мочила.

Бачить се Маноле й руки домиць,
Бо ж він сам собі накликав горе.
І ще раз він Богу помолив ся:
„Пошли Боже Ти вітри страшнії,
Повали Ти скелі камянії,
Щоб дорогу жінці загатили,
До вагибелі не допустили!“
Але вітер жінку не спиняє,
Вона йде і радістю вся сяє.

Позирнули всі майстри понуро,
Як побачили Маноле жінку,
Позирнули, бо порозуміли,
Що він сам собі накликав долю.
А Маноле з силою розпуки
Жінку взяв жаргуючи за руки,
І в провалній стіні поставив
І промовив: „Стій тут, моя жила,
Поки ми в стіну сю камяную
Не вмуруємо тебе живу!“

Люба жінка се за жарт приймає,
 Стала там, де він її поставив,
 А Маноле камінь закладає,
 Далі другий, і стіна зростає.
 Починає жінка вже благувати:
 „О Маноле, що робиш зі мною?
 Чи ти на жите мое наважив?
 Як не вмилуєеш ся над живою,
 То тямуй, що в животі у мене
 Є твоя єдина дитина!
 Яка-ж смерти нашої причина?“

Чує се Маноле й тихо плаче,
 Але рук не поклада від діла,
 Своє горе в серці заникає,
 І мурує, стіну завершає.
 Щезла вже в стіні його дружина.
 Він остатній камінь, закладає,
 А в нутра доходить тихий голос:
 „О прощай! Жона тебе прощає!“

Довершили мулярі будову,
 Довершили гарную на чудо.

Троха пізнійший від мшанецької колядки літературний відгук легенди про чудесне відбите ворожого нападу на святе місце маємо в оповіданю про чудо ікони Богородиці в Почасві в р. 1675, поміщенім у збірці „Гора Почаевская“, вид. у Почасві 1772 р. к. 11—12. Тому, що се оповідане не позбавлене також літературної вартости, подаю його тут у оригінальній тексті, змінюючи тільки подекуди правопис та інтерпункцію.

И сію бѣгодать въ монастырѣ Почаевскомѣ бывшюю, ѿ неї же не токмо всѧ Россіа, край Полскій, но и Агаряне, сирѣчь Тѣрки вѣдають, где припоманѣти достоитъ, да не ради лѣтъ многихъ въ забвеніе пойдеть. Рокѣ Гѣдѧ 1675. мѣца Ізліа 20., оумножившей сѧ в слоббѣ людскої, грѣхъ ради нашихъ бысть брань тѣрецка на Полщѣ; тогѡ ради великое на хрѣстіаны бысть смѣщеніе, иакѡ ни единомѣ замѣ ниже градѣ мощно бѣше ѿ Агарянь сохрании сѧ. Приспѣли под' Збаражѣ, ѿ тѣдѣ въ Вышніовець, а' Вышніовеца под' монастырѣ Почаевскій, и облегли его хотѣша разорити и сѣщихъ въ немъ инокѡвъ и мѣранъ въ плѣнь взяти. Сегѡ ради въ день недѣльный пришедше, въ понедѣлокѣ штѣрмовати почали. Сѣщѧ же мѣране въ пригородѣхъ монастырскомѣ, шлѧхта и инши

Квѧзь приѣхав і народ зібрав ся,
 На нову будову дивував ся.
 „Довершили ви преславне діло!“—
 Мовив князь майстрам. — „За се
 [вам буде.
 Честь від мене й гоїная заплата,
 А тобі, Маноле, майстре славний,
 За се діло віковічна слава“.

Узяли майстри свою заплату
 І пішли, лиш сам Маноле в гору
 На вежі монастиря лишив ся.
 Що йому заплата й вічна слава,
 Коли стратив він свою дружину?
 А як темна ніч по дни настала,
 Із вежі він кинув ся в долину.
 Знайшли трупа його під стіною,
 Де вія впав на землю головою,
 З під стіни там виплила криниця,
 В ній від сліз солена водаця

Писано 10—11 червня 1912.

стрелцы блики можахъ, огоньъ з' орѣжїа Шпирахъ. Такъ раз'аренныи Агаряне въ вторникъ раню съ ножайшею силою на бранъ пригородка нападаша, и оуже прапорець свой во врата монастырскїа занесли блїхъ; но жаднымъ способомъ внити въ монастырь не возмогли, стрѣлянїю ихъ Шпирающъ. Въ той день собрали своа воины оубїенныи изъ монастыра, и въ корчменицъ трѣшїа извлекше важгоша. Тогужъ дне їереа мїрскаго и їеродїакона инока Татаре пестрѣлили, которїи мавъ стерпѣти не возмогше преставили са. Ноци бывшей совѣтъ сотворили, воздвигши ножайшю силъ единодушню ввати монастырь и сзущихъ въ нень хрїстіанъ не живити. Ігъмень же въ то время сзущїи Іуцифъ Доброуѣрскїи, видѣа Агарянь зѣлю гращих са, токму на милость Пречїстѣа Дѣы Бїцѣ оупованїе и всю надеждъ положи. И понеже въ то время келїи древлныа и мѣрѣ мало имѣаше той монастырь, дѣбовою токму Ѡ нѣкїихъ странъ палѣсадою ѡбложень, тогѡ ради пошѣди братїю и всѣхъ людей, да бы Пречїстѣю Дѣс молили, едино хрїстіанъ застѣпленїе, да не предасть ихъ въ рѣцѣ Бѣсрманомъ. И вси единодушнѡ припадше ко їкѡнѣ чѣдотворной Пречистѣа Дѣы Бїцѣ, слезы проливающе, всю ноць на молитвѣ препроводили. Бывше оубо оутрѣ въ средѣ и солнцѣ воссїавше совѣтовали Агаряне, какѡ бы оудобнѡ монастырь возмогли ввати. Но ігъмень зѣлиѣе къ молитвѣ принуждаше, и по егѡ совѣтѣ вси единодушнѡ со стenanїемъ Ѡ сердца теплыа проливающе слезы звахъ къ Пречтѣй Дѣѣ Бїцѣ:

„Помилий насъ, Мѣи Бжїа,
 Покажи на насъ, хѣдыхъ и недостойныхъ рабѣхъ твоихъ,
 Древнїа милости твоа!
 Вѣмы тѣ скорѣю застѣпницѣ рода хрїстіанскагѡ;
 Не дай видѣти погибели слѣзѣщихъ тебѣ,
 И кланяющихся са їкѡнѣ твоей, чѣдотворной.
 Но помози и нами насъ зде живущихъ
 Ѡ рѣкъ Агарянскихъ,
 Їкѡ иногда спасла еси
 Всесильнымъ ти воеводствомъ
 Царствѡющїй градъ Ѡ скуоскаго воеводы.
 Потопила еси волны
 Нападающыа на градъ твой,
 Тако и насъ сохрани
 Въ сѣй ѡбители сей!“

Бывшемъ семъ воздыханїю и плачѣ новелѣ ігъмень пѣти акаеїсть. Престѣй Дѣѣ Бїцѣ, малѡ оутоливши са Ѡ слезѣ. Когда же начаша акаеїста пѣти кондакъ первый „Взбранной Воеводѣ“, тогда Пречистаа Дѣа Бїца съ нѣсныи аглы, имѣющими ѡбнаженныа мечи, въ воинскихъ

одеждахъ, въ свѣтлой одеждѣ верхъ црѣве великіа являет сѧ, шмофоръ бѣлоблещай сѧ разпѣцаа, показѧ же великое предстательство и заступленіе обители почаевской, Ѡ начала явленія своего на Горѣ Почаевской во столпѣ огненномъ. Видѣвшє же бывшее чсдш Агарале, къ разоренію оустремивші сѧ, но внезапно нападе на нѧ великій страхъ и оужась, яко имъ испытovati: „Сѣвдѣ тѧ Панѣ и множество вооруженныхъ, предстоащихъ и слѣжащихъ ей воиновъ (хрїстіанъ, их же в' неволѣ итѣахѣ, вопрошахѣ), ванє вѣмы, якш скѣдость есть въ монастирѣ семъ“. Сѣвѣшахѣ имъ хрїстіанє, яко здєсь есть ікѣвна Престѣла Дѣвы Бѣны чсдотворнаа, сєгш ради силы дѣют сѧ Ѡ ней. Но єлико възвѣрахѣ на прєславное тоє видѣніє, толико болѣє Ѡ страха трепетахѣ; инши лѣки напѣраше хотяхѣ извити воиновъ нѣснихъ, стрѣлы же испѣщенныа вспає на нихъ возвращахѣ сѧ и тажко оуравахѣ; инши мѣахѣ воиновъ нѣснихъ въ слѣдъ себе гонащихъ и ихъ оубивати хотащихъ, Ѡ страха дрѣгъ на дрѣга оустремивше сѧ оубивахѣ сѧ, а инши кон'ми попрани быша. Такш изволившѣ Бгѣ оружїа своа повергающе Ѡ Горы Почаевскїа Ѡбѣгоша.

Конецъ оповіданя, не важний для сеї теми, пропускаю.

Не вважаючи на позірну докладність сєго оповіданя воно звєсім не історичне, бо в сучасних і пізнійших літописних жєредах (ані в Самовидця, ані в Грабянки) нема ніякої згадки про такий великий напад Турків на західну Русь, який би сягав Збаража й Почаєва.

XIV. Пісня про Кочубая (ст. 128—131).

В рукописній збірці Ходаковського під ч. 886 маємо до сити давній варіант пісні про Кочубая, який тут називаєть ся Коцюбою. Подаю його тут у можливо поправній формі, зазначаючи в нотках відміни рукопису.

- 1 Ей поїхав Коцюба до бою в Ляхами,
 Тай взяв собі самопал¹⁾ і лук ві стрілами.
 Казав собі коня дати
 Військового вороного,
 І шаблю в дідою,²⁾
 Фляшку в горівкою.

¹⁾ Р. самопалу. ²⁾ Діда — польське dzida — спис. Після сєго слова в записі додаво ще і.

- 2 Їй вїїхав Коцюба к великому щастю,
 Прибіг Обух з Білої Церкви і к¹⁾ більшому трястю.
 Щастя ему не достало,²⁾
 Серце ему смутне стало;
 Душає з собою,
 Як стати до бою.
- 3 Прийшов Іван Івахно, Хведків брат стричний,
 Напили³⁾ ся сивухи, — Коцюба безпечний.
 Їй крикнув на своїх: „Не бійте ся страху!
 Ой влізу я на вербу ку собаці Ляху.
 На вербі ся ушкую,
 Самопалу вирихтую,
 Буду Ляхи брати,
 Беручи стинати“.
- 4 Вліз Коцюба на вербу, цюра к нему стрілит;
 Зпав⁴⁾ Коцюба і з⁵⁾ верби, вже без духа лежит.
 Цюра к нему прибігає,
 Бізуном го⁶⁾ підтинає;
 Коцюба без душі,
 Собою не рушит.
- 5 Прийшов Іван Івахно, Хведьків брат стричний
 [Подивив ся на Коцюбу, Коцюба безпечний⁷⁾].
 Запакали сами собі:
 „Свині було пасти тобі,
 А не воювати,
 Жалю⁸⁾ завдавати“.

Сей варіант має свої добрі прикмети супроти тих, які зібрав я в своїй студії, і виявляє відміну на стілько самостійну супроти давніших рукописних і пізніших усно захованих варіантів, що його можна вважати окремою парістю сеї невеличкої групи сатиричних пісень, яких прототип без сумніву зложений був у XVII в., радше в другій, ніж у першій його половині, як польська насмішка над козацькою бравурою.

XV. Пісня про Ляшка (ст. 132—133).

В рукописній збірці Ходаковського містить ся під ч. 938 коротший варіант пісні про Ляшка, який подаю тут у троха

1) Р. к. 2) Р. доставало. 3) Р. Напити. 4) Р. Спав. 5) Р. з. 6) Р. его. 7) Сей рядок доповняю аналогічно до рядка 2 третьої стр. 8) Р. дод. зайве: не.

поправленій формі задля давности його запису, вазначуючи в нотках відміни рукопису.

1 Іде Ляшок з під Варшави,
Чорні бути, жупан шарий;
Не боїть ся¹⁾ мужика.
Висит канчук у бока.
2 [Ой] виїхав в чисте поле,
[А] там в поли Русин оре;
Він шапоньки не підняв,
Помагай-біг не віддає.
3 Русин Ляшка привитав,
За чуприну²⁾ вихитав:
„Почкай, Ляшку, погоди,
Бо тя Русин буде бив.
Ото, Ляшку, ото знай,
Помагай-біг отдавай!“

4 Їхав собі понад водов,
А там пливеть гусий много.
„Помагай-біг, біла гусь!
Навчила мя³⁾ мудра Русь!“
5 Біжит лис і лисиця,
Ляшок дріжит, боїт ся,
На колінка падає,
Помагай-біг віддає.
6 [А там] біжит медвідь кусий;
Ляшок мовит, що то Русин;
Юж шапоньку винає,
Помагай-біг віддає.

Як бачимо, варіант дуже вкорочений супроти тих, які дійшли до нас у інших записах, зведених у моїй студії, а стр. 3, зложена з неправильно збудованих віршів, свідчить про те, що тому, від кого записаний сей варіант, не скрізь дописувала пам'ять.

(Докінченя слідує).

¹⁾ Р. дод. він. ²⁾ Р. дод. добре. ³⁾ Р. Научила мене.

Чуднівська кампанія 1660 р.

Студії *Василя Герасимчука*.

Перші стрічі.

Коли так обі армії 1660 р. польську і московську оцінити мірою стратегічних вимог 17 в., треба признати, що московська що до якості і справності стояла далеко нижше. Передовсім мали Поляки 13.000 чужосторонньої піхоти, котра була найважнішим чинником цілого війська. Москва мала її йно 3.000. Що до кавалерії, Поляки були ще в користнійшій положенню: польська гусарія мала вироблену європейську славу, коли московська рекрутована з несправної і в ніякій військовій школі не тресованої дрібної шляхти, буда радше балястом, як користю. Не треба також забувати і 40.000 Татар, що спомагали Поляків. Задніпрянські козаки могли би мати тоді якусь вартість, як би їх завзяте одушевляв моральний інтерес для чужої справи і як би було більше карности. Також і артилерією Поляки були горою. От що треба хйба в користь Москви піднести: ся невелика армія Шереметєва буда першою реальною пробою, що мостила в собі зародки реформи війська по західним взірцям. Видимо в ній в більшій скількості чужу піхоту, райтар, на місци давних піщальників видко досить справних стрільців; давнійші дворяни і боярські діти побирані і уживані давнійше без ніякого підготованя, тепер, як се констатує автор „Потреби“, були вивчені в військовім ремеслі. Та тільки браковало сій армії добрих генералів. Поза Шереметєвим, здасть ся, вся инша старшина завдячувала свої рани більше високому уродженню, як заслугам і військовій умітності. Сі уваги підносять не тільки сучасні військові критики, але і очевидці тодішніх кампаній.

Перед самим походом по злученню дивізій обох польських

гетьманів відбула ся воєнна нарада¹⁾. Тут принесено вість, що Шереметев з великою армією вирушив вже в дорогу і вже навіть наступила стріча під'їздів московського і польського. Перший, що приніс сю вість був якийсь Кричимський. Висланий він на розвідини, стрітив ся з московськими полковниками Скорняковим-Писаревим і фон Говеном, яких вислано провідати дещо про Хмельницького і про Поляків. За містом Бердичовом на ур. Гончарисі обі ті патрулі побили ся, причім і одна і друга сторона захопивши полонників вернули назад до своїх.²⁾ Полонники Кричимского зізнавали, що при Шереметевим знаходиться 80.000 Москви, а 20.000 козаків і твердили, що він цілком зле поінформований про польське військо і нічого не знає про прихід Любомирского з Прус. Як говорили, числить він Татар, які є при Поляках на 6.000 і хоче йти через Чуднів на Тарнопіль, щоби там знести незначне військо Потоцкого і орду.³⁾

Тоті власне вісти спонукали старшину скликати нараду і застановити ся над пляном і дальшою акцією. виявили ся двоякі гадки: одні зі старшини уважали за ліпше сейчас отаборити ся і на місци ждати російсько-ковацьке військо, другі же, і сі були далеко численніші, хотіли йти сейчас дальше, щоби тим додати своїм відваги, а коли-б Шереметев довідавшись про дійсну чисельність польського війська, хотів завернути ся, не дати йому уйти. Видко, що тут Поляки виділи вже свою перевагу. На тій то раді нарешті порозумілись також оба гетьмани що до своєї компетенції: отже Потоцкий на основі сеї угоди мав задержати верховну власть, а Любомирский, яко підрядний, задержував керму над лівим крилом і мав виконувати прикази начального вождя.⁴⁾ Напрям дороги визначено на Любар; військо мало поступати Гончарихою⁵⁾, мабуть, щоби перетяти дорогу між Шереметевим а Юр. Хмельницьким. 9 чи може 10⁶⁾ вирушила велика польсько-татарська армія зі Старокон-

¹⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 145, подає дату нарад 9 вересня; Gordon, Tagebuch, I, ст. 215 — 10 вересня.

²⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 316—317 (пор. жерела Карпова).

³⁾ Dyarusz w. z Szer., ст. 145. Про Гончариху див. Замітку проф. Грушевського в X т. Записок Н. Т. ім. Шевч.

⁴⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 16. Хотяй на Стан. Потоцкім вимогли були у Львові зрезигнувати з начальства в тій кампанії, він таки не уступив і задержав булаву мимо того, що король йому пригадував його обіцянку. Рукопись бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 752. (Compendium nowin).

⁵⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 145; Potrzeba z Szerem., ст. 21.

⁶⁾ Діарій з подій вересняних під гар.: Journal de ce, qui s'est passé entre l'armée des Polonais et celle de Moscovites de puis le 9

стантинова і посувала ся поводи вздовж ріки Случи. Д. 11 вересня прибуло військо до Острополя, звідки вступило в степ так званий Гончарихою. Похід через сей буйною травою вкритий степ був дуже трудний і томливий, мучив він так жовнірів, як і коні, а особливо багато було клопоту з возами, бо раз в раз ставали а трава омотувалась о колеса і спиняла їх рух. До того всього давав ся добре в знаки всім брак води. Щоби її дістати, треба було вишукувати якесь мочаровате місце і там глибоко копати. Докучала також і спека, від якої годі було охоронити ся.¹⁾

Два дни тревав сей трудний марш. Денно не роблено більше як дві милі²⁾, а піхота і артилерія мусіла лишити ся по заду. Деся д. 13 вересня приніс хтось з під'їзду до Поляків вість, а навіть, як твердить друга реляція, приведено полонників, які звіщали, що 100.000 моск.-козацька армія доходить вже до Любара.³⁾ Дня 14 вересня частина польської армії, іменно кавалерія і піхота стала наближатись до Любара, як слід, в боевім порядку.

Правим крилом доводив Потоцький, лівим маршал Любомирський; по середині була поміщена легша артилерія і піхота а з переду і в боків поступала татарська кіннота.⁴⁾

Около полудня⁵⁾, коли військо переходило попри місце, де колись передше при дорозі до Чуднова находила ся коршма, спостерегли оба гетьмани з високої могили, звідки можна було на півтора милі або й дальше в округ себе все добре видіти, що в бік від Любара під лісом (в півн.-схід. стороні) в зарослях увивають ся якісь люди.

Краківський воевода вислав сейчас ротмистра Клопотовського з одною хоругвою, щоби тим людям перетати дорогу.⁶⁾

Як він справив ся з тим козацьким чи московсько-козаць-

Septembre dernier. (Передруковано його з газети французької Gazette de France, p. 1660, ст. 1175 і поміщено в Acta-x historica res gestas Poloniae illustrantia, V. II, т. I, ст. 164—169. Тут власне визначають ся день виходу на 9; Gordon, Tagebuch, I, ст. 217 — на 10.

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 15.

²⁾ Journal, в. ц.; Bell. Pol. Mosch., ст. 15; Potrzeba z Szerem., ст. 21.

³⁾ Gordon, ст. 216, оповідає, що 13 вересня прийшла до польського табору вістка, що Шереметев вже 3—4 милі є віддалений від Поляків. По записці Journal-а, приведено д. 11 вер. 3 полонників і ті власне дали знати, що Шереметев йде зі 100.000 армією.

⁴⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 145.

⁵⁾ Gordon Patrick, Tagebuch, I, ст. 216, назначує сю хвилику на полудне: Gegen Mittag entdeckte man die Russen auf dem Marsche.

⁶⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 145.

ким авангардом — не знати; досить, що гетьман Потоцький післав зараз ротмістра Боруховського до султанів зі звісткою, що видів надходячих ворогів і просив їх післати якусь частину своєї орди.¹⁾

Зійшовши з лівого крила, пішов на виручку сам султан і його Татари перші стрілились на добре з передовим відділом Москви: дещо з них мали положити труном, а решта, що не встигла була перед ними утечи, подалась в ліс і захистилась в нашвидку зладженім таборі з возів, дерева і пнів.²⁾ В лісі орда вже не могла їм нічого вдіяти і Нурадин післав „на дві години перед заходом сонця“ до гетьманів з просьбою прислати драгонів.³⁾ Потоцький вислав київського воєводу Івана Виговського з коронним писаром Іваном Сапігою і з іншими значнішими добровольцями на чолі 2.000 відділу (2 полків кавалерії), додавши їм до помочи обершта Бокума з 4 компаніями королівських і гетьманських драгонів. Сі останні висівши з коний по півгодиннім опорі з противної сторони здобули сей таборець і виперли замкнених в поле; в чистім полі ударила на них з всею силою орда і по завзятій борбі одних перебила, а інших упровадили живцем.⁴⁾

„З власної охоти був при тій стрічі, оповідає автор діарія, красноставський староста і не тільки що добре сам списував ся, але і інших заохочував. Були там і сини краківського каштеляна. Небіщик Тшасковский з під хоругви краківського воєводи прострілив обозного московського війська і його взяли до неволі разом з реєстрами, де визначувались кватири для війська, але він по двох тижнях помер. Добре списали ся при тій нагоді згадані полки і орда; сам пан Бокум з Потоцьким, галицьким підкоморієм, доводячи драгонією, добре били ся. Неприятель не рушив ся дальше, але став і там окопав ся“.⁵⁾

Числа убитих не можна докладно означити; з реляцій виходить, що весь той передовий козацько-московський відділ

¹⁾ Ibidem. ²⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 16.

³⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 146.

⁴⁾ Gordon, I, ст. 216; після Bell. Pol. Mosch., ст. 16, вислано 1.500 люда кавалерії, *additae aliquot tam ex Potocianis quam Lubomirscianis dragonum cohortes* і вони власне під проводом Виговського і Сапіги упорали ся з тим авангардом. Татари після нього були з Нурадином післані задержати Шереметева в дальшій поході. Менкз-більше вгідно подають сей факт Dyar. w. z Szer., ст. 146, Journal і kopia z listu od Jmi Marszałka (Acta hist. res g. Pol. illust. V. II, ст. 171—172). ⁵⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 146.

зістав знищений; про страти польсько-татарські реляції зовсім не згадують, хоч не без того, щоби дещо бодай з простого жовніра не упало.¹⁾

Пізно вечером повернули польські війська з під урочища Кутищ, де власне насамперед поляла ся кров, до решти армії під Любар на рівнину при річці Блівій. По дорозі відбили Татари від своїх союзників-драгонів всю добичу і увели її до своїх.²⁾

Щож діялось тоді з противною стороною — вернім еще до московської армії.

Ми лишисьмо Шереметева під Котельнею, звідки він брав ся вже виходити. Але як zobачимо, він і тепер еще не зараз вирушив. І яка могла бути причина сього гайнованя дорогого часу і отягання ся у воеводи, що передше так рвав ся до скорого походу. На се годі дати певну відповідь.

Певно, що поводом сього не була ся обставина, як се думає Др. Чермак³⁾, що воевода мусів ждати на козаків, які відлучувшись від табору, пішли собі на Волинь на рабунок тай припізнали ся з поворотом. Ледви чи можна припустити, аби московський воевода з армії вилучав військо на такі побічні річи. Могло воно бути за його захопотою, але мабуть робили се інші козаки і всякі ватаги зі своєї власної охоти. Тай вкінці їх вожд Вертелицький належав до правобережних полковників, до армії Хмельницького, а не до його.

Найправдоподібнішою причиною довгого побуту московського війська під Котельнею було нічого иншого, як нерішучість

¹⁾ Число сього авангарду і число страт не можна точно означити. Автор діарія рахує убитих (Москалів і козаків) на кілька сот; після Bell. Pol. Mosch., мало в першій стрічі в лісі внасти 600 а в чистім полі решта. Отже разом могло бути і 1.000. По словам Єрліча (Lato-pisiec, ст. 52) сей передовий відділ осаджено „w Brzeźniakach od Lubartowa pół mili“; він складав ся в 400 людей і їх всіх знесено. Тай ледви чи їх було більше. Згоджує ся в приближеню з тим числом і реляція: Dal campo Polacco. li 15 Settembre sotto Lubarciovia. „E doppo longo contrasto han disfatto e rovinato illoro squadrone con morte de più di 300 (se bene si ingradiesce piu) e prigionia di uno colonello; ferito à morte“. Act. hist. V. II, т. I, ст. 112. В тій пригоді мали Поляки, як се в Post Scriptum свого листу пише Любомирский: „Przy-daje, że w wczoreyszey utarczce Pułkownika Łonkwickiego Horkusze zabito y Semina Kaluszczenka poymano“.

²⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 146; Gordon, I, ст. 216.

³⁾ Dr. Wiktor Czermak, Szczęśliwy rok (Przegląd polski, r. 1893, III kw., ст. 343).

і неготовість козацького гетьмана до походу і його вагана. Взивав його воевода по приході Козловського з під Уманя до себе, але козацький гетьман не давав навіть про себе знати. Невідомо було де він є і що робить.

Вкінці Шереметев не одержуючи про Хмельницького ніяких вістей, післав на розглядина за ним, тай за неприятелями, — бо певно вже чутки якісь муїли заходити до нього, — двох своїх полковників Скорнякова-Писарева і фон Говена з ратними людьми. І вони власне за Бердичевом стрітили ся з польським підїздом Кричимского і з Татарами. По московській реляції Москалі побили Поляків і 7 язиків взяли в полон. Від них доперва довідав ся Шереметев трохи-блишче про положене Поляків, хоч невірно. Полонені Татари мали сказати, що з султаном Нурадином прибуло тільки 20.000 Татар, а про другу половину з Сафер-Гирейом зовсім не згадували.¹⁾ Про Любомирского також нічого не довідав ся. Тай про нього, здаєть ся, не могли ще й самі Поляки нічого сказати, бо се діяло ся перед приходом Любомирского до Константинова. Дня 7 вересня Кричимский повернув до табору під више згадане місто. Отже ся стріча могла мати місце десь 6 вересня.

Того самого дня 6 вересня по раз перший дістав Шереметев від гетьмана Юр. Хмельницького лист, в яким гетьман повідомляв боярина, що „посилані від козаків язики звїщали, що Ляхи і Татари з великими силами наступають на государські черкаські городи і длятого йому, бояринови, треба йти з товаришами проти Ляхів і Татар в Межибоже, не гаючись, щоби випередити і недопустити до руйнованя черкаських городів і не дати їм ніяким способом зі собою зійти ся; а він, гетьман, з своїми полками зійдеть ся з ним також під Межибожем“.²⁾ Справді годї поняти, як могли козаки, будучи так близько Поляків і Татар не знати нічого про полуку орди в Потоцким. Досить, що Шереметев діставши сю вість ще того самого дня себто 7 вересня рушив з Котельні³⁾ і йшов в напрямі до сього міста, де була назначена їх сполука.⁴⁾

¹⁾ Барсуковъ, Родъ Шереметевыхъ, т. V, ст. 316—317 (пор. жерело Карпова).

²⁾ Ibidem, ст. 317—318.

³⁾ Барсуковъ, ст. 320—321 (пор. жерела Карпова).

⁴⁾ Що Шереметев не йшов до Любара, а таки в напрямі більше на подуд.-схід до Межибожа, се пізнає з рухів його війська висланий Поляками на звідини д. 14 вересня сотник Стшалковский. „Redux ab

Дня 12 вересня станув воєвода в Чуднові і там одержав з під Бара від козацьких полковників письма. Писали до нього полковники: уманський Мих. Ханенко, брацлавський Михайло Зеленський, подільський Остап Гоголь і кальницький Іван Вертелицький, що вони зі своїми полками стоять під Баром у Маківцях, 26 верств від Межибожа і вичікують там від нього, боярина Василя Борисовича і від полковника Цицюри письма, а як діждуться письма, підуть до нього до Межибожа. Полковникам на се відписано, щоби вони на 15 або 16 вересня були конечно вже в Межибожу з полками.¹⁾

Та одначе доля инакше зарядила. Два дни потім, коли моск.-козацьке військо ступало шляхом між Любаром і Краснополем²⁾ і йшло в напрямі до Межибожа, довідав ся Шереметев про надходячу польську армію. І зараз змінив план, завернув до Любара і перед себе вислав якийсь відділ з квартирмайстрами, щоби пошукали місця під табор і все що треба до нього приготували. І сім власне людяж прийшло насамперед зазнати лихої години — розпочати велику і трудну Шереметеву Одисею.³⁾

Ся для московських квартирмайстрів нещаслива пригода мусіла безсумніву занепокоїти Шереметева і вона здавсь здержала військо від дальшого походу. Нині міг московський гетьман вже нагляднійше переконати ся в своїй помилці; може і тепер не знав нічого такого певного про сили злучених ворогів, то все таки мав повну підставу підозрівати велику силу противників. Чому не йшов до Хмельницького, се

exploratione eadem die Strzałkovius retulerat, acsi hostis mole cum tota Chmielnicum versum tendere visus est⁴⁾. Bellum Pol. Mosch., ст. 16.

¹⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 321.

²⁾ Ibidem, ст. 323 (Darowski, Compendium bellum).

³⁾ Перша стріча і всі дальші воєнні ділання починають ся з днем 14 вересня. І що до того годять ся майже всі жерела і чого доказувати нема рації. Тільки Kopia listu od Jmć Pana Marszałka W. Kor. do Jmć Pana Kasztelana Wołyńskiego (Acta historica res gestas Poloniae illustrantia V. II, t. I, ст. 171—172) трохи будить непевности. Любомірський описуючи ту першу стрічу, оповідає про неї, як у вчорашню. Непевність сеї дати можна, як се підвіс Др. Чермак, толкувати тим, що її через нечиткість оригіналу зле відчитано, або могла зайти помилка у самого автора. Рівнож хибно відсуває початок стрічі на день 13 вересня і Journal de se qu' est passe. Що до автора, Bell. Pol. Mosch., то він всюди, не знати длячого, всі події відсуває на 4 дни дальше: отже, що є приміром під датою 20 то се було 16 і т. д.

ясно: Поляки були надто близько, щоби йому дозволити на сполуку, отже хотів зі зглядів стратегічних оперти ся о місто Любар. І прийшовши з головним військом до урочища Кутища, до місця, де вже того дня вечером наступила кровава стріча, „станув, не рушив ся дальше зі згаданого місця і там окопав ся“. Тут в окопах під Любаром прийшлося перебути йому першу облогу від польських військ і ту відогрались перші події сей нещасливої для нього кампанії.

Розгляньмо сю місцевість. — Місточко Любар, иначе Любарт, лежить на Волини в нинішнім новгород-волинським повіті над обома берегами ріки Случи, прибічного доплива Припети. З правої сторони, таки поблизу самого міста, дістає Случ в тій місцевості три малі до себе досить рівнобіжні допливи, що пливають від сходу на захід. Один з тих потоків названий Блівою уходить до Случи поніжше місточка на полудне в віддаленю більше менше одного кілометра, другий потік з тих всіх найменший, впадає з північної сторони в віддаленю також одного кілометра а третій і останній впадає в віддаленю 6 кілометрів від попереднього. Сі два другі потоки не мають нині назви, тоді називано сей останній Шкуратовкою.¹⁾ Між обома тими останніми потоками, таки недалеко від самого міста, подіймалось згірє, з лагідним і зі всіх сторін приступним спадом, а подальше за ним на схід розтягалась невелика рівнина, занята багнами і мочарами, за якими зі всіх сторін (з виїмкою західної від Случи) простягали ся тоді ліси. Дальша просторонь між Случом а Тетеревом, себто між Любаром а Чудновом се горбовина — тоді була заліснена. Головний шлях, який дучив Любар з Чудновом, виходить тепер, і тоді певно так мусіло бути, з північної сторони міста і йде правим боком Случи спочатку до неї рівнобіжно. Від села Юрїївки він скручує трохи на право і йде дальше в північно-східнім напрямі через Шкуратівку, опісля переходить через місцевість Красноселку і входить до Чуднова.

Отже на північ, недалеко від сього місця, де дорога перетинає сю невеличку річку Шкуратівку, лежало урочище Кутище, власне се як раз та місцевість, де Поляки стрітили і знесли сей перший московський авангард. Нині в там село, тоді в XVII в., перед 1660 р., певно мусіло улягчи руїні, а може і не було ще ніякого сліду людських осель. Звідси

¹⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 323.

в полуднево-західній стороні від згаданого висше урочища, на плоскій рівнині на захід від дороги, по правім березі річки Шкуратівки, там, де ще нині находять ся останки з окопів, находив ся московський табор, а рівнина по обох берегах сього потоку, се арена, що була видовищем частих стріч. Москалі розложили ся так, що фронтом були звернені на полудневий захід, звідки прибули Поляки, — до Гончарихи, інакше сказавши — правим крилом до Любара, а лівим до Чуднова. Стали на ґрунті багnistім, в позиції заслоненій з заду і боків лісами, тільки сю одну мали велику невігоду, що трохи подальше з фронту вносилося горбковате вивисшене, яке відділяло обі армії і заслонювало від так одним, як і другим. Польський табор був розбитий на полудне по другій стороні сеї горбовини, трохи подальше від берегів Блвіи також на рівнині і прилігав лівим боком до Случи, а фронтом звертав ся до висше згаданого горбка. Природним положенем, як можна судити, був московський табор без сумніву краще забезпечений. Польський табор находив ся в місцевости з природи менше оборонній, а навіть і некористній, бо з переду вносив ся невігідний і в разі опанованя неприятелем для них небезпечний горбок. Та одначе, як виражуєть ся автор „avisa“ з 15 вер., були Поляки верхом щастем і моральною перевагою. Одначе мимо тих вигід, мусіли Москалі терпіти на недостаток води, бо приступ до Случи був для них замкнений, а річка, що плила попри їх табар ледви чи могла вистарчити для такої армії. Поляки з того погляду були в далеко кориснійшій положеню: могли черпати і зі Случи і зі ставу, що був в Любарі.¹⁾

¹⁾ При описі терену віддав мені велику прислугу опис владжений вже Проф. Чермаком в його праці *Szcześliwy rok (Przegląd polski, kw. III, st. 355—358)*. І я сього опису, о скільки він вірний, держав ся. Під рукою мав я також топографічну мапу головного російського штабу. Особливо велику користь віддала мені брошурка Я. В. Яроцького „Изъ прошлаго Воляни“, що містить короткий нарис під заг. „Шереметевы валы на Воляни и ихъ историческое значеніе“. Головні жереза, що описують сю місцевість і, яких мусить ся держати при означеню становиска обох військ є слідуєчі: *Bell. Pol. Mosch, st. 17, Duar. w. z Szer., st. 146*. Автор сеї послідної реляції розвязує нам всі трудности через назване місцевости „Кутище“. Вкінци реляція: *Dal campo Polacco, li 15 Settembre 1660 sotto Lubarciovina*. Др. Чермак покликуючись на мапу Хшавовского, де ся місцевість названа „Kupiszcze“, держить ся сеї назви, а назву Кутище уважає за перекручену діарієм. Одначе річ має ся противно. І мапа російського штабу і Я. В. Яроцький знають йно Кутище.

Місцевости, занятої Татарями не можна докладно означити. Проф. Чермак опираючись на діарій¹⁾ означує на просторони між обома річками, по західній стороні сього вивиснення, також недалеко від самої головної ріки Случи. Були отже розложені як раз проти правого крила ворожого війська а саме проти козаків. Але се було місце їх постійки в перших днях побуту під Любаром, а чи стояли вони дальше там, не можна сказати. Противно, як можна з певних вказівок ріжних реладцій судити, то їх пізнійший постерунок находив ся від сторони Чуднова, себто на північнім сході.²⁾ А Поляки стояли над Блівою лиш до 19 вересня.³⁾ Опісля перенесли свій табор близше до московського на віддаленє якої $\frac{1}{4}$ милї, і стали, як се вяснює д. Я. В. Яроцький на схід від московського також по правій стороні Шкуратівки. По словам тамошних селян находили ся там ще до недавна вали, але через орку підпали вони зовсім знищеню; тільки останки валів московського табору заховались по нинішний день в досить добрім стані.

З початку Шереметев зовсім не мав ані плану, ані охоти зістатись довше під Любаром. Таки на другий день себто 15 вересня він хотів вирушити з армією і йти дальше, та сильний дощ сьому перешкодив. Дятого отже лишив ся назад в тім самім місци, де ночував і там під сильним гарманим огнем польської артилерії став окопувати ся. Сього тодня — с. є 15 вересня, читаємо в діарію сеї війни — рушив єго мосьь п. краківський воевода з маршалком і з військом на неприятеля і коли вже підійшли до нього і станули під згірем, радив є. м. краківський воевода ударити на ворога всіми силами, заким він укріпить ся. Рівнож був сього погляду також Любомирський і інші знатнійші зі шляхти, та тільки біда, не надійшла вся піхота і артилерія. Коли же опісля ще того самого дня надійшов генерал Вольф з артилерією і станув по заді війська за переправою (з лівого боку Бліви)⁴⁾, декотрі зі шляхти буди тої гадки, щоби не віддаляти ся далеко від артилерії і щоби військо цофнути назад до піхоти і гармат. Але Поттоцкий відрадив, побоючись слушно, аби орда, що стояла по другій стороні гори і непокоїла Москву, не думала, що вони

¹⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 146—147.

²⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 333 (Darowski, Compendium).

³⁾ Gordon, I, ст. 208.

⁴⁾ Барсуковъ, т. V, ст. 325 (пор. жерела Карпова).

перед неприятеlem відступають і своєю утечею не помішали і їх самих.¹⁾ Рішено отже держати ся ради Любомирського, себто стояти дальше під горою і не виставляти ся на видне місце, щоби через се закрити ся перед Москвою і Шереметєва держати в непевности що до величини польської армії. Мали ударити тоді, коли би московське військо за далеко вийшло зі своїх окопів в чисте поле.²⁾ Та до сього того дня не прийшло. І так військо готове до бою стояло бездільно цілий день аж до пізної ночі.³⁾ Тільки Татари спомогані польськими добровольцями герцювали та непокоїли Москву всакуючи навіть в їх окопи.⁴⁾ Як догадувались Поляки, то з рухів московського війська можна було видіти нерішучість: жовніри в повнім оружю, готові до бою часто виходили з табора, одначе задержавшись якийсь час, знову вертали за окопи; нераз можна було запримітити з їх сторони навіть і охоту до боротьби.⁵⁾ Можливо, що Московитяни хотіли спробувати щастя, але хотіли його спробувати близько свого табора, де для них був добрий захист. Автор реляції *Bellum Pol. Mosch.* пояснює сю нерішучість незнанем сил польського війська. І се може бути, бо трудно припустити, щоб московське військо по день 16 вер. могло бути докладно поінформоване в сій справі.

Як знаємо, Шереметєв з самого початку легковажив собі Поляків і думав, що Польща не зможе виставити проти нього якоїсь сильнішої армії, а утверджував його в тій вірі і один польський в'язень, Пясечинський, новгородський староста, полонений на весну в Чорткові. Сей то чоловік потрафивши вдерти ся в довіре самого воєводи і інформуючи Шереметєва у всім, все висловлявся уємно про польські сили.⁶⁾ Тай і інші в'язні захоплені, як висше згадувались, в днях 6 або 7 вересня, себто еще перед полученем з Любомирским, не могли нічого певного подати про величину його дивізії, поінформували його лиш про дивізію Потоцького і вказали на 20.000

¹⁾ *Ibidem* (Darowski, *Compendium bellorum*).

²⁾ Gordon, ст. 183 назначає, річ дивна, прихід Вольфа з артилерією і з 60 возами амуніції на день 23 вересня.

³⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 146—147. ⁴⁾ *Bell. Pol. Mosch.*, ст. 18.

⁵⁾ *Ibidem*; Dyar. w. z Szer., ст. 147.

⁶⁾ Dyar. w. z Szer.; *Bell. Pol. Mosch.* Що до подій описаних в *Journal* (*Act. hist. res gestas P. illust. V. II, т. I, ст. 164*) то тут треба замітити, що події з днів 14 і 15 відносять ся до одного дня с. с до 15 вересня.

⁷⁾ *Bell. Pol. Mosch.*, ст. 18. ⁸⁾ *Bell. Pol. Mosch.*, ст. 14—15.

Татар. Рівнож і учасники волинського загону, коли йому що небудь доносили про сю дивізію, то певно подавали число за низьке, бо вона була порозкидана, ще находила ся в концентрації, а вони самі мали по більшій часті до діла лише з кавалерією, що пробувала коло Луцька. Зловлений ще перед полученем Любомирського Татарин, говорив, що з Потоцким є лише 6.000 Татар.¹⁾ Вкінці не міг довідати ся і з останньої стрічі, бо язиків не удалось йому дістати, тай через піднесений терен не міг оглянути польської армії в цілій її повазі. Ріжні ті вісти могли лиш хіба збуджати в московським воеводі підозріне і здогади. Здаєть ся, що він пізнавав вже свою похибку, що перечислив ся і ддятого був обережний. Одначе, як воно не було, годі погодити ся з думкою, немов би Шереметев до дня 15 вересня не знав нічого про получене Любомирського з Потоцким.²⁾ Здаєть ся, се правдоподібніше, що і по їх полудці не доцінював як належить сил обох польських гетьманів, бо донерва дня 16 вересня міг вже наглядно переконати ся про все. Перша небезпечна гра, в яку припадково вдав ся Шереметев, набавила його іно слухним і оправданим страхом тай наділила потрібною обережністю. Ддятого два попередні дни ведено в моск. таборі енергічну роботу коло сипаня валів і моск. вояки мимо безустанної пальби з польських пушок захищались так жваво, що дня 16 вересня уважали самі противники сей табор недоступним.³⁾ Також і з польської сторони не дуже певні були на свою перевагу, і польські жовніри не знали, хто ще возьме верх. Навіть якийсь від Поляків дезертировав д. 15 вересня до Москви і здаючи докладнішу реляцію про польські сили, радив Шереметеву не вдавати ся в отвертий бій. „Поляки в вступнім бою все горюю, — радив ударити на них в ночи, коли вони не дають добрих сторожий і люблять висипляти ся“.⁴⁾ Знова московський дезертир сповіщав Поляків про московсько-козацькі сили. Як казав, числила ціла московсько-задніпрянська армія 30 тисяч, з того половина Росиян, а половина козаків; але між обома частями не було довіря, і Москва, не вірячи козакам, відділила ся від них валом.⁵⁾ Си

¹⁾ Ibidem, ст. 18.

²⁾ Dr. Wikt. Czermak, Szczęśliwy rok (Przeg. pol., kw. III, ст. 358).

³⁾ Барсуковъ, ст. 326 (Darowski, Compendium).

⁴⁾ Potrzeba z Szer. i Ciec., ст. 21—22.

⁵⁾ Gordon, I, ст. 217.

остання новина незвичайно утішила всіх і як раз подавала добру нагоду використати се та ужити до своїх цілей, чого дійсно опісля не занехали.

Надійшов вкінці день 16 вересня. По змісті вчерашньої наради¹⁾ рішили сьогодні польські гетьмани всіма силами ударити на Москву і сточити рішучий бій. Для того вже раннім ранком випроводили з табору всю свою армію і уставили в ряді боевім: середину займала, як звичайно, артилерія і піхота, по боках були розміщені гетьманські кавалерії — Любомірського на лівім крилі, Потоцького на правім а на самих кінцях обох крил стояли полки німецької кавалерії і драгонії. За підкомандантів були визначені Любомірському Іван Виговський, Іван Сапіга і Іван Собіський, Потоцькому Дмитро Вишневецький. Десь коло 12 години, коли вже польське військо прибуло під згіре, почало і московське військо виходити. Яких 4—5.000 люда виступивши з за окопів поспішили в напрямі до правого польського крила і в віддали самопального вистрілу стали, — переразив їх вид стрійно узброєних польських гузарів. Любомірський, щоби виманити їх дальше, радив кінним хоругвам поволи поступати, аби Шереметев міг думати, що вони злякались. Та Московитяни не дались на сю хитрість зловити і скорим кроком, хоч в замішаню, завернулись назад і чим скорше сховались за окопи. Правда кілька хоругв польських гузарів з дивізії Потоцького, а саме Дмитра Вишневецького, Самійла Лещинського і краківського каштелянича Потоцького пустились їм наздогін, але здасться нічого путнього не вдіяли. Велика боротьба розпочала ся трохи пізнійше за найвищий горб, що лежав між лівім крилом московського а правім польського війська. А сталось се так: Шереметев побоючись, щоб Поляки не взяли сеї важної позиції, що могло би бути крайно небезпечним для їх табору, бо звідти могли би добре обстрілювати його військо, казав 4 своїм компаніям піхоти з 4 арматами заняти і обсадити сей горб і за ніяку ціну не дозволити Полякам його опанувати. В разі опору з противної сторони обіцяв їх підпомогти і укрит з боку якийсь відділ кінноти.

І справді Поляки взялись спиняти їх в тім замірі, та одначе були відперті. Тоді Потоцький з своєю дивізією і Татарами підсунувшись під московський табор, став непокоїти його від сходу а зігнаним вислав в поміч обершта Бокума з 400

¹⁾ Барсуковъ, Р. Ш., т. V, ст. 325 (Darowski, Comp.).

драконами. По горячій цілогодичній борбі вистріляли вони Московку з корчів (се згіре було заросле дубовими корчами) і вже майже були опанували гору, коли тимчасом укрита під згірем московська кіннота стала виходити зі свого засіку, обхоплювати з заду драгонів і вкінці їх зовсім відтяла від решти польських військ. І знову вислав гетьман Стан. Потоцький їм на відсіч кілька хоругв під проводом князя Дмитра Вишневецького і краківського каштелянича Якова Потоцького, а крім того кілька сот піхоти, вибраної з різних регіментів обох дивізій, під капітаном Іваном Охабом. Закіпіла горяча борба, били ся з великим завзятем і напруженем, то одні, то другі брали верх. І таки вкінці московська кіннота по більших стратах мусіла уступати. Опирала ся ще якийсь час піхота, але також вона мусіла податись до відвороту. Яков Потоцький і Вишневецький переслідували їх до табору, але задля грязкого і мочаристого ґрунту, і діставши добру відправу, завернулись назад. Сам гетьман з своєю дивізією штурмував дальше московський табір і бив в нього з армат. Як оповідає автор діарія — всюди брав він чинний уділ особисто і наражував ся часто на небезпечність, бо „світло сидів на білих кони в ясно-жовтім турлаку, аж мурза один з добутою шаблею мусів його перестерігати“. Та мимо завзята нічого таки не вдіяв Москві, а видаючи, що від сильного огня наражені і його хоругви, казав так кінним, як піхотним регіментам завернути ся в зад. Зробив се тим радше, що вже і вечір був за плечима.¹⁾ Такий був менше більше перебіг борби на правім крилі, себто між Москвою і дивізією Потоцького. В так важній хвилі не була безучасною і дивізія Любомирського. В тім самім часі ліве його крило мірялось з козаками, що занимали правий бік московського табору від сторони Любара і стояли як раз проти лівого крила польського війська, що то ним доводив маршал.

Козаки, як у них був звичай, усапали на перед фронту, поза окопами валів шанці і їх обсадивши якимсь відділом своїх людей і кількома арматами звідти турбовали Поляків і там захищались. Але що сї передні редути не були як слід убезпечені, тож при наближеню Поляків і по першій салві та передова часть козаків опустила їх і подала ся в бік на право

¹⁾ Опис ділань на правім крилі, зображений по більшій часті після реляції під тим вглядом найдокладнішої Bell. Pol. Mosch., ст. 18—19. При тім узгляднемо справозданє Dyar. w. z Szer., ст. 147—148; Gordona, I, ст. 217—218 і вкінці опис в Potrzeby z Szer. i Ciec., ст. 21.

до поблизького ліса і звідти заслонені деревом чинили польській кавалерії досить шкоди. Щоби їх зігнати, виправив проти них пільний гетьман Івана Виговського, Сопігу і Собіського; одначе єї навіть нічого не починаючи повернули назад до своїх, бо козаки утікли з ліса і сховали ся за вал свого табору. На тім на разі скінчило ся. Поляки зовсім не мали вже охоти штурмувати до табору. Другим разом дала почин до борби проста пригода. Більша гурма Татар, що спомогала обі дивізії, кинула ся тим разом по відході Поляків всею силою на козацькі окопи і намагала ся їх опанувати. Одначе привитані градом куль завернулись назад, а розохочені тим козаки вziali ся їх здоганяти. Коли ж підчас утечі під одним з Татар упав кінь і своїм татаром придусив їздця і козаки прискочили зараз до нього, щоби його взяти в полон — завернулись Татари його відбивати і так сильно наперли на сей незначний відділ козаків, що єї мусіли безладно утікати і не тільки очистили поле, але і опорожнили перед табором усипані шанці. Скористав з сього Любомірський і прислав Татарам в поміч ще піхоту під проводом Немирича і Корецького, яка зараз почала робити приступ до табору. Настало замішанє і нелад. Козаки подались дальше назад вже і передньої части табору, а Поляки з Татарами, як оповідає автор *Bellum Pol. Mosch.*, мали досягнути навіть середини табору. Се страшно підохотило Поляків. Решта польсько-татарського війська, що не брала участі в битві, на вид такого успіху рвалась і собі до битви і не бракло між шляхтою таких, що хотіли звести всіми силами генеральний бій і як поведеть ся, скінчити тим самим діло. Та Любомірський не позволив всьому війську удавати ся в ризиковну борбу і вагав ся заганятись за далеко в неприятельські позиції, тим більше, що в недовзі Шереметев поставив проти них запорожську піхоту і артилерію і півмісяцем став обхоплювати польсько-татарське військо, яке за далеко було загнало ся в табор. Автор повисше згаданой реляції каже, що маршал Любомірський побоявав ся подібной халепи, яке дізнало польське військо під Охматовим від того самого Шереметева, коли то воно вдершиись до козацько-московського табору, було „прикро розбите, а неприятель з тріумфом відійшов“. Відбирало немало охоти і се, що на случай успіху, не доставало і відповідного знадбія видерту позицію задержати в своїй власти. І хоч мимо то, що щастє почало дописувати, видав Любомірський розказ відступити назад. Тільки генерал-майор Іротгавз, вдершиись на усипані

перед табором редуту, з кількома компаніями піхоти і легкої кінноти, повизбирував полишену там зброю, взяв кілька гармат і відзнак і до самого смерку задержав сі окопи. Підступив також під сам табор обершт від драгонів Лончинський, але що не мав наказу ударити на табор, укрити в поблизьких корчах, та вже в недозві і звідти його козаки вистріляли і змусили до відвороту. Рівнож вчинили се із Гордоном, що з кількадесятьма драгонами добровільно ішов висше згаданому в поміч. А що Гротгавз вчинив се з власної волі, без приказу гетьмана, вістав за се зганений; вину одначе даровано з огляду на заслуги і з огляду на се, що нікого не стратив. Вечір закінчив сьогоденні події і оба-війська без рішучого результату удались до своїх окопів на супочиннок, полишаючи при них сильні сторожі.

Так закінчив ся перший більше кровавий день кампанії під Любаром. По обох сторонах били ся з завязем а навіть самі гетьмани наражували власне жите. Московський гетьман не ограничав ся лиш на обороні свого табора, але і сам особисто кілька разів появляв ся в поли навіть в небезпечних місцях, а неприятель мав навіть полонити знаменщика, що стояв при гетьмані і держав над ним знамя.¹⁾ Куля арматня з польського табора внала раз до самого Шереметевого намета.²⁾ Борба сама хоть була кривава, в страти одначе не дуже богата: на правім польськїм крилі убито, коли тому правда, одного чуру (rachołka); за се було більше прострілених, а особливо між челядю з під хоругви краківського воеводи і дещо з піхоти під генер. Вольфом.³⁾ Богато лиш потерпіли від моск. куль коні. На лівім крилі страти були далеко більші; згнуло тут що найменше около 60 люда а около 100 ранено.⁴⁾ По стороні Москви і козаків мало пасти кілька сот люда, а декотрі жерела пересадно рахують їх навіть на тисячі.⁵⁾ Яко добичу здобули Поляки від

¹⁾ Опис ділань на лівім крилі переведено після Bell. Pol. Mosch., ст. 19—21. З Гордона долучено тільки про акцію драгонів під проводом Лончинського і його. З тим описом годять ся і другі реляції, хоть в деталях не такі дуже точні, а іменно: Journal de ce, qui s' est passé entre l' armée des Polonais і вкінці Post scriptum avvisa „Dal Campo Polacco, li 15. Sett. 1660“. Хоч дата є 15 вересня, але додаток останній відносить ся до події вже слідуєчого дня.

²⁾ Барсуковъ, ст. 327 (Darowski, Compendium).

³⁾ Dyaryusz w. z Szer., ст. 148. ⁴⁾ Gordon, I, ст. 218.

⁵⁾ Ось які подають загальні числа страт. Згадане Post scriptum avvisa рахує убитих Поляків до 100 а Москалів і козаків до 2.000,

козаків і Москви кілька гармат і кілька відзнак.¹⁾ Реляція Шереметева до царя так описує день 16 вересня: „Гетьман коронний і пільний, разом з Поляками і Татарами, зібравши всі сили, приходили до нас під табор з людьми кінними і пішими і з пушками і чинили жорстокі приступи. І ми за божою милостю і твоїм царським щастем в боях і в приступах Поляків, Татар і козаків зрадника Івашка Виговського побили і много людей і язиків побрали в неволю.“²⁾

Останні дні під Любаром.

(17—25 вересня.)

Сі три перші дні побуту Шереметева під Любаром, себто дні від 14—16 вересня можемо уважати лише вступом сеї для нього найнещасливішої кампанії. Події з тих днів ще до ніякого результату не довели. Автор реляції Bell. Pol. Mosch. зауважує, що московський гетьман по сій послідній пригоді став вже сумнівати ся в щасливім висліді свого підприємства; видно дуже прикре було його розчароване, коли так наглядно переконав ся в своїй низшости і певно мусів, коли не зовсім, то бодай в части спустити в тону. Річ певна, що годі було думати з тим військом, яке мав при собі, йти далше в Польщу, одначе, як можна судити, до тепер ще не мав Шереметев причини зневірится зовсім до свого щастя. Таж він ще мав другого союзника в Юрію, сині страшного для ворогів Богдана Хмельницького; що хвиля міг він до нього надійти зі своїми полками і йому привернути незатрачене ще щасте. Ледви чи вірив, або навіть й припускав, що звізда його вже почала блідніти; був надто сильний, щоби за одним яким небудь ударом міг повадити ся; в окопах можна було без найменшої небезпеки і ризика пождати якийсь час, а навіть при спосібности кинути ще раз кість в гру і в инший спосіб помукати результату.

„contro ogni credenza de' nostri trà morti e feriti non arriva à un centinaio, dà loro (benche non se ne può saper ancora il vero) si crede vicino à 2 mila tuttavie. По словам Journal, 1.500 полягдо Москалів а 200 козаків. У автора Potrzeby z Szer. ст. 25 упало кілька сот московського трупа. Так само як автор вірші говорить і автор діарія.

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 21 і Gordon, ст. 217 інформують нас, що крім страт в людях, козаки стратили ще 3 гармати і 2 хоругви, а після Post Scriptum Avvisa 5 гармат.

²⁾ Барсуковъ, ст. 326 (пор. жерела Карпова).

І дійсно так чинить. З днем 17 вересня московський воевода зовсім змінює свою тактику¹⁾: замикає ся щільнійше в таборі, окріплює ся ще валами і ровами, обставляєсь чуйними сторожами і лиш від часу до часу робить в ночі вилазки, не знати, чи то, щоби спробувати змінчивого щастя, чи може випробувати чуйність своїх противників. В останніх днях свого побуту під Любаром, приймає московський воевода на себе ролю більше пасивну, а Поляки зацінну. Починаєть ся від тепер правильна облога московської армії.

Два дальші дні себто день 17 і 18 вересня пройшли тихо без ніяких важнійших акцій.²⁾ Оба противники трохи знемігшись, неначе б відпочивали.

Москалі не виходили так часто зі свого табору. Для вигіднійшої оборони зменшували його округ і ще більше скріпляли валами, копали рови, заслонювались возами наповненими землею і всюди давали добрі і сильні патрулі. Дивним видавала ся для Поляків ся робота московська і се їх поступованя. Щоби довідати ся про заміри Шереметева, нераз виводили військо в поле і старали ся заманити Москалів до борби, але ті якось не спішились і всегда укривались в своїм таборі.³⁾ Правдою натомість видало ся, що казали збігці, які д. 17 вересня з московського табору перейшли на польську сторону: казали вони виразно, що Шереметев битви не дасть, бо знає о польській силі, а до того не вірить козакам і казав навіть від них перекопати ся фосою.⁴⁾ Мав його о тім повідомити захоплений в тих днях в полон один польський шляхтич Тхожевский. Взятий на тортури розповів він докладно про сили Поляків і Татар і через то підніє ще більше чуйність московського воеводи. Пізнавши свою низшість, рішив здержатись від всякої небезпечної акції в полю та вичікувати в замкненім таборі приходу Хмельницького.⁵⁾

1) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 328—329, опираючись на одній реляції Auszug eines ausführlichen Schreibens von vornehmer Hand aus Sambor 1660 уміщує під днем 17 вересня кроваву борбу обох військ, яка мала скінчатися для Росиян в великми навіть жертвами. Та се річ вовсім неможлива; о чімсь подібнім ніяке жерело не говорить. Можливо, що се відносить ся до попереднього дня.

2) Gordon, ст. 218 оповідає: Die zwei folgenden Tage wurde nichts unternommen.

3) Bell. Pol. Mosch., ст. 21—22.

4) Dyar. w. z Szer., ст. 149. Рівнож відносить сей факт недовіря Москалів до козаків і автор Bell. Pol. Mosch., ст. 20.

5) Bell. Pol. Mosch., ст. 21—22.

В виду таких користних обставин для Поляків представляла ся дуже добра спосібність використати сей розстрій і недовіра Мєскалів до козаків і поспробувати їх притягнути до себе. І справді Стефан Немирич за порадою польських гетьманів післав до своїх родимців письмо. Покликуючись на своє братерство з козаками і на заслуги свого брата усовіщує козаків ради власного спасеня і добра покинути Москву, що наподіяла їм тільки кривд, що плюндрує їх вітчину, наділяє їх мідяним грошем і набудуче готовить їм неволю. Через кілька одиниць годі всім терпіти. Найвернуть ся назад під короля, що обіцює все мивуше забути, та й хоче видати цілковиту амнестію. Повинні вони тим паче пристати на польську сторону, бо всі їх вороги вже поконані, а тепер приходить черга на Москву; на Шереметєва нема що сподівати ся, він вже зовсім в їх руках, а Хмельницький, на котрого вони ждуть, збирає військо для власного спасеня, а не щоби нести їм поміч.¹⁾

Під впливом таких рад, по свідочтву автора Potrz. Szer. і Сієс. козаки дійсно заворушились. Вправді в явню зрадою виступити якось не важились, але багато переходило тихцем на польську сторону, інші знова утікали лісами на Україну домів і там розказували про страшне положене московського війська.²⁾ Тай не було се без впливу на настрої народу: по всій Україні показала ся зараз зневіра до московської переваги, московські гроші утратили на своїй вартости і як скаржать ся в своїх реляціях до царя князь Юр. Никитич Борятинський і Ів. Чаадаєв, в московських гарнізонах запауовав голод, а хліба навіть і за більші гроші трудно було дістати, на торг мало вивозили а в Києві за осьмачку хліба треба було платити по 3 і більше рублів.³⁾ Весь вихід з прикрої ситуації залежав йно від Хмельницького. Дня 9 (19) вересня доносив московський вєвода до царя, що „писав до нього в табор під Любаром гетьман Юрій Хмельницький і доносив про свій прихід до місточка Бузівки, віддаленого від нашого табору 90 верст; а йде він з полками до нас в поміч. А як він до нас прийде, то ми, попросивши у Господа помочи, будемо промишляти над гетьманами, над зрадником Івашкою Виговським і над султанами“.⁴⁾

1) Potrzeba z Szeremeta i Cieciora, ст. 27—28.

2) Ibidem; Annales Poloniae Clim., II, ст. 266—267.

3) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 336—337.

4) Ibidem, ст. 332.

Дня 19 вересня перенесли Поляки свій табор ближше до московського і розбили його на схід в віддаленю якої $\frac{1}{4}$ милі¹⁾ і тим способом ще більше погіршили положене Московитян. Перше можна було бодай без трудностей дістатись до ліса і принести дров, а для коний паші, а тепер і се пропало, хоч як було потрібно і паша зовсім вичерпалась. Татари по словам Даровского неначе Нумідийці Ганнібаля, поукривавшись на засадах в окрестних лісах зорко слідили по всіх дорогах за Москалями.²⁾ Як доносив Шереметев цареві, годі було вислати навіть післанця, бо Татари позаймали всі дороги так, що малим числом ніяк не можна проїхати. Того самого дня мали Татари розбити 3.000 відділ Москви, який був висланий в ліси за пашою: з того 500? мало пасти на місци, а 400? дістало ся до неволі разом з 10 хоругвами.³⁾ Рівнож не щастили ся і нічні вилазки. Кілька разів виходили козаки і Москалі зі свого табору, і зайшовши лісом пробували здобути польські окопи, але сильні і чуйні сторожі давали добру відпору і так розбивали ся всі їх пляни.⁴⁾

Знаючи продатність Татар пустив ся Шереметев спробувати щастя в инший спосіб, а власне вдав ся до тої самої практики, яку примінювали Поляки до козаків. На другий день себто 20 вересня вислав він до Нурадина полоненого Татарина з листом на татарським язичі і предкладав йому від царя дарунки і взивав до повороту в Крим. Але надармо. Султан і чути не хотів про ніяку зраду.⁵⁾ Другого же його післанця, котрого переловив з листом до Хмельницького, після помислу Поляків повісив нещасливого з відрізнаними ушима і носом, з листом прибитим на чолі на високій висіліці, напротив московського табора. Се ніби мала бути відповідь на лист Шереметева.⁶⁾

На другий день себто дня 21 Шереметев не могучи діждати ся Хмельницького, писав вже з докором на нього до царя: „до нині до 21 вересня стоїмо ми в таборі на тім самім місци і борби у нас безустанні з Поляками і з Татарами; і ждемо ми на поміч Юрія Хмельницького і уманського

¹⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 49; Gordon, ст. 218.

²⁾ Барсуковъ, ст. 333. (Darowski, Compendium). ³⁾ Journal.

⁴⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 149. Після Даровского, мали ті вилазки по більшій часті самі козаки робити.

⁵⁾ Барсуковъ, ст. 334; Dyar. w. z Szer., ст. 149. (Darowski, Compendium).

⁶⁾ Барсуковъ, ст. 335 (Darowski, Comp.)

полковника Михайла Ханенка, а вони по нинішній день не приходять¹⁾

День сей і день слідуєчий (21 і 22) зазначені у автора діарія ще такою подією: „для трави виходила Москва з своїми полками а все на праве крило, бо їх там від Чуднова була брама і там силою в хворостах хотіли добути шувару, але там під очеретом (о скільки се можна було зробити), ставали полки князя воеводи белзького, краківського каштелянича Балабана, стражника військового Яскульського і сильно відширали неприятели.²⁾

Опісля віднято їм і сю останню надію; вже нічого добути не могли хочби і боротьбою: Татари повинялювали всюди сіно і хворост. В московськїм таборі запанувала зловіща тишина, лише по диму і конях на пасовиску можна було додумоватись про присутність в нїм людей.³⁾ В польськїм таборі говорено навіть, що Шереметев зі старшиною утік потайно лісами, одначе пополудни дезертир козак ствердив неправдивість сеї поголоски.⁴⁾ То само ствердив поручник (лейтнант) від драґонів, Жид. Він також доносив про плян Шереметева уйти з під Чуднова. Сі послїдні вїсти мали місце дня 23 вересня. Поляки усипали для перешкоди московськїму військїви від сторони Чуднова два шанці і заосмотрили їх пушками а половина майже польськїої армії звичайно в ночи сторожила під оружем, лише на день давано звичайні сторожі.⁴⁾

В останнїх днях свого побуту під Любаром робить Шереметев часті вилазки і напади на польськїй табор, робить се так в день як і в ночи. До якої ціли вони змїряли, годї вгадати. Можливо, що хотїв воевода в крайности попробувати опанувати неприятельськїй табор, або може хотїв перебити ся попри його позиції, або може вкінци, як підносить се Барсуков, робив для притупленя чуйности свого ворога.⁵⁾

Так, 23 вересня, около 6 год. рано, підходило московське військо в бовїм порядку аж під сам польськїй табор; но заставши польськїх жовнїрів під оружем, завернулось назад.⁷⁾ На другий день себто 24 вересня два рази московське військо занепокоювало польське військо і алярмуючи його, зневолювало вийти

1) Барсуковъ, ст. 338 (пор. жерела Карпова).

2) Dyar. w. z Szer. 3) Journal, ст. 166.

4) Scriptum 29 Septembris 1660. Dyar. w. z Sz., ст. 150.

5) Gordon, ст. 219. 6) Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 341.

7) Journal, ст. 267; Bell. Pol. Mosch., ст. 22.

в поле. Сього то дня по раз останній Москалі зробили напад в ночі. І тим разом Поляки найшлись навіть в не абі якім клопоті: переконані, що противник перед своїм відходом потребує відпочинку, полишить їх в спокою, не дуже береглись. Тим часом пізно вечером удалось Москалям по тихо, непомітно підійти дуже близько під польські окопи та в однім слабім місци мало що не вдерли ся в табор. Та якось сторожа зачула бренькіт оружя і сейчас заалармувала все військo. Переловлені (а мало їх бути після реляції Bell. Pol. Mosch. ніби 20 тисяч) по своїм неудачнім приступі сейчас відступили. При відвороті зі страху таке повстало між ними замішене і такий нелад, що втікали, хоч і ніхто їх не переслідував і в переполоху погубили навіть оружжя.¹⁾

„Дня 25 вересня, читасмо в французькім дневнику²⁾, козаки не могучи вже довше терпіти нужди і видячи, що не стає фуражу, хліба і муки, повзяли плян слідууючої ночі утечи з московського табору. Шереметєв, щоби недопустити до виконання сього заміру, сам один в поміж найзнатнійших Московитян вийшов до них з шаблею в руці і докоряючи їм трусливостю і малодушністю і обіцяючи виплатити в Києві кождому з осібна по 100 таларів (écus) привів їх до обовязку, хоч не на довго“.

На разі удалось якось московському воеводі своїм приміром і своєю рішучостю привернути дисципліну і карність між козаками тай наклонити їх до єдности. Особливо надія на Хмельницького піддержувала підконану віру на щасливий кінець.

Похід Шереметєва під Чуднів.

Як небавом справдило ся, то зовсім не були безпідставні сі часті вістки голішені козацькими дезертирами серед польського табору, ніби то московський воевода мав намір опускати місце свого побуту. Воно дійсно на се заносило ся. Дальший побут Шереметєва під Любаром був майже неможливий. Що правда, ва недостачу живности не можна було ще нарікати, було її ще досить, але вже не стало наші для коний³⁾ і давала ся внаки недостача дров. Довга облога стала вже на добре докучати, а особливо поносили Москалі великі шкоди від

¹⁾ Bell. Pol. Mosch. ²⁾ Journal, ст. 267.

³⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 22.

ненастанної стрілянини, а найбільші ушкодження заподіювали часті зриви і вибухи, які повставали через кидане до табору жарючих куль і штучних огнів. Вкінці від двотижневої постійки, а до того ще в мочароватім місці занечистило ся від упавших коний повітрі і наслідком того запанувала зараза.¹⁾ До тепер ще надіяв ся воевода приходу Юрія Хмельницького з його подками і очікував від нього ратунку, а сей чомусь не приходив. Вже був навіть під Котельнею, але довідавшись там про нещасте московського гетьмана, завернув назад з військом під Білу-Церков.²⁾ Так отже не було иншого виходу, як при-снішити самому получене а дорогу промостити собі силою. Як дамо віру незнаному авторови діярія, то Шереметев мав пробувати опустити Любар ще 23 вересня, та одначе козаки не хотіли з ним йти і подались в розсипку. Тому мусів задержати ся воевода ще два дни, доки не удало ся склонити козаків до участі і аж дня 26 вересня доперва попрощав ся з околицею неприятного Любара.

Піду ніч з д. 25 на 26³⁾ вересня готовились Москалі і козаку до походу в рухомім таборі. Все, що було зайве в багажа і возів се спалено, частину возів усталили в форму квадрату, повязали їх залізними ланцухами а на верх для ліпшого захисту перед неприятельськими кулями насадили землі і обставили всякими воєнними прирядами і легшими арматами. За першою стіною слідовало еще два ряди возів⁴⁾, а в середині 8 радів, а між поодинокими рядами ступала піхота і кавалерія. Дорогу мали промощувати армати поміщені в фронту, в центрі і на заді, як і піхота устала на більшій часті по боках. Останні ряди вповняв Тимотей Цицюра.⁵⁾

¹⁾ Potrzeba z Szeremetem, ст. 32.

²⁾ Ibidem. Чи справді Хмельницький був під Котельнею, як ся реляція подає, годі твердити, ми маємо його письмо до Шерем. з дня 26 вересня в під Збаражської Прилуки (Пам., т. III, ст. 432—433).

³⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 50; Gordon, ст. 219: „Marschirten sie den 26-ten mit Anbruch des Tages in guter Ordnung ab. Так само і у Bell. Pol. Mosch., ст. 23 і у Даровского (Барсуковъ, ст. 347).

⁴⁾ Найдокладніше подають нам конструкцію сього табору: Bell. Pol. Mosch., ст. 33; Potrzeba z Szerem., ст. 32—33. Вкінці Kochowski, An. Pol. Clim., т. IV, ст. 407.

⁵⁾ Dyaryusz z obozu polskiego: Scriptum 29 Sept. так каже про задню ослоу табору: A tergo ex nocte procedentis exercitus relicta selectis militibus aliquot milia ad securo deducendum exercitum.

Нім так споряджений табір виступив в дорогу, вислав Шереметев около 800 люда в со́жирами, мотиками, топорами, викорчувати корчі і дерева в лісі, який був перешкодою в поході, мали вони крім того вирівнати дороги, понаправляти і поробити потрібні мости, а як би було треба, — побудувати нові. Вкінці о сході сонця¹⁾, коли знесено від сходу вали, серед великого гомону, скрепоту возів вирушила вся армія в дорогу. Сучасники, що виділи сей величезний рухомий табір, подивляють його конструкцію і називають Шереметєва правдивим полковбдцем²⁾ Кажуть, що він свій відворот спорядив по всіх правилах воєнного припису і в як найкращім порядку ретірував. І—так наприклад автор „Потреби“ порівнує сей московсько-козацький похід в рухомім таборі з подібним походом князя Олександра Фарнезе Парменського в XVI в.³⁾, а польський історик Коховський рівняє сей табір з движучою твердиною, за стінами котрої довкруги возів шло військо, готове відбити всякий напад неприятели.⁴⁾ В самій річи, як се підносить слушно А. Барсуков, спосіб такого укріплення зовсім не був новістю. Практиковав ся він вже давно в західній Європі, а в Росії був звисний за царя Василя Івановича Шуйского і навіть була ціла теорія так званого „полкохожденія“⁵⁾ Тай наші козаки знали се дуже добре і часто саме тим способом захищались перед тим самим неприятеlem.

В польських таборі дізнались про сей похід таки зараз десь по 7 год. рано. Перший приніс сю вістку ротмістр Моджевський.⁶⁾ Оба гетьмани, а було се як раз по службі божій, взялись сейчас лаштувати своє військо: поділили його на 5 частий ($\frac{1}{5}$ часть, резерва, мала нести в разі потреби поміч атакуючим) і дали знати умовленим сигналом, вистрілом з артиї, о тім Татарам, що десь подальше таборували.⁷⁾ А коли військо було готове, гетьмани з відслоненими головами палкими промо-

¹⁾ Journal, ст. 167 визначає сей похід на сему годину, при тім вазначу, що ш. очевидець дуже корисно висловлюєть ся про очайдушну відвагу московського воеводи.

²⁾ Journal, ст. 167. Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco, ст. 178.

³⁾ Potrzeba z Szer., ст. 32. ⁴⁾ Ann. Pol. Climaet., II, ст. 269.

⁵⁾ Барсуковъ, т. V, ст. 347—351. ⁶⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 151.

⁷⁾ Potrzeba z Szer., ст. 30; Bell. Pol. Mosch., ст. 23; Gordon, I, ст. 219, оповідає, що сигнал не тільки для Татар був дачий, але для всьої армії.

вами заохотили його до витревалости і успішного покінчення сього послідного, найтяжшого діла з неприятеlem: „Як тепер Москви непоконаете, говорили, то звідки вітчизна Вам виплатить теперішні і залеглі довги, коли найурожайніші краї ворог посідає! Чи є що дорожшого, як опімнутись за кривди, очистити спрофановані вівтарі, пімститись за здоптані св. Тайни і святощі обернені в гусла. Тепер, як говорили лучає ся нагода привернути богату і плодовиту Україну, відняту від них без ніяких прав. Їм то нині належить ся постояти за віру, що терпіла упоследжене від православя“. Такі і тим подібні слова, як каже автор Потреби, одушевили і розгорячили жовнів і горячі голови рвались покінчити як найскорше діло.¹⁾ Самі оба гетьмани станули на чолі своїх дивізіій: Потоцький на чолі правої, Любомірський лівої, а генералови артилерії Вольфови наказано з арматами і піхотою як найскорше поступати.

Дорога, якою мусів московський табор проходити вела через вузкий пояс між лісом з лівої сторони а болотом з правої.²⁾ Спочатку була вона справлена московськими людьми, дальше стояла таки якась частина еще незрубаного молодого ліса, через котрий треба було конечно переходити. Мабуть, як се підносять, опираючись на Даровскім Барсуков, був повзятий плян загнати Шереметева в болото і в той спосіб малось легким трудом унеможливити йому дальшу утечу. Потоцький, як було уплановано, мав зі своєю дивізією спиняти похід з переду а Любомірський мав слухати ворожий табор з лівого боку в болото.

Московська армія поступала повагом, торуючи собі дорогу арматами і відбиваючи атаки з боків. З заду замикав табор сильний відділ кавалерії в двох скадронах, а за ними трохи на право поступав піший регімент. Чи се були Москалі, чи козаки, годі напевно сказати: Гордон, відріжняє їх і каже з натиском, що се були „Russen“ і можна вповні годити ся з ним, коли припустимо, що Шереметев зробив се умисно, щоби замкнути козаків і недопустити їх до розсипки або утечи чи то в разі більшого напору з польської сторони, або вкінци в разі порозуміня.³⁾

На сей то доволі численний арієртард незаслонений волами ударили насамперед і з повним успіхом гусарські хоругви коронного конюшого під поручником Володиславом Вільчковским

¹⁾ Potrzeba z Szer., ст. 30—32.

²⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 352 (Darowski, Comp.).

³⁾ Gordon, I, ст. 219.

і хоругви старости спішського під Стан. Вижицким. Московська кіннота по утраті кількох людей а до того колена з заду спи-сами, сейчас утікла до табору, а її слідом пішла і піхота. Хоч задні ряди московсько - козацького війська добре від-стрілювались і значні страти наносили польським гузарам, все таки тяжко приходилось здержати їх приступи і багато падало від їх довгих спис. До того гузарам прийшла ще в поміч ні-мецька кавалерія під бароном Стефаном де Оедт і тепер з біль-шою силою ударено на козаків. Завязала ся остра борба: бо-гато падало трупа по обох сторонах і обильно ляла ся кров, а ніякого наслідку не було. Вкінці козаки числом 200—800 маючи близько ліс, не знати, чи не могучи здержати напору, чи не хотячи дальше відбиватись, опустили сю задню часть табору і перебившись через польську кавалерію з дивізії Лю-бомирского утікли на ліво до сього лісу і там за ослоною дерев засілись. Польські гузари ту вже були безрадні; доперва дра-гони Гордона і піхота, що переходила побіч них і була нара-жена на їх вистріли, поспішила туди і по півгодинній, після Bell. Pol. Mosch. по двогодинній різні, їх звідтам вибила і змусила решту утікати назад до своїх. По обох сторонах було досить страт, а з польських офіцерів упав ту ніякий Варто-ломей Гашинський; по стороні козацькій страти були навіть трохи діткливійші.¹⁾

Коли так з більшим або меншим успіхом бились в задних ря-дах, то з переду поводилось Шереметеву ліпше. Хоругви з дивізії Потоцкого, хоч як напирали на московський табор з переду, не могли йому нічого вдіяти. Градом куль заподіював він значні шкоди Полякам, а коли дійшов до незрубаного еще в дорозі ліса, де польські гузари задля дерев і корчів були менше сво-бідні, зігнав їх таки зовсім з фронту і по цілогодичнім труді серед сильної шарпанини з боків осунув він і сю перешкоду і з нерівного терену лісів вибрав ся на простору рівнину. Була вже 11 год. перед полуднем. Шереметев умучений задер-жав ся, але йно на короткий час: повязував і справив ушко-джені стіни, в середині улаштував для ліпшої вигоди вози в 16 рядів і в таким стрійнім каре, вже скоршим кроком казав дальше поспішати на Чуднів. То само учинили і Поляки; на рівнині

¹⁾ Сей атак на задню часть табору представив я після реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 23—24. Крім того доповнив з дневника Gordon-a, ст. 220.

сконцентрували оба гетьмани всі свої сили до купи і повидавали розпорядження що до дальшого поступованя. Генералови Вольфови, що як раз був наспів з піхотою і тяжкою артилерією наказали поступати скорійшим кроком, а Татарам, що до тепер були бездільні, наказано ревнійше спомогати Поляків. Було рішено атакувати Шереметева зі всіх боків і його коначно розбити. І тепер, коли московсько-козацький табор поступав по рівнині і коли вже не було ніяких перешкод, обі польські дивізії спомогані татарськими турмами в нечуваню завзятостю зі всіх сторін ударили на московсько-козацький табор.

Годі тут йдучи за сучасниками переповідати подвиги кодиноких старшин, буде досить, коли скажуть ся, що всі брали діяльну участь і з пожертвованем життя кидали ся до штурму. Автор „Потреби“ каже, що Поляки кидали ся до штурму, як в пропасть; від куряви і диму не було видко світа, тільки чути було верески і войки умираючих.

Не бракло також і Москві на хоробрости і витривалости. З дивним подиву холодом відбивали Москалі градом куль всі ворожі атаки і серед скрепоту возів і гуку гармат, під їх основою, засіваючи за собою поле трупами, поступали так скорим кроком визначеною дорогою, що польська артилерія і піхота не могла їм дотримати кроку. Одначе вкінци удалось гузарам то ту то там прорвати московський табор і урвати по кілька возів, а саме вдер ся з дивізії Потоцького поручник Івана Замоїського Гаврило Сильницький, а з дивізії Любомирського Андрій Рапштинський і Андр. Кавецкий. Та мимо всього, табором завойодіти не удалось, польські гузари виперті з многими стратами мусіли уступити.¹⁾

Вже наближав ся вечір. Вкінци військо в своїм заналі стало остигати і слабше напирати. Цілоденні труди вичерпали зовсім запал сили. Татари, що спочатку дещо помагали, відступили опісля і зовсім не брали в нічим участі: не тільки що не бились, каже автор Потреби, але навіть і не кричали.²⁾ Очевидці підозрівають їх навіть о перекуплене Москвою.³⁾ Говорять, що їх непослух ішов так далеко, що мимо гетьманських завізань позіставали таки дальше в своїм упорі. Одначе властива річ мабуть лежала в чім иннім. Здасть ся, як се підносить і реляція Bell. Pol. Mosch., московська піхота, драгони

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 23—25; крім того Potrzeba z Szerem., ст. 32—35; Dyaryusz w. z Szer., ст. 251—2.

²⁾ Potrzeba z Szer., ст. 36. ³⁾ Gordon, I, ст. 223.

і гармати уставлені на возах робили в їх рядах значні шкоди і се знеохочувало легку татарську кінноту штурмувати моск.-козацькі вози.¹⁾

Длятого польські гетьмани видаючи утому війська і його неохоту, дозволили кавалерії на короткий відпочинок²⁾ і належалося їм на се дозволити, бо були вже на третій милі до Чуднова; а також треба було заждати на артилерію, що йшла дуже поводи позаду через се, що задля багнистого терену і тягару раз в раз ставали коні. І до артилерії вислано приказ, щоби вона як найскорше поспішала, щоби помогла перейняти московське військо бодай на переправі.³⁾

Москалі хоч тішилися з того, що Поляки залишили погоню, однак мимо того таки не ставали в своїм поході, а навіть ще прискорили свій марш.⁴⁾ Мабуть було їм звісно, що прийде ся переправлятися через річку, де треба буде якийсь час задержатися і побоювались, щоби бодай там їх Поляки не перейняли.

І справді много було в сїм рації: і дійсно Поляки вислали кілька хоругов з дивізії Любомірского і децю Татар і їм поручили спинити Шереметєва при переході⁵⁾ через поблизьку річку. Тим часом московський табор машеровав так скоро, що польська артилерія, як ми вилисьмо, не могла ніяк дотримати кроку і полишилась далеко позаду і через се мусїла і решта війська задержати ся. Коли же надійшла вона, і вся армія вирушивши в дорогу наближалась також до болотнистої переправи на річці Ібр⁶⁾, то тоді більша часть московського табору стояла вже на горі на другім боці, а йно задня часть возів ще видобувалась

1) Bell. Pol. Mosch., ст. 25.

2) Bell. Pol. Mosch., ст. 25. Після реляції Гордона причиною відпочивку було нічо иншого, як сей факт, що треба було заждати на артилерію.

3) Dyar. w. z Szer., ст. 151. 4) Bell. Pol. Mosch., ст. 25.

5) Gordon, ст. 221; Potrzeba z Szer. i G., ст. 36.

6) Ся переправа, при котрій прийшлося тут Шереметєви зіставити одну частину свого табору, була без сумніву річка Ібр, що впадає до Тетерева. Береги її низькі і творять вона цілий ряд мочарів і застоїв. Деся правдоподібно мусїла переходити сю річку московська армія ва право від головного шляху, який йде в Любара до Чуднова, між місцевостями Красногорка а Колки. Та дорога певно мусїла і тоді бути. Що се була річка а не инший який мочар, то можемо вносити зі слів реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 26: „Sed eadem superandi uliginosi amnis difficultate quoque nostri impiedebantur“.

з мочарів. На вид свого спізнєня взялись надороблювати поспіхом. І зараз передні полки кавалерії кинулись на право то на ліво, щоби повишукovati вигідні переходи, а піхота, артилерія і гузари взялись під проводом самих гетьманів атакувати тильну частину московського табору. І не легко приходилось її взяти. Бо Москалі, щоби не дати Полякам перейти через річку, позабивали всі переходи возами, а деякі — то таки загороджували в очах польських гузарів. З гори знову дуже влучно бида московська артилерія в польський табір, так що треба було конечно зійти з огню і поступись дальше в діл; рівнож стріляли Поляки в московський табір. Цілу годину бороли ся завзято обі сторони о сю задню часть табору в річці, особливо велику завзятість указували ту польські гузари і їх то було заслугою, що Москалі мусіли таки уступити.

Годі було класти жите в обороні возів, коли можна було його уратувати, полишаючи їх ворогови на здобичу. І таки так зробили: полишили вози зі всіма запасами і достатками, а самі поспішили до передньої части табору. Переслідували їх ще польські пішаки, але утікаючим удалось відогнати огнем своїх самопалів і доперва по прибутю драгонів, поспішили і сховались в свій табір. Дальше вже не переслідовано: і піхота і кавалерія, що вже успіли перейти переправу повернули назад до решти інфантерії, яка була занята пльондрованем возів.¹⁾

Як собі Поляки підчас здобування возів на потоці поступали з передньою частиною табору, трудно виробити ясний образ; о скільки можна вирозуміти з описів, то здасть ся Татари занялись сею операцією, а если дамо віру словам реляції Bell. Pol. Mosch.²⁾, то спомагали їх також і кілька полків кавалерії з дивізії Любомирского. Автор „Потреби“³⁾ оповідає, що неприятельський перід атакував піхотою Стефан Немирич і мало що не був зовсіч знищений: Москва відтяла його від решти армії і сильно його рвала і коли б Корецький і Целярий не прийшли йому в поміч і не прогнали Москви до табору, був

¹⁾ Весь той опис акції при переправі найяснійше представив Гордон і я після нього представив. Gordon, Tagebuch, I, ст. 221—222.

²⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 25.

³⁾ Potrzeba z Szer. i Cies., ст. 36. Дивна річ, що автор діарія (Duar. w. z Szer., ст. 252) оповідає противно. По його словам: „Коли піхота і гармати мали наступити на неприятеля, гетьмани ординували праве і ліве крило, щоби ударило на неприятеля і з переду і в заду; але задля злої переправи до того не прийшло. Нім праве крило пішло на гору, а ліве в діл, неприятель вже минув переправу.“

би його відділ уляг цілковитій закладі. Навіть Немирич сам був тяжко ранений.

Темна і глибока ніч положила кінець кровопроливній битві.¹⁾ Так то Полякам не удалось сьогодні покінчити діло з неприятелем: та сама болотниста річка, котра утрудняла перехід Москві, була і Полякам перешкодою до цілковитої перемоги.²⁾ Польські гузари були ограничені лиш на шаблі і короткі списи, а ними не багато могли зробити, противно Москалі загодіювали Полякам своїми бердишами значну шкоду.³⁾

Усе військо утомлене цілоденним трудом розложилось в отвертій долині на самім шляху, 3 милі від свого табору. Цілу ніч падав густий дощ; військо ночувало в голоді і холоді, завязуючи собі рани і покріплюючись сухим хлібом, здобутим від Москві і грілось при огні розложеним з дерева відбитих возів. Оба гетьмани ночували в одній кариті.⁴⁾

Страти сього дня переважають всі попередні, так по одній стороні, як і по другій: від Любара аж по Ібр застелили оба війська шлях, куди йшли, густим трупом. Француська газета, хоч може пересадно подає такі страти в часі дороги: при самім виході з під Любара мали Росіяни стратити 1.200 л., в дорозі аж до ліса 800, а при виході з нього, коли надійшла польська інфантерія утратили також значне число. Про страти підчас переходу не подає.⁵⁾

Найбільше потерпіли Росіяни при переході через ріку: тут урвали їм Поляки яку $\frac{1}{3}$ часть табору разом з провіантом і кількома гарматами. На возах найшли побідники досить хліба, золота, срібла, мідяної монети, жемчугів і соболів.⁶⁾ В людях, після найбільше уміркованої реляції дневника Патрика Гордона, полишили на сій переправі кілька сот убитих а много зістало ранених. Зі сторони Поляків убито 50, а багато за се було ранених. Мало там лягчи і кількох московських князів, а між польськими офіцерами читаємо імена: майора німецької піхоти Вєжховского а між раненими Немирича і його оберштлейтнанта Стакурского, майора де Буї і Озгі.⁷⁾

¹⁾ Діарій *Scriptum* 29 Septembris подає сейчас на 2 год. в ночи.

²⁾ *Bellum Pol. Mosch.*, ст. 24; *Potrzeba z Szer. i Ciec.*, ст. 37.

³⁾ *Ibidem.* ⁴⁾ *Dyar. w. z Szer.*, ст. 152; *Gordon*, I, ст. 223.

⁵⁾ *Journal.*

⁶⁾ *Potrzeba z Szer.*, ст. 38; *Scriptum* 29 Septembris, виходить, що Москалі тут стратили весь провіант.

⁷⁾ Ось як подають ті страти інші жерела з осібна. Цифри *Journal* а вже знаємо, а при переправі подає число відбитих возів на 400 + 9 армат;

Поляки необізнані з тереном і знеможені цілоденним трудом не важились серед темної ночі переслідувати дальше московсько-козацьке військо. Шереметев противно зросивши кровю води потоку, повбивавши порозриваний табір, серед п'їтьми і дощу помашерував дальше¹⁾ і не скорше відпочав, аж під самим Чудновом в віддаленю яких двох верст або менше.²⁾ Там доперва станув і заночував, чи властиво відпочав на кілька годнн.

(Далї буде.)

по словам Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco згнуло в часї дороги 600 люда, а при річці 1.500 а відбито 600 возів + 8 армат. Bell. Pol. Mosch., ст. 26 рахує Москалів убитих при переїправі на 3.000 а польського жовніра — 200, дальше вчисляє до страт 500 возів + 7 армат. Kochowski, Ann. Pol. Climacteres 2.000 Москви а понад 300 Поляків. Potrzeba z Szer, ст. 37 — $\frac{1}{3}$ табору + 7 армат; Darowski 1.000 возів, 7 армат. Барсуковъ, ст. 354. Gorgon, ст. 222 — 500 возів і 7 армат. Понад то при переїправі в жертвах Москва мала кілька сот убитих а крім того дуже багато ранених; Поляки около 50 убитих а много ранених. Барсуковъ, ст. 356 (пор. жерела Карнова) — $\frac{1}{3}$ часть табору і 3 армати. Dyar. w. z Szer., 800 возів + 8 армат.

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 26; Барсуковъ, ст. 358—359 (Darowski, Comp. I).

²⁾ Ibidem, ст. 359 (пор. жерела Карнова).

Критичні замітки до тексту поезій Шевченка.

Написав Юліян Романчук.

В передмові до мого найновішого видання творів Шевченка (в „Руській Письменности“ 1912) зазначив я, що воно „від інших найновіших видань, іменно Доманицького і дра Франка, вже й самим текстом поезій різниться значно“, та заповів, що „критичний розбір і порівняне декотрих текстів подам на іншим місці“.

Ріжниці в тексті Шевченка були вже й в найдавніших виданнях з 1841 (1844) і 1860 р., особливо в „Гайдамаках“, а по трохи і в деяких інших поезіях. Перші два ніби-повні видання, цензурне Кожанчикова в Петербурзі з 1867 р. і повніше львівське (Сушкевича) з 1867—8 року, показують також досить багато відмін, а ще більше відмін має ще повніше видане пражське з р. 1876. Друге львівське видаве, дра Огоновського, з р. 1893, було що до тексту майже лише передруком пражського, а дальші видання російські, петербурзькі і київські, суть більше-менше передруками видання Кожанчикова або I-ого тому пражського. Та не можна казати, щоби пізніші видання були щораз длішні; протинно, давні помилки звичайно оставались, а до них часом ще й нові приходили: додавано нові вірші яко будім Шевченкові, а текст через неувагу або й недбалість нераз навіть псовав ся.

Деякі хибні усунув я в моїм першому виданні поезій Шевченка з року 1902: подавав ново віднайдені поезії і частини поезій, викинув деякі не-Шевченкові вірші і поправив такі в багатьох місцях текст; але все ще лишилися і прогалини і деякі неавтентичні твори і помилки в тексті. Виною сему був недостаток матеріалів.

Аж рік 1906 приніс велику зміну в виданнях Шевченка. Одно, що віднайдене в архіві Департаменту Поліції в Петербурзі забрані Шевченкові при ревізії в 1847 році твори, а між ними й деякі незвані або уважані за пропачі, а друге, що зачато старанно слідити за рукописами його творів в різних місцях і у різних людей, а те сліджене і видало добрі досліди. Особливо визначився притім покійний Доманицький, котрий і результат своїх заходів видав в окремій книжці („Критичний розслід над текстом Кобзаря. У Києві 1907 р.“). Тепер можна було вже приступати до зовсім повного і дійсно поправного, автентичного видання творів Шевченка.

На основі тих розслідувань появилися три нові видання: найперше Доманицького в Петербурзі в початках року 1907, потім моє при кінці р. 1907, а накінець Франка з кінцем року 1907 і в початках р. 1908. Доманицького видання вийшло відтак другим накладом в р. 1908 і третім в р. 1910, моє другим накладом в половині року 1912.

Та показалося, що ці видання різнять ся не тільки від давніших видань, котрі тепер стали вже такі й перестарілими, але також різнять ся дуже між собою, іменню що до тексту а декуди й що до хронології. Про хронологію не буду говорити, згадаю лише хіба, що Доманицький ще й в третім виданні не подав правдивої дати „Тарасової ночі“, що Франкове видання ані сеї дати ані дати Пролога до „Гайдамаків“ не має, та що і Доманицький і Франко подають яко дату „Хустини“ (У неділю не гуляла), на основі Шевченкової рукописи в Департаменті Петербурської Поліції, рік 1844, між тим як се не є дата написання, але дата переписання тої поезії (хоч і з деякими змінами), бо написана вона була ще в році 1841 і призначена для II-го випуска Корсунового новорочника „Свѣт“, котрий однак не вийшов. Датоване „Хустини“ роком 1844 є так само хибне, як давніше датоване „Відьми“ роком 1853, в котрім Шевченко в Новгороді переписав її для друку, значно переробивши („Дневник“ 1858, 4 і 6 III).

Далеко більші показалися різниці у всіх трьох видавців

в текстї поезій. Текст у них виходить такий відмінний а нераз і неподібний оден до другого, що не знаю, чи у якого небудь поета в цілій сьвітовій літературі є такі великі різниці тексту в друкованих виданях. Різниці ті походять передовсім з різниць в матеріялах: в попередних виданях, перводруках, рукописах і також автографах. Сам Шевченко не дуже уважно списував свої твори: нераз не дописав або й не доробив якого слова (н. пр. Г. З. II. 15, 3¹); Титарівна II. 157, 21) або й цілого верша (Сова I. 251, 5;) Черниця Маряна I. 236, 22) або навіть більше вершів (Марина II. 165, 4—5; Сотник II. 186, 15—16), або повторив слово з попереднього верша замість инше написати (Сестрі II. 232, 14; Марія II. 304, 8 з д.), або пропустив або невизразно означив інтерпункцію там, де вона має вплив і на зміст, або перекутив яке слово, і инші такі робив помилки т. зв. *lapsus calami*. Особливо мусіли йому трафляти ся помилки при переписуваню: він теж і признає ся в своїм Дневнику (16 I. і 14 II. 1858), що „переписуване се найнезноснійша робота, якої я коли небудь досьвідчав“;... „літератам повинні платити не за писане але за переписуване власних творів“.

Шевченка прошено нераз, щоби він яку поезію свою вписав до альбуму; він се робив досить радо або й виписував на окремих картках, але записуючи з памяти робив часто великі помилки, опускаючи, переставляючи і переміняючи слова і верші. Нераз знов в чужих рукописах, де були переписані його вірші, або й на друкованих примірниках своїх поезій робив зміни та поправки та додатки, як йому що хвилево прийшло на гадку, та робив не в тій мисли, щоби се з'ужиткувало ся в друку. Окрім таких приміток та безплянових змін Шевченко робив зміни та поправки сьвідомо і умисно, особливо коли приладжував нове виданє „Кобзаря“. Ті зміни ішли нераз далеко і дуже далеко, так що се не були вже поправки але перерібки чи то частин поезій чи й цілих поезій. Та вже-ж і для цензури треба було нераз чи пропустити дещо чи перемінити.

Коли вже в автографах знаходять ся такі різниці, то очевидно не менші а радше більші будуть в копіях, в чужих рукописах, де до неуваги та помилки поета прилучила ся нераз

¹) Цитую томи, сторони і стрічки з мого виданя 1912. А уживаю виразів: верш = стрічка, рядок в поезії, Vers, versus; вірш = поезія (поодинок), Gedicht, carmen; вірша = звісний спеціальний рід давнійших віршів.

неувага та помилка або й самовільна поправка переписчика. Та й декотрі перводруки виходили з немалими помилками, особливо „Гайдамаки“ з р. 1841(4) і липське видане поезій Гергардта з р. 1859, де з вини несвідущих друкарських складачів і коректорів нераз слова так поперекручвані, текст так попсований, що годі і змісл зрозуміти.

На основі таких матеріалів прийшло ся видавати твори Шевченка. Зразу передруковувано звичайно текст даної рукописи, не розбираючи багато, чи нема в нім якої помилки, не уважаючи ані на зміст ані на форму (ритм, рим). Виїмку творив хіба тільки Кудіш, котрий і при редагованю „Кобзаря“ з р. 1860 і при посмертнім видаваню поезій Шевченка в „Основі“ робив на свій лад самовільні, але не все щасливі поправки. На потребу основнійшого критичного розбору і розсліду вказував я після виходу виданя Огоновського в моїй розправі „Деякі причинки до поправнійшого виданя поезій Шевченка“ (в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка т. XXXIV з р. 1900), де і поробив та предкладав я деякі поправки, а відтак Мик. Кр—ський в своїй статі „Замітки до поправнійшого виданя поезій Шевченка“ (в тихже Записках т. LV з р. 1903). Потім Доманицький видав свій вже згаданий „Критичний розслід“, і від року 1902 видавали ся поезії Шевченка вже критично провірювані, зразу на основі ще немногих матеріалів, але чим дальше тим прибувало матеріалів більше, і все ще прибувають і чейже й прибувати будуть нові.

Тільки-ж через прибуванє матеріалів збільшають ся подекуди і трудности для видавців, іменно щоби всі матеріали зібрати і добре оцінити та використати. Одні матеріали не кождому видавцеві суть знані, другі не кождому доступні; потрібний отже передовсім критичний збір, в котрім всі матеріали, всі автографи, рукописи і друки, були би зібрані і поклясифіковані. Такого виданя доси нема: „Критичний розслід“ Доманицького має їх тільки частину, н. пр. Доманицький ані не мав всіх друкованих видань ані не переглянув всіх записок, а „Кобзарь“ дра Франка має ще менше варіантів. З того вийшло, що кождий з редакторів найновійших видань, чи то инакші матеріали маючи чи то ті, що мав, инакше оціняючи, зладив своє виданє инакше. Як я при недокладнім порівнаню нарахував, мій текст ріжнить ся в 170 місцях від спільного тексту Доманицького і Франка, а крім того від Доманицького ще в яких 70 місцях, отже разом в 240 місцях, а від Франка в 240 міс-

цах, отже разом в 410 місяцях. Тексти Доманицького і Франка різнять ся оден від другого в 240 місяцях.

Доси займали ся вишукуванем і збиранем матеріалів Кониський і Доманицький. Коли-ж їх обох не стало, треба доконче, щоби хтось в Росії, чи оден чоловік чи більше людей, провадив дальше їх роботу і допровадив до владження повного критичного апарату. Та заким се стане ся — а ледви чи воно наступить скоро, хоч повинно би наступити до сотих роковин уродження Шевченка! — треба якось усталити текст „Кобзаря“ на підставі вже доси знаних матеріалів. Щоби сему ділу девчім пособити, а враз оправдати мій текст¹⁾, я хочу порівняти що до тексту мов найновіше видане з виданнями Доманицького і Франка, вже-ж не у всіх 480 чи може й більше місяцях, де заходять ріжницї, але бодай в декотрих важнійших, особливо в таких, де я текст одного або другого з них уважаю рішучо за хибний.

Т О М I.

А. I. а)

1. [Заспів.] Стор. 34, стр. 14. По сім верши (За ласки дівочі) Франко ставить кому, а по верши 16 (Що на Україні) ставить три крапки. У мене і у Доманицького, а переважно також і в давнійших виданнях, стоїть по першим з тих вершів крапка, по другім кома. При інтерпункції Франка змисл є такий: Я співав за темні ночі, за вишневий сад, за дівочі ласки, за українські степи і могили. Але такому змислу суперечать зараз наступаючі слова: Серце мліло, не хотіло співати, і дальші слова 35, 11—14: Я тільки вмю плакати, тільки сльози за Україну, а слова немає. Справжня гадка є і може бути очевидно лиш така: Я співав за темні ночі, за вишневий сад, за дівочі ласки, але за степи і могили, що суть на Україні, серце не хотіло на чужині співати: я за Україну вмю тільки плакати. На те-ж мусить бути інтерпункція така, як у мене і у Доманицького.

2. Вітре буйний. 37, 9. По сім верши (Втоплю своє горе) наступає у Франка ще оден верш, котрого у мене нема: Втоплю.

¹⁾ Доманицький докоряв мені, що я „не показав, через що я беру скрізь той а не инший варіант якої небудь поезії і свої суб'єктивні вражіння чи симпатії не подав на увагу критики“. Я і приготував та збирав матеріали для критичного видання поезій Шевченка, але їх оголошеня було бж тепер злишним.

свою недоленку, а потім одна стрічка крапок. Я вже давнійше в моїй розправі „Деякі причинки“ вказав, що сей верш є зовсім злишній: що до змісту він лише мала тавтологія попереднього верша „Втоплю своє горе“, а що до форми то він пеує склад цілої думки, в котрій все по 4 (зглядно 8) верші складають ся разом, він же стоїть окремо, сам для себе, з нічим не вяже ся римом і тільки зверху причеплений. Відтак я сей верш вже в моїм першій виданю з року 1902 викинув, і вийшла поезійка і що до форми і що до змісту краса. Франко покликуює ся на те, що сей верш і наступаючий рядок крапок находить ся в виданях 1840, 1844 і 1860 р. Так є, ще й в Гребінчиній „Ластівці“ з 1841 р. і у всіх інших, дальших виданях. Але вже сам оден ряд крапок вказував, що тут є щось непевне або хибне. В році 1907 знайшла ся нова копія сего вірша, на котрій Шевченко своєю рукою на місци крапок написав отсі три верші:

Русалкою стапу,
Пошукаю в чорних [може „хвилях“?],
На дно моря кану.

Се був би вже ліпший текст, і що до форми і що до змісту, хоч все-ж не так добрий як мій; але текст Франка і інших видань є зовсім лихий. Доманицький приймив мою поправку.

3. На вічну пам'ять Котляревському. 40, 5. Сей верш є і в першій виданю Дом—ого і у Фр—а так, як у мене: Злодій заплаче, дарма що злодій. Та він мені давно не подобав ся задля своєї форми: він має о оден склад за багато, і стоїти не суть, як повинні бути, ямби. Я і думав над тим, чи би його як не поправити, але зрештою сенс був цілком добрий а в рукописах і друках не було ніде ні найменшого натяку, що тут є якась хиба. До сеї поезії Лисенко на празник відслонення пам'ятника Котляревського в Полтаві 1903 р. компопував музику, і я був цікавий, чи не буде він вважати потрібним сей верш поправити, бо він пеує музикальний ритм. Але Лисенко не змінив його. Се мене тим більше здержало від якого поправляваня. Аж в р. 1907 Дом—ий знайшов нову рукопись, в котрій сей верш так був змінений: Заплаче злодій, лютий злодій. Се вже метрично цілком добрий текст, хоч змістом вийшов трохи слабше. Крім сего верша поправлені в тій рукописи ще інші верші, де поправка є також добра, але вже не так дуже потрібна: варіанти ті подані у мене в Приписках. Отже іменно се-я так незвичайна у Шевченка дбалість о повну досконалість

форми будить у мене підозріне, чи се дійсно його власні поправки; а що притім в однім верши зміст хоч зовсім не лихий але все таки вийшов менше добрий, то я поки що задержав ще первісний текст.

13. Пустка. 53. Франко додає на кінци сеї поезійки отсі 4 верші з первісної редакції (бруліону), знайденої в автографі Департаменту Поліції:

Встань же, брате, хоч одури!
Скажи, що робити:
Чи молитись, чи журитись,
Чи тімь робити?

Сі верші, на мою гадку, суть зовсім непотрібним, а навіть досить недоладним додатком: вони і самі собою суть слабі і не пристають добре до цілої поезійки, котра без них дуже добре має закінчене. Франко помістив їх мабуть тому, що він взагалі старає ся давати текст як найповніший, найширший, і всякі додатки та дописки, які всі інші видання пропускають, втягає до тексту.

Замітно, що у Франка є ще дві інші варіанти: 52, 6 з д. замість лекції всіх видань „погорілу“ має „пригорілу“ а 53, 5 замість „нагріє“ має „загріє“. Обі варіанти не злі, але звідки вони взяті, не знаю, а Франко навіть не згадує межі варіантами о звичайній лекції.

20. Заповіт. 61, 12. У Франка замість слів всіх видань, всіх автографів і рукописей „Я не знаю Бога“ стоїть: „Ні Бога, ні чого!“ бо так дописав Шевченко на одній рукописи. Я уважаю сі слова за примітку, за дописку Шевченка, але не за дійсну серйозну поправку; вони і граматично і річево не пристають добре до попередних слів.

24. Н. І. Костомарову. 64, 11. „В широких хмарах“. Так стоїть в першій редакції і в декотрих виданнях, а в другій редакції і в інших виданнях, також у Дом—ого і Фр—а, є „В веселих хмарах“. Мені лїпше подобає ся „широких“ задля контрасту з „веселим сонечком“ і згідністю з ситуацією „заченених гостей“: Весело світило сонечко (шлюб Костомарова, надії Шевченка, Куліша), але насунули ся широкі хмари, і воно сховало ся за ними (наступили арештованя, і ті надії пропали).

Цікавійша є варіанта в стр. 13. Текст „Холодним чаєм“ є тільки у мене, у всіх інших виданнях, також Дом—ого і Фр—а, ба і у всіх рукописах і автографах стоїть „Сердешним чаєм“ (або „Сердешних [гостей] чаєм“). Я взяв свою лекцію

в Кониського (Записки Н. Тов—а ім. Шевченка V. 16 і Тарас Шевченко-Грушівський I. 239), але він не подав, на чім опирає свій текст, отже може се тільки його кон'ектура. Однакож „сердешний чай“ є для мене, та мабуть і для інших, щось так незрозуміле і чудацьке, що я не міг на собі перенести, аби такий текст взяти в моє видане.

6)

2. Тарасова ніч. Франко помістив сю поезію з ширшим текстом, таким, який є в Женевськiм виданю з р. 1890 і у Огоновського 1893. Але в перводруках з рр. 1840 і 1844, як і в дальших виданях, вставлених там двох уступів не тільки не було, але навіть не зазначено пропуску, хоч інші (в пізніших виданях виповнені) пропуски суть визначені крапками. Огоновський хоч взяв ті уступи в свій текст, але признає, що коротший текст „являєть ся більше ядренистий“. Видко, що і Шевченко був тої гадки, коли не взяв їх ані до першого ані до другого „Кобзаря“ ані до третього з р. 1860. Тож і нема рації, брати їх в текст. Я вже і в першiм моїм виданю помістив їх лише в Приписках; так зробив відтак і Дом—ий. (Опроче Франко мусів, бачать ся, заглядати тільки до виданя Огоновського, а не й до женевського, бо не добачив там, як і Дом—ий, дати сего вірша).

5. Тополя. 86, 6. Дом—ий: Ніж (Фр—ко: Як) його побачить. Так стояло і в давних, перших виданях, аж в вид. Кожанчикова а за ним і в декотрих інших: Аніж його бачить. Се ліпша лекція, бо не ходить так о хвилю побаченя, але о постійне дивлене на нелюба; се і ліпше відповідає словам: „в труні лежать“ (а не „покласти ся“ в трумву).

6. Утоплена. 90, 9. До—ий і Фр—ко: Що се, що се. Так стоїть в перводруку в „Молодику“ Бецкого з 1843 р., але в виданю „Кобзаря“ Семиренка з 1860 р. є: Хто се? хто се? і так само у всіх дальших виданях. Дом—ий в „Критичнім розсліді“ каже: „Очевидно *що се?* не може бути, бо річ іде про живих істот, що по сім та по тім боці ставка чешуть та рвуть на собі коси“. Так він і надрукував в першiм своїм виданю „Кобзаря“ з 1907 р., але вже в другім з 1908 р. змінив на „Що се?“ не подавши причини. Я не виажу потреби відступати від доброго і загально прийнятого тексту.

Дом—ий що до тексту сеї балади взагалі покликуює ся на одну рукописну копію, в котрій Шевченко власною рукою мав

поробити „дуже цінні одміни“. Я ті одміни не уважаю такими аж дуже цінними і не виджу конечної потреби звичайний текст після них переробляти. Не виджу також, длячого 91, 1 з д. текст Дом—ого і Фр—ка „Огака-то *бува* мати“ має бути ліпший, як звичайний текст „Огтака-го *була* мати“. Сей остатній виставляє яркіше в злім сьвітлі тую матір, як якусь внемку, якесь одиноке явище, якогось виродка.

93, 6. Дом—ий перемінив в 2-ім (і 3-ім) виданю „купати ся“ на „купатись“. Вправді стоїть так у Семиренка і в пізніших виданях, але тут треба конче риму до „роздягла ся“ (9). Тому я ще давнійше („Деякі причинки“ ст. 18) клопотав ся, як би сему зарадити. Аж вкінци поправив я „купатись“ на „купать ся“, бо такі піврими бувають нераз у Шевченка замість повних римів: 177, 6 і 4 з д. приснитъ ся — зійшли ся; 219, 10 і 8 з д. моли ся — подивить ся; II. 23, 7 і 5 з д. одчепи ся — втопить ся. Я так і надрукував в моім 1-ім виданю (1902). Так поставили затим Дом—ий в 1 вид. і Фр—о, ба так має стояти і в перводруку в „Молодику“ і в автографі Шевченка в Румянцівськiм музею в Москві, з котрого Дом—ий переймив чотири верші 92, 17. Чи не походить може переміна „купать ся“ на „купатись“ від Куліша, котрий мав не любити, впрочім справедливо, дієменника на *-ить* (замість *-ити*) і так само, помагаючи в редагованю виданя Семиренка, може попсовав 201, 11 „опинить ся“ I-ого виданя (піврим до „взяли ся“) на „опинитись“.

94, 5. Фр—о: Із рук матерв заклятих. Тут нова лекція Дом—ого „закляклих“ (в II. і III. вид.), взята із згаданої рукописи, котру і я приймив, є дійсно ліпша.

9. Розрита могила. 105, 24. Два по сім рядку наступачючі у всіх виданях верші „Помагайте недолюдки | Матір катувати“ я пропустив з причини, яку зазначив вже в Приписках. Після конкретяного образу в попередних двох вершах („з матери податану сорочку здїяти“) сї додаткові верші видають ся мені занадто загальними і шабьоновими, а притім і форма стає трошки гірша через доданє до чотирох коломийкових вершів з двома римами ще двох надчисельних вершів з третім римом. — Мимоходом замічу, що у мене є рукопись з неподаною нігде варіантою: „невдячнії“ замість „недолюдки“.

10. Чигирин. 106, 19—22. Не можу зрозуміти, длячого ані Дом—ий ані Фр—о не приймили того тексту, котрий я взяв з „Вечерниць“ і з львівського виданя 1867, а котрий має бути

ідентичний з текстом в Департ-ї Поліції. Що сей текст є пер-вісний і Шевченко мав його сам пізнійше змінити, се не по-винно бути вже достаточною причиною: Шевченко не все змі-няв на ліпше, та й многі ніби-то поправки його се властиво тільки так собі кинені уваги, примітки, томў-ж всі видавці, а межі ними також Дом—ий і Фр—о, дуже багато його „пе-правок“ справедливо не приймають. Текст Дом—ого і Фр—а, зрештою не зовсім однаковий, виходить на таке: За що ми били ся з Поляками? за що ми били ся з Татарами? (і знов повтареє ся:) за що ми били ся з Татарами? По що таке не-доладне повторюване? Хйба що раз сказано: з Татарами, а дру-гий раз: з ордами? (А знов в Пражськїм виданю і передруках з нього говорить ся два рази о борбі з Поляками, словами: раз „з Ляхами“, а потім „з панами“). Чи-ж не ліпший оче-видно текст: За що ми били ся з Поляками? за що з Тага-рами? за що з Москалями? Тут кожде питанє подає щось но-вого, та й притім — сеж не маловажна річ — відповідає зовсім словам в „Тарасовій ночі“: Як Москалі, орда, Ляхи би-лись з козаками (73, 12—13).

12. Кавказ. 111, 7. Фр—о хйбно зрозумів, мовби то сло-вами „одпочити ляжеш, Боже, утомлений“ Бог представляв ся якимсь тираном. Се-ж анальоїчне вираженє, як в „Івані Гусї“ 275, 24: „Боже, одпочинь од кари“. Принятий мною текст на-ходить ся і в „Вечерницях“ (не в „фіктивнїм виданю“, як каже Фр—о, але в II-ім річнику 1863, ч. 13 з 4. IV) і в моїй рукописи і в варіанті пражського виданя і в Департ-ї петер-бурської поліції. Текст Фр—а і многих давнійших видань („Коли-ж одпочити | Даси Боже утомленим | І нам даси жити?“) недобрий і формою і змістом, вже ліпший був би: І даси нам жити.

111, 24. Дом—ий подав в першїм своїм виданю такий текст, як у мене: „нацоїть всіх імператорів би стало“. В дру-гім виданю змінив на (метрично хйбне) „утопить всіх цариків би стало“. В третїм вид. повернув в части до першого виданя і подав: „утопить всіх імператорів би стало“. Може, якби су-дило ся йому зладити ще 4-е виданє, то таки вернув би ся в цілости до першого тексту. Дом—ий вказує на ново одержані рукописи. Але-ж нових матеріалів треба тримати ся тільки тоді і тільки длятого, що дотеперїшній текст є лхкий а вони дають ліпший, але не длятого, що вони суть нові ані навіть длятого, що і вони суть добрі. Ба навіть на мнимо ліпше не конче по-радно зміняти того, що є добре. Das Bessere ist des Guten Feind.

111, 7 з д. Фр—о: „слів“. Очевидно має бути „слвоз“, бо тут потрібний рим до „розлилось“ (5 з д.).

112, 12—13. Фр—о:

Не поведе тебе в кайданах
У нас. На те письменні ми

Се поправка самого Фр—а. Такого тексту нема в жадній рукописи і в жаднім виданю. Дом—ий в 1-ім виданю:

Не поведе тебе в кайдани.
А в нас? На те письменні ми

а в 2-ім і 3-ім вид.:

Не поведе тебе в кайданах.
У нас.. На те письменні ми

Я перемінив лекцію інших видань „в кайданах“ на „в кайдани“ задля риму до „дане“ (10), ідучи за текстом липського видання Гергардта. Текст сего видання є виправді дуже часто попсований, але декуди таки ліпший, як всюди инде; н. пр. 111, 4 з д. стоїть у всіх виданях:

Огненнеє море!...

Слава, слава

а тільки в нім одним так, як приймив я, а потім і Дом—ий і Фр—о. Також 112, 3 з д. замість тексту всіх інших видань „дечому б навчилися“ тільки в нім є „дечого б навчилися“, котру варіанту взяв і Дом—ий до всіх трьох видань. Слова „У нас“ недоладно лучити з попередніми словами; тут є попросту анаколют, такий самий, як 113, 17 „У нас — чого то ми не вмієм“, котрий якимсь не разив нікого з видавців, авідра Фр—а: отже длячого би така сама конструкція тут не могла бути? Опроче мильно каже Фр—о, що у всіх виданнях стоїть „У нас?“ В „Вечерницях“, де є найліпший текст „Кавказа“, і в львівськім виданю Сушкевича з 1867 р., є: У нас —

112, 20—21. У Дом—ого в 2-ім і 3-ім виданю дуже побаламучено, замість сих двох добрих вершів є у него отсі три:

Ми не погани —
Ми настоящі християни:
Храми, ікони

Перші два верші стоять у мене в иншій місци: 7—6 з д., де вони і змістом і формою належать; над школами не іронізує ся в звичайнім тексті, як думає Дом—ий (в „Критичнім розсліді“, хоч в пізнійше зладженім 1-ім виданю таки подав „школи“!), так само як в наступаючій верши над Богом ні, тільки наве-

дені єуть перехвалки наші. У Дом—ого і ритм і рим цілком попсовані: „ікони“ ж не дає риму до „коле“ (22)!

112, 7 з д. У Дом—ого в 2-ім і 3-ім вид. на тім вже кінчить ся верш, з ритмом попсованим через помилку в вершах 20—21.

113, 8. Фр—о: „взяв *за* себе“. Се чейже значило би: оженив ся з нею. Але Давид взяв за жону собі не жінку друга, але вже вдовицю, і не в тім же він провинив ся. *За* мають лише виданя Гергардта і Сушкевича, всі інші мають *до*.

113, 11. Дом—ий в 2 і 3 виданю опускає слово „Сидять“, а решту ділить ще на два верші:

На небі!
Ви ще темві,

Де-ж ритм?!

113, 12. Фр—о:

Св'ятим хрестом непросв'іщенні.

Моя лекція „Догматами“ є не тільки в львівськім вид. 1867, як каже Фр—о, але і в „Вечерницях“, а крім того в одній Дом—им пізнійше роздобутій і також ще в моїй рукописи.

113, 23—25. Фр—о:

Ми не Гішпани, крий нас Боже,
Щоб крадене перекупать
Як ті жиди!.. Ми по закону!“

Слова „Ми не Гішпани“ відносять ся очевидно до попередних слів: „Продаєм... людей, не Неґрів“..., а слова: „Крий нас Боже“ до послідуєчих слів: „Щоб крадене перекупать як ті жиди“. Огже інтерпункція є тут у Фр—а хибна і баламутна.

113, 1 з д. і 114, 1. Дом—ий в 2 і 3 виданю переставив сі два верші і через те знов поспеував ритм (коломиїковий) без причини і потреби.

114, 13. Дом—ий в 2 і 3 виданю і Фр—о: Неутомній поклони — на основі, як каже Фр—о, поправки в друкованім екземплярі (Лазаревського). Я лишив форму „неутомлений“ яко властивійшу українсько-руському языкови.

114, 8 з д. Дом—ий вставляє тут в 2 і 3 виданю отсі два верші:

Як лягати і як сиппу
Під них підставляти

Ся вставка сама собою не лиха, але потрібна вона не є, та виглядає мені на яквись пізнійший додаток, інтерполяцію; вона

взята з досить лихої рукописи (Богданенка), котра Доманицькому не знаю длячого подобала ся.

114, 5 з д. Дом—ий в 2 і 3 вид. і Фр—о: Останнії — Се має бути також поправка Шевченка в друкованім примірнику Лазаревського. Мені дотеперішня лекція всіх видань „Ті останнії“ ліпше подобає ся.

Додатково зазначу кілька помилок Франка в нотках з варіантами. Фр—о принісє мені отсі лекції: 110, 23 наша правда, 110, 9 з д. не видере, 114, 2 з д. Якове добрий. Всего того у мене нема, я маю: душа наша, не виоре, Якове любий — у всіх трійох виданях. Такі помилки є у Фр—а і в нотках до інших поезій, н. пр. 179, 18.

14. Лілея. 119, 12. Фр—о вставляє тут отсі два верші:

Вяла, вяла, засихала,
Ушірати стала

Сі два верші цілком злишні, в жаднім друкованім виданю не уміщені а взяті з першої, гіршої редакції, та, яко надчисельний додаток до чотиростиха, псують трошки коломицький склад; вони додані хиба на те, як дуже часто у Фр—а, щоби поезію зробити повнійшою.

15. Русалка. 121, 22. Фр—о:

Пливи ж, моя русалонько!

а дальше 24:

Привітайте моє любе,
Дитя моє миле!

Се також лекція першої редакції, в жадне друковане видане не взята; доданєм одного надчисельного верша псєє коломицький склад, та і змістом менше відповідна.

122, 10 з д. Фр—о перед сим рядком вставляє отсі два верші:

„Сестри, сестри, не лоскочіть,
Бо се моя мати!“

Се так само злишній додаток, взятий також з першої редакції та до жадного друкованого виданя не принятий.

17. Калина. 125, 16. Дом—ий в 2 і 3 виданю і Фр—о вставляють тут два верші, взяті з одної копії (Мордовця, зрештою нема їх нігде):

Калиночко червона,
Сьвіте мій ясний!

Що до змісту, вони добрі, хоч конче не суть потрібні; що до форми, то межі чисту коломицьку вставлені два надчисельні верші.

125, 3 з д. Тут Фр—о вставляє 9 вершів, подані мною в Приписках межі варіантами. Але ті верші суть тільки ранішою варіантою шістьох вершів пізнішої редакції (з д. 8—3), і в жадній рукописи анї в жаднім виданю нема обох сих частин разом. Та сама гадка є у Фр—а два рази сказана, особливо в вершах „Спала, не вставала. | Утомилось молодее“ і „Втомила ся та й задрімала“. Треба або оден або другий текст вибрати, може первісний навіть красний, але не оба. Тут, видко, редакторови знов ходило о те, щоби в свій текст все Шевченкове вмістити, зробити його як найповнішим.

18. Три шляхи. 127, 4. Фр—о додає на кінци сеї поезійки чотири верші, котрі по краснім її закінченю видають ся мені як прозаїчна рефлексія. Вони взяті з одного автографу, але в інших автографах, анї в копіях, анї в виданях їх нема, і Шевченко очевидячки не хотів їх друкувати.

20. Не спало ся. 128, 10. Фр—о додає верш: Теперь и стой да пѣсни пой! Се мабуть також тільки варіанта, в однім лише автографі поміщена, на місци верша принятого в текст иншими виданнями: Такъ вотъ-тѣ случай то какой. Отже Фр—с задля повноти взяв її хибно в текст jako додаток разом з другою.

21. Пустка. В сій короткій поезійці є щось аж 13 відмін від мого тексту. Я ддятого не подавав їх в моїх Приписках. Мій текст є в давнійшій редакції, але так само добрий, а в новій редакції оден верш (130, 9 з д. Минули літа, а село) читає ся менше гладко, як давнійший (Стоїть село, не виросло).

II.

1. Катерина. 134, 8. Дом—ий: Там занастила. Так я поставив був в моїм першім виданю за виданем пражським і пізнішими. Але вже зараз потім, приготовляючи матеріали до критичного виданя Шевченка, я записав собі: Ліпша є лекція перводруків і першого львівського виданя 1867 р.: Так; се бо важніша річ, як вона свою долю занастила (не слухаючи ні батька ні неньки та ходячи в садочок до Москаля), ніж де занастила; відтак я і поправив вже в 2-ім виданю Там на Так. Зовсім той саж аргумент подав і Дом—ий в своїм „Критичнім розсліді“, а однак у всіх трїох виданях лишив Там! не оправдавши тої зміни своєї гадки.

154, 8. Фр—о має текст: як співають. А в нотці каже: У всіх виданях хибно: як співати. — Я не виджу, щоби се

було хибно сказано: як співати за милого єсть любо, так любо єсть навіть і потужити.

134, 19. Фр—о: *то й* не чує. Так було і в моїм першій виданю за иншими новітніми виданнями. Але перводруки мають: *і* не чує. Сей текст видав ся мені опісля ще й ддятого ліпшим, бо „то й“ є виправді льогічне, але за те занадто виро-зумоване, отже і менше поетичне.

136, 8. По сій стрічці наступають у Дом—ого і Фр—а, як і у всіх новітніх виданях, отсі два верші:

Як ту матір, що вам на сьміх
Сина породила.

В перводруках і давнітніх виданях сих вершів нема, є тільки дві стрічки крапок; вони находять ся аж в пражській виданю з 1876 р., де сказано, що дописав їх Шевченко власною рукою на своїм екземплярі виданя Семиренка. Мені не здає ся, щоби се був властивий первісний текст. Сих вершів вже-ж цензура не мала би причини не перепускати, так само, як і викрапованих первісно вершів 147, 1—6 і 149, 4—25. Викраповані в инших поезіях верші: До Основаненка 44, 19—45, 4; 45, 22—23, і 6—5 з д.; Тарасова ніч 73, 20—74, 12; 77, 7—8; Гайдамаки 180, 20; 211, 19; 231, 3 з д. — се дійсно нецензурні місця. Отже я гадаю, що і в Катерині первісний текст викрапованих вершів був якийсь инакший, справді нецензурний, але Шевченко його забув і заповнив опісля так, як йому прийшло на гадку, може й думаючи, що сей новий улагоджений текст цензура вже перепустить. Але цензор 1859-ого року („Кобзарь“ Семиренка вийшов з цензури 28 XI. 1859) був ще острійший як цензор 1841 і 1843 р., і викрисляв навіть такі місця в „Кобзарі“ і в „Гайдамаках“, котрі давнітша цензура перепустила: більшу часть „Заспіву“ (34, 7—36, 11) і одно, щб правда, таки „нецензурне“ місце в „Гайдамаках“ (193, 14—15). Отже я в инших місцях „Катерини“ (на стор. 147 і 149), де не можна прогалини лишати незаповненої, подаю той новоутворений Шевченком текст; але тут потреби якоїсь вставки нема, дописані пізнітше верші суть непотрібні і змістом слабі, а що до форми то се знов надчисельний додаток до попередних чотирох коломийкових вершів. Ддятого я сю вставку зовсім пропускаю. Що не можна привязувати великої ваги до Шевченкових поправок в „Катерині“ на його екземплярі виданя Семиренка, показує инша його поправка, до 133, 1 з д., де він верш „Сьміють ся над вами“ поправив на метрично

хвибне „Згнуаають ся над вами“, котрої поправки справедливо ані одно видане не приймало.

146, 1 з д. Фр—о: Катрусю свою. Так і стоїть в виданю з 1844 р., почім наступають дві стрічки крапок. Але в заповненій прогалині змінено „свою“ на „Москаль“ і так мусить тепер вже бути і з огляду на зміст і на рим до „жаль“ 147, 2 з д. Та се слово „свою“ як і одна стрічка крапок в виданю з 1844 р. перед 146, 2 з д. вказують, що тут мусів бути первісно инакший текст. Дальше вказує на те і наступаючий по прогалині (по 147, 6) верш „Де-ж Катруся блудить?“, котрий певне вязав ся і змістом і формою з первісним текстом, а з теперішним текстом, яким прогалина заповнена, ані змістом ані формою не вяже ся, і я ддятого його пропустив, хоч всі виданя його мають.

2. Гайдамаки. 162, з д. 5 і 3: Любить її.. Так тепер і Фр—о і Дом—ий і я. Але мильна є примітка Фр—а в нотці, що він перший „супротив всіх дотеперішних видань“ так поправив загальну лекцію „Любить“. Як я ще перед пятьми роками виказав, сея лекція находить ся вже в „Вечерницях“ і в львівськїм вид. з 1867 р. і в ілюстрованім виданю петербурськїм з 1886 р. Відтак предкладав її М. Кр—ський в р: 1903, а я приймив її 1907 р. ще перед виданем Фр—а.

166, 20. Доданих тут Дом—им і Фр—ом чотирох вершів з дописки Шевченка на своїм примірнику „Кобзаря“ з 1860 р. не тільки Огоновський і Романчук, як каже Фр—о, не взяли до тексту, але також редактори пражського виданя ані редактори пізнійших петербурських і кївських видань, взагалі нема їх нігде, лише у Дом—ого і Фр—а. Вони не суть потрібнійші ані вартнійші від многих инших дописок Шевченка, котрих Дом—ий а часом навіть Фр—о до тексту не втягає.

168, 4. Всі виданя, отже й Дом—ого і Фр—а, мають тут „ізігнувшись“, котре стилістично може й ліпше від моєї поправки „ізігнув ся“, запропонованої вже Мик. Кр—ським, та мені ходило о рим до 168, 1.

168, з д. 5—4. Фр—о:

Вікна [!] поспалиась.

„Стривай!

Так в першім виданю з 1841 р. Поправку з виданя 1860 р. приймили справедливо всі пізнійші виданя.

172, з д. 2—1. Дом—ий і Фр—о: Му зyjemy, му зyjemy! Polska nie zginęła! Такий текст взяли оба редактори

в дописки, але не Шевченковою рукою зробленої, в виданю Семиренка, в котрім, як і в першій вид. з 1841 р., є лише дві стрічки крапок. Я вже давнійше (в розправі „Декотрі Причинки“) висказав подібну догадку і після того доповнив в моім вид. з 1907 р.: *Jeszcze, kiedy my żyjemy, Polska nie zginęła*“. Але таки здає ся мені, що тут якось инакше мусіло бути, бо-ж слова „Єще Польща не згінела“ приходять вже 170, 11, не оспорені цензурою; отже длячого би їх тутки треба було ви-крапковувати?

174, 2—5. Фр—о замість —сих чотирох вершів має п'ять вершів з видання 1860, котрі нічим не суть ліпші від тамтих а формою о стілько гірші, що оден з них, яко надчисельний і відорваний, псує склад сеї частини поеми, де все по чотирь верші належать разом і римують ся.

175, 16—17. Дом—ий взяв текст з 1860 р.:

„Серце моє, зоре моя,
Де се ти зоріла?“

Фр—о вчасі з 1841 р. а вчасі з 1860 р.:

„Серце моє, зоре моя!“
Знову полили ся.

Текст Дом—ого є неможливий з огляду на рим. До 16 „Сів та й обняли ся“ рим тут конче потрібний, без риму форма зовсім нескладна, і не можна Шевченкови навязувати аж так велику недбалість. Може тут знов є рука Куліша, котрий і в деяких інших ніби-поправках „Кобзаря“ мабуть рим маловажить (до 93, 6). Про „полили ся“ пишу в Приписках. Фр—о, тримаючи ся в головній річі першого видання, непотрібно взяв з другого видання „зоре“ замість „крихто“: без конечної потреби не повинно ся так два ріжні тексти лучити. Крихто = кришечко, а се цестливе слово уживає ся і Шевченком і иншим письменниками.

179, 9—10. Тут, здає ся мені, скрізь побаламучено. Я поправив, а властиве тільки розложив, не змінючи в нічим первісного тексту, сї слова так, що вони дають ось який сенс: Коли титар умер, Ляхи задумали ся. Оден обізвав ся: „Щоб-ж тепер [будемо робити]? Панове, [треба нам] ради, поміркуйте!“ На те відповідає другий: „З ним тепер нема що робити, запалим церкву!“ За тою радою конфедерати й пійшли і церкву запалили. Додаю, що в перводруку стоїть: „поміркуйте“ з добрим змістом і римом до „ратуйте“ (13); в другім виданю, Семиренка, за котрим всі пізнїйші пійшли, поцсовано і зміст і форму.

184, 9. У Фр—а сего верша (Земля затрясєть-ся) нема, як нема його і в виданю пражськїм 1876 і в півнійших. В попередних він є, він і потрібний задля риму до „засьмієть-ся“ (8) і добрий задля змісту: коли є мова о пеклі і небі, то нехай буде згадка і о землі. Фр—о набуть тільки через неувагу його переочив, маючи перед собою виданє Огоновського з 1893 р., а Дом—ий його помістив, маючи перед собою моє виданє з 1902 р. Оба о тій варіанті зовсім не згадують.

184, 23. Фр—о тут і дальше замість „Гайдамака“ пише „Гайдамак“. Так стоїть вправді в перводруку з 1841 р., але в другім вид. з 1860 р. (і у всіх півнійших) є скрізь: Гайдамака. Та і в 1. вид. в приписках Шевченка 23 находить ся „Гайдамака“, а у Фр—а 231, 8 стоїть: попїл гайдамаки.

188, 22. Фр—о має „Ляшку“ замість „панну“, і так само дальше 23 і 24, з д. 3 і 2. І в 1 і в 2 вид. (1841 і 1860) стоїть „панну“, поправити мав Шевченко, але ані одно виданє не приймало сеї поправки, окрім Фр—а. Я гадаю, що тут відповіднійше є супоставити з козаком панну, ніж Ляшку.

193, 7. Дом—ий: Жито панам сіють. Фр—о: Панам жито сіють. Так мав поправити Шевченко, а в перводруках і у всіх виданях: Жито собі сіють. Так і треба лишити, бо тільки такий текст висказує повну байдужість, а „Панам жито сіють“ означало би більше лиху долю внуків, ніж байдужість їх. Такі скріплюваня і степенюваня через доданє другого мотиву дуже часто не зніцяють але ослаблюють силу висказу.

194, 14—15. Всї виданя:

Якусь тяжку недоленьку
Вїшує козаче;
Чує серце, та не скаже

Се якийсь граматичний дивогляд: щб козаче? щб чує серце? Нехай би видавці бодай переставили два слова:

Вїшує козаче
Серце; чує, та не скаже.

Я поправив „Чує“ перводруків на „Чуде“: перше виданє Гайдамаків переповнєше ще й більшими друкарськими помилками, то одна буква „л“ могла тут дуже легко випасти.

198, 5—13. Я тут, і в дальших частинах: з д. 8—4; 211, 19—4 з д.; 219, 16—22, вибрав найкоротший і найядренїйший текст, Фр—о, відповідно до свого наміру, найдовший, або й сполучав два тексти, Дом—ий ріжно робив. Тут іменно є у Дом—ого і Фр—а текст з виданя Семиренка,

а у мене з першого видання; у мене (5—8) коломиївковий склад, 4 верші в двома римами, у них 10 вершів в 4 римами, бо до одного чотиростиха додані ще два надчисельні верші.

198, в д. 8—5. У мене і у Дом—ого, як і в перводруках і у всіх виданнях, в тут 4 верші; Фр—о взяв, як звичайно, довший текст, 12 вершів (після рукописної вставки Шевченка).

199, 3 в д. Дом—ий і Фр—о: Жадна випиває. Так стоїть в обох перших виданнях; всі дальші видання, окрім Огоновського, мають: жадно. Мені се видає ся нелогічніше, щоби до схарактеризованої прикметником „люта“ змії додати ще характеристику її випивання прислівником „жадно“, дарма що Дом—ий уважає се за помилку.

200, 14. Фр—о: По Польщі блукає. Так в першім вид., та видко Шевченко мусів відтак уважати таке припущене за надто вже неправдоподібне, коли в вид. 1860 поправив сей верш на „Клене, умирає“. Так і стоїть у всіх виданнях. Правда, що і сей текст не конче щасливий, вже з огляду на зараз за тим наступаючі два верші: Або в пана у кайданах | У склепу конас.

200, 19—20. Дом—ий сих двох вершів не має, але через те урваний чотиростих коломиївковий і нема риму до „Вільшану“ (18).

201, 11. Дом—ий і Фр—о: Велить опинитись. Так стоїть у Семиренка, але до верша 9 потрібний рим, тому я змінив на „опинить ся“ (гл. до 93, 6). В перводруку стоїть: Кричить: „опинить ся“.

201, 9 в д. Фр—о змінив тут інтерпункцію всіх видань, бо на кінци сего верша не поставив жадного знаку розділового, іно аж на кінци наступаючого верша. Та може се лиш помилка друкарська (хоч в списі помилок не викавана), бо і в нотках не згадав о тій зміні, котра і сенс зміняє.

202, 9. Дом—ий, покликуючи ся на видання 1841 і 1860, має инакшу інтерпункцію: „Треба крови брата, крови“, якої не приймало ані одно пізнійше виданє. Мені здає ся, що виходить гарнійше, коли до загального виразу „крови“ прийде степеноване: „брата крови“.

202, 24. Фр—о має лекцію „Ксьондзи Єзуїти“, яка знаходить ся ще лише (може тільки через друкарську помилку) у Огоновського. Кома межи тими двома словами дає очевидячки ліпший текст.

205, 22. Дом—ий і Фр—о мають тут замість одного мого верша два чи властиве півтора: Карати мервених | У Лисянку. Я привернув текст 1 видання з 1841 р. Сей текст в виданню 1860 р. змінено (знов може ддятого, щоби уникнути діеіменника на -ть, гл. до 93, 6) на: Карати мервених. Та се був очевидно лихий текст, бо з него виходило би, як коли-б доси Ляхів ще не карано, отже й не диво, що Шевченко старав ся його поправити і ддятого додав на власнім екземплярі того видання слова „У Лисянку“, котрі відтак пішли у видання Кожанчикова, а за ним майже і у всі дальші видання. При тексті перводруку (котрого, никоходом кажучи, Фр—о межи варіянтами зовсім і не зазначив) ані додатку „У Лисянку“ ані жадних поправок не потрібно, а форма виходить ліпша.

207, 7 в д. Фр—о по сім верши (Винем, Їонто, брате!“) вставляє отей чотири верші з вид. 1860 :

„Винем, друже, погуляем
У купочці, в парі.
А де-ж Волох? Заспівай лиш!...
Граї, співай, кобзарю!“

Але в виданню 1860 ті слова говорить дальше Залізняк, він власне говорить і цілу дальшу мову, без перерви, те все, шб стоїть в стр. в д. 13—6 (Не про дідів — журилась); ті верші стоять там замість моїх вершів 207, 6 в д. — 208, 22, взятих в перводруку, котрі і у Фр—а по-при тамтих находять ся. Отже Фр—о з того, що у Семир—а е варіянтою, зробив у себе вставку, додавши се до тексту 1-го видання. Але оба тексти лучити, щоби лиш повнійший, довший текст вийшов, ніяк не можна: треба одно з двох вибрати, або первісний текст, який і переймили всі інші видання, або текст у Сем—ка. В виданню Фр—а не знати навіть, хто ті слова говорить: Залізняк вже ні, а Їонта також ні! він говорить аж дальші слова: „Пострівай, я дожидаю...“ Скорочений текст у Сем—ка (4 верші замість 28) був би, власне задля своєї стислості, добрий, ліпший від первісного, але дальше 211, 1 в д. е мова о Пацу, а се місце через опущене попередньої згадки в 208, 9—12 стало би незрозумілим.

211, 19—4 в д. Сю частину поеми Шевченко три рази перерабляв, та не можна сказати, щоби она на кінци вийшла вже добра. Дивно, що Ярема так зараз завіряє колишньому своему гнобителеви і виновникови пірваня Оксани, жидови Лейбі, а дає ему Оксану видобувати з лядького будинку та завезти

в Майданівку, та й що Лейба так скоро і легко з тою орудкою справив ся, хоч Їонта лишив йому на те за мало часу та й ледве чи міг він з Ляхами угоду зробити за Паца; дивно також, як Ярема потім зараз знайшов Лейбу, взяв від нього Оксану і завіз зімліду в Лебедин та й лишив її там зовсім непритомну і не чекаючи, чи она очунає. Як в новій редакції дещо поправлено, то зайшла за те нова прогалина чи суперечність. Остатня редакція, котрої тримав ся Фр—о, була би вчасти ліпша, але она є неможлива через те, що вийшла тут суперечність з Млівном, куди Лейба, як каже Ярема, привів конфедератів. В поемі ж всюди оповідає ся, що се стало ся та й титаря убили в Вільшаній; правда, так дійсно не було, і Шевченко пізнійше, довідавши ся, що се стало ся в Млієві, хотів слово Вільшана заступити словом Мліїв (н. пр. 165, 17; 168, 10 з д.; 200, 18, котрих поправок Фр—о однакж не приймив), але сего не перенродив скрізь (н. пр. 179, 6 з д.), і длатого треба лишити Вільшану всюди, а не ставити суперечно, в однім місци Вільшану а в другім Мліїв.

215, 6 з д. Дом—ий і Фр—о додають тут з виданя Сем—ка шість вершів для поясненя видобутя Оксани з дяцького будинку. Але се оповіданє є дуже баламутне. Таж Лейба пішов наперед сам, так його вислав Ярема, а Ярема танцював з Їонтою до кінця, отже він не міг враз з Лейбою прокрасти ся в будинок і вихопити Оксану з льоху; на те навіть Лейба мав мало часу, не то Ярема! Та й Лейба з припорученя Яреми мав завести Оксану в Майданівку: так і у Дом—ого, а як Фр—о і виданє 1860 (212, 8 і 9) кажуть, що в Лебедин, то чому ж Оксана згадує Майданівку (217, 6 з д.)? Я опустил отже ті верші, кепські що до форми, без котрих перша редакція й обійшла ся а котрих змісту можна догадувати ся з попереднього і з дальшого оповіданя.

216, 10. Дом—ий і Фр—о: Що обніму знову. Так стоїть в 1 вид. з 1841 р.; оба редактори не доглянули, що в вид. з 1860 р. стоїть „Що побачу знову“, а се в устах чемної дівци перед черницею є відповіднійший вираз. Так і 217, 5 стоїть у Фр—а, після видань з 1841 і 1860 р.: „Люблю тебе скаже“, але всі пізнійші виданя мають: Добре слово скаже.

219, 1—6. Дом—ий взяв тут текст з вид. 1860 р., але сей текст гірший, бо в нім стоїть, що черниця *помолвилась* в храм пошкандибала. Таж черниця не потребувала молити ся в келії Оксани, а аж потім іти до церкви, тільки власне на те

ішла до церкви, щоби там молити ся.

219, 16—22. Замість сих 7 вершів виданя з 1860 р. і всіх пізнійших є у Фр—а 17 стрічок з першого виданя.

220, 1. Дом—ий і Фр—о: голі діти. Так мав поправити Шевченко, але всі інші виданя справедливо лишають текст: малі діти. Чому би ті діти мали стати голими? Але й поминувши се, таке степеноване видає ся мені непотрібним а навіть досить несмачним гоненем за більшим ефектом. Гл. і до 193, 7.

220, 9. Дом—ий і Фр—о замість сего одного верша мають, після пізнійшої поправки Шевченка, півтора:

Аж поки свігом залесло

Огризки вовчі.

Мені і тут простійше, не занадто вишукане та вистепеноване виражене ліпше подобає ся. Також всі інші виданя задержали текст перводруків.

220, 19. Дом—ий і Фр—о: в гаї. До сего слова є в 29-ій стрічці рим „вострічають“. Чому-ж тут не взяти форми з ліпшим римом „гаю“? Противнож в обох виданях є 173, 2 форма „гаю“, де до слова немає (з) був би ліпший рим „гаї“. Я гадаю, що і на такі річи треба би уважати, у Шевченка є і без того аж надто багато слабих римів. Так і, здає ся мені, 222, 12 „Оттак їх проклятих!“ ліпше би поправити, як я зробив а вже М. Кр—ський згадав, на „Оттак їм проклятим!“ задля риму до „завзятим“ (10).

228, 21. Фр—о з 1 вид.: Без васильків і без труни. Видане з 1860 р. і всі дальші мають: Без васильків і без рути. Фр—о вертає ся до 1 виданя може і задля незвичайности сполученя васильків і труни супротив звичайного васильків і рути.

231, 3. Фр—о: Нема місця волі. Сей верш я подав з моїх рукописних записок, і відтак приймили його і Дом—ий і Фр—о. Але у мене стоїть в середині кома. Так і вимагає зміст, і навіть коли-б в рукописи не було коми, треба би її додати.

233, 12. Фр—о: гадай-да! Так може і ліпше, тільки се не буде татарський оклик Аллах-да, як каже Фр—о, але звичайний собі окличник, як багато інших: і-га-га, і-ха-ха, гайда, галала. Може гайдаками такий окличник собі по prostu самі зложили з огляду на назву свого колишнього товариша.

233, 3 з д. Фр—о: на сліпого кобзаря. Так стоїть в 1-ім вид. з 1841 р. Але зараз потім в стр. 2 стоїть знов: сліпий; по щож того повтореня? Се подібна помилка, як II. 232, 13—14

повторене слова „човен“, де помилка вже сконстатована і поправлена, та II. 304, з д. 8 і 7, де повторене слово „праведний“. Та й чи справді весело є подивити ся на сліпого? В моїх рукописних записках стоїть „старого“; сю лекцію приймив за мною і Дом—ий.

3. **Черниця Маряна.** 238, 17. Всі виданя: З ким вона гуляла. Але тут потрібний рим до „знає“ 39, ддятого я поправив на „гуляє“; вже-ж час теперішній є тут також можливий і незлий. Гл. до 244, 20.

239, 3. Всі виданя: поки не загину. Я поправив, як і предкладав М. Кр—ський, „загину“ на „заснув“, задля риму до (1) забув. Пор. 293, 1. Серце не заснуло; 240, 16—18. На вік не заснула? | Було б легше в домовині | Одинокій спати.

243, 3. Я і Фр—о: 'ддай і 5: 'ддам, а Дом—ий і всі інші виданя: Оддай і Оддам. Таких форм, правда, у Шевченка мабуть нема: 118, 19 'ддала і 174, 22 'ддав подають тільки декотрі виданя, але в рукописах стоїть „дала“ і „дав“. Та Куліш в своїх творах часом задля розміру, а навіть і без сеї причини, тих форм ужив.

244, 20. Дом—ий і інші виданя так, як в перводруку: виливала. Але що се псує рим до „гаєм“ (18), то я, так само як 238, 17, поправив на „виливає“. Тут уже і Фр—о з тої-ж причини зробив таку саму поправку; ддячого-ж тач ні?

4. **Сова.** 251, 5. Сего верша нема в автографі і у Дом—ого. Фр—о виповнив прогалину иншою, на мою гадку гіршою конектурою, як у мене: День божий минає (взятою з „Послання“ 338, 8 в д.).

5. **Сон.** 256, 6. Дом—ий і Фр—о: З чистою росою. Але автограф в Департ-ї петербурської Поліції і варіянта в пражським виданю: Рясною росою, а давнійші російські виданя: Чистою росою. Я приймив сю остатню лекцію, бо псет не буде падати з хмари разом з росою, тільки в формі роси, яко роса.

256, 10 в д. Фр—о: мов сторожі. Так і всі давнійші виданя. Лише Дом—ий за рукописію Департ-а Поліції і я за Дом—им: сторожа. Се і мені видає ся крашим.

258, 23. Фр—о: ригá змії. Так і дійсно повинно писати ся; так є і в рукописи Департ-а Поліції і в перших друкованих виданях (Климовича і Сушкевича). Форма „змія“ появилася аж в пражським виданю, а звідтам переймили її дальші виданя: женецьке, Огоновський, а через необачність і я, та

вкінці і Дом—ий, котрий форму „змії“ назвав навіть недоладною. „Змії“ є предметом до „рига“.

260, 1. Дом—ий і Фр—о: І галичі силу. Так в автографі Департ-у Поліції, у Климковича і Сушкевича, аж в пражських виданю а за ним і в пізнійших: І ганячи силу. Се лекція недоладна, але і „галичі силу“ не досить ясна; для того я взяв тепер лекцію одної Дом—им 1907 р. роздобутої і дуже (навіть аж надто) захваленої рукописі: І мов тую чорну галич. Се і ясне що до змісту і добре що до форми. (В 1 вид. моїм було „ганячи“, в 2 „галичі“).

261, 6. Дом—ий і Фр—о: і вийдуть в них (Фр—о: з їх) люди. Таку лекцію дає аж пражське виданє, а за ним переймили її дальші. Мій текст основує ся на двох перших львівських виданях і на одній варіанті пражського виданя. Дом—ий каже, що лекція „і вийдуть з їх люде“ дає добрий рим з дальшим вершем „чи вже буде“; але до сего „буде“ є рим в стр. 9 „будить“, а в верші 6 треба риму до 5. Для того я там „розкидай“ перемінив на „розкидуй“, щоби бодай сякий-такій Шевченківський піврим роздобути: розкидуй — вийдуть.

266, 1 з д. не розлучить. Так у мене вже від першого виданя з р. 1902; всі інші виданя: Климковича, Сушкевича, пражське, женецьке, Огоновського, а також 1 і 2 вид. Дом—ого мають: не розсудить. Я взяв мою лекцію з варіанти виданя пражського, потім приймив її і Фр—о. Її вимагає і змісл, бо наступає зараз „Кайданами скований зо мною“ і форма: рим до „замучив“ (3 з д.).

267, 17. Фр—о: синє море. Так в вид. пражським, женецьким, Огоновського, але синє *небо* в Департ-і Поліції, у Сушкевича і в варіанті пражського вид. В „Крит. розсліді“ каже Дом—ий: і яке-ж там коло Петербурга може бути синє море? Дом—ий взяв з Департ-а Пол.: *сіре* небо, всюди инде в *синє*.

267, 19. Фр—о: біла пташка, і після того дальше: 20 спустилась, 22 заголосила. Так всі виданя, так в перших двох виданях і я і Дом—ий. Аж знайшла ся нова рукопись (Богданенка), а в ній: білі птахи... спустились... і заголосили. Бо справді, каже Дом—ий справедливо, дивно якось читати по всіх виданях „пташка спустилась“, коли далі стоїть: „Ми Бога закриєм, ти нас загнав“ і т. д. І яка може бути хмара з одної пташки? — Годі й брати „пташка“ за імя збірне (collectivum), таким було би тільки „пташня“ або „птаство“.

267, в д. 4—3. Дом—ий:

на чужину

Та й порізав, а в шкур нагих

Так має стояти в Департ-ї Поліції супротив всіх інших рукописій і видань. Таким чином, каже Дом—ий, порізав не багряницю, а голих і голодних, а багряницю пошив із шкур. Але мені „порізав нас голих“ власне видає ся невідповідним вираженем: їх же-ж властиве не різано, а порізав із шкур багряницю = порізав наші шкіри на одяг-багряницю.

269, 13—14. Фр—о: в німецьких петлицях замучені. Так стояло у всіх виданнях і у мене в першім а у Дом—ого і в 1 і в 2 вид. Відтак я взяв з варіанти пражського вид.: „в теплицях заглушені“, а коли такий текст знайшов ся ще й в рукописи Богданенка, приймив його також Дом—ий. Тут переведений дальше образ квітів, политих чорнилом та московською блекотою і заглушених в німецьких теплицях.

270, 3 з д. Фр—о: *Що* не своє розказував. Так і стоїть мабуть у всіх рукописах і у всіх виданнях, окрім Дом—ого, котрий замість *що* взяв за мною *я*, може й не розбираючи ближше. Я перемінив се *Що* (в женеv. вид. *Ще*) на *я* для того, бо *що* на мою гадку значить: „Не дивуйте ся, що я розказував не своє а те що приснило ся, що я розказував свій сон, — а тут сенс має бути: Не дивуйте ся тим дивам, що я розказував: мені таке приснило ся.

5. Іван Гус. 271, в д. 2—1. Дом—ий і Фр—о:

І забули у неволі,

Що вони на світі.

Так стоїть в варіанті пражського вид. (і в женеvськiм та у Огоновського), так було і у мене в 1 вид. Але що у всіх інших виданнях, почавши від Основи, і в пражськiм, котрого текст взятий з рукописи, яка лишила ся у сина Шафарика, стоїть: І забули невольники, | Чиї вони діти, то я приймив до 2 і 3 видання сесю лекцію.

274, 4. Фр—о: Небесний царю, суд твій всеу. Здає ся, що се текст 1-ої редакції, а потім Шевченко поправив так, як є у мене і у Дом—ого.

274, 18. Чи настане великий час. Так і у мене і у Дом—ого і Фр—а. Але може ліпше в варіанті пражського вид.: Чи настане час великий. Мені і в памяти лишилась така власне варіанта.

274, 22. Дом—ий і Фр—о: Не на мечь і муки. Так

і у всіх інших виданнях. Але вже М. Кр—ський звертав увагу на се, що коли тут ставить ся *і*, то трудно зрозуміти річ. Відтак я собі пригадав з пам'яті варіанту: *на* муки, і так поставив в моім 2 вид. В Департ-ї Поліції має бути: *На* мєсть і *на* муки. Мені здає ся, що тільки моя лекція (і Кр—ського) дає добрий сенс. Гус готов був, як зазначую в Приписках, за свої пересвідчення перетерпіти і смерть.

274, 10 з д. По сім рядку Дом—ий і Фр—о додають отсі два верші, котрі і у мене були в 1 і 2 вид.:

Й слово тихе!... О Боже!

Чи вони-ж почують?..“

Та сих вершів нема і в Департ-ї Пол. і в копії Жемчужнікова, поданій Кониським, і в моїй пам'яті (а я мав рукописну записку з 1862 чи 63 року і спам'ятав собі добре ту частину Гуса); а що вони ані що до змісту ані що до форми не суть потрібні (і радше псують коломиїковий склад), то я їх тепер пропустив. Фр—о додає ще, своїм звичаєм, пять вершів з автографу Шевченка, котрий містить ся в Чернігівськїм музею Тарновського, хоч сам поет ті верші викрислив.

274, 9 з д. Дом—ий і Фр—о:

Отак

У келї своїй правдивий

Кониський подає і я памятаю:

Отак у келї правдивий

Комбінуючи сі два тексти, не бездоганні оден що до ритму, другий що до змісту, я вже в другім вид. зложив: Так в келї своїй правдивий; се-ж враз з попереднім дає і річево і формально добрий текст.

275, 8—14. Дом—ий і Фр—о:

Рабині божїй отїй самїй,—

Що водили по улицях

і т. д., як у мене в Приписках межі варіантами. Такий текст не може мене вдоволити. В 9-їй стрічці, де я подавав лише крапки, потрібний є верш з римом до *сією* (стр. 7), а в 12 і 13 стрічці, де я знов подавав лише крапки, потрібні два верші, доповняючі два попередні верші до коломиїкового чотиростиха. В 14-їй стрічці Дом—ий і Фр—о мають за Департ-ом Пол.: Отїй самїй, що хилялась (Фр. хилялась); так могло би — від біди — і бути, але що всі інші рукописи і видання мають тут: Що хилялась — — з дальшими павзами, то мені здає ся, що тут таки пропущені якісь чотири склади, н. пр. щось таке,

як: по заулках, по борделях і т. п.

276, 23. У Фр—а наступає тепер вставка 7 вершів, поданих у мене межі варіантами, а взятих з Департ-а Поліції і з Кониського (Жемчужнікова). Я мав ту вставку вже до першого мого видання, але не взяв її, раз тому, що в жадній нинішій рукописи або виданню не зазначений тут пропуск та що вона не є для змісту потрібна, а друге ще більше з причини разячих неукраїнських форм „вічної славою“. Окінчене *-ой* замість *-ою* не приходять нігде у Шевченка. Мені здає ся, що таким конструюванем тексту хіба лиш шкодить ся поетови, коли видобуває ся його первістні на борзі зроблені помилки, котрі він сам потім усував.

279, 11 в д. і 6 в д. Я тут слова „Одно слово“ вложив в уста Гусови: він хотів прелатам відповідати, але вони йому не дали; я і розкажу в Приписках, що Гусови не позволено боронити своїх наук, бо ті науки собор вже давно перед тим осудив яко єретичні. На такий розклад вказують по часті і знаки наведеня в автографі. Так і надруковано і в Літер.-наук. Вістнику з 1906 р. (т. XXXV, ст. 185). Але може бути, що я помиляю ся та що ті слова треба втягати до бесіди прелатів, як се роблять Дом—ий і Фр—о.

280, 9—8 в д. Сих двох вершів у Фр—а нема, здає ся, лише через помилку; о скілько-ж би о саму форму ходило, то так може і дінше вийшло.

281, 4. По словах „уже крови“ у Дом—ого і Фр—а наступають ще раз слова „Пали! пали!“ Хоч як добре було би повторене приказу паленя, але з огляду на форму, на ритм такий текст є неможливий. Хіба би пропустити дальші два слова: крови, крови, і так поставити:

Їх люті очі“ —
„Пали! пали!“
„уже крови“ —
„Пали! пали!“ — „хочуть
Крови вашої!“... І демом

Але така лекція видає ся мені менше доброю від прийнятої мною в текст.

7. Невольник. 287, 23. Всі видання: Чи не на ораному сіють. Я поправив: Чи на неораному сіють, бо мені здає ся, що звичайний текст значив би тільки, як: Чи не сіють на ораному.

293, 4 в д. Всі видання: Згадав та й (Фр—о: та) запла-

кав. Дивно мені, що нікого з видавців, також Дом—ого і Фр—а, не разить тут очевидно лихий розмір. Дом—ий задовольє ся тим, що посуває сей рядок трохи на право, як коли-б се вже зарадило лиху! Таж цілий сей уступ складає ся в самих правильних 4-стопних ямбічних вершів, а тут вліз жежи них оден верш ані не 4-стопний ані не ямбічний, котрий і дуже негладко серед інших читає ся! Як се добрий та допускальний розмір, то хіба вже ніякий розмір не може бути кепський! — За те Фр—о приймає, єдино в Департ-у Пол., цілком непотрібний що до змісту і відбиваючий формою додаток двох вершів...

294, 6. Всі виданя :

В садок походить.

Тут знов нікого, ані Дом-ого ані Фр—а, не разило, що нема риму, і то навіть помимо того, що Дом—ий вже знайшов в одній рукописи добру поправку слова „походить“ на „І ..поплів ся“! Всюди є тут правильний коломийковий склад з римами, аж ось всунули ся чотири верші (з таким самим ритмом) без риму, і се нічого не вадить! Таке ігнорованє і невиправленє очевидних похибок я уважаю по просту за кривду для поета, за легковаженє його.

296, 10, 12 і 13. Фр—о: І стежечки-доріженьки... Утоптані... Поросли. Ся варіянта (і то не доріженьки, але доріжечки) є тільки в рукописи Департ—а Пол., і жадне виданє її не приймало, отже Фр—о хибно каже, що звичайна лекція находить ся [лише] в давних виданях.

299, 5. Фр—о: подивітєсь. Так і всі давнійші виданя. Я задля риму поправив на „подивіть ся“, і тую поправку приймив Дом—ий, хоч вона далеко менше потрібна як висше 294, 6.

8. Великий льох. 305, 10 в д. Всі рукописи і давнійші виданя мають: Як той розкопувати-муть льох. Але що тут хибний розмір, то я поправив, опускаючи слівце *той*. Сю поправку приймили і Дом—ий і Фр—о. Але і так сей верш через слово „розкопувати-муть“ тяжко вимовляє ся, та й слівце *той*, хоч не зовсім конечно, все-ж таки тут придало би ся. Шкода, що Дом—ий не зазначив, як стоїть в Департ-ї Поліції. Найлегше було би читати: Як той копати будуть льох. Але що се досягь далеко відбігає від тексту рукописій, то може би приймати: Як той розкопують льох?

307, 1. Фр—о: Я йшла за водою. Се очевидно якась помилка, бо всі рукописи і виданя мають: Побігла я за водою, —

і такого тексту вимагає розмір.

309, 17. Дом—ий: А я в Каневі родилась. Так має лише пражське вид., але воно що до тексту сеї „містерії“ є гірше від інших.

309, 22. Фр—о: В Київ по Дніпрові. Катерина в Київ не приїхала Дніпром; тут треба тримати ся вже тексту пражського вид., хоч він взагалі є гірший.

313, 3. Дом—ий: Да все Нїмцамъ продала. (Се в вид. пражського.) Фр—о: Та Нїмцамъ запродала. (Тут нема сказано, щб запродала?) Мій текст взятий з видань женеvського і Огоновського, котрі мали окремі копії сеї поезії.

314, 17. Дом—ий і Фр—о: Німотою поросла. Так лише в пражськїм вид.

315, 3—4. Дом—ий і Фр—о:

Тогдї б собі дві руїни
Разом розкопали.

Так лише в пражськїм вид.

315, в д. 5—4. Фр—о подає сї верші і 316, 2—3 в українській, а дещо инше в бесїди 3-ої ворони в попсованій московській мові. Чейже до того нема причини: злий дух Москви повинен говорити консеквентно московською мовою.

316, 12. Дом—ий і Фр—о: над Чигрином. Так Департ. Пол., Прага, Огон., а „над Києвом“ Правда, Сушк., Жєн.

316, 18. Дом—ий і Фр—о: О, сьмієть ся і ридає. Так в Департ-ї Пол., в Правдї і у Сушкевича, а в виданях пражськїм, женеvськїм і Огоновського: радїє. Менї здає ся, що Україна радїє, як взагалі при уродинах, а сего не може знати, що тут треба й плакати. Так виходить гірка іронїя: радїє, а то її нещастє вродилось!

9. Наймичка. 324, 2 в д. Дом—ий: Бог знає. (Злий розмір). Фр—о: Сама не знаю. (Без її мисль не досить ясна).

328, 5 в д. Дом—ий і Фр—о: в тїї хати. Так і инші виданя. Я взяв лекцію „в другій хатї“ з копії Гарновського; менї вона лїпшою здає ся, як і Дом—ому здавала ся (але він таки лишив так, як перше було всюди і також у мене).

332, 2. Дом—ий і Фр—о: На молебствїє Варварі. Так мав поправити Шевченко, як зазначено в пражськїм вид., на своїм екземплярї. Але щоби тую поправку треба було приймати, коли багато инших поправок Шевченка не приймає ся, я не виджу причини. Всї инші виданя сеї поправки не приймили.

334, 4 в д. Фр—о: Стара Ганна. Так переважно в дав-

війших виданнях. Але у Семиренка і Сущкевича було: Моя Ганна, а коли така лекція показала ся ще й в Департ-ї Пол. і у Тарновського, приймили її Дом—ий і я.

10. **Посланіє.** 338, 16—18. Заголовок сеї поезії, як і Фр—о каже, змінювано на кілька ладів. Я гадаю, що може би на дві річи належало зважати: 1) Що Шевченко так, як в посланіях Апостольських, котрі-ж йому тут ввірцем були, стоїть „Посланіє кз Римляномъ, кз Корінеіаномъ“ і т. д., так і він правдоподібно написав „До мертвих“ а не „І мертвим“; 2) що чи не ставити би на пернім місци живих, бо вже-ж о тих мусить передвсім ходити, а аж потім о інших.

338, 9 в д. Фр—о: І смеркає і сьвітає. Се непотрібна зміна звичайного тексту. Таж і „день минає“ (8 в д.) по смерканю, а не по свитаню.

341, 9 в д. Фр—о: нікого. Так в одних виданнях, в других: нічого.

341, 5 в д. Фр—о: Ми не знаєм. Так і інші виданя. Але розмова веде ся в одиничнім числі, поет лише одного питає і той оден йому відповідає: звідки отже тут нараз число многе? Та й рим вимагає „знаю“: до 3 в д. „краю“. Дом—ий в 1907 р. знайшов і в одній рукописи „знаю“ то й взяв ту лекцію до свого 2-ого і 3-ого виданя, тільки-ж він переставив верші і змінив „таке“ на „таке“, та через те поцсовав цілком ритм, поправивши рим.

343, 11. Фр—о: тую главу. З 11-ох видань, зглядно текстів, котрі маю перед собою, 6 мають „славу“ а 5 „главу“. А вже-ж далеко легше було переписчикови чи редакторови перемінити „славу“ на „главу“ ніж противно. Пояснене слова „славу“ подаю в Приписаках.

343, 17. Дом—ий: діти (замість „сини“), а 8 в д. „красче як діди“ замість „лучше як батьки“. Се зовсім непотрібна зміна цілком доброї лекції всіх дотеперішних видань, на основі одної чи двох і то не конче найліпших рукописій.

344, 18 і 26. У мене *вам* се проста помилка (хоч декотрі рукописи мають так), має бути *нам*.

345, 4. Дом—ий: Не торгуйтесь. Ще в 1 виданю і Дом—ий мав *Не турбуйтеся*, але змінив вже в 2-ім, на основі двох ним ново роздобутих але перецінених рукописій. Що ті рукописи далекі від того, щоби на них можна зовсім спускати ся, міг побачити в дальших варіантів в них: 346, 12, де є неможлива лекція: І діточок поцілуйте!

346, 12. Фр—о: І жіночок поцілуйте. Рукописи і друки майже в рівнім числі подають одні сей текст а другі прийнятий мною і Дом—им: І обмитих поцілуйте. Вже-ж видавці і переписчики скорше могли попасти на слово „жіночок“ як на „обмитих“. Пояснене ужиття Шевченком сего слова подаю в Приписках.

11. Псалми Давидові. 349, 17. Дом—ий: Взискающі. Але в церковно-славянським тексті Псалтири, на котрій Шевченко очевидно опирав ся, стоїть: възскай. Одиноке число і без того в тут відповіднійше.

351, 4 в д. Дом—ий і Фр—о: І розум лукавий. Церковно-славянський текст в Псалтирі є: Господь вѣсть помышленія челоуѣческая, а се відповідає мому текстови „думки“.

353, 3. Дом—ий і Фр—о: На гаптовані омети. Се добра лекція, тільки придало би ся ще і: Й на гаптовані омети.

354, 8. Фр—о: нас помяне. Се, здає ся, тільки помилка замість *vas*. Церк.-слав. Псалтир: Помяни, Господи, сыны Едомскія.

12. Відьма. 356, 3. Дом—ий і Фр—о: ...і в неволі. Так і всі виданя окрім Сушкевича. Лекція у Сушк—а „і в недолі“ видає ся мені ліпшою длатого, що о недолі говорить ся вже й висше 355, 11 в д. і 6 в д., а о неволи зовсім ні; та й слідує яко антигега передвсім *рай*, котрий відповідає *недол*, а аж потім наступає *волю*. Але може у Сушк—а лише помилка друку.

356, 5. Тут в пражським виданю, а за ним в женеуьським і у Огоновського, та вкінци у Фр—а наступає 8 вершів, котрі походять з двох перших редакцій але в третій редакції були поетом пропущені. Я (і Дом—ий) пропустив їх також, бо мені здає ся, що вони за малу звязь мають з попередньою і наступаючою частиною.

356, 6. Тут Дом—ий і Фр—о вставляють 24 вершів, котрі були лише в першій редакції а вже в другій Шевченко їх пропустив. Вісім перших вершів, як зазначую в Приписках, є тільки повторенем 8-ох остатних вершів поеми (375, в д. 9—2), а чотири остатні верші пригадують два перші верші „Катерини“. Мені дивно, що Дом—ий власне ті верші, з самої тільки одної, і то першої редакції, помістив а попередних 8 вершів і дальших 2 вершів по 359, 6 в д., котрі находять ся в двох редакціях, і в першій і в другій, не взяв до свого виданя.

356, 3 з д. Дом—ий і Фр—о: із-за Дністра. Так давніші видання, в пізнійших, почавши від Кожанчикова в 1867 р.: із-за Дніпра. Та 368, 14 сказано, що Цигани ішли з-за Дністра, отже чей не висказували би догадки, що Відьма з-за Дністра приходить.

358, 12. Фр—о з одної пізнійшої рукописи: Ще треба другу одружить — але Відьма не мала другої доньки! Мабуть найліпше в Денарт-ї Пол.: „Піду ще сина хоронить“, з огляду на наступаючі два верші. Фр—о задля повнішого тексту містить і одно і друге разом.

359, 6 з д. Фр—о додає тут, відповідно до вставки 365, 5, два верші з двох перших рукописій, котрі, що правда, змістом своїм вже ліпше пристають до попереджаючих вершів, як та попередня вставка.

362, 21. У Фр—а по сім верши (з москалями на кватирах) наступає одна стрічка крапок. Зміст не вимагає того, а що до форми то був би отсей давніший текст може найліпший:

У Бендерах
Тоді ми стояли
З москалями, а москалі
Турка воювали.

365, 9 з д. — 366, 17. Дом—ий і Фр—о дають тут текст з перших редакцій, також добрий, тільки Дом—ого „достало ся“ (замість Фр—ового „доста лиха“) не дає потрібного риму до „приїхав“ (365, 9 з д.).

367, 2. Дом—ий і Фр—о: Наталоньку! Чи тее — ні! і 4 Задушу... Се варіанти з одної пізнійшої рукописи, але не з автографу, котрі Дом—ий взяв аж в друге видане. Се слабше виражене, як в звичайній лекції, від котрої відступати зовсім не було потреби.

367, 5 з д. Сего верша нема у Фр—а, але се очевидно тільки через помилку.

369, 16. По сім верши (На свою країну) Шевченко в остатній редакції текст значно скоротив, так, як у мене подано в варіантах. Такий текст мали всі давніші (а російські то ще й пізніші) видання. Але новіші видання, почавши від пражського з 1876 р., приймили справедливо текст довший з давнійших редакцій, хоча Шевченко написав в своїм Дневнику (6. III. 1850), що „скінчив роботу над Відьмою, котрої було немало, *не згірше*“. Фр—о задля повноти лишив ще й 14 вер-

шів з остаточної редакції, не замітивши, що через те зайшла суперечність. Бо в тій частині його тексту, котра є і у мене а взята з 1-ої редакції, сказано 371, 13—14, що „дочку на хорта проміняв, а єина в карти проіграв“, а в тій частині, котру взяв з остаточної редакції (у мене в Приписках 539, 21—23), сказано протівно, що дочку „Наталю покинув в Московщині“, а „сина Івана оддали в салдати“! Отже тут знов: або одно або друге, але не і одно і друге!...

(Докінчення слідує).

Тригорій Ількевич як етнограф.

Написав *Андрій Франко.*

V.

Без сумніву ще в часі свого пробування на посаді народнього учителя при тривіальній школі в Коломиї займав ся Ількевич збиранням і записуванням народніх і ненародніх, руських та російських пісень. Очевидно й під тим оглядом стояв Ількевич під безпосереднім впливом М. Верещинського, який правдоподібно звернув увагу нашого етнографа на високо артистичну пісенну творчість українського народу. Крім того безпосереднього впливу Верещинського на Ількевича не мало мусіли причинити ся до того його пильність та трудолюбність, не згадуючи вже про близькі зв'язки Ількевича з руським народом, впливаючі із його становища. Коли саме Ількевич почав записувати народні пісні, напевно годі сказати. В усякій разі початки тої діяльності треба посунути значно поза рік 1828, а правдоподібно ще до р. 1824, коли то Верещинський прибув зі Сучави до Коломиї на посаду директора тривіальної школи та став заохочувати учителів тої школи до діяльності на полі етнографії.

Рукописний збірник пісень, зібраних Ількевичем, що переходять ся тепер у бібліотеці Народного Дому у Львові, а за-титлований „Sobranje Pisen ruskich historycznych“, писаний без сумніву рукою збирача та підписаний його іменем, дійшов до нас зі значними люками. Зазначу тут, що рукопис той, описаний мною вище, мусів повстати в двацятих і трицятих роках минулого століття, отже менше-більше в часі побуту Ількевича в Коломиї. Вказують на се дві пісні цього рукопису, а іменно 122-а пісня „O odebraniu Warny“, датована 1828 р., і 176-а п. в. „Rozswit czrez Muczyńskoho“, датована 1833 р. Що до першої з тих дат, то вона показує тільки що вже 1828 р. Ількевич зібрав 122 пісень; натомість друга дата, зіставлена

з першою, дає до пізнання, що наш етнограф за п'ять літ¹⁾ успів зібрати 54 пісні. З огляду на зміст Ількевичевого „Sobranija“ зазначу, що автентичний його титул тільки в часті відповідає тому, що він у собі містить. Бо крім „historycznych“ пісень находимо в нім споре число суспільно-побутових пісень, далі дві або три „Nahilki na wielkanoc“, „Kołomyiki“ числом 171, кілька жовнірських, російських пісень, врешті кілька пісень Тимка Падури.

Не підлягає сумнівови, що головний континент записаних Ількевичем пісень припадає ще на час його учительованя в Коломиї; на се вказують недвозначно обі, приведені мною висше дані із самого збірника. Супроти того твердження М. Возняка²⁾, ніби то „Ількевич, будучи учителем в Городенці, займав ся збиранем пісень в Коломийщині“ треба вважати натягненим і не попертим ніякими доказами. Не перечу, що в тих часах, коли Ількевич був учителем, Городенка належала ще до коломиїського округу; та се не резон виступати з таким твердженням, як д. Возняк, тим менше, що, як знаємо, Ількевич учительовав в Коломиї принаймі до р. 1836, а вже 1833 р. мав показну збірку 176 пісень, коли не більше. Натомість про записи Ількевича, роблені в Городенці, не можемо сказати поки що нічого певного.

З огляду на те, що рукописний збірник пісень, записаних Ількевичем, дійшов до нас неповний, а із сучасних та пізніших видавців пісень тільки Жетота Паулі, і то лише одну „думу“ підписав іменем „Mirosława z Horodenki“, натомість Я. Головацький та Вацлав з Олеська друкували пісні, зібрані Ількевичем, без ніякого підпису їх збирача, у своїх збірниках, подати повний реєстр пісень записаних Ількевичем, ми не в силі. Правдоподібно Я. Головацький мав у своїх руках повний збірник пісень, записаних Григорієм Ількевичем, хоч використав його тільки в часті. На такий здогад наводить мене признане Головацького, що він „Въ сборнику Илькевича, который былъ написанъ польскими буквами, нашолъ нѣкоторые хорошіи, ему неизвѣстныи пѣсни, но большею частью маловажныи варианты“³⁾.

¹⁾ Від р. 1828 – 1833. Думаю, що Ількевич був учителем в Коломиї від р. 1824 – 1836, отже 12 літ.

²⁾ Михайло Возняк, Маркіян Шашкевич як фольклорист. Львів, 1911, ст. 18.

³⁾ Пор. Матеріали для Истории галицко-русской словесности. VII. Путешествія Якова Ѳ. Г. по прикарпатской Руси и въ Венгрии (Литературный Сборникъ, издаваемый Галицко-русскою Матицею, подъ редакціею Богдана А. Дѣдицкого, 1886 г. Выпускъ I, ст. 93).

Шкода тільки, що ізза фрагментаричного стану збірника пісень нашого етнографа годі докладно прослідити, о скільки Головацький використав Ількевичеві записи у своїм обширнім виданю.

Вже д. Возняк признав „певним фактом, що до збірника пісень Задеского (Wacława z Oleska) ввійшли записи Григорія Ількевича¹⁾; рівнож і до „Русалки Дністрової“, коли опирати ся на передмові Бодяньського до збірника пісень Головацького, дістали ся й деякі народні пісні, записані Ількевичем. Одначе найбільше тих пісень помістив у своїм чотиротомовім виданю п. з. „Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси“ Я. О. Головацький. Можливо навіть, що до того видання ввійшли всі записи Ількевича, з виїмком хіба ненародніх пісень Падури та Мучинського. Зрештою про се буде ще мова далі.

Цікаво зазначити, що сума всіх пісень, які записав наш етнограф, виносила взагалі minimum 370 пісень, вчисляючи сюди вже і гаївки і коломийки і поезії і т. д. Цілий збірник був писаний латинкою і обіймав:

а) Nahilki na wielkanos, числом 2: одну про воротаря („Worotaru, worotarczyku, otwory nam taj worotońka“), друковану у Головацького II, ст. 695, і другу про Білоданчика („Biło, biło, Biłodanczyku, Porłuj, porłuj po Dunajczyku“), друковану тамже II, ст. 189.

б) Pisni historyczni, числом 299, яких ледви чи й половина заховала ся в рукописі, і які подаю ось тут в тім порядку, в яким находимо їх в рукописі, зазначаючи при кожній з них, де були друковані. В скобках подаю ті числа, які мають ті пісні або мали в рукописі, а обік них порядкове число мого неповного реєстру. Ось вони:

1. (Pisń 1-a). Tecze woda z za horoda, z temnoho ľuhu,
Chto ne znaje zakochania, ne weľyka tuha.

Друкована: Гол. I, 261.

2. (Pisń 6-a). Ach ja nieszczasnyj, szczo maju dijaty,
Lublu diwczynu, ne mohu jej wziaty.

Друк. Wacław z Oleska, Pieśni ruskie i polskie ludu galicyjskiego, ст. 325; Гол. I, 343.

3. (Pisń 7-a). W misty Beresteczku nesława siä stała,
Zczarowała Parasunia wdowynoho Jwana.

Друк. Wacław z Oleska, ст. 500.

4. (Pisń 8-a). Z Ukrainy tu prychoďžu w źalosty bidneńka,
Szczasływa jam, szczo znachodźžu moho Kozaczeńka.

Друк. Wacław z Oleska 292; Гол. I, 346.

¹⁾ М. Возняк, *op. cit.* ст. 10.

5. (Pisń 12-a). Огяя пісня про ширю приязнь та облудну хитрість, без початку, не відомо, де була і чи справді була друкована.
6. (Pisń 13-a). Oj diwczyno, czyja ty, czy pidesz ty hulaty?
Ne pytaj sia, czyja; jak ty pidesz, pidu ja.
7. (Pisń 14-a). A chto chce Handziu znaty,
Proszu mene popytaty.
Друк. Waclaw z Oleska 303; Гол. I, 386.
8. Pisń 15-a). Po szczoż ja chodyw na tuju morawu,
De krasna diwczynu mała zabawu.
Друк. Waclaw z Oleska 342; Гол. I, 365.
9. (Pisń 30-a). Jakaś bude nowyna, kłeczut (!) wijta do dwora.
Deś te (!) synu noczowaw, szczoś nowynu ne czuwaw.
Друк. Гол. I, 142.
10. (Pisń 31-a). O Suwarowu. Огяя російська пісня, співана московськими воєнками, була друкована Головацким у додатку до статі „Распределение и оглавление народных пѣсень галицкой и угорской Руси“¹⁾, ст. 13—14.
11. (Pisń 35-a). Ty diwczyno z Podola, w twoich rukach moja dola.
Ty wladajesz sercem moim, ja ne mohu buty twojm.
Друк. Waclaw z Oleska 334; Гол. I, 341.
12. (Pisń 36-a). Poletyla zozuleńka w hory, zymowaty,
Kažut' lude, szczo ja wpyw sia, chiba pidu spaty.
Друк. Гол. II, 527; III, 518.
13. (Pisń 61-a). Oj kume, kume, nuni sobota,
Zakończyla sia nasza robota.
Друк. Гол. II, 522.
14. (Pisń 62-a). Oj pid wyszneju, ta pid czereszneju
Tam myj mely (sic!) tużyt.
Друк. Waclaw z Oleska 472; Гол. I, 231.
15. (Pisń 64-a). Oj zaćwiły sywym ćwitom, ty żowty szafrane.
Czohoś myni tiazko-nudno, jak weczor nastane.
Друк. Гол. I, 321. *(мелко 4 сармаж)*
16. (Pisń 65-a). Buwaj my zdrowa, diwczynonko moja,
Ne zabuwaj mene, koly laska twoja.
Друк. Waclaw z Oleska 324; Гол. I, 353.
17. (Pisń 66-a). A w nedelu piana була, w ponedylok spała,
A wiwtorok snopyw sorok pszenyci nažala.

¹⁾ Я. О. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, часть III, Разночтенія и дополненія. Отдѣленіе II. Москва 1878.

18. (Pisń 69-a). Kazala Solocha: Pryjdy, pryjdy, szczoś dam!
Kazala neboha: Pryjdy, szczoś dam!
Друк. Waclaw z Oleska 214; Гол. I, 329. Ся пісня в рукописі Ількевича захована без початку.
19. (Pisń 70-a). Ach w haju, haju¹⁾ zeleneńkim
Tam oře²⁾ diwczynońka wołykom czorneńkim.
Друк. Waclaw z Oleska 448; Гол. I, 227 зі зваченими відмінами:
1) Ой під гаєм гаєм; 2) орала і т. и.
20. (Pisń 71-a). Czołowicze bisnowaty,
Naszczozinku prodawaty.
Отся „Szumka“ мабуць недрукована досі.
21. (Pisń 74-a). Ja w baťka zrosła, taj wid baťka piszła,
A wżez tota dorożeńka ternom zarosła.
22. (Pisń 75-a). Nadjichały kozaki z obozu
Stały sobi blesko (sic!) perewozu.
Друк. Waclaw z Oleska 402; Гол. III, 43; пор. Żegoła Pauli, I, 163.
23. (Pisń 102-a). Пісня про невірного коханця, без початку, кінчить ся ось таким двостихом:
Tylko o tim, diwki, hadajcie,
Lada komu ne dowirajcie.
24. (Pisń 103-a). Hej, kozacze, w imia Boha,
Wże hołosyt w cerkwi dzwin.
Хоч записана Ількевичем в уст народа ся пісня — се „думка“ Тинка Падуря.
25. (Pisń 104-a). Mowa nasza kozackaja naj ne zahybaje,
Szo w hulanci doła nasza i nuźdy ne znaje.
Мабуць також думка Т. Падуря.
26. (Pisń 105-a). Zakotyw sia misiać w chmary,
Swyszczez witer po horach, i t. d.
Се відома „думка“ Падуря: Козак пана не знав в віка.
27. (Pisń 106-a). Żyw ne lubyla, umer, ne tużyła.
Друк. Гол. II, 491.
28. (Pisń 107-a). Kuda idu, tuda idu, wsiuda siju łobodu;
Ja swojemu myleńkomu za kucharku ne budu.
Невідомо, чи була де ся пісня друкована.
29. (Pisń 113-a). Пісня без початку, про милого, що стративши вгляди свої лубки бажає йти над Дунай і там поставити собі хату.
30. (Pisń 114-a). Hej pid sosnoju, pid czereszneju,
Stoit staryj z mołodoju, jak iz jahodoju,
Друк. Гол. I, 231.

31. (Pisń 115-a). Ach tiazko ne nudyty,
Koho lublu ne wydyty (sic!)
Друк. Waclaw z Oleska 151.
32. (Pisń 116-a). Oj kume, kume, nuni sobota.
Друк. Waclaw z Oleska 82—84; в рукописі вказано, що сей варіант відмінний значно від попереднього (Pisń 61-a), бо додано увагу: „Inaczej, dokładniej“.
33. (Pisń 122-a). O odebraniu Warny. Се московська воляцька пісня, датована р. 1828 мб. самим Ількевичем. Друкована в двома значними пропусками у Головацького III₂, ст. 12—13 „Распредѣленія“.
34. (Pisń 123-a). O Mykołaju Imperatoru I. Се рівнож московська воляцька пісня, друкована у Гол. тамже.
35. (Pisń 124-a). O rozbijnykach.
Czy wy lude czuły takij (sic!) pobliki:
Pyszły chłopcі w hajdamaki z naszoj Ryki.
Отсе початок пісні про опришка Пилипка, друкованої у Гол. I, 162.
36. (Pisń 125-a). Idut Lachi na tre szlachi,
A kozaki na szotery i т. д.
Мабуть недрукована.
37. (Pisń 126-a). Weselna.
38. (Pisń 127-a). O opryszkach. Починаєть ся словами:
Zakuwała zazuleńka meże lisamy,
Chody Bojczuku na zdobycz z namy.
Отсю пісню, що описує рабівничу виправу Таманоків на Моченюка, надрукував Гол. I, 160.
39. (Pisń 128-a). Szczo ja komu wypowen, za szczo pohybaju,
Nihde od zlych czołowik spokoju ne maju.
Друк. Гол. I, 354.
40. (Pisń 129-a). Hej, kozacze, w imia Boha
Wże hołosyt w cerkwi dzwyp.
Отся пісня Падуря, що складаєть ся із 7 строф, являєть ся тут у друге, але, як завважив Ількевич „inaczej dokładniej“.
41. (Pisń 130-a). Zajizdzu¹⁾ konyka, zajizdzu¹⁾ druhoho,
Skaże²⁾ (sic!) serce prawdu, czy bude szczo z toho.
Друк. Гол. I, 383: 1) Зъїздивъ, 2) Скажи.
42. (Pisń 150-a). Oj pojichaw Romanońko,
Ta pojichaw na wujnońku.
Друк. Русалка Давстровая; Żegota Pauli I, 173—177; Пор. Гол. I, 37—40, з численними відмінками. В рукописі Ількевича вказана вона як „historyczna“.

43. (Pisń 151-a). Teszut jawir, teszut jawir, teszut zeleneńki,
Liboń chce umeratu kozak mołodzeńki.
44. (Pisń 152-a). Po hori, po hori szalwija izchodyła,
Maryja chodyła, szalwiju łomyła.
Друк. Гол. I, 163 (з невзначними відмінками).
45. (Pisń 153-a). Oj służeła Handzia w pana,
Cztety roki ne wydana.
В рукописі бракує кінця (46 стихів); там теж зазначена як „historyczna“, була друкowana в повні у Вацлава з Олеська, 483, і в Гол. I, 70, де замість „Handzia“ надруковано „Гандзя“.
46. (Pisń 155-a). Zazwoneły w srybrny kluczy ponad more iduczy
Oj zapłakaw bidnyj najmyt wid gazdeni iduczy.
Значно відмінний варіант до сеї пісні у Гол. I, 228. У Головацкого має ся пісня 22 стихів, а в рукоп. 12.
47. (Pisń 156-a). Zejszły, zejszły dwi zernyczeńki jasny,
Oj wandrowały dwa mołodczyki krasny.
Друк Гол. I, 72 зі значними змінами.
48. (Pisń 156-a). Pojichaw Iwaseńko taj s panom na łowy,
Tam najszow sobi Maruseńku w szestim polu.
Отся пісня, мабуть до тепер не друкowana, значно відмінна від тої, яку находимо у Вацлава з Олеська 492 і в Головацкого I, 181—2. В рукописі виказує та пісня численні поправки в самих текстах і на маргінесі, і має 33 стихи.
49. (Pisń 157-a). Dubrowo zelena, w try riady sadżena,
Piszła hym z toboju, zdradeńki sia boju.
Друк. Waclaw z Oleska 328; Гол. I, 246.
50. (Pisń 164-a). Наріканє нещасного на свою долю. З тої пісні заховало ся тільки 5 останніх рядків. Ось вони:
Zmyłuj sia, Boże, do tebe wołaju,
Ja na Tebe tylko wsiu nadzieju maju,
Boże z wysokosty, nedaj bolsze zlosty,
Mni bezdolnomu, w switi mizernomu,
Na wiku tia budu chwałyty.
51. (Pisń 165-a). Bodaj sia kohut znudyw, szczo mene rano zbudyw.
Друк. Waclaw z Oleska 466; Гол. I, 311.
52. (Pisń 175-a). Якась паницька пісня без початку.
53. (Pisń 176-a). Rozswit czrez Muczyńskoho 1833. Із семи його строф подаю тут тільки першу:
Kohut rozswit wupywaje,
Krył ne szczadyt, ni holosa;
Zora z wostok wuzyraje
Czud zołota w neji kosa.

- 54 (Pisń 194-a). Czemu w poli chlib ne rødyt,
Bo brat z sestrow ne hóworyt.

Друк. Гол. I, 232.

55. (Pisń 195-a). Piszle (!) rybaczki rybku łowety (sic!)
Ne imely (!) szczuku ribku, ale imely dytia.

Отся пісня, що обіймає в рукописі 20 стихів; затитулована „Zdazhenie“, невідомо, чи була друкованою.

56. (Pisń 196-a). W czornyi hory Roman lżyłt,
Studenoy wody barżyłt.
Prychodył k nemu otes,
O wodu sia ne pytaje
Oj Romane, Romanońku,
De twyj czorny towar lżyłt?

В рукописі має ся пісня 11 стихів; пор. Русалка Дністровая, ст. 11; в дечім відмінний і значно довший варіант сеї пісні див. у Гол. I, 158—160 п. з. „Смерть Романа“. Ількевич називає її „historyczna“.

57. (Pisń 214-a). W sławnim misti, u Czerkasi, tam żyła wdowa,
Wdowa Konowczycha, krasna, moloda.

З отсеї пісні про Коновченка, друкованої у Максимовича, 1834, 51; в Русалці Дн. і у Жетоти Паулього 155, заховали ся в рукописі Ількевича тільки отсі два стихи, які наводжу тут для ілюстрації і порівняня тексту Ількевича з текстом Головацкого :

Oj nasz najjasnijszy Caru, ja to teper rycerstwo dystaw,
Bo ja wsim przed wiw, żadnoho sia ne strachaw.

А ось і паралельні стихи, друковані Головацким :

„Ой, батьку Гетьмане, я то тепер лицарства дістав,
Бо я всім перед вів, жадного ся не страхав!“

Вже з порівняня тих двох куплетів бачимо, що Головацкий у своїм „реформаторським“ змаганю не пощадив навіть пісень Ількевича, а не то приповідок, про які була мова вище.

58. (Pisń 215-a). Sama ja ne znaju, szczo czynuty maju,
Z żalu, z zakochania wmeraty hađaju.

Друк. Waclaw z Oleska 497—8.

59. (Pisń 216-a). W misti Ostrozi w wełykym obozi
Tam zabyto kozaczeńka w worotach na rozi.

Пор. Гол. I, 93; Waclaw z Oleska 498. В рукописі заховала ся половина, 8 віршів, без кінця.

60. (Pisń 229-a). Wandrowało pachola z Kijewa do Lwowa.

Отся пісня про попівну Каріївну та про її подруж із поповичем Карповичем, захована в рукописі тільки в часті (15 останніх віршів), друкована в цілости у Гол. I, ст. 73.

61. (Pisń 230-a). Oj u Lwowi na rynku pjut kozaky horywku,
Oj pjut, pidrywajut, sobi diwczynu pidmowlajut.

В рукописі має та пісня 21 віршів.

62. (Pisń 231-a). W misti Husiatyni na wysokim ganku
Sydyt kozak skowany za Handziu kochanku.

Друк. в цілости (10 віршів) у Гол. I, 118.

63. (Pisń 232-a). Zejszły, zejszły dwi zernuczeńki jasni.

Пор. вище, ч. 47 і Гол. I, 72.

64. (Pisń 233-a). Pojichaw Iwasenko taj z panom na lowy.

65. (Pisń 234-a). Oj wyjichaw iz¹⁾ Humania²⁾ Kozaczeńko Szwaczka,
Ach stała sia w³⁾ tym Humaniu taj welykaja draczka.

В рукописі заховали ся тільки 4 куплети; ціла пісня про Швачку друкована у Гол. I, 17—18.

66. (Pisń 251-a). Żart nepotrebnyj w simsot wtorom staw sia.
Lud swywolny do kupy zebrał sia.

В рукописі заховало ся в тої пісні 15 останніх віршів; ціла видрукована у Гол. I, 33 п. в. „Бунты козацькія“, 1702.

67. (Pisń 252-a). Chto tylko schoczet, obaczyt,
Proterszy oczy rozważyt,
Szczo sia teper stało,
W wiku naszomu małom.

Отся історична пісня про гетьмана Дорошенка друкована у Головацького I, 30.

68. (Pisń 253-a). Lamentujet Ukraina iz welykim żalom,
Buduczy napołnena smutkom i peczalom.

Отся пісня, ватитулована в рукописі Ількевича „Skarha Ukrajinu“, очевидно ненародна, була друкована у Гол. I, ст. 29—30 п. в. „Жалоба України“.

69. (Pisń 257-a). W sławnim misti pid Chotimom, hej hej u potoku,
Oj bie sie Turok z Moskałem bilsze jak piw roku.

Отся пісня друкована у Вацлава в Олеська, 481 і у Гол. I, 21 п. в. „Битва русскихъ съ Турками подъ Хотинномъ“.

70. (Pisń 258-a). Wybraw sia Koczubej na wijnu z Lachamy.
Ta wziaw sobi samopał i łuk zo strilamy.

Друк. Waclaw z Oleska 482; Гол. I, 6 п. в. „Козубай“, 1651.

71. (Pisń 259-a). Posłuchajte, szczo z was żywo,
Jak wojsko wojeżywo
Nas mołodcow omyłyo,
I w nesławu wprowadyło.

1) В ркп. хибно ze to. 2) В ркп. Humanie. 3) Ркп. na.

Żal sia Boże na hetmana,
 Samojłowycza Iwana,
 Szczo zakazaw chrystianom
 Pojty byty bisurmanow.

Одинокий видавець тої „думи“, Жеґота Паулі¹⁾, затитудувавши її „Odsiecz Wiednia i bitwa pod Parkanami“ (Roku 1683), представив коротко її історичну основу (op. cit. ст. 148—9), а далі подав цікаву відомість, що „Duma zaś niniejsza, opisująca owe wojenne zdarzenia, znalezioną została w starym rękopisie z r. 1690, w obwodzie kołomyjskim przez gorliwego badacza starożytności narodowych: Mirosława z Horodenki. Z wyrażonych w niej skarg kozaków zadnieprskich, zostających wtedy pod władzą moskiewską i utyskujących na to, że nie mogą towarzyszyć Polakom w późniejszej wyprawie wołoskiej, widać, że utworzoną została około roku 1686“ (ст. 150). Вже 1901 р. зазначив був др. Іван Франко в „Записках Наук. Тов. імени Шевченка“ (т. XXXIX, Miscellanea 3), на підставі літопису С. Величка, що автором сеї „думи“ треба вважати Йосифа Шуляцького. Знаємо вже і те, що „Mirosław z Horodenki“ — се Григорій Ількевич; а проте тільки kwestія, що то був за рукопис, з якого Ількевич відписав ту „думу“, і що в ним стало ся, доси оставть ся нерозв'язаною. Все инше — causa finita.

72. (Pisń 278-a). Oj tam²⁾ w Krasnym staju³⁾ w zeleneńkom⁴⁾ haju,
 Oj kryknuły kozaki: „utikaj Nuczaju!“

В рукописі Ількевича заховав ся тільки кінець сеї історичної пісні. Друк. у Жеґоти Паулі I, 143—4; у Максимовича 97—99; значно відмінний варіант поміщений у Вацлава з Олеська, 479—480 і у Головацького, т. I, ст. 7—9. Для ілюстрації подаю тут паралельні два початкові вірші сеї пісні в обох тих видань. У Вацлава з Олеска, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego (we Lwowie 1833) ся пісня починаеть ся так:

W czystym polu, przy tychym dunaju
 Kryknuw kozak na Nuczaja: wtikajmo Nuczaju.

Натомісь у Головацького ся пісня має такий початок:

Ой в за гори високої, спід темного гаю,
 Ой крикнули козаченьки: „Утікай Нечаю!“

Варіант Ількевича, думаю, відбив ся найліпше у варіанті, надрукованім Жеґотою Паулі, хоч напевно сего сказати не можу ізва недостачі повного запису Ількевича.

¹⁾ Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, zebrał Żegota Pauli. Tom pierwszy. Lwów. Nakładem Kajetana Jabłońskiego, 1839, ст. 143—154.

²⁾ У Жеґоти Павлі се слово вас.

³⁾ У Ж. П. незрозуміле: przy stawii. ⁴⁾ Ж. П. z zelenocho.

73. (Pisń 279-a). Oj bis bidu perebude, tak¹⁾ to kaźut lude,
A ja mowlu łycho mene, myni harazd bude.

Друк. у Гол. I, 254; невідомо тільки, чому у Головацкого та пісня має всего 22 стихів, а в Ількевича 36.

74. (Pisń 280-a). Mizeria na sim switi ach myni bidnomu,
Szczu ne maju pryjatela, ach u swoim domu.

Друк. Гол. III, 374 ві значними змінами, пр. замість: „ach myni bidnomu“ читаємо у нього: „менѣ молодому“.

75. (Pisń 281-a). Ach jeho ma newelyka, ne zyjdet z uma, ach jeho ma!

В рукописі Ількевича „ach jeho ma“ повторять ся в кождім рядку як рефрен, натомісь у Гол. I, 258 сї слова видруковані тільки у першій рядку пісні.

76. (Pisń 282-a). Hej hej litaż moji troskawuje
Tuhu sercu zadały, hej, hej!
Hej hej szczu deń mysły znużajut,
W słozach oczu pływajut, hej, hej, hej!

Отся пісня мабуť не була ніде друкована.

77. (Pisń 288-a). Sydyt Adam, rozmawlaje
O swoji nahodi rozmyslaje;
I ty, Ewa, ne żury sia,
Lecz do mene pryhorny sia.

Proszu ja tebe!

Отся пісня, що має в рукописі Ількевича пять таких строф, мабуť не була ніде друкована.

78. (Pisń 289-a). Hanno Hanusenko ranno,
Sliczna dijanno;
Czomuże-ś izmarniła
I łyczeńko odminyła?

Як про попередню, так і про сю пісню не можу сказати, чи була де друкована.

79. (Pisń 291-a). Oj stała sia, stała, da w Monastyryszczach²⁾ szkidka,
Oj zahubyla da³⁾ popowucza żynka (!).

В рукописі ся пісня названа „historycznaja“. Зі значними змінами в тексті була вона друкована у Гол. I, 51, мабуť передрукована в „Русалки Дн.“ 32.

80. (Pisń 296-a). Tiażka-ż meni żura, ne masz moho sokoła,
Ne masz moho dokoła, ne budu-ż ja wesola.

Отся пісня, яка має в рукописі Ількевича 7 строф, до тепер не друкована.

¹⁾ Гол. як. ²⁾ У Гол. та въ Манастирищохъ.

³⁾ Гол. свого мужа та.

81. (Pisn 299-a). Oj stuknuło w bujnym lisi,
Komar z duba powaływ siã.

Пор. Гол. II, 564. Гукнуло, пукнуло в лісі,
Комар з дуба повалив ся і т. д.

Обговорені мною до тепер пісні із рукописного збірника Ількевича були такі, що можна було означити їх місце і порядкове число в тім збірнику. Натомість правдоподібно, що під ч. 298 находила ся тамже якась гумористична пісня про штани. В иншій пісні, із якої дійшов до нас тільки невеличкий уривок, була мова про те, як козак ратує дівчину, що наміряла втопити ся в Дунаю. Невідомо, під яким числом у Ількевича стояла пісня:

Poleż moje szyrokoje,
Ne mohłam tia prohlanuty
Czorneńkumu oczeńkamy...

із якої в рукописі заховало ся 36 останніх стихів, а яка була друкована у Гол. I, 42—44 зі змінами.

с) Около 171 коломийок, які почислені окремо, находять ся в тім же збірнику, на шести сторонах жовтавого паперу троха більшого формату, як прочі пісні, і мають осібний титул „Kołomyiki“.

Варто зазначити, що з наших дослідників доси тільки один М. Возняк звернув увагу на той збірничок пісень Ількевича, цитуючи деякі його пісні як паралелі до пісень, виданих Жетотою Паулім (Маркіян Шашкевич як фольклорист, ст. 22), але й він не зазначив навіть того, що збірник писаний латинкою і находить ся в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові. Як бачимо вже з сього, збірник пісень Ількевича був як на свій час, досить різнородного змісту, і представляв ся імповантно. І хоч його використали у великій мірі сучасні та пізніші видавці пісень, то всеж таки тому, що його ніхто не цитував і що він не дійшов до нас у повні, годі набрати певного поняття про його цілість.

VI.

На закінчене подаю обі розвідки Ількевича, присвячені забобонам і віруванням нашого народа, а написані по польськи в Городенці, перша 1836 р., а друга 1837 р.

Як було зазначено висше, останній уступ першої з тих розвідок появил ся п. в. „Zwyszaj ludu na Wołyniu“ передруком у часо-

писі, видаванім Людвіком Зелінським у Львові під титулом „Lwowianin“ в р. 1840. Натомість Оскар Кольберт у першій томі свого „obraz-y etnograficzn-ого „Pokusie“, ст. 146 передрукував із сеї статі Ількевича уступ третій („Karanie się w wielki czwartek“), попередивши його словами: „M. Pkiewicz (nauczyciel z Horodeńki) mówi“, та відсилаючи врешті цікавих до первісного жерела, подав хибно заголовок самої розвідки¹⁾.

Подібним вступом, як попередна розвідка, заосмотрена також друга статейка Григорія Ількевича, написана рівнож по польськи, і друкowana в альманасу „Słowianin“ за р. 1839, ст. 91—95, очевидно без відома самого автора, як виходить із слів редактора Станіслава Яшовського, поміщених в нотці під текстом: „Szczepan autor przebaczy, iż ten artykuł bez jego wiedzy umieszczony“. Датована „Pisałem w Horodence w Maju r. 1837“, та підписана „Miroslaw I.....cz“, має вона титул: „O mitologii ruskiej według podania ludu.“

Ось перша в тих розвідок, друкowana по польськи в „Rozmaitościach“ 1836 р. п. з. „Zabobony istniejące między ludem prostym w Galicyi“.

„Od lat kilkunastu trudniąc się zbieraniem i wyszukiwaniem różnych zabytków starożytności, tyczących się narodu ruskiego, zamieszkałego w Galicyi, starałem się, ile możności, dociekać zabobonów, istnących od czasów bałwochwalstwa między tym wielkim narodem, które to zabobony pilnie gmin stara się ukrywać; ja zaś — повідає Ількевич про себе — в великій заżyłości żyjąc з tymże, зebrałem niektóre i tu badaczom zabytków starożytnych Słowian pod rozwayę podaję“.

1. Nowo-narodzone dziecię. Dziecięciu nowonarodzonemu, gdy je з pierwszej kąpielі wyjmują, jeżeli jest płci żeńskiej, dają igłę з nitką nawleczoną, jeżeli zaś мęзkiej, батог, парę ziarn żyта і прzeniecy до рęki; potem polecają nowonarodzone опiece бóstwa, pierwsze, by była dobrą gospodynią, drugie zaś добрым gospodarzem.

2. W wigilię Ś. Jędrzeja. Po zachodzie słońca wieczoreni zбираją się kilkanaście dziewczek до одного domu, і ідą разом по водę. Там każда набирає з криниці pełną гębą воды, і так нiosą на місце schadzki. Przyszedszy, wylewają водę до маки, в nieckach на ten koniec przygotowanej. Miszą ją łokciami, спiewają smutną jakowąś pieśń, osobiлиwie dają się często słyszeć słowa: „*Lado, Dana,*

¹⁾ Zabobony ludu prostego w Galicyi. Rozmaitości Lwowskie z r. 1836, str. 217.

*Dyna*¹⁾, i robią kołaczki, tak zwane *bałabuchy*. Każda tyle dla siebie robi, ile jej zdaje się mieć sobie we wsi przywiązanych chłopców. Gdy upieką, musi je chłopiec mały wyjąć z pieca. Smarują takowe tłuszczem, kładą w obwód na środku izby i zwołują psów domowych. Każda dziewczka w największym oczekiwaniu stoi i uważa, czyli jej bałabuchów pies nie chwyci. Potem wypędzają psa na dwór, lecą hurmem za tymże i rachują koły w płocie. Powracając nazad mierzą bótem od stołu do proga, t. j. jeżeli podeszwą na próg wypadło, to niezawodnie w zapusty pójdzie za męża, jeżeli zaś cholewą — musi biedna siedzieć cały rok panną. Gdy której nadzieja w obu razach spełza, zabiera swoje *bałabuchy* do domu, i to samo powtarza, próbując na nowo szczęścia. O północy wybiega znowu każda dziewczka tylko w koszuli, mając w prawej ręce garść siemienia konopnego — słuca, z której strony psy we wsi szczekają, w urojeniu, że z tej strony w zapusty swaty do niej przyjdą. Potem sieje konopie, zdejmując z siebie koszulę, włóczy takową, i mówi: „Andryju, Andryju, konopli na tebe siju, soroczkoju wołoczju, wydaty sia chozczu. Ne daj dowho czekaty, skaży z kiem budu ich braty“. Nie wiem, czy ten ś. patron ich wysłuchiwa ?

3. Kąpanie się w wielki Czwartek. W wigilię wiel. Czwartku zbierają się sprzyjażnione, dorosłe dziewczki przed wschodem słońca, idą do rzek lub stawów, tam oczekują wschodu jutrzeńki. Jak tylko pokaże się na widokregu, zdejmują z siebie prędko dzieńka, skacząc w wodę rzucając włosy z warkoczów, i mówi każda obróciwszy się ku wschodowi: „Wodane, na tobi rusu kosu, daj myni diwozczu krasu; daj krasu dennyci (jutrzeńki), bym buła borzo mołodyci“. Mają to robić i stare baby, lecz w innych zamiarach. Robią i inne zabobony, lecz tu je wymienić, przyzwoitość nie pozwala. Ma to być także środkiem od różnych wrzodów. Kto wie, czyli Wodan sławiański oraz nie był i hydropatą..

4. Palenie dziadów, czyli dziaduchów w drugi dzień Bożego Narodzenia. W drugi dzień Bożego Narodzenia zbiera każdy gospodarz przed wschodem słońca słomę i siano, które było usłane w chałupie, podczas święta pierwszego dnia Bożego Narodzenia, te wynosi na swój ogród; za nim idzie czeladź płci męskiej, i tam zapala ową słomę. Wszyscy skaczą przez ogień i mówią: „*Pek, ossyna od nas zczeczaj; Świst, świst u nas probuwaj*“. Spominają czasem bożyszczkę *Perun*. Płec żeńska ma to także robić, lecz nie natrafiało mi się widzieć. To wszystko nazywają „*Dzieduchy pażyty*“.

¹⁾ Dziewki ruskie te pieśni w wielkim sekrecie trzymają i nigdy w obecności mężczyzn nie śpiewać nie będą.

5. Zabobon w zamiataniu chałup u dziewczek. Dziewka podczas umiatania chałupy pod żadnym pozorem do innej czynności nie weźmie się, dopóki całkiem umiatania tejże nie ukończy, będąc w przesądzie, że gdyby do innej roboty oderwaną została, w karczmie podczas muzyki kawaler w środku tańca ją opuści, co wielką zniewagę oznacza dla dziewczki, i długi czas na hulankę pokazać się nie może. Przy wyrzuceniu śmiecia mówią jakieś zabobonne słowa, lecz tych nie mogłem dociec.

6. Zabobon z święconem na Wielkanoc na Wołyniu i nad Bugiem. W wiel. Sobotę każda gospodyni, gdy ma kołacze w piec sadzić, wypędza domowników swych z chałupy, i tylko sama zostaje. Czarownica zaś piecze kołacze w wielki Piątek w nocy. Gdy je w piec wsadzi — wyjeżdża kominem na łopacie na Łysą górę na *sobótkę*, czyli radę, gdzie każda co roku stawić się musi podówczas, pod karą stracenia mocy czarowania. To nazywają *sobótką* z powodu, że z piątku na sobotę się dzieje. Po północy ma powrócić i wyjmuje kołacze. Gdy święcone do domu z kościoła przynoszą, obchodzi gospodarz trzy razy naokoło zabudowania swego, potem wnosi do chałupy. Tu zasiadają i jedzą przy zapalanej świecy. Odrobiny pozostałe chowają pilnie, i te w wodę rzucają, szepcząc jakoweś niezrozumiałe słowa. Niektórzy palą te pozostałe szczątki i zakopują na rogach domów. Są bowiem w mniemaniu, że gdyby odrobiny pozostałe mysz zjadła, każda staje się nieodzownie niedoperzem, którego to czarownice do swych zamiarów najczęściej używają, a osobliwie do czarów ujęcia sobie mężczyzn, ponieważ niedoperz ma w sobie mieć pewną kość, zwaną *grabki*, którei białogłowa może przyciągnąć do siebie mężczyznę, widelkami zaś od siebie odepchnąć.

7. Zabobon poznawania czarownic. Każda kobieta, chcąc zapobiedz odbierania mleka swym krowom przez czarownice, bierze w seropustną niedzielę (ostatni dzień zapust), kładąc się spać, kawałek sera do ust na noc, i trzyma troskliwie, aby go podczas snu nie wypuściła. Po północy zawiązuje w szmatkę i nosi cały post wielki przy sobie. Przyszędłszy na zmartwychwstanie (resurekcyę) pańskie do kościoła, poznaje za pomocą przy sobie noszonego sera wszystkie czarownice, które skopce na głowie zaczarowane mają, i których ludzie obok stojący nie widzą. Poznawszy tym sposobem wszystkie czarownice, znajdujące się w całej wsi, nakurza każdej swej krowie wymię gumą, zwaną *Assa foetida*, która jest przeciwnym środkiem na czary, i którego-to smrodu czarownice unikają¹⁾.

¹⁾ O „Odbieraniu mleka przez czarownice“, jakoteż „O myciu dzwonoów“, obacz Rozm. N. 42 z r. 1835.

8. Zabobon podczas grasującej zaraźliwej choroby. Podczas zaraźliwej grasującej w kraju choroby, ob-orują mieszkańcy te okolice, w które jeszcze słabość się nie wkradła, a to się dzieje następującym sposobem: Lemiesz czyli pług, musi od 8-mej do 12-stej godziny w nocy być ukończonym, przy której robocie tak majster, jak też i pomocnicy nago być muszą. Drzewo na osadzenie pługa musi być jednostajne czyli całkowite, jak mówią, z natury *rosochate* czyli samorodne, bez żadnego kawałka. Do zaprzęgu używają parę kotów czarnych, tyleż kogutów, psów również z czarnych matek spłodzonych, parę byków i parę chłopców bliźniąt do pługa i poganiania. Ob-oranie zaś następującym sposobem przedsiębiorą: Najprzód zaprzęgają do pługu byki, potem psy, dalej koty, a nakoniec koguty. Tym tak śmiesznym zaprzęgiem za uderzeniem 1-szej godziny po północy (bo do tej tylko duchy mają moc), w towarzystwie mnóstwa zabobonnych mieszkańców, zaczynają cały obwód wsi lub okolicy ob-orywać, co trwa aż do wschodu zorzy porannej. To ob-oranie przez trzy noce powtarzają. — Podczas cholery próbowano tego zabobonno-sympatycznego *remedium* w pewnym mieście. Naród upojony tą zabobonnością, nie obawiał się tak strasznej choroby, jednak po jakimś czasie i ten zabobon nie pomógł — padło dosyć ludzi ofiarą śmierci.

9. Zabobon wiejskich kobiet w wigilię Bożego Narodzenia. W wigilię Bożego Narodzenia, nim mają siadać do wierzery, zbiera gospodyni z wierzchu garnku przenieć gotowaną, tak zwaną *kutię*, wychodzi do sieni, tam robi obwód kredą, zdejmuje z siebie dużą krajkę, którą jest ku temu celowi opasaną, i okręca tenże, w środek sypie ową *kutię*, zwołuje kur, sama się obraca na wszystkie cztery części świata, i woła: „Dywyno, Dywyno, Dywyno! na tobi(e) perstynec, a ty mni daj bohało jajec!“ W tem rzuca pierścionek, zrobiony z ogona czarnego koguta, między gromadę kur.

10. Zabobon na weselu. Między innemi zabobonami na weselach, których jest mnóstwo¹⁾, panuje następujący na Wołyniu i w niektórych okolicach Galicyi między gminem prostym: Nim mają iść do ślubu, prowadzą krewni obojga nowożeńców do stodoły lub szopy; druźbowie niesą suknie ślubne pana młodego, a drużki panny młodej, jeden zaś z krewnych dwie konewki wody czystej. Na drodze śpiewają: „Oj Łado Łado²⁾, oj Dana Dana, idem do pana, do pana Wo-

¹⁾ Łukasz Gołębiowski w swem dziele „Lud polski, jego zwyczaje, zabobony. Warszawa 1833“ spomina mnóstwo zabobonów. Równie można widzieć w dziele J. Łozińskiego Ruskoje wesile, Przemyśl 1835.

²⁾ Warto, aby badacze starożytności oświecili naród sławiański, co znaczyli bożyszczą: Łado, Dana lub Dyna, Wodan (Neptun?), Ziw.

dana, szczoby nas oczystyli i nas błogosławił". Przeszedłszy do stodoły, družbowie i družki wychodzą za drzwi, te zamykają, i tylko krewni młodych pozostają. Państwo młodzi rozbierają się całkiem nago; młodą polewają kobiety, a młodego mężczyźni, obwlekają w suknie ślubne, skaczą około tychże i śpiewają: „Oj Łado Łado, oj Dana Dana, harnyj nasz panycz, harna i panna". W tem wychodzą ze stodoły i śpiewają, idąc do izby: „Wydiliśmo, baczyliśmo, sam Ziwe błogosławił nam"¹⁾.

11. Zwyczaj warty do naśladowania. Na Wołyniu i w niektórych okolicach obwodu żółkiewskiego i złoczowskiego, graniczącego z Wołyniem, jest ten zwyczaj, że trzasek, zostających od robienia trumny, nigdy nie używają do palenia, lecz po pogrzebie wynoszą je na ulicę i wysypują pod płot na kupę. Przechodzący żebracy i mieszkańcy wsi spominają zmarłego i zanoszą modły do Twórcy za duszę jego, ile razy przechodzić muszą koło owych trzasek.

Pisałem w Horodence 1836.

Mirosław —

А отсе друга розвідка, друквана в „Славяни-не“.

O mitologii ruskiej według podania ludu.

Zabobony istnące między narodem ruskim, pagórki czyli mogiły znajdujące się w naszym kraju usypane ręką ludzką, z których jedne zasięgają, według powieści pospolitej, bałwochwalczych czasów starożytności, a drugie do pojedynczych zdarzeń i napadów tatarskich należą, te pierwsze dały mi powód badania różnych zabytków i podań z czasów bałwochwaltwa, a chociaż wielu szanownych uczonych o mitologii sławiańskiej pisało²⁾, jednak każdy zdaje się tylko pojedynczo zajmować swoim krajem.

Poświęciwszy się od lat kilkunastu zbieraniu starożytnych zabytków narodu ruskiego, wszedłem w zażyłość z tymże i w różnych okolicznościach tak w zabobonach, różnych obrzędach, jako i w przysłowiach istnących między tym narodem, starałem się dociekać i dochodzić pierwiastkowych przyczyn i prawd, a dociekłszy tychże według możliwości, nie urojenia, tylko li podania ludu ruskiego, dowody przysłowiami między tymże istnącemi poparte³⁾, i niektóre domysły

¹⁾ W Galicyi zabobon ten ustał, i tylko potajemnie robią, na Wołyniu zaś około roku 1820, sam byłem świadkiem w bliskości Bugu.

²⁾ Długosz, Kromer, Bielski, Miechowita, Strykowski, Andrzej Kajsarów, Glinka, Popow i inni.

³⁾ Mój zbiór przysłowiów ruskich, powiększył się w liczbie do dwóch tysięcy kilkaset.

własne poddają tu pod rozwagę uczonych badaczyw starożytnych Sławian :

1) *Bałuch*, zdaje się to być Bachus.

2) *Barha*, miała to być bogini jałowniku i opiekunka tegoż; ma mieć postać pół dziewicy, pół krowy, z rozpuszczonemi włosami i skopcem na głowie. W niektórych okolicach nazywają Rusini czarownicę, mléko krowom odbierającą, Barha.

3) *Błud*, błąd; Rusini wystawiają sobie istotę złą, która człowieka z prawej drogi sprowadza. Przysłowie dowodzi: *Błud mia siã dopytał, lub wziął¹⁾*.

4) *Bies*, zły duch, tyle co sam diabeł.

5) *Czudo machuniowe²⁾*, bożyszczce olbrzymiej postaci z drzewa machuniowego, wystawiające kobietę z rozwianemi sterczącemi do góry włosami na głowie. Rusini często wspominają to bożyszczce, chcąc postać brzydką wyrazić.

6) *Czudo morskie³⁾*.

7) *Dyanna, Dywna*; u Kajsarowa *Dewanna*; miała to być Dianna starożytnych, bogini lasów, zwierząt i polowania.

8) *Dewnycia, Dawi*, bogini poranku, świtu, zorza zaranna, jutrzienka. Dziewki kąpiąc się w wielki czwartek, jój wzywają⁴⁾.

9) *Drimota*, bogini marzenia, ma to być żona *Snu*. Robię tu uważnymi Rusinów na pieśń, którą dzieciom małym, nie chcącym zasypiać, pezyśpiewują: *Chodyt son koło okon, a Drymota koło płota, i t. d.*

10) *Horynia*, miejsce wyklęte w wielkiej górze na końcu świata, gdzie wiatry i złe duchy swą siedzibę mają⁵⁾.

11) *Gontalak*, jakowys wielki czarownik mieszkający za wielkimi górami u ościennych pobratymczych narodów, który nawet piorunom rozkazuje.

12) *Jazia* miała być księżniczka. Bogowie za niepohamowaną złość zamienili ją w hydrę. Rusini przez słowo *Jazia* wyrażają każdą zło-

¹⁾ ä wymawiaj za a lub za niemieckie ae, współgłoskę ę przed samogłoską jak w.

²⁾ Wiadomo jest, że najslawniejsze bożyszczca starożytnych Sławian były olbrzymiej postaci z drzewa; o tém pisze Ditmar Merzeburski ed. *Wagn.* 150. nota ef. 239.

³⁾ Kaysarów: *Versuch einer slavischen Mithologie.* Göttingen 1804, pag. 44.

⁴⁾ Obacz *Rozmaitości Lwowskie* n. 27, r. 1836.

⁵⁾ U Kajsarowa str. 58. *Gorynia*, olbrzym, który górami rzuca. Coś podobnego do bajki polskiej o *Waligórze*.

śliwą kobietę. *Jazię* można porównać z Xantypą. Przysłowie dowodzi tę prawdę: *Skacze jak Jazia czołownikowi do oczój*. Także każdego jadowitego węża Rusini *Jazia* nazywają.

13) *Jar*, ma być bożyszcze wąwozów. *Jar* nazywają Rusini przepaść, gdzie zły duch mieszka.

14) *Kupało*, zły duch, wciąga do siebie kąpających się; ma mieć pałac sklanny w wirze, w którym posadzka z drogich kamieni.

15) *Kupało lub Did*, nasłaniec, zły duch. Człowiek, który się diabłowi zapisze, dostaje ku swój obronie tego ducha, którym ón według swój woli rządzić może i na drugich wszystko złe nasylać. Lud prosty upojony zabobonnością, aby się uwolnić od tego *Kupała* czyli *Dida*, pod czas święcenia wody na Jordan skacze w wodę i tym sposobem mniema się być wolnym od nasłania tego potworu.

16) *Kiejło*, dziewica zakłeta w liliję białą. Rusini liliję nazywają *Kiejło*.

17) *Kotiuha*, człowiek zakłety w psa. Czy nie Cerber?

18) *Litawec* lub *Litawycia*, jest to zły duch, sam szatan człowieka zakochanego trapiący. Za pomocą czarów zadanych w zamiarze miłośnym opęta zakochanego, obiéra siedzibę w gruncie jego serca i krew jego wysysa. Kogo ten zły duch nawidzi, dostaje suchot i umiera¹⁾.

19) *Liada*, u Długosza Mars. Poddaję uczonym pod rozwagę następujące ruskie przysłowie: *Liada bis starszy*. Może powinno być: Czy Liada czy bies starszy²⁾.

20) *Łado*, *Ładka*, *Dana*, *Dina*³⁾, bogini obrzędów weselnych, tak jak rzymska Wenera. Z tą śpiewać pieśni weselne, nazywa się w ruskiem narzeczu jedném słowem *ładkaty*. Kromer odnosi *Łado* i *Dana* do starożytnych bałwochwalstwa czasów. *Łado* u Bielskiego i Strykowskiego znaczy Marsa. Może to być bóg porządku na weselu lub wojnie, ponieważ wyraz sławiański *ład*, porządek, urządzenie oznacza.

21) *Lityci* lub *Lutyci*, jędze trapiące, okrutne, piekielne; ztąd

¹⁾ W podgórzu karpackiem słyszałem bajkę, iż parobek dostał od swojej kochanki kilka pirogów w podróż, lecz zaledwo mil parę ujechał, pirogi w kieszeni schowane z taką mocą ciągnęły go na powrót, że musiał zawrócić i pospieszyć do swój dziewczyny. Były to zapewne sztuką *latawca* zatrute pirogi. (Przyp. Wyd.).

²⁾ *Liada bis starszy*, może to będzie po prostu: *Którykolwiek diabeł to starszy*; lubo po rosyjsku *Ладъ* *nieszczęście, лихо* oznacza.

³⁾ Z tą pochodzi może ów wiersz w pieśniach gminnych: *Dana moja Dana* i t. d. (Dodatki Wydawcy).

słowo w ruskiem narzeczu *lutytsiä*, znaczy mści się okrutnie, okropnie. Słowo *luty*, znaczy okrutny, mściwy; od tegoż słowa i miesiąc *Luty* ma pochodzić.

22) *Łubok*, nazywa się zabawa przy umarłym, leżącym jeszcze na ławie; jest coś podobnego, co u Rossyjan *tryzna*¹⁾. W wieczór zbiegają się sąsiedzi obojg płci, zasiadają w obwód, zapalają kawałek trzaski i tę w prędkości jeden drugiemu doręcza. W czyjém ręku zgaśnie, oznacza, że prędko umrze. Można sobie wystawić, z jakim pośpiechem owa zapalona trzaska z rąk do rąk pomyka. Śpiewają także i pieśni bałwochwalcze.

23) *Mara*, bogini śmierci, tak jak u Hindów Marana.

24) *Mora*, bogini moru, powietrza, co dusi ludzi.

25) *Nemsta*, bożek niemszczenia czyli łagodności, bożek w Prylwicu znaleziony²⁾.

26) *Nużda*, jędza piekielna. Przysłowie ruskie dowodzi tę prawdę: *Nuždaby tiä prysiła lub napala*.

27) *Pomsta*, bogini mszczenia się. Że to było bożyszcze, zły duch, dowodzi tę prawdę przysłowie: *Pomsta by tiä wziäta*.

28) *Swist*, *Poswist*, *Pochwist*, bożyszcze wiatru, lub wicher sam.

29) *Son*, bóg snu, Morfeusz. Starzec z siwą brodą, z której mak się sypie.

30) *Sotona*, zły duch. Dowód z tego; *Muż a żona, to odna Sotona* (jeden diabeł).

31) *Prymcha*, duch zły, szkodzący żywotowi ludzkiemu. Przysłowie to dowodzi: *Prymchu byś zjił* lub *Prymchu tiä dam zjisty*³⁾.

32) *Smutok*. może to było bożyszcze. Jest w ruskiem przysłowie: *Smutok miä siä dopytał — ta temny, ta czorny*.

33) *Woda*, ma znaczyć powódź, jak w Prylwicu znaleziony bożek z napisem świadczy⁴⁾. Rusin nigdy nie mówi na wodę *dobra* tylko *harna* (piękna) *pohoża*, mając przesąd, że jeżeliby kto powiedział *dobra woda*, wtedy to słyszący w duchu myślić sobie musi następujące przysłowie: *Näj bude bereham dobra*. Sądzą się być tym sposobem od powodzi wolnymi. Inni Rusini chcą ja mieć boginią piękności. Za niestałość w małżeństwie była ona skazaną na mieszkanie między skałami,

1) Nestor Schlaetzera II, str. 127.

2) Ob. Bandkiego: *Dzieje Królestwa Polskiego*, str. 141.

3) Ta mnoga ilość złych duchów w mitologii ruskiej i podaniach gminnych tego narodu, odnosi się zapewne do historycznych nieszczęść Rusinów, których doświadczała tak w napadach hord barbarzyńskich, jako też w innych klęskach. (Przyp. Wyd.).

4) Obacz Bandkiego: *Dzieje Królestwa Polskiego*, str. 144.

tam strumień łez wyplakawszy, od bogów czyli rodziców ulitowanych nad nią została do domu odwołaną. Z-ład Rusin nazywa wodę *harna* (piękna), ale nie *dobra*.

34) *Wółkołak*, człowiek zaczarowany z ogonem wilczym, który czasami przybięra na siebie postać wilka, a osobliwie na nowiu księżyca.

35) *Ziw* czyli *Zyw*, Bóg najwyższy, utrzymujący plemię narodu. Wspominają to bożyszcze przy weselnych obrzędach w niektórych okolicach Galicyi¹⁾. Może to grecki *Zeus* lub *Siwa*, jedno z najcenniejszych bóstw indyjskich?

36) *Zozula albo Zazula*. Ma to być zaklęta księżniczka, która swych braci otruwszy, od bogów skazaną została na kukanie czyli płacz wieczny. *Kukać* znaczy w ruskiem narzeczu płakać rzewnie czas długi z tesknoty²⁾.

Fisatem w Horodence w Maju r. 1837.

Miroslaw J.....cz.

На перший погляд видно, що обі передмови вийшли з під пера одного автора. Подібних місць в обох тих вступках єсть досить, та їх і так можна бачити, коли читаєть ся; тому, думаю, було би марним трудом їх виводити тут *ad oculos*. Як бачимо із другої передмови, сам Ількевич уважав себе в першім ряді археологом, дослідником „starożytnych zabytków narodu ruskiego“, а в другім ряді збирачем пісень та приповідок, себто етнографом у тіснішій того слова значіню.

VII.

В 1911 р., рівночасно із сотими роковинами уродин Маркіяна Шашкевича, минуло також 60 літ від хвилі, коли в Городенці заснув на віки один із перших галицько-руських пильних робітників на полі етнографії, Григорій Мирослав Ількевич, по котрім дійшли до нас два гарні збірники, приповідок та пісень обік кількох менших мітольоґічних розвідок. Все те, як і ніжецька передмова до приповідок, автентична і до тепер недрукована, представляє для нас не малий інтерес та збільшує значіне нашого автора для етнографії та літератури. Шкода тільки, що пропозиція Михайла Косака, аби Головацький напи-

¹⁾ Ob. *Rozmaitości Lwowskie* N. 27 z r. 1836.

²⁾ Szanowny autor przebaczy, iż ten artykuł bez jego wiedzy umieszczony. (Przyp. Wyd.).

сав між іншими біографію Ількевича для Вурцбахового „Biographischer Lexicon“¹⁾, не здійснила ся і не дала бажаних наслідків; та все-ж таки не остала вона без сліду. Бо ось у передмові Осипа Бодяньського до першого тому московського²⁾ видання „Народныя нѣсни Галицкой и Угорской Руси“ Головацького містить ся на ст. IX коротенький нарис життя нашого етнографа, який звучить: „Григорій Степановичъ Ількевичъ, бывшій учителемъ въ Городенкѣ (ум. 1841 г.) займався збираніємъ нѣсень въ Коломійскомъ краѣ и доставлялъ ихъ Вацлаву Залѣському. Чернею списокъ своего богатаго сборника онъ самъ вручилъ Я. О. Головацькому. Крімъ того онъ собиравъ еще пословицы, всякаго рода обряды, повѣрья і т. п. Изъ послѣднихъ онъ помѣстивъ нѣсколько въ Львовскомъ журналѣ „Rozmaitości“ 1836 (N. 27) и въ сборникѣ Яшовскаго „Sławianin“ 1839 г., а збираніє пословиць и загадокъ издано было Н. Верещинскимъ въ Вѣнѣ 1841 г. подъ заглавіємъ „Галицкія приповѣдки и загадки, збраніи Григоріемъ Ількевичемъ. У Вѣдні. Напечатано черенками ОО. Мехитаристѣвъ. 1841“. Онъ подписався нерѣдко „Мирославомъ зъ Городенки“.

Важнѣйшихъ дат до сього коротенького житєпису Ількевича достарчив О. Бодяньському правдоподібно Головацький. Варто врешті зазначити, що віденське виданє Ількевичевихъ приповідок передруковано у трьохъ пізнѣйшихъ збірникахъ приповідок, а іменно у Миколи Закревського (Старосвѣтскій Бандуриста, ч. II) 1863 р., у Номиса 1864 р. і в тритомовій збірці дра Івана Франка, друкованій п. з. „Галицькі народні приповідки“ у 6 томахъ „Етнографічного Збірника“, що вийшли у Львові в рокахъ 1904—1910. Спеціально що до Закревського треба сказати, що він у другімъ томі свого етнографічного збірника „Старосвѣтскій Бандуриста“, затитулованім „Малоросійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповѣдки“ (Москва 1860), в передньому слові хвалить сей збірник, і каже, що в йому більша частина матеріалу чисто українські приповідки, та що їх тільки правописом і деякими окремими формами приспособлено до нарічя галицького (ст. 139)³⁾. Твердження М. За-

1) Див. Др. К. Студинський, Кореспонденція Якова Головацького в літахъ 1850—1862. У Львові 1905, ст. 235.

2) Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при московскомъ университетѣ. Повременное изданіє, 1863. Іюль-Сентябрь. Книга третья. Москва 1863.

3) Пор. Омелянъ Огоновскій, Исторія литературы рускои. Львѣвъ 1894, часть IV, ст. 194.

кресського про українське походження більшої частини приповідок Ількевича о стільки не відповідне, що хоч у рукописній збірці Ількевича вправді є дещо українських приповідок (вони зазначені усе як „ukrainisch“), та їх дуже не багато в порівнянню з галицькими. Очевидно до такого висновка прийшов За-кревський на підставі віденського друкованого видання, яке, як знаємо, спеціально що до правопису зукраїнщив значно Яков Головацкий. Не знаючи, що передмова до віденського видання приповідок була перероблена Головацким, він у своїй передруку (ст. 140) підписав її „Илькевичь“.

Miscellanea.

З зарання української преси в Галичині.

I.

Українські альманахи в Галичині з перед 1848 р. приготували в нас ґрунт під пресу. Правда, „Русалка Дністровая“ розійшла ся у своїм часі в досить малім числі, але задумані Яковом, а видавані Іваном Головацьким „Вѣнки“ були пробою заступлення літературної часописи. Іще в 1839 р. Осип Левицький носив ся з гадкою видавати часопись і подав в 1842 р. прошенне до губернії о позволенне видавати „Бібліотеку бесід духовних“, але плян сього видання узяв тільки духовного стану. З власної ініціативи ще раз призадумували ся галицькі Українці над потребою часописи в своїй мові. Але саме справа мови буда й причиною нездійснення бажання. Іван Жуківський був за мовою Шашкевича та Квітчиної Марусі, Куземський бажав мови біблії Венедикта Левицького, а Семаш домагав ся церковнославянщини.¹⁾

Справа мови викликала великі трудности також з початком 1848 р., коли Ставропигійський інститут під напором губернії рішив ся видавати літературну часопись по українськи. Дня 21 лютого 1848 писав святоюрський сотрудник Хоминський до Антона Петрушевича в Уневі, що коли приїде до нього, довідасть ся від Малиновського, „jak to wczoraj odbyła się w Stawropigii sławna sessya literatów ruskich i protektorów literatury tejże w celu wydawania dziennika, która po kilkago-

¹⁾ Галицке общерусске единство языкове (Дѣло, 1891, ч. 167).

dzinnej kłótni na niczem się skończyła, gdyż Zubrzycki oświadczył, iż Redakcyji dziennika w takim niestworzonym języku, jakiego ci panowie żądają, przyjąć nie może" (з рукописи). Зі цього цитату виходить, що нарада над заложенням часописи відбула ся 20 лютого.

Але Денис Зубрицький дав ся намовити обіййти редакцію часописи і вже 1 марта вислав Ставропигійський інститут прошенне до губернії з підписом сеніора Степана Керичинського такого змісту:

Греко-католицький Ставропигійський інститут посідає одну з найстарших друкарень, з якої вийшли майже всі церковні книжки, що знаходять ся у Галичині, молитовники, шкільні книжки та наукові твори в українській і церковно-славянській мові. Той інститут удержує в міру своїх засобів власну школу для науки української мови, а відповідно до своїх статутів має причиняти ся по можности як науспішнійше до піднесення народньої просвіти.

Одвітно тому задумує приступити до видавання тижневника в українській мові, зі своїх фондів понести початкові видатки, а засоби удержання часописи роздобути в дорозі передплати.

З залученої програми сеї часописи переконаєть ся Вис. Президія, що Ставропигійський інститут підіймаєть ся задачі поширення серед українського населення краю найпотрібніших відомостей, повнайомлення його з найновішими здобутками на полі рільництва та промислу, хоче впливати на підєм інтелектуальної і моральної ровени, викликувати в нім почуте обовязку та втверджувати населенне в дотеперішній незахитаній вірности та любови до Найяснішого Монарха та Його Дому.

Така часопись при відповіднім веденню з причини недостаті книжок для люду в українській мові є дійсною потребою українського люду, а більшість інтелігенції уважає її конечною річю, на яку жде з тугою, щоби шкільну науку вціпити в жите і тим робом приготовлювати нарід до практичного жита.

Сій загально позиточній ціли задумує Ставропигійський інститут посвятити свої слабі сили та засоби. Не маючи на оці ніяких матеріальних цілий, бажає установити можливо найнившу пренумераційну ціну тільки о стільки, щоби кошти могли покрити ся, а часопись була доступна навіть для найменше заможних.

Отже Ставропигійський інститут осмілюєть ся внести до

В. П. з найглубшою пошаною прошенне о дозвіл на заложенне і видаванне сеї часописи.

Редакція часописи буде повірена одному з членів інституту з доданнем йому більшого числа робітників із застереженнем затвердження В. Пр. в разі уділення позволення.¹⁾

До подання була долучена програма української часописи для справ рільництва, промислу й торгівлі, рівнож для моральної й інтелектуальної освіти українського народу й виобраування української мови. З програми довідуємо ся, що ся часопись з дидактичним характером мала на цілі поучувати нарід о потрібних і пожиточних річах, щоби піднести його освіту й моральність із виключеннем усякої полеміки й політики. Мала називати ся „Пчела галицькая“, а виходити раз на тиждень в обемі що найменше пів аркуша.

Для часописи призначували ся два відділи, національно-економічний і популярно-дидактичний. В першій відділі мали подавати ся вістки про найновійші та найвідповіднійші прийнятій цілі досвіди та відкритя на полі продукції у всіх її галузях, о скільки український нарід у Галичині займаєть ся такою продукцією. Предметом популярно-дидактичного відділу мало бути моральне вихованне народу через ширенне ясно означених розумінь моральних, горожанських і родинних обовязків, а заразом обовязків супроти держави та цїсаря. В плян часописи входила дальше освіта народу через подаванне популярно оброблених нарисів із поля історії, географії, статистики, етнографії і природних наук, подаванне найпотрібнійших уваг о плеканню здоровля і несення помочи в разі нещастя. Вкінці предметом часописи мало бути також познайомлюванне народу з найважнішими подїями хвилі і нариси з области штуки й літератури для інтелігентнійших українських читачів, щоби дати погляд на культурні змаганя Українців. Мали містити ся також огляди українських творів, розвідки з поля граматики, літературні оповістки й тим подібне. Лекшою лектурою мали стати для читачів пісні, вірування, казки й т. д., що рівночасно мали ублагороднювати серця і поборювати забобони та пересуди межи народом. Визначене було місце також на календарні записки й інсерати приватних сторін, прилюдні подяки й т. д.²⁾

Заким прийде дозвіл, заходив ся Зубрицький коло веднування співробітників. 2 марта написав лист до пароха Хмелеви

¹⁾ Ostaszewski-Barański, U kolebki prasy ruskiej (Ruś, Львів, 1911, вош. 3, ст. 266—7). ²⁾ Ibidem, ст. 268.

Якова Головацького, в яким доносив про постанову Ставропигійського інституту що до видавання „Русского Журнала на нашомъ діалектѣ“. Губернатор Стадіон, що „и для Ставропигіи и для нашего народа благорасположенъ, настаиваетъ въ этомъ и общался изходатайствовать позволеніе въ Вѣнѣ“ (sed hoc tibi soli rого, додавав в скобках). Співробітниками часописи заявили ся канцлер Величковський, Малиновський, Жуківський, Туркевич, Леонтович, Кмицикевич і ще дві особи, разом вісім люда. „Начали меня хлопотать такъ Г-да Сотрудители“, стоить дальше, „какъ и другія важныя духовныя и мірскія лица, чтобъ я занялся Редакціею; испрашивался и отказывалъ болѣе двохъ недѣль, но наконецъ принужденный, далъ вчера слово Профессору Лѣвицкому (онъ въ живыхъ, а можетъ быть, будетъ Владикою) и Секретару Губернскому Хоминскому (Любимцу Губернатора), что на первой случай чрезъ 6 мѣсяцевъ буду трудить ся издаваніемъ, естли только найдутся матеріалы. — Вотъ новая забота! новый трудъ мнѣ старому человекъу надъ могилою, который едва двѣ или три строки писалъ на Малорусскомъ нарѣчїи! — но обстоятельства есть такъ важныя, и о которыхъ подробно писать не лзя, что я рѣшился въ общую народною (!) пользу пожертвовать своимъ спокойствіемъ, своимъ даже здоровьемъ, ибо никто въ Львовѣ не хотѣлъ отважиться на это предпрїятіе“. Головацький певно пересвідчений так добре, як і Зубрицький, що на вчислених львівських співробітників не можна здати ся, надія на позальвівських досвідчених письменниках, а в їх числі займає Головацький перше місце. „Умоляю Васъ, звертавъ ся до нього Зубрицький, во имя отечества пособствовать мнѣ на этомъ пути вашими трудами, изберите себѣ, какая вамъ угодна часть знанія, и одаряйте насъ вашими статьями. — Мы покажемъ не нуждаемся въ глубокозапутанныхъ ученныхъ разсужденіяхъ, намъ въ началѣ надо легкихъ, внимательныхъ, остроумныхъ произведеній историческаго, географическаго, этнографическаго и пр. содержания. — Сказки, повѣсти, мѣстныя повѣрїя и пр. — Мы не можемъ ограничивать ся нодлинниками, намъ и переводы занимательныхъ статей изъ другихъ языковъ пригодятся.“ „Галицька Пчолода“ не повинна переинити й видавання „Вѣника“, як що Головацький має се в намірі, а може Головацький вважає відповідним злучити його з „Пчолою“. Просив о адресу Кирила Блонського, якого задумував просити також о співробітництво. Тому, що дозвіл одержить Ставропигійський інститут без сумніву в сїм або най-

близшим місяці, перше число повинно появили ся першого мая. Ставропигійський інститут дає тимчасово всі видатки на друк, папір, роземлку й т. д., веде осібний рахунок приходу та розходу, а коли буде баринш, всі місцеві і позамісцеві співробітники зберуть ся і будуть розпоряджувати ним, а поки що всі будуть працювати безкорисно. Вкінці просив закликати до помочи ще яких своїх приятелів.¹⁾

По за назвами співробітників крім двох і поданням деяких обставин, серед яких підіймив ся вкінці редаговання часописи Зубрицький, лист Зубрицького до Як. Головацького згадує про якісь важні обставини, які відслонити може позволить нам опінія директора поліції Сахер-Масоха. Заслугу на увагу призначення, яке висказав Денис Зубрицький Як. Головацькому, визначаючи йому перше місце між тодішніми українськими письменниками в Галичині.

Одначе цікаво, що Зубрицький так легко збув справу мови часописи, хоч розговорив ся про неї ширше в листі до иншого бажаного для себе співробітника. Може й предчував, що в разі, як був би цілу правду виписав, ледви був би тоді осягнув від Головацького те, о що просив. Про мову „Галицької Пчели“ написав дещо більше Зубрицький в листі до Антона Петрушевича в Уневі, який ось тут наводжу в цілости без змін із рукописи :

Lwów $\frac{20 \text{ Febr.}}{3 \text{ Mar.}}$ 848.

Wielmożny Mosci Dobrodzieiu!

Zapewne, wiadomo już Panu że miłośnicy oyczystey naszej mowy zamyslili wydawać pismo periodyczne rozmaitey treści językiem naszym Halicko Ruskim pod tytułem — Галицкая Пчела — Stauropigia przedsięwzięła początkowo łożyć na to koszt, prowadzić rachunek osobny, i gdy się pokryją iey wydatki, dalsze rządzenie nadzwyczajow dochodu z prenumeraty współpracownikom tegoż pisma pozostawić. —

¹⁾ Я. Головацький, Записки и дополненія къ статьямъ г. Пыпина напечатаннымъ въ Вѣстникѣ Европы за 1885 и 1886 годы, Вильна, 1888, ст. 72—73. Також: Др. К. Студинський, Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49, Львів, 1909, ст. 222—3. Також: Второй проектъ австро-русской литературной временописи въ 1848 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львів, 1905, ч. 11, ст. 180—81). Осташевский-Баравський не цитує ніяких українських видань і заміток в справі „Галицької Пчели“, тільки репродукує в польськѣм перекладі три німецькі акти мабуть в архіву намісництва.

Przed dwoma tygodniami zgromadziło się kilkanastu osob dla narady w tym przedmiocie, i po różnych debatach podpisało się osiem osob, iako współpracownikow mieyscowych, między którymi X. Kanclerz Wilięzkowski, X. Malinowski, X. Zukowski, X. Spowiednik z Seminarium. Panowie Hurkiewicz, Kmicikiewicz, Leontowicz, i Borzyszkiewicz (!) — Jak ci Panowie iako i Stauropigia nalegali, azebym ia przyioł na siebie Odpowiedzialną redakcją tegoż pisma; długo wymawiałem się, z powodu że ia w dialekcie naszym mało co dotąd pisałem, i że w moiey starości raczey o spokojności niżeli o tak wielkim przedsięwzięciu myśleć należy; lecz nareszcie na silne nalegania tak znakomitych Pralatów, iako też Sekretarza Gubernialnego Pana Chominskiego przyrzekłem rozpocząć ten nowy zawod i przez pół roku trudnić się redakcją pierwszego Małoruskiego pisma periodycznego. — Dnia wczorayszego podali starsi Stauropigii i ia osobiscie prozbe Jego Excelencyi Panu Gubernatorowi, o pozwolenie wydawania, załączywszy oraz program, który ia łaskawie przyjąć raczył, i bez wątpienia ieszcze w tym, a naydaley w następującym miesiącu nadeydzie z Widnia pozwolenie. — Otoż zaczyna się dla narodu naszego nowa epoka, a nawet i łaskawy Rząd nieiest przeciwko temu, azebymy dali oznaki, że żyemy ieszcze. — Przyiowszy na siebie ten trud, zgłaszam się do Pana iako gorliwego współrodaka zamilowanego w naukach i literaturze zapraszając do uczestnictwa w tym zawodzie. Obierz sobie przedmiot który się podoba. Pczola nasza przyimie wszystko prozą i wierszem; polityka tylko i swarliwa polemika będzie dla niey obcą. — Redakcyja zyczy sobie, ani się znizać do triwialności ięzyka pospolitego ludu, ani się wznosić do uzywanego w Wielkorossyiskiey literaturze sposobu tłumaczenia się, chce zachować ową starozytną narodu naszego maxyme „Середины держися“. W niedostatku właściwych nam wyrazow lub zwrotów, przyswajać sobie będziemy z pobratymczego ruskiego lub cerkiewnego narzecza, nie tworząc nowych słow, bo tak obfity ięzyk iak Ruski w ogólności, nie potrzebuie nowych wymysłow. Szczegolniey za wzór moze nam służyć bibliina historia X. Lewickiego, Przedmowa do 2-iej części Wianka, starozytne dokumenta z 15-o Wiekui i Kronika Wołyńska. Jezeli tą drogą będziemy postępować, spodziewam się że z czasem utworzymy książkowy dialekt, miły, dzwiczny i zrozumiały dla wszystkich Rusinow.—Jeszcze raz ponawiając moie prozbe, łączę oraz i drugą. — Xiadz Braciszek Pański znany iest w Galicyi z zamilowania w naukach i obrawszy sobie szczegolniey iedną z nich gałęz pracuie w niey. — Racz Pan napisać do niego z prozbą (bo ia niemam zasczytu bydz mu znanym) by nas swoiemi artykułami zasilać raczył. Jest on iezeli się niemyłe Członkiem towa-

rzystwa Gospodarczego Galicyjskiego i bez wątpienia udziela tamze swoje rozprawy, ia zaś sądze ze słuszniej będzie gdy niemi przyozdobi swoje rodzinne, chociaз ieszcze ubogie pismo periodyczne, niżeli Sąsiadow naszym, którzy nas niebardzo kochaia.

Zostae z przyzwoitym szacunkiem i poważaniem WMN Pana Dobrodzieja sczyrym przyacielem i слуга Zubrzycki.

Przylączam osobną ieszcze prozbe na karteczce i list z Warszawy P. Macieiewskiego.

В листі з 11 марта 1848 писав Як. Головацький у відповідь Зубрицькому, що давно не одержував так веселих вісток. Так ненадійно сповнило ся його сердечне бажання в таку пору, коли найменше того сподівав ся. Але ся вістка заскочила його неприємованим, бо „чижъ була гадка о возможности издаваньє часописи Галицко-руской? Чи була надбѣя полудчити позволѣнье?“ В Головацького найшло би ся досить матеріалу для такого журнала, але треба чаеу, щоби обробити, виправити, бо годі „нехитране межи люде выпускати“. Дещо вже післав своїому братови до третьої части „Віника“, що хотів би вдержати його бодай іще рік, „а чей бы и на дальше стало силъ“, в противнім разі злучать „Вінок“ із „Пчолоу“. „Я гадаль приспособити до печати „лѣтопись“, находящуюся въ Ставропигіанскѣмъ архивѣ, котрої списокъ я сочинилъ, писав далі Головацький. Може она войдетъ въ „Пчелу“ — то я бы приславъ Предисловіе до неи. Булабы у мене статья „о нашихъ народныхъ пѣсняхъ“. — „Проглядъ южнорусской словесности“ — „рсправка о давныхъ лѣтописяхъ русскихъ“. — „О переводахъ священного писанія на языкъ южнорускій“. — „О граматномъ и договорномъ языкѣ на южной Руси“. — Найшлобыся дещо и сказати о казкахъ народныхъ, обрядахъ и обычаяхъ и пр. — можна бы и дещо переложити изъ книжокъ російскихъ — але бѣда — для всего того треба времени — времени. Нужно бы все переглянути, доповнити, уладъ и складъ привести, однимъ духомъ надыхати — оживити. — А тутъ потреба чалить“. Хоч зближаеть ся великоднѣя сповідь, утішений вісткою буде сидіти днем і нічю і, що зможе, допоможе справі. Дальше перучас на співробітника Антона Могильницького та повідомлюе, що „Беднаржъ прекрасно переводить Шиллера“, а „О. Савчинскій написаль легенды гладымихъ стихомъ“.¹⁾

Міжтим, як Зубрицький оглядав ся за співробітниками,

¹⁾ Др. К. Студинський, *op. cit.*, ст. 224.

власти прискорили полагодження прошення. Поданне Ставропигійського інституту одержав до заопіювання директор поліції Сахер-Масох, а свій погляд висказав у письмі в дня 10 марта. Тут підносив, що розбуджене національне почуте польського населення зміцнюють часописи й твори в польській мові, що поширюють найрізномодніші вістки в обсягу рільництва та промислу та підносять рівень загальної освіти, а для українського населення не зроблено досі в тім напрямі нічого. А прецінь се звиш двоміліонове населенне займає майже цілу східну половину краю.

Як що узгляднити, що інтелектуальне та моральне вихованне того народу стоїть на найнижшій степені, що шкільну науку подають тільки виїмково та недостатчно, що вислідом того є деяка дикість, забобонність і пересуди, може тільки приплеснути замірови Ставропигійського інституту, бо через народню часопись у рідній мові хоче піднести загальний рівень народніх мас.

Програма часописи далека від усякої політики й інших невластивих питань і свідчить гарно про інтенції видавців приложити часопись до дійсних потреб загалу та його низького степеня освіти. Зі злуки дидактичних річий з лекшими творами пробиваєть ся замір здобути інтерес читача для часописи та веднати його увагу для поважніших річий. Дати концесію на сю часопись є дуже бажаним, бо відповідає одній із найшпільніших потреб українського народу. Крім того ся справа представляє для Масоха також значінне із політичних зглядів.

Відомо, що межи польським і українським народом триває від віків взаїмна неохота, задля чого всі дотеперішні проби порозуміння і злуки були безуспішні. Сей розділ має свої причини в історичних споминах, що живють у памяти й устах народу, а досі був він сильною підставою супроти махінацій польської партії перевороту. Се сторонництво старало ся дуже приеднати для себе та своїх замірів греко-католицьке духовенство, закидало перед кількома літами свої сїти на гр. кат. семінарію, але тут і там не нашло досить податного ґрунту або навіть стрінуло ся у своїй роботі з поважними перешкодами.

І в найновіших часах є змагання в сїм напрямі, причім уживаєть ся аргуентів, що оба народи, польський і український походять зі спільного пня, що від віків заселяють один і той сам край і що польська література є їх спільним добром.

„Хоч супроти тих тверджень не можна вкінці поробити

уоснованих закидів“, здавало ся мало свідомому справі, одначе за-
вначував, що рішучо не бажає собі, щоб українська часть населення
злучила ся з польським населенням в душі тенденції своєї остан-
ньої. З тих причин уважав директор поліції видаванне україн-
ської часописи дуже вказаним і позиточним, „бо в ній є по-
чаток розділу освітнього середника, яким являєть ся спільна поль-
ська література“. В такім пересвідченню утвердило його за-
непокоєнне, яке викликала межі звисними провідниками поль-
ської партії вже перша поголоска про уділенне подібної кон-
цесії.

Дня 16 марта 1848 одержав директор поліції уповажненне
повідомити Ставропигійський інститут, що часописи ніщо не
стоїть в дорозі, а губернія зажадала тільки подати до відома
власний імя і прізвище члена інституту, що буде відповідати за
редакцію.¹⁾ За кільканайцять днів, бо листом із 28 марта, по-
відомляв Зубрицький Головацького, що дозвіл прийшов запізно,
бо вже знесено цензуру та є свобода преси. У Львові настали
такі обставини, що „by biedney pszcółce we Lwowie trudno
było pokazać się“. Тому нехай спокійно працює для „Вінка„.²⁾

Разом із тим і здійсненне мрії Зубрицького в справі ви-
творення панської книжної мови було відсунене на цілі два
роки. Чого не зачав перший проєктований у Галичині літера-
турно-науковий журнал для потреб українского народу, то ви-
конувала від 1850 р. „Зоря Галицка“, щоби осягнути ціль, вка-
зану Зубрицьким. Велика наукова повага Зубрицького могла
числити на певні успіхи, бо з боку народнього напрямку не
було противажника.

II.

Що до майбутніх співробітників „Галицької Пчели“ на основі
добутого матеріялу можна сказати щось певнішого тільки про
приготовуванне статей з боку Як. Головацького.

Обіцюючи взяти участь у видаванню „Галицької Пчели“, по-
ставив Головацький на першім місці передмову до свого
списка львівської літописи, що задержала ся в рукописи як
„Вступленіє“:

Оглянувши ся трохи в отчественной исторіи нашой, всякому
в очи впаде, якъ недостаточно выясненій декотри епоки дѣяній на-
родныхъ. Одно, же колись через неиріятельскія напады и всякую

¹⁾ Ruś, ст. 268—70. Я. Головацький, ор. cit. Др. К. Сту-
динський, ор. cit. ст. 226—227.

недолю народа загибло много памятникoв, другое то, що лишилося, но болшій части изображено чужесторонними, ба й ворогами невѣрно, криво и лукаво. — И так годъ нам мати чистое, исти(н)ное выobraженіе дѣяній южной Руси, доки не выйдут в свѣтъ свой родиміи, домашній свидѣтельства, за котрыми до чистой правды достуити мемо.

Одно изъ наиболше заплутанных а притомъ найславнѣйшихъ мѣстъ в новѣйшихъ дѣяніяхъ нашихъ е XVI и XVII столѣтье — тут показуеся сильна борьба народности и вѣры русской из на-верженною, чужесторонною, весь великій народ выступив — показуеся в своей силѣ, здригнув своимъ врагомъ, зломив ярмо, що тилько вѣдѣв его шико парило — и уже здаеся, як в пѣсни спѣвають: сила силу походила, що добився своего кѣнца, уже привернув свои прадѣдніи права, уже доступив довершенной свободы; однак дихая недоля не дозволила лише покусати щасливого плода трудѣв его — година щастя лише мигнула перед его очарованными очима, пережчала як привидъ перед урадованою душею. — Стій, погоди, ще не часъ, сказала завистная падь, ще сте не доспѣли, илодъ недостиглий опав и загиб. — Осталася туга, горование за райскимъ привидомъ.

З тихъ славныхъ временъ е сеся Лѣтопись — котра находится в богатім в старі рукоп. Архивѣ руского заведенія Ставроп. при Церквѣ Усп. Пр. Бог. у Львовѣ № 426. Первый одкрылъ зкладаочій Архив знакомый рускому родоу из ученыхъ трудѣвъ въ отечественной исторіи — Г. Діонисій Зубрицкій — и повѣривъ ю намъ.

Лѣтопись сеся находится в книзѣ, писаной в лист, на паперѣ, меже рожными записками, як хтось (безименный) вписовав собѣ важніи декотри рѣчи. Книга тая має 388 листѣв, меже котрыми наша Лѣтопись обсягае 10 листов од стор. 163 до 182. Она писана дробнымъ скорописомъ (глянь на снимок).

Хто був писателем сей Лѣтописи и (як) звали го, не знаемо, тое лишь изъ самой лѣтописи довѣдуемося, що як сам каже, 1621. року учився в Межибожу (на Волынѣ), знать и там родичѣв мав, бо каже, що му отец умер — и проч. — На стор. 10 каже: Щож розумѣете, в якомъ мы страху были? Изъ сихъ слѣвъ бачу, що бнѣзъ буть самъ современнымъ, очевидячимъ свѣдкомъ (в Монастырѣ пѣд Кіевомъ). Пригоды Львова и околныхъ мѣст, городѣв Галицк. Руси описуе дуже подробно и з того догадуемося, же мав жити знать при кѣнци житя у Львовѣ — и тут сю Лѣтопись писав — де вона и нынѣ находится, для того ю Львовско(ю) зовемо. Писана нарѣчїемъ народнымъ рускимъ, якого тодѣ заживали в писмахъ домашнихъ

и урядных на южній Руси — ледви не зо всѣм сходным на тым, яким нынѣ мир бесѣдуе на Волыні, хотя не можна и того (не сказати) пропустити, що мир простый чистѣйшою рускою бесѣдою говорит, бо в устах народа нѣвола не учуете тѣлько слѣв чужих, як в тогдышним книжым. — Але чиж дивно, як ся мѣг устерегчи тогды польских и навѣт латынских слѣв пвсменный вхованець шкѣль. пѣд так сильным вляніем польского и латынского языкѣв зостававших? коли на вѣдвороть простый чоловѣк вѣд них далекій незачув и, не маючи погребы их, старыми корѣнно-руськими словами выражався. Так и доси ся дѣе межы нами! Ві(д)так декотри слова живцем польскіи: потенжний, през, вписци, найвенцей, былебы, хїондэ, хїонже, велце, рокешь, ведлугъ, прод, спосродку, слыше, теды былебы, венггор и прочь.

З польского присвоені зрущеній, котрї може и нынѣ зачете у Руси на границѣ з Поляками: вшитко, юж, барзо, пѣнязѣ, трвога, иѣц, люд, смокмый и проч.

Килька чужих слѣв: ратуш, штурм, плюндровати, квалт, фундовати, интентом, ребелѣзовати, конкурвати, деспект — конфер и другіи втиснула до русских тогдыш(н)ых латынско-польска ученость. И то ледви не уся уже снѣтъ в языкѣ Лѣтописи. Треба и то признати, що лѣтописитель выражався дуже ясно, просто и вѣрно. Щирый простодушный и современный розказователь славных дѣл крайнѣв своих описовав языком живым своим природным, прекрасным, отцѣвским то, що сам бачив або що вѣд видцѣв чував — всюди додае „повѣдають“ — навѣт и неприятельску повѣст приводит. Сам недодае нѣчого из своєї голови, як тогдѣ звычайно було у польско-лат. лѣтописателѣв — а де чого неямит, щиро изповѣдуе: „вже ми ся с памяти выбило. Може хто иншіи повѣдати, хто ся Бога боит справедливѣ!“

Ще й того поминути не можемо, же в той лѣтописи видно, яким способом творилось наше нарѣчіе на нынѣшній лад: так догадуемоя, що уже тогдѣ вымовляв наш мир лѣ в первѣм лицѣ прошедшого времени як в, як написано келька разѣв в Лѣт. ударив — замѣсто ударил — так знать л вымовлялося, сли в середнѣ слѣв перед согласною стоить (жовтый). — Согласнїи и ѣ перемѣются часто, ѣхаль и ихаль, капитавъ и капѣтан (десъ ѣ вымавлялося уже, як нынѣ). Самогл. о, де ю нынѣ Русине як і вымовляют, тогдѣ знать выговорували нибы глухое у (як нынѣ Русь на границѣ Литви, у Угор) вуспу, килимув, столув, Яворув, имнюв, вынѣ віспу, киламів, столів, Яворів — из того виробилося: ю, а то перейшло на и наконец на чистое і. — Так мае ся о читати в од-

нослужных словах и проч. — Тут видко, що зароды до нынѣшних форм языка уже в давній старовинѣ були, бо надибалисмо щось подобного в грамотѣ из року 1421.

Друга в черги статейка про народні пісні, якої уривкомъ являеть ся без сумніву понижший текст:

Duše našich písní zahynulých, We kterých bydlíte sutinach? Či snad na nebeských dlíte kaulich, S duchy našich otců proslynulých. W příhodnějsích pěvcom končinach. I. P. Kaubek.

Росправа о пѣсняхъ народныхъ южно-русьскихъ.

В початкахъ умового розвитку народів в тїм дитинячїм вѣку образованія на самый передъ духъ обявляеться пѣснотворенїемъ (позаїею). Нарѣд, обтряснися из первѣстной дикости и дитинячого невѣжества, вносится на легкихъ крылахъ изображѣнья, а почувши молодїи силы, буая смѣло по повѣтрю. В ладѣ з природою, ще свѣжою, тремтячою збыткомъ творческихъ силъ малюе свѣй быт, зображае свое досвѣдченье и выливаетъ свои чувства радости, свое горе, свою тугу звучными словами юного образотворного языка, склад за складомъ плыве якъ филля за филлею, бренитъ, звенитъ якъ потѣкъ полонинскїй. — Се первїи чувства самостатности и народного быту, се первый полѣтъ молодонъ птицѣ, первая саморѣдная прекрасная поэзія. Щасливый нарѣд (и его словесность), котрый переходаетъ тїмъ буйнїи косяцѣ до того часу, ажъ якїй письменный, пѣзнавшися на красотѣ ихъ, уїме, напишетъ и перекажетъ потомнымъ поколѣнямъ, щобы не прогмонѣли в народѣ, и проспѣвавши свѣй вѣкъ и своихъ витязѣвъ, не уступили при перемѣнѣ душевного образованія передъ взмагающеюся прозою и искуснимъ пѣснотворенїемъ письменныхъ ученыхъ людей. Поэзія ученая книжная, хоть часомъ внѣшениѣша(!), величнѣйша, то ледви буде такъ природна, такъ свѣйска, народна, якъ первѣстная поэзія.

Щасливїи були Греки, що було кому списати Гомера и другихъ пѣвцѣвъ народныхъ — щасливїи Чехи, що не загинула до цѣла королеводвѣрска рукопись — щасливїи Сербове, що найшовся Вук Стефановичъ и збравъ дорогїи скарбы народности. — И мы сьмо щасливїи, ба й двачѣ щасливїи, разъ, що маемъ с первовѣку своего пѣвца Игоревого, хоть вѣдголосокъ оного вѣщого Бояна, соловѣя старого веремня, що то буаяв мыслїю по дереву, сизымъ орломъ пѣдъ облаки, що свои вѣщїи персты на живїи струны вкладавъ, а они сами княземъ славу ряхкотѣлп.

Щасливїи сьмо по друге, що в живѣйшїи памяти нашего народа.

Тільки пісень із першовіску переходилося, що не загинули, як у других народів ті прекрасні голоси чувства молодости, первого образования, переплетенні забитками стародавніх обычайів, старосвіцького быту и первісної народної віри. — Але тричі, ба сторице щасливі будемо, сли соберемо и спишемо хоть в половині все то, що до нас заховалося із народного піснотворства, народних обрядів и звичайів, із народного быту. — Будучи покоління не мутся на нас жалювати, як мы теперечка жалюємося на предків наших, так мало дбавших за свій язык, за свою народність.¹⁾ — А можемося сподівати, що наші внуки, правнуки, оглянувшись в своїм зльничеу, розвинут и вихожають із родимих парістків прекрасні цвіты чистонародного піснотвореня, народної Словесности.

Нуже, братія, до діла, час на час не стоить, що учора було, то вже не нині, а завтра буде не сьогоднішнє — що кануло уже у море минушого, не дасться догонити, але притомная пора дасться ужити — и блажен, хто із неї ужиток робить и марне часу не гаить!

Народність! се душа племінного бытія, котрым народ дає ознаку свого родимого житія; — народность — се добро завітне, предане віно отців, старанно хоронене и переходуване внуками; народность — се скарб дорогій, котрого цвілі народи хоробрими грудьми захищають — народность — се родиме пятно, котрым чоловік належить до свого народного тїла разом із кровію и душею, із житьем предків, із житьем потомків своїх, народность — се обличье народне, котрым народ в цїлїм обемі чоловічства выказується, а котре нині все так старанно изобразити ради, за котрым нині все всюди добивається. О якже мило тая народність промовляє до родолюбивого серця руського, як різко она вдрізнає(ся) свою питому стать, своє родиме первісне лице; як сильно вкорє-

¹⁾ До справи збирання народних пісень у нас відносить ся і ось який уривок про Залського: Саміж ми не знали, які у нас находятся скарбы народної поезії, співалисмо, співали для того, щосьмо в маленьку научилися — але не уміли оцінити вартости сих твореній народних. Першій у нас Вац. з Олеська показав нам доступство сих пісень, котрими пройнявся наскрѣзь, полюбив их. — Він первый показав и нам наше добро. — Мы в его собранію уздрїли богатство — пізналисмо на своїй рідній землі — свою власность — нам, а нікому не принадлежащую, від нікого не повиченую, ні перенятую. — Сей благородний Лях первый оцінив наші піснї, поставив там, де им чля, их годность показав и над польську поезію винїс — він сказав: чого ніхто не повів із его ні наших земляків.

нилась она в народѣ, якъ богато очеркѣвъ заховалося в памяти и житію народним!

Чимже выражаеся и чимъ обявляеся тая народнѣсть? Якіи стнхив оживляють ю?

Языкъ народный — се слово, дане чоловікови Богомъ для выказанья и изображенья духа, чоловіческой мысли — наилучше выражае питоменну жизнь народа: его вѣру во Всевишного и понятія надмысленныхъ рѣчей — его умственне развитье в наукахъ по всѣхъ безконечныхъ вѣдахъ ви — его обычайне состоянье и норовственну дѣятельнѣсть — его законы — его успѣхи в краснорѣчии и поезіи яко выражѣньяхъ горожанского и эстетического житья. Письмомъ передается то выражѣнье народности на потомнихъ поколѣньяхъ. — Объемъ того всего называемо словесностію. — Але окрѣмъ сеи словесной письменной власной письменнѣй часточки народнама и неписьменный народъ свою простонародну словеснѣсть, котра е истиннымъ выражѣньемъ народнои вѣры, образованья языка народногo, у(м)ственного развитья и норовственного состоянья народа; его обрядѣвъ, обычаѣвъ — его простонародныхъ преданій старины и народнои поезіи. — А хоть изузна словеснѣсть не е и не може бу(ти) такъ докладна, повна, до якои доконалости письменна доходитъ — але з огляду народности заслуговуе на бѣльшу увагу. — Письменная словеснѣсть приберае богато поживы вѣдъ сусѣдныхъ постороннихъ народѣвъ, котрѣ борше и лучше развитися успѣли, переймае чуже, послѣдуе ему и такимъ чиномъ пріймае его образъ, его стать, що неразъ такая словеснѣсть слабо изображае народнѣсть або часомъ зовсѣмъ чужу, несвою образуе.¹⁾

¹⁾ Уривками статіи про народні пісні являють ся і такі два фрагменти: Поэтове письменны завсѣди мати мали якісь взоры, представленія. учительѣвъ своихъ або чужосторонныхъ, когожь пѣвецъ народный мѣгъ мати. учителемъ, наставникомъ, нѣкого, одна творческаая положѣнь бухнула на тужныхъ або радостныхъ грудей его и самымъ природнымъ своимъ домашнимъ способомъ выразився — такъ, що превосходниі пѣсни сіи, можна сказати, що е чистонародниі, чисторуськѣй, вѣ одной гадки нема чужои, все оригинално. — — Пытаю я вас, добриі люде, яка поезія у насъ была — бо безъ поезіи не було в XIV, XV, XVI столѣтїи, коли уже не стало боянѣвъ, воспѣвавшихъ колись славу витязѣвъ — хто пѣвъ и якіи пѣсни спѣвано по дворахъ Князѣвъ Литовско-русскихъ. — Що спѣвали княжны красниі — и молодїцѣ — играючи на гусляхъ? — Не ма гадки, що тїи самї народниі пѣсни, котрї теперъ покутея в народѣ, колись и по роскошныхъ теремахъ и палатахъ розлягалися — але потому нещастье (несчастье) выгнало ихъ изъ дворѣвъ панскихъ, счуженѣлыхъ, гордившихъ народнымъ словомъ — и вони уступили вѣдъ негодныхъ и перейшли до народа.

Під „Проглядомъ южнорусской словесности“ розумів, здасться, Головацький статейку, якої вступом, зглядно її частиною являеться отсей уривок:

Русь дав(н)о розтягала ся на Юзѣ по Дунай и Прут, а через нынѣйшну Галиччину без гори аж по Тису рѣку, де знать перед приходом Мадярів граичили из Сербами — бо до сегодня обитают Русине в Угерщинѣ аж до и за Тису. — Навѣт в околицѣ славного вином Токая мадарове звутся, не иначе, а змадарщені Русини. — На западѣ сиверноѣ Угерщини (в Дієцезіи Прешовскій) обитают Русине, говорячі языком тамошним Словацким (Шариским) обрядку греческого (уніятского). Прѣто гадавбим, шо то забутки Словен, св. Кириллом на греч. обр. наверненых — а коли прочі Словене тамошні завистию Латинників перемѣнити обрядок принуцнені були — одні тіѣ наслѣдки захищені недоступними горами та пропастями остались при первѣній вѣрѣ (исповѣданю).

Може бути, шо и межі Русинів по сѣй сторонѣ Бескидів перше, заким Св. Володимир Кіевску Русь охрестив, занесли нову вѣру вигнаїи звідтам побратні Славяне.

На доказанье, шо мир Рускій не прийняў слів Словенских — али находящїѣ суть староруські (одр, враждовати) могу тоє поставити, шо Русине, в Прешовскій столицѣ и других в Угерщинѣ говорячі Словацкою бесѣдою — а слушаючи Службу по обрядку греческо-Словенскому не прийняли нѣ жадних слів Церковних д своему язикови, хотя давнѣйше, бо майже с часів Св. Кирилла и Меѳодія изповѣдую(т) вѣру обрядку греческо-Словенского и служби язиком Словенским слушают.

Колі наш язык, наша словесность так давна и переходит чергою через усѣ столѣтя аж до новѣйших веремень — видко с того, шо двома дорогами нам к ней зближатися нужно.

Первая, розглядѣмо старѣ рукописи, хоронені по різних мѣсцях, деякі лѣтописи — временники — грамоти — записки — таж у нас ще нѣхто не глядѣў, не покладаймо найменшого листа рукописного, може от так шо важного, а в друге Мир наш, бувши відосібнений, огорнений сусѣдними Словенами, хороненой осѣдалами ѣх від наплыву чужоплеменного — заховаў и придержав(ся) давноѣ своѣ образованости, питомого народного просвѣщеня много бѣльше, як усѣ другі Славяне. — Шо до поезіи, можно смѣло сказати, в найпѣсеннѣйший від всѣх — загляньмо лиш, який розбір пѣсень — а ті пѣсенї тв(м) бѣлшой уваги годні, коли в них промѣтує ся давність Старословенска, она простота, простоусердность, доброта, гостинство давне Словенске, як в обрядових пѣснях (ладканах, заводах, щед-

рівках, колядах, габлях, русальних, троицьких п'єсах). Як обряди тоті заведені від нетямки, а межі міром від часів передд'яних, бо н'єт сл'їду, колиби могли бути заведені, ким тоті обрядки поставлені, истинно мають бути с часів з веремня давню словенского богослуженя, були первым плодом образования межі миром — однак своєю красою здивуют и вин'їшних умц'їв. В них можем пізнати старину Словенску.

А другі п'єсн'ї: думи та думки показуют нам чистий образ начерку народа руского, с'ут то гомони давн'їшого славословеня Русинів — лише мир заховаў чистий дух народний, коли проча часть роду руського переоначилась. Шануймо с'ї останки в'їна пращурів наших и не даймо їм в пропасть загинати. — Танц'ї. — Плюсов'ї. — Припов'їдки — Язик.

Облич'їмо ся из землею нашою, таж вона нам р'їдна мати; вона нас від нетямки годовала, таж ми не заволоки, але відв'їчні обитател'ї, в'їрні д'їти с'ї — розгляньмо ся по ц'їлім обшир'ї — розпитуймося д'їтий, ближших с'ї, котрі с'сут єю и других годуют — она носят на соб'ї с'ї могили, деревности — с'ут то болячки с'ї недуги — она в лон'ї сво'їм носят памятники передв'їчні, передхристиянскі — хтож у нас розсмотруваў їх. — Не оглядаймо ся на чужих та на пасербів — нехаймо їх в недбалости, али ми в'їрні д'їти обіар'їм усьо, опиш'їмо, заховаймо від в'їчної пагуби. Гляньмо на мир, чиж відм'їняли вони одєжу свою — ой н'їт, собра(т)я, в тих попортяних свитах виннисьмо шанувати стрій передв'їрку славного, можливого, богатого — н'їхто, як вони в б'їлшій зачести не мали, вважаймо лиш, як їм тяжко дацо відм'їняти, завше Русин з гордостію на минушеє добро скаже. В нас того не бувало.

Стровн'їя. — Нема в нас и не було нагорнених уцоўбів кам'їнних, яким(и) чванятеся Греція и Рим — земли так звані класическі, нам наша земля классическая.

О язиц'ї. — О відм'їнах в язиц'ї руським можна зрівнати так, як в родин'ї або в яким товариств'ї уживают слів або сих або тих, так п в селах. Роди, розмноживши ся в покол'їня, придержали влюблені слова и приказочки сво'їх правітц'їв — пр'їто найдем в кождім майже пов'їт'ї, в кождім куточку, розд'їленим р'їками, горбами або иными природними границями питом'ї слова — вираженя — приговорки.

Дивно и дуже дивно, шо в п'єсах нарідних по ц'їлій южній Руси майже точн'їсн'їйкий язик — в ним десь піднар'їчя гибнут, а являє ся один загаловий нарідний (п'єсенний) язик — так в ст(о)ронах Стрия сп'ївають, роблят, ходят — в Жоўківским в ладканях

чудно чистий и красний, хотя в простій бесѣдѣ надблем так часто на польщину — або и нижнім Надсяню на слѣди Словаччини.

Истинно мали сѣ пѣснѣ походити з часів найдавнѣйших, з часів, коли були правою Словесностю неписьменных народів Словенских. — Дяковати, що добра доля сохранила нам зо Старини такіѣ скорби. — На посадѣ сих пѣсень творили вѣщі люде пізнѣшці, в них однак завсѣди почере старини.

О язѣцѣ. — Пригодами розличними двигнули ся декотрѣ нарѣчія до писменного — приймили дашчо з сусѣдних нарѣчей, проче відвергше. Доти не будут изслѣдовані, научені усѣ або бѣлша часть нарѣчей и піднарѣчей народных Словенских, доси не в силѣ буде подѣлити їх послѣ порядку, доси невислѣдно, як тіѣ нарѣчія изникли, як повстали — переоначувалися, а як межи собою цѣлко звязані, шо один в другого так и переходит різними відмѣнами и перетворюванями букв.

Южно-руське нарѣчіе межи словенскими одно з найбѣлших, бо ним около 15 милліонів народа бесѣдує — (коли нинѣки з такою Словеснос(т)ію польским язиком лиш 9, а ческо-словенским ледви 6, Сербским майже пять говорит). Тое же нарѣчіе має славу, шо вперв меже Словенскими було до книжного внесене: первий Дѣписатель в Словенщинѣ (Нестор), первий Законодатель — найдавнѣйший пѣснотвір — перві печатнѣ — первое просвѣщене в образоване (хотя не могло воно мати напливу на прочих Словен). Через тѣлько столѣтей руський язик буѣ грамотний на цѣлѣм сиверѣ Словенским, на всѣй Руси, Литвѣ, навѣтъ и в Полщѣ попри Латинскій.

Зі статі „о давныхъ лѣтописяхъ рускихъ“ віднайшли ся два відривки. Перший про Нестора:

Старенный Старець Нестор описовав дѣянія своєї отчины. Язык его лѣтописи в книжный Словенскій, котрій выучив в Монастыря, але не зовсѣм чистый, первѣстный — але и правописанье уже русько-словенске, ба и слогъ все закидає рущиною — слов богато, чисто-народн. формы також, промеж словенщину пробиваются и свои родимы. — Судив бых, шо не мало форм старых загибло и переоначилось, як н. пр. у других Словен — Чехѣв або хоть Краинцѣв — Хорватѣв — и читаючи сю лѣтопись по нашому выговору малор., ледви бы не сказати, шо межи чеською короледвор. рукоп. а нынѣшн(им) язиком не меншій роздѣл, як межи нашими лѣтоп(исями) а нынѣшн(ною) бесѣдою народа — ба булибысьмо в искушѣню по примѣру других памятникѣв взяти их за чисту давну рущину, кобы нам не давали доказу певного руськи формы, котрѣ попри церк(овно) слов(янскі) на одній сторонѣ, ба и у однім

рядочку знаходяться, чого у чеськ(их) и других памят(никах) не знайдемо.

В другім ф'рагменті, може й виписці, порівнують ся наші літописи з иншими європейськими (загально) :

Як далеко кращіє нашѣ рускі літописи від п(р)очих Європейських — нашѣ писані язиком природним, народним, в кожнім словѣ малюють нам старину — простодушіє и правдолюбіє монаха русько(го) не дозволило єму нѣчого пареоначити, приправити або пересадити — він так пише, як сам бачиў або від других чуваў — приводить густо бесѣдующих князѣв — тими самими словами, як було — так, що здається нам чути старого нашого князя — коли напротив прочіи латинскі літописателѣ, надувшися зопсованою латиною, вишуковали и живцем виписовали из римских класєнків цѣлѣ рядки, підроблювали, накручували, натягали свое на латинщину так, що нинѣ и розібрати не годєв, що правда, а що піддѣлка.

Статі „О переводахъ священнаго писанія на языкъ южно-русскій“ я ще не стрітив у паперах Головацького, а зі статі „О грамотномъ и договорномъ языцѣ на южной Руси“ звісні хіба два ф'рагменти :

Язык южнорусскій дуже богатый в старіи памятники, особливо дѣла дипломатичніи — є дещо вже издано в рѣзних зб'орниках грамот — але ще б'ольшая часть лежит в рукописах. Килько на-примѣр в Архивѣ, зложеним у кляшторѣ Бернадиньским у Львовѣ, дѣл урядных давних воеводств Белзкого и Руського. Там цѣлїи акты суд'ов городських и земских из килькох столѣтїи зложенїи — може в сто огромных томах — а все писано руським язиком аж до найновѣйших час'єв. Нѣхто не переглядав того, нѣхто не кивав — так и бутнѣють и ждуть прїязнѣйшой поры, чтобы хто, добувши их, свѣту приступнѣйшими учинив та зробив ужиток для домашнои исторїи. — Много також є грамот у Магистарьским Льв'євским Архивѣ, в Консистерьских, так Льв'євским, як и Перемыським — Монастырьских библіотеках и по других руках — усе бы то здалося добувати и свѣту оголосити. — Що напечатаних грамот южноруських доси є в „Собранїю Государств. Грам. и договоров“, Спб. — IV ч. — В исторїи Карамз. в...

В другім ф'рагменті говорить ся про мову та правопись грамот :

Во всѣх грамотах, из рѣзных стор'єн, в'єд рѣзных ос'єб и вѣку выданных, показує ся один и тотже язык — из розмаитыми в'єдмѣ-

нами — а що найлучшим доказомъ, же був языком народа, звичайною бесѣдою при дворахъ, бо у кождим находимо свои питомѣ мѣцевѣй слова и способы выговоруваня — чи в Ярославю, чи в Яссах — н. пр. 1584 — дятел — язери и друг. я — так говорять и досегодне на Буковинѣ: пѣснѣ. Недалеко Дуная чабан вбачѣ корняя, На теленку виграя — може то в болгаризм, але болгаризм, перейшовшій до уст народа, а не з книжок.

Не ма в них одного заголового правописанья, выученого в одній школь — але кождый так писав, як говорено.

— III.

Можна сумнівати ся, чи в разі видавання „Галицької Пчоли“ був би Зубрицький вдоволеній навіть змістом статей Головацького, мовою і правописю на всякий спосіб ні. Як згадані статі були засновком пізнійше друкованих розвідок, так проект видавання „Галицької Пчоли“, видно, заінтересував живо Головацького, коли з того часу є його записка з авторами та змістом збірника „Пчола Малоруська“. Мали тут увійти такі автори: І. Б(ірецький), Казка; Ст. Ш.; Писателѣ Малоруськіи: И. Котляревський (Энеида, Наташка); Артемовський (Твердовський); Павловський (зі знаком питання); Гр. Основяненко (Квѣтка) (Повѣсти І. П. Добр. роб. Пархим, Ранок; всі три заголовки перечеркнено й написано червоним олівцем: Нечипір); Є. Гребѣнка. Приказки и Опис Укр. жит.; Ст. Карпенка Твердовський; В. Забѣла (Тополь, sic) Чари — Пѣсня; І. Бодянк. Казка; А. Могила (Метл.) Думки и пѣсни; Іер. Галка (Костом.) (Вѣтка — Балл., Сава Чал., Переясл. нбч); Л. Боровиковск. Байки — Чорном. (sic). П. Кореницький; П. Куліш; Мартавицький; П. Писаревського; Степ. Писаревський; А. Чужбинск.; Т. Шевченка; С. Шерепера (Купала на Ивана); Корсун; Мих. Петренко; Довгоносенко (Синельникбв); Х. Купрыенко — Шшигоцький — Падурь; Межа; Лучкай; Фогорашій.

Збірник мав складати ся з двох частий, поетичної і прозової. „Пѣснотворѣнья“ (стихи) мали розпадати ся на: І. Лиричні а. Думки и пѣсни; ІІ. повѣствователні а. Повѣсти и казки поважніи, б. жартоблівіи, в. перелицѣваніи; ІІІ. Поучиненіи (sic, поучителніи) пѣснотворенія. Байки и небылицѣ. Сатыра; ІV. Драматическіи: Комедія, Трагедія, Драмма, Опера. Б. Проста бесѣда. І. Повѣствователна а. Історія — Лѣтопись, б. Повѣсть, казка; ІІ. Описовая бесѣда; ІІІ. Поучител-

ная, Ораторская, Байка; IV. Правдатная и урядовая, Стат. Лит., Грамот.

Повіяв инший вітер і „Пчола Малоруська“ лишила ся також тільки пляном, як скінчило ся на самім розписанню передплати на Енеїду.¹⁾ Впрочім такі пляни не були відособлені. Антін Могильницький, задумував рівнож „выдавати два аркуши на мѣсяць, але, невдаючи ся въ пліотки політичні, писати щось въ Історіи, Географіи, Статистики народу и земли рускои — удѣляти вѣдомости Літератскіи, Господарскіи, звичаіови й обычаіови и брати пбдъ здорову критіку все того, що ся для Русинбвъ доброго и шкодливого дѣе на свѣтѣ.“²⁾ Як і що зробив Могильницький для виконання своего заміру, мені не відомо.

Перша чисто літературно-наукова українська часопись у Галичині появила ся 1849 р. Зачав її видавати Іван Гушалевич 7 мая на місце застановлених політично-літературних „Новинъ“. Мала вона назву також „Пчола“, а з 19 ч. з 3 вересня покінчила своє єствовање.

Подав *М. Возняк.*

¹⁾ З тої нагоди писав Хоминський до Петрушевича 7 жовтня 1848 р.
Любезный друже!

Совершенно дѣлю твои гораваыя надъ неистовымъ починаніемъ нашихъ Малоруссомановъ. Но Малоруссоманія теперь господствуетъ. Ею заражена наша народна рада, наши посланцѣ въ Вѣдню, якъ увидишь въ приложенной предплаты на Енеиду Котляревского. Но що еще хуже, не терпятъ она задного сопротивленія и каждого, который о составѣ нашего языка иного есть мнѣнія, называетъ заразъ Pseudo-Руссиномъ, и мнѣнникомъ и Богъ знаетъ чѣмъ. Щось подобного постигло и мене, а то за тое, же однажды боронилъ я Вагилевича противъ поносного вло-словія, яко бы онъ за 600 зол. жалованія запродалъ русскую свою народность...

Не увѣришь, якъ тутъ мнѣ воздухъ душный. Хотѣлды ся троху прогулять по свѣтѣ, а за рокъ или два вернути ся на задъ, коли въ насъ атмосфера троху очиститъ ся и партія точнѣе опредѣлится..

²⁾ Д р. К. Студинський, ор. cit., ст. 265.

Наукова хроніка.

Західній погляд на східню Європу.

Karl Dieterich — Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt, Tübingen, 1911, Verlag J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), см. VIII+184, 80.

Книжка Дітеріха — се не перша проба серед західно-європейських вчених дати загальний образ славянських літератур. Були, правда, роботи в тім напрямі більше солідні і спеціальні, згадати хочби видане Амелянга „Literaturen des Ostens“ або випущений недавно том про літератури сходу в видавництві „Kultur der Gegenwart“. Дітеріх має одначе иншу ціль як усі попередні подібні видавництва, і инші причини примусили його до написання свого твору. Його книжка має дати не менше-більше подрібне зображене літературного життя на сході, а бє більше на загальний образ, подає першу пробу сумаричного перегляду — перегляду „aus der Vogelschau“, як признаєть ся автор — того, що дали східні народи на літературному полі, тих проблемів, які зачіпає літературне життя сходу. „Спонукало мене до сього розважене — пише автор в переднім слові — що так практичні як і теоретичні причини принушують до того, щоби на духове життя народів молодшої Європи, якби їх можна назвати, звернути більшу увагу як до тепер. Практичні причини, бо східні народи роблять щораз дальші національні „прогульки“ на захід, — згадати Чехів, Поляків, Угрів, — і стан їх поетичного дорібку дає нехибні вказівки на стан їх почуття національної сили, заміна якої на чисто конкретні вартости може стати фатальною загадкою сфінкса для дипломата, що числить ся тільки із зверхніми чисто факторами, загадкою, супроти якої він вже й тепер не раз стає

безрадним. Старі і заковані в панцир політичної та економічної сили народи дуже легко схлонні легковажити все, що в житю народів не дасть ся змірити і зважити, і, засліплені власною могутістю, тратять здібність бачити укрите сили, які виростають в молодечо-свіжих народніх організаціях і дають ся завважити поперед всього тільки в своїх духових проявах". — Автор, очевидно, хоче бороти ся з таким упередженням західної Європи до східної, хоче розгадати загадку сфінкса, яку представляло досі для заходу духове житє сходу і таким чином вирізнати пропасть поміж „востоком а западом". З сього пункту виріс плян його книжки і відси треба перше всього на неї глядіти.

Отже спинимо ся на першій, вступній части праці Дітеріха, на мою думку найважнійшій в сій книжці, на части, яка має заголовок: „Культурно-історичні підстави східно-европейських літератур". Про „дух Словянщини" і її будучу ролю світову говорило ся в Європі нераз ще в часів Гердера; Міцкевич в своїх викладах славянської літератури зобразив теж славянщину як світ для Європи новий, повний містичних сил, які ждуть, щоб вповні розвинути ся та виявити всю глибину славянського духа перед західною Європою. Панславісти вже тільки бачили гнилу Європу, знеможену культурно — і грімко заповідали буйний ріст славянського племені. Але справа так і не прийшла до більше конкретної стадії, до розваження, так в одної як і в другої сторони, тих культурних ріжниць обох частин европейського населеня, та їх історичної місії. Дискусія губила ся в абстрактних історіософічних міркованях, бо расова лють не давала об'єктивно дивити ся на справу. — Дітеріх обходить всі ті спори поміж заходом і сходом і кладе справу відразу на конкретний ґрунт літературного житя східної Європи. Отим-то розділ про „культурно-історичні підстави" того житя набирають чималого інтересу, все одно чи згодимо ся з думками автора чи ні.

Річ очевидна — Дітеріх, вихований на західній культурі, дивить ся на схід очима „западника" і часто не так, якби ми хотіли і якби треба. З гори тут мусимо приймати до відома його, несвідоме може навіть, упереджене, а радше кажучи оте несвідоме, певне себе почуте висшости західного типу культурного над східним. І тут навіть дослідникови трудно повбути ся упередження культурного, апріорного трактованя сходу як неповнолітнього культурно. Се сумний факт, але його треба прийняти до відома холоднокровно, щоб не зводити дискусії на манівці: горяченем не помогти справі. В даний момент західно-европейський чоловік глядить з висока на схід, себе тільки уважає за Европєйця, а все инше за пів-варвар. І відси виходить також Дітеріх. „Се світ — говорить він про східну Європу — який ще не виріс з Азії і не вріс

в Європу, може навіть ніколи в неї цілком не вросте; бо за глибоко і за сильно східно-європейський тип вріс в азийський ґрунт, етнічно, історично, соціально і духово“.

Не маючи ніякого природного відгравиченя від Азії, схід Європи був з самого початку територією вічних мандрівок народів, напливу диких племен азийських. Вони не дали розвинути ся ніякому організмови державному, спиняли всякий культурний зріст, не давали національним організаціям природно розвивати ся. З другого боку, на місце витісненої якої-небудь природної національно-державної дужки, втискав ся щораз більше гірархічно-імперіалістичний режим Візантії, її політичний та церковний вплив. І все історичне жите східних народів розвивало ся під впливом тої подвійної тиранії: фізичної азийських орд та історичної Візантії. По думці Дітеріха — щастем було, що не весь схід Європи підпадав тій тиранії, що наслідком ривалізації Риму і Царгороду деякі племена славянські (Поляки, Чехи, Кроати) перейшли під вплив західної Європи, і мали змогу скорше „вкусити овоч з дерева пізнаня“. Таким чином ота боротьба Риму і Візантії викресала іскру свідомости у східних народів, дала певний напрям їх духовому життю. Сфера впливу кожного з обох культурних центрів, яка поділила східну Європу на ортодоксальну і католицьку викликала певні різниці поміж східними народами, означила їх національні змагання і їх характер, який відтак знайшов своє відбите в літературній продукції. Народи, приналежні до ортодоксальної сфери виявили всю силу свого духа в буйній поезії народній, більше зіндивідуалізовані духово католицькі народности передують в поезії штучній. „Бо се неоспориме — пише Дітеріх — що у ортодоксальних народів, менше діткених індивідуалістичною культурою, тим повнійше проявила ся людовість; бо все, що у них через паралізуючий вплив Візантії не могло розвинути ся в літературі штучній, виходило на користь літературі народній, а її ґрунт був прецінь численними верствами найріжнородніших племен, які на ньому осідали, так знаменито навожений, що лише там могли дозріти такі пишні екземпляри народніх пісень. Мала диференціяція на народи та індивідуальности, яку ми при тім бачимо, а яка даєть ся пояснити низьким культурним уровнем єсть прецінь основою всякої правдивої народної поезії“.

З тим автор переходить до детальнійшого розбору питання про малу диференціяцію індивідуальну та мале відграницене расове і народне східно-європейського населеня, яке виявляєть ся найбільше хочби в мовах, дуже близьких одна до другої. Сі два моменти він підкреслює як дуже важні для оцінки літературних відносин сходу. Відносини поміж поодинокими племенами такі близькі, перехід від одного до другого такий легкий, що різке відграницене навіть дуже трудно знайти. Отсим

і пояснює Дітеріх питань, яке стільки наробило клопоту російській і нашій критиці в нагоди Гоголя, а для нас особливо важне задля цілого ряду наших письменників, працюючих в чужих літературах, — питань про „ренегатство“ великих нераз письменників і „зраду“ своїй національності. Визначний угорський національний поет і лірик Петефі — був по мамі Хорватом, румунський лірик Емінеску — з походження Серб, грецький поет Валаорітіс — з походження Румун і так далі. Се можна лише зрозуміти на тлі того помішання племен і культур, яке бачимо на сході. Національність тут чимсь чисто духовим — каже Дітеріх — се *fluidum*, іскра, яка перескакує від одного жерела сили до другого. Народи задрісні на свою духову власність, на захованє своєї окремішности та національного характеру, але разом з тим відбуваєть ся поміж ними певного рода фізична виміна, яка веде за собою таке сумне явище.

З другого боку — мала духова диференціяція та індивідуалізація вплинула також некорисно на розвій літератури. Єсть тільки маса, зложена в $\frac{3}{4}$ з анальфаетів, а серед маси гурт інтелігенції. В таких відносинах розвиток літературної думки не може органічно впливати з життя, вона не може мати широких підстав а буде справою тільки того гурту інтелігенції. Тому вона мусить все зближати ся до народа, накликувати, проповідувати, тому ота її соціяльна і дидактична нота, яка так ярко виступає в російській літературі. І тому трудно, задля відсутности власне органічного життя в тих літературах, порядкувати їх і орієнтувати ся в них по певним історичним категоріям, знайти для них історичні перспективи. Можна говорити радше про поодинокі прояви і поодиноких людей.

І тут, повертаючи до обставин східно-європейського життя, яке породило такі фатальні літературні відносини, автор намічує цілий ряд паралельних фактів з культурного життя західної Європи і проводить їх ріжниці. Наслідком згаданих висше етнічно-історичних обставин сходу втворив ся той нещасний систем централізаційний, який звичайно скупчує всю енергію в одному центрі, полишаючи занедбаними всі „провінції“. Схід ще й тепер поражає малим числом великих міст, культурних центрів розложених більш-менш систематично по всіх провінціях. Се ненормальність — наслідок візантійських впливів — втворила оте фатальне становище сходу під оглядом культурним: єсть Царгород, Москва, Київ, Петербург, Варшава, Будапешт, — а поза тим глуха, недіткнена культурою „провінція“, широкі, „дикі“ простори. Житє не могло тут розвивати ся на природних, історичних основах, як на заході; тут надмірне централізованє культури привело з одного боку до гіпергісторизму, до культурної закамейности певних традиційних форм духового

життя — з другого боку колюсальна більшість жила життям неісторичним, не орієнтуючи ся в ході історичних подій. І через те певні органи культурного життя були в зароді придавлені, не могли розвинути ся цілком; ті самі органи, які на заході привели до буйного розцвіту літературної і творчої думки.

Автор вказує тут передовсім на брак мішанства, двірської шляхти і стану лицарського. Життя сходу не дало розвинути ся тим категоріям, або бодай не дало розвинути ся в самостійну силу, яка мала би вплив на духове життя і реалізувала би свої стремління в життя. В той час наприклад, коли німецьке вільне міщанство поставило на ноги національну літературу XV і XVI вв., — на сході література так і не виходила з монастирських келій і не мала ніякого відношення до живого життя; не знайдемо тут ані живих, з життя взятих типів, ані вільного, чисто літературного а не по богословськи трактованя теми, ані тої сердечности та гумору, які були в Німеччині за Ганса Сахса. При дворах на сході починає розвивати ся живіше духове життя також аж в XVIII ст. Знов через брак вільного, світського духа, через всевладне панованя теології. Струя ренесансу не зачіпила духового життя сходу, не визвала живішого руху культурного, не отворила дорози визначним постатям. Се тим дивніше, що на візантійським ґрунті античні традиції повинні були бути живіші та сильніше ділати як на заході. Дух теології показав ся сильнішим від класицизму — і те, що можна би назвати ренесансом на сході, се ренесанс не в естетичному а більше в демонічному зміслі. Ту радість життєву, яка виявила ся наприклад в італійським відродженю — придушувала на сході схоластика. Впрочім і не було на сході струї, яка могла би стати до боротьби з всевладною схоластикю та теологією, бо не було лицарського стану, який би, подібно як на заході, витворив свою питому культуру. Наслідок того, — брак того культу женщины, який буйно розвинув ся в середні віки на заході. „Так характеристична для західного середньовічя поезія любовна (Minnewesen) — пише Дітеріх — не могла розвинути ся на візантійсько-невільничому сході, там власне бракувало лицарської сфери, серед якої женщина була предметом культу“. І ся обставина кидає також відповідне світло на становище жінки на сході. Не те, що вона була нездібна відіграти якоїсь ширшої ролі в життю публичному та історичному — єсть Теодора, Ірена, Анна Коммена, Роксоляна, Катерина — вона більше активна як жінки заходу, — але вона позбавлена того елементу, який поет назвав „das ewig Weibliche“, вона більше сотворена для власти в публичнім життю як для того, щоб бути предметом культу. Позатим вона майже зовсім зникає в приватному життю. Звідси зрозумілий брак еротики і культу ніжних почувань до

женщини, який сотворило на заході лицарство. Зрозумілий також в східних літературах брак еротичної поезії в висшому зміслі того слова, брак таких постатей поетичних як Беатріче або Лявра.

Таким чином — говорить Дітеріх — одиноким духово-соціальним фактором, який міг „запліднити“ літературне житє, була церкв. Яке могло бути те запліднене, можна легко догадати ся з попередних уваг. Церков на сході була неумолима для всяких „світських“ впливів житя, всі сили народнього організму духового абсорбувала до того степеня, що й ніяке „світське“ духове житє не могло розвинути ся. І думки тут не могло би бути наприклад про такий ентузіазм для культури ренесансу як поміж висшими духовними сферами на заході. Візантійська схоластика не допустила до ніякої-пластики в проявах духового житя, вигоняла всю красу та пробу мистецтва, підтяла в зародах драматичний нерв у східних народів, який тільки в новійші часи став розвивати ся. Взагалі середновічє східно-європейське починає заникати тільки в XVIII ст., а маси народні ще й досі не скрізь пробудили ся з соціальної летаргії.

Ті всі факти, по думці автора, можуть докладно вияснити той культурний дуалізм який панує на Сході: з одного боку гурти інтелігенції без ґрунту під ногами, в другого — море народне. Література штучна не має ніякого органічного звязку з народною, поміж інтелігенцією а народом — широка пропасть. Але в тій слабости сходу є також його сила — в порівнаню з заходом. На Заході народна творчість квантитативно і квалітативно безконечно нище стоїть як на сході; тут поезія народня має ще зовсім заховану свою первістну силу, свіжість та елементарність, завдяки відсутности „культури“ не стратила свого природнього ґрунту. Слідом за тим і штучна творчість може розвивати ся на сході свобіднійше: вона ще не звязана так всякими інтересами та традиціями класовими, політичними та соціальними, вона ще може вийти поза ті рами, бо не чує на собі історичного тягару та шліцу, які тяжать над культурою заходу. „Дорога до чоловіка“ в східних літературах коротша — як каже Дітеріх. Російський реалістичний роман пишню розвив ся ради своєї „неісторичности“, модерна російська література вяла провід на полі еніки і західна Европа тут мусить вже йти на науку.

Тут можна закінчити реферат вступного розділу книжки Дітеріха. Далі він переходить до огляду східно-європейської народньої поезії, перед якою бе поклони, а відтак до начерку літератур штучних. Для нас — повторюю — найбільшу і чи не одну вагу має тільки вступний розділ, якого хід думок я старав ся віддати в повисших стрічках. Ми бачимо — автор порушив ряд важних питань східно-європейських

літератур та культури сходу взагалі — і питання ті стають тим більше цікавими, що він трактує їх не окремо а дає для їх ілюстрації відповідні факти та порівняння західного культурного життя. В тому інтерес книжки Дітеріха, в поставленню тих принципіальних питань, в їх наміченню. Рішити він тих питань не рішив, і — думаю — рішити не може. Справа ширшої дискусії, глибоких дослідів і довшого часу. І не може тут рішати одна сторона. Дітеріх як людина західна, т. зн. вихована на культурі заходу, мав змогу відкрити і вказати на багато характеристичних прикмет сходу, яких „місцевий“ чоловік не побачив би. Він мав відповідну перспективу і в той перспективи дав широкий синтетичний образ духового облича Сходу. Але образ такий, який він бачить, а не такий яким він єсть дійсно. Я сказав би, чи не занадто „aus der Vogelschau“ дивить ся Дітеріх, — і тому за схематично. А схематичність багато шкодить дійсному розумінню справи, її відчутю.

Розходить ся ось о що: трактуючи річ з занадто далекої перспективи, без знання і розуміння ближших подробиць духово-літературного життя сходу — Дітеріх не умів стати дійсно об'єктивним дослідником, не по-збув ся своїй певного рода гордості як вище культурного, бо західного типу — а се відбило ся і мусіло відбитися некорисно на його праці. Несвідомо він стає тут невідником певних упереджень, утертих вже схем — і супроти сходу заховуєть ся як пан, що перший раз побачив село і мужика. Він має дуже багато вірних та цікавих спостережень, скоро орієнтуєть ся серед чужого йому світа, — але оцінює той світ не його власною мірою, не його власними вартостями, а схемами принесеними вже з собою, чужими та апріорними. І Дітеріх доходить накінець до того, — до чого приходиться звичайно прогульковець на село: знаходить на сході тільки елементарність та свіжість буйної народної творчости, — а не бачить ніякої питомої культури духової, опертої на висших принципах, не бачить зовсім органічних „проявів культури на сході“. Брак історизму, про який говорить Дітеріх, брак певних культурних традицій, якогонебудь органічного розвитку творчої думки на сході — стає неначе *idée fixe* автора. Він навіть доходить до того, що говорить в розділі про народну поезію — про відсутність історичних пісень, свідомости великих історичних подій поміж народами сходу,¹⁾ — а вга-

¹⁾ З гордою самопевністю пише наприклад Дітеріх: „Rochus v. Liliencron hat in nicht weniger als drei Bänden die „Historischen Volkslieder der Deutschen“ gesammelt; ein Sammler solcher Lieder sämtlicher Völker aus dem „wilden Osten“ würde kaum ein schmales Bändchen zusammenbringen“. (ст. 25). Як смішно! Так само як смішна гордієть О. Бёкел'а в його „Psychologie der Volksdichtung“, що в тирольських Альпах вібрано кількясот „Schnadahüpfln“ — супроти істнования десятків тисяч наших коломийок!

дуючи про російську модерну літературу говорить, що не можна перевести її угрупування відповідно до певних внутрішніх історичних ліній, а можна лиш говорити в окрема про Гоголя, Тургенєва, Достоевського, Толстого. Тільки народня поезія — таке *ceterum censeo* Дітеріха — єсть духовою власністю сходу, її „достоїнєм“, а всі модерні сили культури, які відбили ся в штучній літературі сходу — се наплив в західної Европи.

Так приступає Дітеріх до зображення новіших східно-європейських літератур — тільки під тим кутом їх бачить. Весь розділ про східно-європейську штучну літературу писаний неначе на те, щоб була остаточно доказана „*die ganze Kulturüberlegenheit des romanischen Geistes gegenüber dem byzantinischen*“. І переходячи наприклад до нових славянських літератур автор не говорить про Пушкіна, Лермонтова, Міцкевича, Словацкого і т. д., а говорить про Байрона і його вплив на Пушкіна, Лермонтова і т. д., про Шекспіра і його вплив на Словацкого і др., про Вальтер Скота і його вплив ітд. ітд. Через призму тільки західних струй і поодиноких західних письменників ми бачимо тут східні літератури і їх письменників. Літературна думка сходу виходить рефлексом тільки західної і тільки як такий рефлекс вона зрозуміла авторови. Дальше вона його не цікавить і її цінність сама в собі не має для нього значіння.

На підставі всього досі сказаного можна собі, думаю, виробити думку про вартість книжки Дітеріха. Вона цікава і варта уваги майже тільки ради свого першого розділу, на якому я спинив ся довше, цікава як матеріал для дискусії, для розбудження інтересу до певних питань, що повинні бути рішеними. Рішити самому ті питання — для Дітеріха праця не по силам. Тут не вистане знати схід „*aus der Vogelschau*“, треба його трошки докладнійше знати. Бо инакше трапить ся так, що те, що взагалі заобсервоване вірно і схарактеризоване правдиво відносно цілості, стає грубою ошибкою відносно окремих частий. І кожда нація, про яку пише Дітеріх, тоді єсть і мусить бути незадоволена тим, що він про неї знає. Взагалі — час західним ученим покинути свою, що так скажу, „вигідність“, час ближше станути до самого жерела, а не черпати своїх відомостей про схід в другої руки, або, як се робить Дітеріх, тільки в німецьких жерел. Бо се навіть легкодушність говорити сьогодні про славянщину на підставі кількох підручників, а ще пускати ся на ширші міркуваня. Мусить ся се назвати легкодушністю, коли наприклад всі відомости про Україну, про її людovu поезію і літературу черпає тільки із славянських літератур Пиніна та Спасовича (німецький переклад!), в Bodenstedt'a „*Poetische Ukraine*“, та Rambaud'a „*Russie érique*“. За мало, думаю. І нічо дивного, що в нами Дітеріх так обій-

шов ся, як би ніякої української літератури не було. Єсть всякі чужі треторядні письменники, єсть всякі графомани, — нашого навіть імени Шевченка не має, про якого можна довідати ся хочби в лексікону, можна славистови знати бодай з чулки, що се „der erste Nationalsänger Ukrajina's“! Прочитавши Боденштедта і цитуючи одну народну пісню він унів сказати тільки один комплімент („західна Европа“ прочитавши Боденштедта буде все говорити нам компліменти), такий вже шабльоновий та скучний: „Schwerlich werden sich viele Lieder in unserer Völkerguppe finden, die sich an harmonischer Durchdringung von Naturgefül und Liebe mit dieser Kosakenlyrik messsen können“. Лиш одна народна пісня дає нам славу! А в прочім те ми сховані за Росіянами та Поляками. Дітеріх наприклад знає ще лишє сказати про „Kosakendichter Chmelnickij“, а Котлярєвського зачисляє (славист!!) до Поляків.¹⁾ — Але се, хоч як сумне, не обіда для нас, а компромітація для тих, що такими інформаціями про нас вдоволяють ся. Думаю впрочім, що такі куріози про себе будемо ще нераз читати в „солідних“ працях західно-європейських учених, хочби й славистів, які засідають на катадрах, поки ми самі не переломимо ледів і не покажемо себе в правдивім світлі перед ученим світом.

М. Федюшка.

¹⁾ Ось те славне місце, яке наводжу дословно „для доказу“: „in Russland wie in Polen rief sie (= Блюмавер'а травестія „Енеїди“) ähnliche Parodien hervor, dort durch Chotomskij, hier (= в Польщі) durch Kotlarewskij“, ст. 126.

Бібліографія

(Оцінки, реферати, замітки).

Преісторія, антропология, археология, історія штуки.

В. В. Шкорпіль — Отчетъ о раскопкахъ въ г. Керчи въ 1908 г. (Извѣстія археологической комисіи. Том 40-й, 1911, ст. 62—91).

Археологічні досліді 1908 р. переведені були головню на сто-чищах Мітридатової гори. Розкопано всіх 54 гробів. Одні з них, і тих було найбільше, мали форму чотирикутної ями виконаної або на уро-вені ґрунту, або в штучнім насипі. Звичайно прикриті вони були де-ревяними дошками, часом також камінними плитами. Інші гроби, теж чотирикутні, ріжнились від попередних тим, що в стінах находили ся ніші і лежанки, де хоронено мерців. Ще інші викопані були в вовсім твердій скелі; між ними на спеціальну увагу заслуговують великі скельні комори, котрих стіни прикрашені були ріжними малюнками. В переважній часті всі ті гроби розграблені були вже давно, інші знова таки в найновіших часах. З предметів, які кладено побіч мерців зберіглась отже лишень частина, хоч і шмо сього число відкопаних оковів є до-волі велике. Між ними найдено найбільше останків кераміки, серед якої виріжнити дадуть ся головню два типи: посудини невдарного, місцевого виробу, і гарно вироблені посудини грецької роботи. Між тими остан-німи подибуємо зручно модельовані мисочки, двошні пугари, флянш-ки, амфори, збанки і т. и., все прикрашене гарними малюнками. Ма-ємо на них зображений орнамент рослинний в виді нпр. гірлянд, най-частійше одначе рисунки звірят і чоловіка, а також богів з грецької мітології. Опис сеї кераміки, ілюстрований десять численими фотогра-фічними зніжками, поданий автором прозором, так що може він бути

добрим матеріалом для порівнюючих студій. За се не постарався д. Шкорпил звернути більшої уваги на кераміку місцевого виробу. Точніший опис її був би дуже цікавий нпр. для зіставлення в нахідками в більше північних сторонах українських земель. Таксамо неточний опис відкритих в Керчі предметів велізних, бронзових і золотих, хоч вони могли би висвітлити дещо докладніше взаємини між грецькими чорноморськими колоніями і скитською культурою. Тимчасом автор обмежується що до них лишень на сухім, реєстровім вичисленю. З сього списку довідуємося, що в Керчі найдено між иншими такі предмети: бронзові дармовиси, монети, медалі, бронзолети, тригранні стріли, завушиці, зеркала і пряжки, велізні ножі, ножиці, черстені, золоті бронзолети, завушиці, дармовиси, пацьорки і т. н. Крім сього натрафлено на велику скількість раковин, дещо скляних прикрас, а також скляних посудин, на дрібні глиняні вироби, між котрими на спеціальну увагу заслугоують нерав гарно модельовані статуетки богів. Всі згадані предмети походять з III в. пер. Хр. — I в. по Хр. Точнішим хронологічним розкласифікованєм їх автор не займається. *В. Гребеняк.*

Мініатюри грецького міннолога XI вѣка № 183 Московской Синодальной Библиотеки, Издание Д. Трепева. Описаніе рукописи Н. Попова, Москва 1911, ст. 1—9, XI тб.

Опис доданий до сього розкішного альбому конії в стародавніх (XI в.) образків візантійського мистецтва досить блідий; відомостей про текст пам'ятника додано тут дуже мало (всього 2 сторінки російського і французького тексту), а опис самих мініатюр — зведений до простого перерахування. Зате артистичний бік видання сього дорогоцінного рукопису виконано як найкраще.

Самий сей пергаментовий менологій належав ранійше Костамонитському монастиреви св. архид. Стефана на Атопі й звідти вивезений був у Москву чи не Арсенієм Сухановим разом з сотками инших рукописів. Належить він до XI в. й на своїх 269 листах зміщає житія святих за мн. февраль і март з 59-ма мініатюрами до тексту, які наче продовжують знаменитий апалогогичний пам'ятник X в. Менологій Імп. Василя II писаний теж на пергаменті й прикрашений 430 мініатюрами до житія святих з нового року (з вересня) до лютого. Таким чином московський менологій як близький по змісту, стилю й часу до менологій Василя II (в Ватиканській бібліотеці) має великий інтерес, бо дає можливість ставити деякі певні твердження про стан тодішньої штуки в Візантії.

Всі мініатюри видано на 11 таблицях фототипій, серед котрих є й фарбовані, на жаль не зовсім точні, що можна бачити порівнявши їх

з прикладеними тутже односторонніми фотографіями (в табл. II орнамент на чоботях вояка). Одна мініатюра (№ 50 на табл. X) видрукована на виворіт, так що на ній кат відтинає голову мученикови лівою рукою. Взагалі ж се видане цінне і колиб не дуже бідний текст, то можна булоб сказати, що воно dokonane зовсім добре. *К. Широцький.*

Церковь Успенія Пресв. Богородицы въ селѣ Волоотовѣ близъ Новгорода построена до 1352 г. По обмѣрамъ и рисункамъ академика архитектуры В. В. Сулова, Москва, 1911.

Церква Успенія під Новгородом інтересна тим, що в ній подибують ся перші зародки суто московського будівничого стилю, які перенесені були на Москву за часів Ів. Страшного, після величезного спустошення Москви огнем, викликаними туди новгородськими майстрами.

Побудована ще в XIV в. в бідному передмісті за межою території самого Новгорода, ся церква мало терпіла від реставрацій, а через те заховала цілими свої багаті ще візантійськими традиціями фрескові росписи та архітектурні форми характерного новгородського четверокутника, верх котрого одначе пізнійші перебудовки зіпсували, перемінивши його на звичайний в XVII в. новгородський дах на чотири стоки. Противно нинішньому становищу первісний дах мав до восьми скатів або лежав на формах подібних до закамар. Найцікавіша архітектурна форма, що в сій церкві здибаєть ся, — се монументальна, опісля занесена до Москви й прийнята там, яко характерна ознака московського стилю, — монументальна кругла кольона, що несе на собі тяжку кам'яну арку скошену над кольоною не так далеко від споду на спосіб кошикової капітелі прямо звязаної склепінєм. Роспись сього храму не відстунав від прийнятої церковно-декораційної звичайної схеми, але має й дещо відмінного, напр. такі нові композиції, як Христа-путника. Академик Сулов, представивши деякі з тих композицій в своїй розправі, зробив се наче без старання: замість фотографій він дав копії з калюк списаних в стіні церкви й ті лиш в прорисях та ще й в противний бік — на виворіт (рис. 16, 17 й др.), дякуючи чому все вражінне від них в порівнанню з безпосередніми оглядинами церкви міняєть ся. Лиш архітектурні деталі (рис. 1—12) представлено в фотографіях. Є також малюнки кольорові, нпр. тбл. II з характерною круглою кольоною.

К. Широцький.

W. Antoniewicz — Cerkwie drewniane w pow. Sandomskim (Ziemia 1911, II, стор. 312—314 з 6 ілюстраціями).

B. Janusz — Cerkwie drewniane w okolicach Lwo-

wa (ibidem, стор. 675—676, 685—687, 702—706, 720—721 з ілюстраціями).

В остатніх часах звернено більшу увагу на винираючі типи деревляних церков і дзвіниць (статі Павлуцького, Сідинського, Щербаківського, Вовка, Мокловського, Фішкля, Гребеняка і пн.). Зацало ся про те докладнійше розсліджувати поодинокі території, а навіть невеликі області в роді галицьких повітів (прич. статя Гребеняка про рогатинський повіт, Гржебеньяка про околиці Дубецька і т. д.). До таких територіяльних розслідів належать і обі виписані статі Антоновича і Януша.

Антонович характеризує церкви найдалше на захід висуненого східно-галицького повіта, сянїцького, і бачить у них ва К. Мокловским західно-європейські впливи. Церкви—сянїцьких Лемків не рїзнять ся майже пічни від латинських костелів: сю появу, яку сконстатував і Гржебеньяк для околаць Дубецька, легко пояснити польським впливом, який давнійше був ще сильнійший, бо Сянїччина аж до часів Йосифа II належала до краківського латинського округа. Сянїцькі церкви ділить Антонович на три типи, відповідно до укладу даху і поземного перекрою. За найстарші вважає автор церковці з гльоріеткою над головним входом. Їх поземий перекрій такий як у латинських костелах, себто поздовжний з майже рівними бічними стїнами. Таких церков уже не багато, бо їх місце займали муровані будинки, які стали ся у нас справдїшним нещастєм. Заховали ся ще в Долині, Прушку, Великих Сторожах (1793) і Веленолю. Про їх давнину свідчить дохована ще церков у Лїську в XVI столїтя.

Другий тип, найчисленнійший, представляють молодші церкви з гльорією (маленькою вежою) над самим входом і з двома малими вежечками над бабинцем і головним вїтарем. Вони доховали ся в селах: Должця, Камінне, Команьча, Куляшне, Морохів, Вільхівці, Попів Верх, Предуки, Разошиці, Щавне, Вислок Великий і Височани.

Третий тип, найновїйший, з одною або і з трема банями, зближаєть ся що до свого перекрою до вигляду східно галицьких церков. Церков третього типу є лише три в цілім повіті: в Чистогорбі, Биківцях і Жагулівню. Церков у Чистогорбі пригадує гуцульські церкви, бо будували її вмисне спроваджені майстри Гуцули. До статі додано крім перекроїв, фотографії церков у Долині, Лїську, Команьчи і Щавнім і фронту церкви в Чистогорбі.

Статя Януша вачеркнена на більші розміри і пояснена численими фотографічними знімками. По вступі про авторові розсліди народної штуки у львівськїм повіті, поданий докладний огляд усіх церков з означенем року будови, зверхнього вигляду і по змові їх історії.

Найстарші церкви деревляні в околицях Львова, сягаючі XVII

століття, в Знесіню, Кривчицях і Лозині, перестали вже існувати і заступлені „величавими мурованими святинями“. Наперед уступила старенька церковця в Кривчицях, яку розібрано около 1870 р., не лишивши по ній навіть ані рисунку, ані фотографії. З старого Трефологіону довідуємо ся, що заснував її 1698 р. єпископ Йосиф Шумляський.

По ній прийшла черга на найстаршу у львівській повіті церкву в Знесіню, яку засновано 1605 р., а розібрано недавно 1901 року. На щастє звернула вона була на себе увагу дослідників старого будівництва так, що маємо не лише її фотографію, але й кілька згадок у працях Вольфскрома, Лобеского, Білоуса, Лепковського і Мокловського. Автор присвячує їй проте більше місця, описує її положенє, вигляд, урядженє, малюнки, книги і дзвони, між якими доховали ся і два старезні в 1557 і 1691 року. Подібно побудована і церков у Сихові в половини XVIII століття, що представляє найдавніший тип церкви, зближений підставним виглядом до трохи кращої сільської хати. Лозинська церков, якої копією є церков у Старім Селі, належить вже до більш нового, переходового типу, до якого треба далі зачислити церкви в Великім Солонци, Рокитні (городецького повіту), Зарудцях, Козицях, Гамульци, Толщові, Підбірцях і т. д. Усі ті церкви можна найкраще назвати однобанными, бо головна їх прикмета, се баня над головою навою. Ближше порівнанє форм згаданих бань наводить автора на гадку, що їх византійське походженє дуже сумнівне, хоть сама гадка класти бані на церкві могла прийти в Византії. Сі бані місцевого походженє і становлять лише еволюцію загально давнішого уживаного дашка, як се видно в церковних бань Старого Села, Рокитви і Гамульця, що скорше нагадують голову гриба ніж баню.

З сього однобанного типу витворив ся легко тип церков з трьома банями, що також заступлений головню новітніми церквами (прим. в Жиравці). Оба типи не можна відграничити територіяльно, одначе тип другий стрічаєть ся найчастійше в північно-східній стороні від Львова. Деякі в церков вближують ся до типу мурованих костелів і виказують сліди готичького впливу (прим. церкви в Гамульци, Підбірцях і Толщові). Звідки він взяв ся, пояснює нам найліпше ваппєс на горішнім бальку церкви в Толщові, яку побудував 1796 р. „львівський майстер Ян Міхалкевич“. Принесло його місто подібно як і нові вицьвіти архітектури в виді церкви у Лисницях.

Давіянці не ризнять ся між собою і представляють звичайний тип.

Загалом начислює автор піді Львовом 46 деревляних і 31 мурованих церков, а про 10 не може подати ближших даних. Що до віку, то найстарші церкви на Знесіню (1605), в Лозині (1692) і Кривчицях (1698) вже розібрані, а дальші йдуть ось в якім порядку: Сихів (з пол.

XVIII ст.), Кукізів (1711), Ременів (1726), Цеперів (1731), Полянка (1733), Гумець (1741), Руданці (1741), Ковиці (1752), Оброшин (1752), Гамулець (1754), Черепин (1754), Яричів старий (в пол. XVIII ст.), Сквилив (спалена, з 1761 р.), Вислобоки (1762), Підбірці (1764), Жиравка (1770), Чарнушовиці (1781), Запитів (1786), Пикутовці (1792), Толців (розібрана, з 1796), Солопка (1798), Пустомити (спалена з 1813), Вербіж (1821), Стронятин (1854), Сицихів (1871), Підліски (1871), Града (1876), Хрусно (1895) і Красів (1895, з львівської вистави).

Стаття ілюстрована фотографіями церков: в Знесію, Сихові, Старім Селі, Підбірцях, Жиравці, Грядях, Пикулівцях, Підлісках, Соловці, Толцкові, двіринці: у Жиравці, Запитові і Зашкові і реконструкціями первісного вигляду деревляної церкви.

З. Кузеля.

Георгій Лукомскій — О геральдическомъ художествѣ въ Россіи, СПб., 1911.

Слідом за Ménestrier'ом в „L' art du blason“ автор прирівнює науку геральдики до цілої енциклопедії й через те свою студию над нею зв'язує з розслідами над освітою й загальним культурним розвитком Росії, при чім обмежує ся в своїй Роботі лиш певною кількістю гербів російського панства. Монетних гербів, рівнож як і гербів з печаток, він не торкаєть ся, а бере лиш друквані або оригінальні геральдичні композиції. Історія російської геральдики починаєть ся в часів царя Олексія Михайловича. При ньому царський іконописець Лопуцкий перший виписав 14 печаток ріжних царств. Цар Федір Олексієвич встановив радословну книгу й з неї почала розвивати ся московська геральдика під впливом Польщі (Лопуцкий був з Поляків) й України. Посольський приказ, а потім „Коллегія Иностранныхъ Дѣлъ“ були центрами, що завідували справами геральдики, року ж 1727 для сього в Петербурзі умисно відчинена була „Герольдмейстерская контора“. Від тої пори дійшли до нас імена складачів гербів, з котрих найвидатніші були: Санті чужоземець, відправлений за якусь провину на Сибір, Чернявський й інші. Чернявський був українцем з роду й не абияким художником. Він передше брав участь в росписуваню Петропавлівського Собору в Петербурзі, а після заслання Санті займив його місце при царському дворі для виконання усяких робіт потрібних для дворських церемоній, — компоував герби, величні арки. Працював він весь час при Петрі I й був присутний при всіх його церемоніях аж до його смерти, а сам вмер при Єлисаветі. Після Чернявського знов був при петербурзьким дворі відомий геральдист українець Артим Бутковський з своїми учениками. Сей художник склав значну кількість російських гербів й всі вони виписані були з гербів українських, польських та за-

хідно-європейських, завдяки чому в них вийшли ся різні стилі, при тім в великій плутанині. При Петрі, Єлисаветі й Катерині II російська геральдика склала ся, а довершила ся при Павлі I, коли дух лицарства дійшов був до крайньої степені. В кінці книжки автор подає до своєї теми цілу літературу.

К. Широцький.

Sprawozdania komisji do badania historyi sztuki w Polsce, том VIII, зош. III і IV, Краків, 1912.

Останній том зього видавництва краківської Академії приносить дуже невеликий матеріал цікавий для дослідника української штуки. З поміж окремих, більших розвідок лишень деякі серед них можуть бути для нас інтересні і то тільки посередно. Між ними на увагу заслуговує п. Адольфа Шишка Богуша: Kościoły w Tomaszowie i Mnichowie (ст. 309—326, рис. 20), що обговорює дерев'яні костели визначне барокового стилю. Показують вони наглядно в який спосіб доморослий архітект змів навіть в подробицях скопіювати в дереві признаки мурованих будинків, коли він лишень копіював. Безпідставне отже є твердження деяких польських учених, нпр. Луцкевича, що наші дерев'яні церкви будовані в візантійським стилю, а ми не находили там тому лишень важийших його признак, що перенесенню їх стояла на перешкодї непридатність матеріялу. І признаки візантійського стилю можна би подібно як барокового перенести на дерев'яне будівництво, якби тут ходило тільки о бездушну копію. Таки одначе наші церкви не є лишень несвідомим наслідуванєм візантизму, а противно, репрезентують вони собою окремиї український стиль, який лишень головну ідею почерпнув з мурованих храмів і її потому самостійно переробив.

Другою розвідкою, вартою нашої згадки є праця п. Констанції Стемпковскої про: Polskie dywany wełniane (ст. 353—372, рис. 8). Авторка доказує тут, що декілька коврів, котрі уходили давнійше за авійський витвір, вироблені були на землях історичної Польщі. Сама розвідка п. Стемпковскої доволі інтересна, а закинути її можна лишень одно: на якій підставі авторка називає ті коври польськими диванами, коли, як сама признає, се буде найімовірнійше витвір вірменських ремісників. Вірмени в тім часі зовсім не почували себе Поляками, навпаки ґравітували часом більше до Русинів і з такою самою слушністю назвати би можна сі дивани руськими, а може з більшою остильки, що на однім з них подибуємо ініціал писаний не латинською, а руською азбукою.

В сім томі Sprawozdań маємо дві статі дра Ст. Турчинського присвячені помершому в 1911 р. проф. Соколовскому. Згадуємо про-

них тому, що проф. Соковський писав дещо і про українську штуку і в поданій автором бібліографії його творів знаходимо декілька розвідок, що доторкають ся і наших справ.

В справозданнях з засідань комісії історії штуки поміщено також небагато матеріалу для нас інтересного. На ст. CCCXV—CCCXVI подибуємо короткий зміст дискусії веденої над рефератом п. Мокловського: *O cerkwiach w Galicyi*. Дальше на ст. CCCLXXXIV знаходимо відомість про засідання з 15 листопада 1904 р., де звертає тойже сам п. К. Мокловський увагу на конечність дослідження образу за вітареж в церкві св. Пятниць у Львові, зображуючого Рождество; в се по його думці найімовірніше пам'ятник цехового малярства, зі знаменами північної штуки. Вкінці на ст. CCCXXVIII—XXXVIII маємо подану в цілости цікаву розвідку д-ра Волод. Кульчицького про: *Kobierce wschodnie z XVII wieku w Muzeum Stauropigijnem we Lwowie*. Два між ними в ручно вязані (Knüpftteppiche), а вартість їх для пізнання азійської штуки є спеціально тому велика, що дата привезення їх до Львова зовсім добре відома. Третій між ними є гафтованим ди-вапом вживаним на сході в часі молитви. Всі ті три коври описує автор в поданім ілюстраціях, дуже докладно, а крім цього силкуєть ся вишукати можливо найточнішу дату їх повстання. *В. Гребеняк.*

Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege herausgegeben im Auftrage des Präsidiums von Dr. M. Bauer, III Folge 10 Bd, Відень 1911. Три статі дотикають Галичини: Bericht der westgalizischen Konservatoren über ihre Tätigkeit im ersten Vierteljahr 1911 (стор. 283—285); Dr. G. v. K.: Die erste Tagung der Freunde vaterländischer Kunst und historischer Denkmale in Krakau (стор. 330—332) і Dr. G. v. K.: Das griechisch-katholische Diözesanmuseum in Lemberg (стор. 332—333). В остатній статейці обговорений зміст музею, а спеціально церковні образи, які по гадці автора „представляють дуже цінний матеріал“ і характеризують український церковний стиль, головни XVII ст. Крім тих статей маємо кілька дрібних звісток про церков у Михальчу, яку реставрують по пляну Фінкля (ст. 109), про проєкт реставрації церкви в Ярославі на Гарбарах (1634 року) (з ілюстрац.), про церков у Березові, яку як без вартости дозволено здемолювати з захованем іконостаса, і про розкопки проф. Мільковича в Лужанах коло Черновець на Буковині. Мількович знайшов на однім цвинтарщи, в глибині 1 $\frac{1}{2}$ метра, багато скелетів без ніяких слідів людської руки, а в иншій місци на так званім Селищу в глибині 2—2 $\frac{1}{2}$ м. сліди передісторичної оселі з остатніх століть перед Христом. *З. К.*

Вол. Гребеняк — Археологічні дослідження над історією галицької України в 1911 р. (Діло 1912, ч. 4). Стаття обговорює в початку розвідки, які вийшли торік по археології Галичини, а вкінці потує знахідки на її території, зроблені в минулих році. *В. Д.*

К. Teleżyński — Odkrycie przedhistorycznego grobowca koło Równego (Ziemia 1911, II, стр. 550—551 в ілюстр.). Дилетантська звістка про передісторичний гробовець, відкритий при ораню селянином С. Хоменюком. В гробівці, виліженій з 4 боків камінними плитами, знайдено людський кістяк і 4 глиняні посуду.

В. Janusz — Pochodzenie i zastosowanie ornamentu geometrycznego w ceramice przedhistorycznej. (Ziemia 1910, I, стр. 418—419, 449—451, 465—467, 482—484). Обговорює найновіші дослідження над походженням геометричного орнаменту в передісторичній кераміці.

М. Wisznicki — Wał Trajana (Ibidem, стр. 20—22). Топографічні відомости про могили, городища і вали на Україні. Особливо вичислені і описані вали, між иншим т. зв. вал Траяна, що тягнеться в львівському повіті коло Кальника від Шабельної до Галалаївки. До статті додані дві фотографії села Талалаївки і вигляд валу.

W F[ischer] — Skały w Bubniszczu (Ibid. 1910, I, стр. 504). Інформаційна стаття про звісні скелі в Бубнищу. До статті додані 3 фотографії: обох печер, каменя з шапкою і входу на вершок. *З. К.*

С. Д. Руднева — Чернофигурная котила изъ Кургана Киевской губернии (Извѣстія археол. комисіи, том 40-й, 1911, стр. 130—141). В часі своїх розкопок ведених в 1901 р. в черкаському п. київської губ., в одній з тамошніх скитських могил, натрапив Бранденбург на посудину безперечно грецької роботи, точному розборови котрої присвячена вище цитована розвідка. Ся посудина — велика миска з двома вухами, в дном виразно відокремленим від цілої посудини. Стіни її прикрашені гарним малюнком: між двома різнобарвними, аложеними з ліній і точок поясами, зображені погрудя шести людських фігур. Одна з них — по думці автора — представляє Діоніса, друга котрусь з його жінок, чотири инші се сілени. Під кожною з ручок маємо ще кромі свого по однім дельфіні. Характер малюнків носить на собі по дослідям д. С. Рудневої визначні признаки двох впливаючих на себе стилів: йонського і аттицького. Тому що вплив на себе тих двох стилів мав місце в середині VI в. до Р. Хр., до цього часу віднести належить і повстанє нашої посудини. Ствердженє цього факту-

є важною критерією того, в якім часі зачали ся торговельні зносини народів заселюючих північні части українських земель з грецькими кольоніями Чорного моря. Дотепер — як на се вказував д. фон Штерн на одному з засідань імператорського одеського общества — найстарша грецька посудина найдена в околиці середнього Придніпров'я походила з початку V в. пер. Хр. Тепер маємо описувану миску, що походить вже з VI в. до Р. Хр., і початок грецьких впливів на північну Україну віднести можемо десь аж до кінця VII в. пер. Хр. *В. Гр.*

В. Гребеняк — Фізична характеристика українського народу (Неділя, 1912, чч. 13—16). За кількома авторами (проф. Ф. Вовком, Олехновичем, А. Івановським та др. І. Коперницьким і Мавром) подає д. Гребеняк коротку характеристику укр. народу. *В. Д.*

Е. Tschepourkovsky — Zwei Haupttypen der Grossrussen, ihre geographische Verbreitung und ethnische Provenienz (Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropol., Ethnolog. und Urgeschichte 1910, XLI, стр. 84—85). Референт розрізняє два типи великоруської людности, перший білявий, короткоголовий (з показчиком 85) і високого росту, другий темний, довгоголовий, низького росту, з вузьким лицем і показчиком 78. Перший тип концентруєть ся в околиці Валдайських гір, в Новгородському окрузі, а другий в губернії Рязанській. Референт виводить, що темний, довгоголовий тип є останком первісної людности Росії, що належала до фінської родини народів і що колись сей тип був розпросторений в околицях, замешкалих тепер блондинами. В дискусії над сим рефератом забирали голос Чекановський, Бельц і Е. Фішер.

Emil Fischer — Sind die Rumänen antropologisch betrachtet, Romanen? (Zeitschrift für Ethnologie. Берлін 1909, XLI, стр. 847—849).

— Die thrakische Grundlage im Rumänischen. (Ibidem, 1910, XLII, стр. 311—315).

В першій розвідці автор, опираючися на вислідах двох статистичних праць І. Скарлятеску і Колеску, доказує нероманське походження Волохів тим, що Румуни в Королівстві і на Семигороді визначають ся великою плідністю в противенстві до других романських народів. Великий процент родів а заразом і смертності зближує Волохів до Славян, які — на гадку автора — обдарували їх ще й короткоголовістю і короткими ногами. В другій статі наводить Фішер сліди грецького впливу на Волохів, з нагоди появи книжки П. Папараті: Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen (Липськ 1908). Подивляємо пильність автора у вишукуваню

всіляких аргументів на поперте своїй тези, одначе не можемо здержати ся від уваги, що значна частина доказів повторяєть ся часто в різних розвідках. *З. К.*

В. Г. — В справі береження нашої церковної архітектури. (Діло, 1912, ч. 60). Автор звертає увагу на зачедбане наших старих памяток, на нищене їх і повну байдужність до сього ц. к. консерваторів. До речі, на реставрацію українських памяток призначають ся ледві кількасот корон, тимчасом як на польські видаєть ся сотки тисяч.

Др. В. Щурат — Українці золотарі у Львові XIV—XVII ст. (Неділя, 1912, чч. 21 і 22). Для свого цікавого нарису др. Щурат використав крім матеріалу, згромадженого у покійного Вл. Лозинського, *Złotnictwo Lwowskie* (Львів, 1911) ще й деякі рукописні дані, віднайдені ним самим. *В. Д.*

Ladislaus Podlacha — Das hl. Abendmahl in den Wandgemälden der gr.-or. Kirchen in der Bukowina (Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k. k. Zentralkommission für Erforschung u. Erhaltung d. Kunst- u. histor. Denkmale hrg. von M. Dvořak. Beiblatt zum IV Bd. 1910. Відень 1910, стр. 139—160). Причинок до візантійської іконографії XVI і XVII столітя. По вступі про спосіб представляти св. вечерю на заході і сході Європи, переходить автор буковинські образи по православних церквах, вказує на їх залежність від візантійських взірців і підчеркує деякі питомі буковинські признаки. *З. К.*

Н. Чечулинъ — Гравированные портреты Нестора летописца (Сборникъ статей посв. С. Θ. Платонову). Титул обіцяє більше, ніж дає статя: автор спинаєть ся тільки на однім гравірованім портреті Нестора, виданім при к. XVIII в. на осібнім аркуші ки. Олекс. Белосельским, і розкриває походження сього портрета: се перерібка гравюри Бартольомео Фолліно, зробленої з образа Рібейри дрезденської галерії: образ Рібейри і гравюри Фолліно представляли „філософа“, як його називають каталогои. На оригінальній дошці перероблено його і так видано під назвою Нестора. Портрет таким чином не тільки вповні фантастичний, але навіть в традицію не має нічого. *М. Г.*

Виставка артистичних творів Т. Шевченка (Рада 1911, ч. 46).

В. Капирь — Виставка артистичних творів Тараса Шевченка (*Ibid.* ч. 64). Перша статя знайомить з тим, що було вібрано на київській виставці в пам'ять 50-літнього ювілею поета, вичисляючи як рукописи й малюнки Шевченка, так і всі ті предмети, які

так чи инакше до його відносять ся, а фелетон д. В. Капиря подає головню оцінку виставлених артистичних творів нашого Кобзаря.

К. Широцький — Ілюстратори Т. Шевченка (Рада 1911, ч. 147). Автор коротенько характеризує видатніших ілюстраторів Шевченка — Штернберга, Чернишова, Трутовського, Мартиновича, Сластьона, Мікшина, Іжакевича та інших. *В. Д.*

Отчетъ Кіевскаго Художественно-промышленнаго и научнаго музея им. Государя императора Николая Александровича за 1909 і 1910 годъ. Київ 1910—1911, ст. 19+37. Справозданя касові і перечислене предметів, які набуто в 1909 і 1910 році до музея. Колекції музея збільшились в 1909 році о 2229 чисел в 1910 році о 335 і чисел. Музей має відділи: художній, археологічний, історичний, нумізматичний, етнографічний і бібліотеку. *М. Ф.*

Історія політична і культурна.

Юліанъ Кулаковскій — Історія Візантія, т. I (395—518) 1910 р., т. II (518—602) 1912 р., Київ, 3 кар. + 16 + 533 ст.; 5 кар. + 10 + 513 ст. вел. 8-ки.

Оба томи вложились із систематичного курса, читаного автором в київськїм університеті 1906—7 р. Вихідна точка авторської праці — се сучасні хронографи (літонисці), на яких він, як на головних джерелах, опер свою історію. І в сїм заслуга автора, бо він встиг живо і інтересно уґрудувати всі дані хроністів в прозору цілість візантійської історії, яка в сїм початку своїм властиво дуже одноманітна, а по змістови у хроністів суха і здавалось би малоінтересна. Сталі рами, в яких автор укладає поодинокі картини, що складають ся на живий образ візантійської історії, такі: а) державний устрій імперії (імператор і його сімя, імперат. двір, політична управа, фінанси, столиці провінцій і жите в них, народні гри і партії іподрома, армія, стани в державі), б) церква, в) взаємини Константинополя в Римом, г) відносини до переселенців доби переселеня народів. В сих рамах автор дав живі і обективно-правдиві картини повільного вросту східної части римської імперії до повної переваги К—ля над Римом; переваги гонимого християнства над старою многобожною очоловіченою вірою і переміни гонимих в гонителів; внутрішнього розділу в церкві на ґрунті догматичних спорів; одности віри завдяки одности держави — в дійсности ж ся одність була плодом політичних вмагань і волі кождоразового імператора; розкладу в середині держави, що стояла властиво на традиції величи і державної одности — а в дійсности слабла через повільну

прояву провінційально-церковних індивідуалізмів, в яких певно крились невияснені і неусвідомлені ще поодинокими народами народні індивідуалізми; проявів (релігійно-) расової ненависти жидів до християн і напакі; поступенної злуки різних напрямів політично-релігійних в один тип константинопольської політики продажности, перекупства і несталості. Велику роль грав у тім азійський Схід з його фанатизмом, грубий інстинкт темної зфанатизованої товпи і дикість кочівників. От причини зросту, а потім упадку Візантії в один і той же час. — Хоч автор всю книгу вложив самостійно на основі жерел, то все таки не залишив дати дуже докладні бібліографічні дати після поодиноких питань на початку кожного тому і у нотках.

І. Свєтлицький.

Владиміръ Пархоменко — Древне-русская княгиня святая равноапостольная Ольга (вопросъ о крещеніи ея), К., 1911, ст. 26, 4^о.

Ся статя — з претенсіями на розкіш і стильність видана в виді пам'яткового видання, з неможливо дорогою ціною (1 рубель за 26 стор.) — робить пробу розв'язання питання про охрещення Ольги на підставі інтерпретації звісток в продовженню Регіона. Автор виходить від поглядів Голубінського і виступаючи против його гадок про значне поширення християнства за часів Ігоря, виступає в гадкою — не новою зрештою, що Ольга довго була не зачеплена впливами християнства; в Царгород 957 р. вона їдила, провозаючи купецькі каравани, та вела там переговори політичні, не будши ще християнкою. Допускає, що там заявляла охоту хрестити ся, але за ціну певних політичних уступок — наводить звістну згадку Константина Порф. про присватування різних варварських володарів, в тім і руських, до цісарської династії і додає — зовсім уже безвідставно — в літописних словах Ольги до імператора: „аще мя хоцещи крестити, то крести мя самъ“ — натяк на бажання Ольги посвоячити ся з візантійським двором за ціну охрещення. Тоді з сього нічого не вийшло, і Ольга вернула ся нехрещеною, але „съ несомпѣннымъ сильнымъ желаніемъ христіанства, еще болѣе возбужденнымъ блестящей христіанскою обстановкою Царьграда“. Через те удала ся до Отона, сподіваючи ся там „добитися тѣхъ преимуществъ и связей, какихъ не нашла на Босфорѣ“, але поки відти прислали єпископа, „Ольга вже имѣла время и не одинъ случай убѣдиться въ неестественности своихъ упованій на далекій Западъ“ і не діждавши ся приїзду єпископа від Отона, вона завязала наново зносини з Царгородом — може при тій нагоді, що в Царгороді засів Роман на місці Константина, поїхала на ново до Царгорода і там охрестила ся.

Автор опираєть ся при тім на звістці продовження Регіона, що

Ольга охрестила ся в Царгороді за цїсаря Романа; з того бере він своє хронологічне означення сього факта: між кінцем р. 959 (смерть Константина в падолистї) і 961/2 р. — місяцю Адальберта, а для уратовання звістки, що хрещення стало ся в Царгороді, припускає другу подорож Ольги до Царгорода.

Сей здогад про дві подорожи Ольги не новина: над такою можливістю застановляли ся ранїше дослідники, але признавали таке розв'язанне справи мало правдоподібним. Дійсно, припускати другу подорож, приймаючи, що в першу Ольга не була задоволена ні результатами її, ні прийнятем — як приймає і п. П. — досить трудно. Смерть Константина не вносила зміни в політичні відносини, бо сей цїсар-літерит взагалі не грав ролі в політиці і Ольга се мусїла знати. Логічне мотивованє п. П. не додержане — не без того мабуть, що видвигнувши політичні мотиви в діяльності Ольги, не міг він визволити ся від канонізованих в духовних кругах поглядів на її діяльність. Коли для Ольги хрещення було тільки політичним кроком, то незрозумілий її поворот до Отона: тих політичних користей, яких шукала вона в Царгороді, не міг їй дати Отон, і се вона мусїла знати; не маємо ніяких причин приймати, що аж виславши послів до Отона, вона мала б перекопати ся в „неестественности“ (!) своїх рахунків на нього: по кільканадцяти роках свого правління Ольга могла знати, чого вона має сподівати ся від Візантії і від Німецького цїсарства. Сам факт охрещення не де а в Царгороді для візантійського цїсаря не мав такої ваги, щоб за нього щось можна було виторгувати, а мотив єрархічний ледви чи міг тоді входити в гру (див. мою Історію т. I², с. 405—6). Здогад про уложення якогось тіснїйшого союзу Руси з Візантією в початку 960-х рр. не потверджуєть ся пізнійшими відносинами їх, як розкриває їх історія болгарської кампанії Святослава. Все се, як бачимо, лишає мало ваги за здогадами п. Пархоменка. *М. Грушевський.*

В. Ө. Мидлеръ — Къ вопросу о возрастѣ и козачествѣ Ильи Муромца (Журналъ М. Н. Пр. 1912, II, с. 193—209).

В сїй замітці ак. Мілер насамперед висловляєть ся против гіпотези пок. Халанского про Ілю-Олега, котру пригадала недавно його по смертна статя (див. про неї CVII книжку „Записок“); не беручи ся рїшати „хронології сюжетів, привязаних до імени Ілїї“, він береть ся до одної з пізнійших верств в традиції про Ілю — його козачество. Признавши се вже ранїше витвором XVII в., смутної доби, коли козаччина заняла Московську державу, проф. Мілер тепер спинаєть ся на тій подробиці, що представлений козаком, Іля представляєть ся заразом і старим чоловіком, тим часом як в інших варіантах билін підчеркують ся

молоді літа Ілії. Проф. Мілер ставить здогад, що старі літа Ілії являється вже дальшим наслідком епітета „старий козак“, а сей епітет пробує толкувати як техвічний термін в значінню козака статочного, що служить державі, в протиставленню козацькій вольниці, що грабыва й руйнувала землю. Тому ті билінні теми, де Іля виступає чоловіком старим, проф. Мілер вважає пізнійшими. Одначе коли припустати, що тільки після смутного часу Іля взагалі стає козаком, потім доперва в „старого ковака“, коли затемнило ся значінне самого терміна, став він старою людиною, і аж потім на сїм новім ґрунті утворили ся епізоди, де він виступає старим, — чи не западто мало лишається часу на таку еволюцію, і чи ся обставина не стає аргументом против цілої сеї гіпотези?

М. Грушевський.

Н. М. — Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka i jego przyjęcie katolicyzmu w r. 1567. Przyczynek do dziejów Reformacyi w Polsce („Przegląd Historyczny“, tom XII, zes. 1, str. 1—10).

Автор подає цікаві подробиці для характеристики видатного представника воюючого католицизму, котрого батько — Миколай Радивил „Чорный“, великий гетьман і канцлер литовський, як відомо, був одним з найбільших та найенергічнійших діячів реформаційного руху Литовської Руси і Польщі. Замітка ся основана головню на зборі відписів з листів Сирітки, що переходується в петербурзькій Публичній Бібліотеці. Наведені автором фактичні відомости освітлюють гідні пожалування відносини, які повстали в тогочаснім суспільстві завдяки шкідливому релігійному фанатизмови, а також національній польській експансивности, старанно захованій часом під покривкою місіонерської діяльности „ad maiorem Dei gloriam“. Що до самої особи Сирітки, то автор намагається ся реабілітувати сього несимпатичного католицького діяча, що разом з братом своїм Юрієм, біскупом віленським, свої впливи і кольтсальну масу матеріяльних засобів ужив на примусове привернене католициства в своїх розлогих добрах, на-викупуване та палене „єретицької“ реформатської літератури (між иншим і виданої батьком брестської Біблії), на нищене реформатських інституцій і закладів і т. и. Автору хочеть ся довести, що оба брати відзначали ся незвичайною релігійною толерантністю та правдивою християнською побожністю. Та з наведених автором фактів і цитат з листів Сирітки як раз сього не видно. Бачимо натомісьць, що прийате Сиріткою католицизму було в значній мірі результатом зручно поведеної акції католицького духовенства, яке переконало молодого магната, що тільки перехід в лоно римо-католицької церкви вибавити його може від страшної і не з побожності мабуть повставшої

хороби (lues). Довідуємося також, що релігійні справи сей „пабожний“ католик не раз відсував на дальше місце перед мотивами особистої користі (бажане побільшити свої впливи серед суспільства, духовна кар'єра його брата); що в справах релігійних не був він завжди щирим і послідовним; і що взагалі — моральний образ Сирітки представляєть ся навіть просто відражаючим. Домальовує його особливо наведений автором відривок в одного листа, в котрім сей поборник „правдивої віри християнської“ в характерною вимнокровністю і спокоєм пропонує напр. своєму стриччому брату Криштофови не більше — не менше, як струїти посла одного з кандидатів на корону, суперника роду Радивилів, підчас переделекційного з'їзду під Стежницею 1575 р. „Podoba się nam — пише він в сім оригінальнім листі — aby temu gońcowi... dać jaką pigułkę, żeby do Stężyca nie przyjechał. Nie wiem, jeśli się to W. M. zda. Wszakże W. M., hetmanem będąc, często ich do Abrahama czasem cicho posyłał, a coby temu wadziło? bo się boim, aby czem nie siał między ludźmi, a dla dobrego ojezyny (?) nie wadzi łotra... stracić, dawszy mu co zjesć, potem rzec, że upiwszy się, apoplexyą umarł (!). A jeśli się to W. M. zda, tedy — kogoby na to posłać, racz W. M. dać znać, któryby przysiądz musiał, żeby to cicho zostało. O prędki respons proszę...“

Особа Радиви́ла-Сирітки, що буда об'єктом енергічних заходів вдатних осіб (починаючи від папи, Скарґи, Говія, Коммендовія) і ріжних польських кругів коло позискання впливового магната для своїх цілей, представляє значний історичний інтерес, ілюструючи національно-культурні (і навіть політичні) відносини в Литовсько-Руській державі і Польщі кінця XVI-го і початку XVII в. При тім дає вона цікаву характеристику морального ества тих осіб, на яких опирав ся католицько-польонізаційний рух в своїм завоювничім поході на Схід, та тих способів, які уважали можливим уживати діячі сього руху підчас виконувания своєї „культурної місії на Сході“.

О. Назарів.

Памятники сношеній Московскаго государства съ Польско-литовскимъ государствомъ, т. IV, 1598—1608. (Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, томъ 137), Москва, 1912, ст. XIX+308.

Як поясненя передмова, сей том друкуєть ся в нагоди недалекої 300-роковини визволення Москви і вибору на царство Михайла Романова, як перший том актів „Смутної доби“. Заразом він продовжує давнійшу серію актів дипломатичних зносин Московщини з Польсько-литовської держави, котрої останній (III) том вийшов двадцять літ тому, в 1892 р, під редакцією покійного Карпова. Але той III том вінчив ся

1571 роком, новий, IV починає одначе 1598 р. Виходить таким чином прогалина в 27 літ, для котрої наче б уже й нема місця в сїм видавництві — принаймні передмова нічим не поясняє сього дивного перескоку.

Смутна доба мала чимале значіння в розвою українського життя. З одного боку — сей розгром православної Московської держави, яка через приходила в моральною і матеріальною помічю православним Українцям і Білорусам Польщі і Литви, викликав серед них значну депресію, яка не вістала ся без впливу на тутешню культурне і національне життя; з другого боку участь польсько-литовських магнатів, а далі й правительства в московській смуті потягнула за собою в небувалих розмірах мобілізацію воєнних елементів України, а за тим незвичайний зріст козаччини, її сил і впливів, що дав себе потім знати в національним і культурнім відродженню України 1620-х рр. До тепер ми для історії сього розвою козаччини в Смутну добу мали досить бідні і уривкові відомости, так що видання дипломатичних московсько-польських актів могло викликати певні надії значного збільшення сих відомостей. Одначе з сього погляду виданий том приносить дуже небогато. В значній мірі се залежить від неповноти сих актів — багато розгублено під час пізнійших завірюх. Так в описи московського посольського архива, надрукованій тут, згадують ся такі інтересні акти, як напр. „столбъ 107 году (1599) о Запорожскихъ Черкасахъ“, „столбъ 112 году (1608) Запорожскихъ Черкасъ“, „столбъ 116 году — о спускъ з государевымъ жалованьемъ з Запорожскихъ Черкасомъ атамана Богдана Мстиславца“ (с. 6—8). В надрукованих актах знаходимо тільки побіжні звістки про козаччину.

Так в царськїм листї, посланім з Посником-Огоровим в Польщу в вересні 1604 знаходимо скаргу, що „розтрыга Гришко Отрениев“ підсилав свого агента Ш. Свирского до донських козаків і вони „вместе з вашими Черкасы Запороскими“ за підмогою „розтрыги“ арештували і відіслали „в Литву“ царського післанця, „и въ пинѣшнемъ во 113-мъ году въ сентябрѣ погромили их (дітей боярських Ревутова і Сухачева, післаних „в проезные станицы“) ваши люди литовские Черкасы и привели их в кошъ на усте Орчыка к отаману к Софрону с товаришы. И пры нихъ пришли къ тому Софрону литвинъ Щасы Свирский зъ Запороскими Черкасы“ і допитував тих станичників про московські українні городи (с. 178). В походї псевдо-Димитрія під Сівець згадують ся з ним „Черкасы Запороскї“ (с. 258), і такіж загальні згадки про Запорозьких Черкас в його війську на с. 432, 581, 513. В вересні 1604 р. приходили за московську границю люде Мих. Ратомского з Остра, „а с ними атаманъ Сахно Голубцов, Запорожской козакъ, и поранили... детей боярскихъ і стрелцов на Крылове пустоша“ (с. 260). Нарешті в по-

сольстві 1607 р. побіжна згадка про жадання турецького правительства, аби „Запорожскихъ Черкасъ король унял, чтобъ его землѣ лиха не чинили“ (с. 363).

М. Грушевський.

Н. С. Граве — Къ исторіи еврейства („Русскій Архивъ“, 1910 р., кн. 10—12; 1911 р., кн. 1—4).

В 2-ій кн. „Русскаго Архива“ за 1893 р. автор вже помістив одну статтю, присвячену історії Жидів. В ній він „вказав головні результати розширення прав Жидів в середніх віках в бувшій Польщі та надання їм рівноправности по французькій революції — у Франції, Германії і Австрії; подав там начерк головних законів, що торкають ся Жидів, їх побуту і шкідливої діяльності Жидів в Росії від часів приступлення до підданства Росії — аж до початків царюваня Миколи II.“ Тепер автор доповнює свої попередні замітки зібраними за останні 17 років від надрукованя згаданої статі фактами. Розвідка вкликана „грізною небезпекою“ існуваня Росії від Жидів, навіть і тоді, коли не надано їм рівноправности. Ще важнішою причиною опублікованя сеї розвідки було те, що „ярий оборонець жидівської рівноправности“ посол до Д. Думи Родічев в падолисті 1909 р. горяче виступив в Думі за свасуванем межі жидівської осілости, а ліві партії в 1910 р. навіть внесли законопроект в тій справі.

Наведені мотиви, що керували автором, примушують нас вже наперед сумнівати ся в науковій безсторонности автора. І справді, розвідка написана дуже необъективно, з різко вказаною „юдофобскою“ тенденцією. Матеріал штучно підібраний, аби довести, що „шкода від розширення прав Жидів і їх діяльності незвичайно побільшила ся у Франції, Германії, Австрії і особливо в Росії від послідовного захоплення Жидами торгівлі і промислу поза межами жидівської осілости та від головної участі їх в революційнім русі в Росії, котрий ледве що не вруйнував її державного ладу“.

Не дивлячи ся на низьку наукову вартість просторої розвідки д. Граве, уважасмо потрібним все-ж таки її принотувати. Робимо се з двох причин: по-перше — автор займаєт ся прослідженем історії, ролі і суспільного значіння жидівської людности також на українській території; по-друге — його праця дає вказівки на матеріал до об'єктивного і рїзностороннього освітленя жидівського питаня, історії і становища Жидів на Україні. Але-ж — тільки вказівки на такий матеріал, а не самий матеріал, бо наведеним у праці д. Граве користувати ся без перевірки небезпечно.

О. Назарій.

С. Фарфоровскій — Дворянство въ Черноморіи и на Кубани (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 8, ст. 632—636).

Свою замітку автор попереджує кількома увагами про минувшину Запорожського і Чорноморського війська, Чорноморя і Кубані; уваги сі, здавало ся-б, не можуть рекомендувати автора як глибокого знавця минувшини, історичної ролі і соціальної структури запорожського „лицарства“. „...Козаки искали не мирнаго труда, а случая проявить свою силу и удаль въ лихихъ набѣгахъ. Они не прочь были даже пограбить купцовъ и царскихъ людей...“ „Прошлаго у козачества не было... Первоначальный (?) Запорожець, явившись въ войско, начиналъ вдѣсь новую жизнь, отличную отъ прежней, часто съ довольно темпыми прошлымъ...“ От і все. Коротко і невидадливо...

Але за всім тим замітка д. Фарфоровського подає деякі цікаві факти й дописли. Цікавим є насамперед представлене процесу зародження привілейованого стану серед Чорноморського козацтва. Витвореню сього стану безперечно діяльно сприяло російське правительство, стараючи ся ріжними способами викликати серед козацтва станові ріжницї. Сюди відносять ся напр.: надане „Височайшею грамотою“ в д. 30/VI 1792 р. жалованя військовим старшинам, узнане за військовою старшиною прав на російські ранги і сполучені з ними станові привілеї („Высочайшая грамота“ в д. 1/VII 1792 р., котрою затверджено зроблене ще перед тим розпорядженнє генерала-фельдмаршала) і т. и. Очевидно, були ще й інші, далеко важпійші органічні причини, котрі витворили клясову і станову диференціацію серед козацтва, але автор зовсім не зупиняєть ся над ними. Головним жерелом, звідки взяло ся чорноморсько-кубанське дворянство, була, по думці автора, козацька старшина, особливо те „войсковое правительство“, котре зорганізоване було відомим „Наказомъ вѣрнаго войска Черноморскаго господамъ полковникамъ, бунчуковому товариществу, полковымъ старшинамъ, куреннымъ атаманамъ и всему войску“.

Нова привілейована група козацтва, що вийшла з військової старшини, горда заслугами своїми і своїх батьків, надїлена царськими милостями і нагородами, починає заводити панську обстанову — конвої, адютантів і т. и., що мають відріжнати їх від рядового козацтва; разом з тим вона розвиває інтензивну господарську діяльність, заводить в степах свої млипи, хутори, заселює сі хутори ріжним колонізаційним елементом, що опинюєть ся в козацькім степу вже — „під панами“, себто під „опікою“ нових землевласників. Старшина „яко вожди и наставники и попечители общихъ войска благъ“ дуже швидко дістає важний привілей оселявати при своїх хуторах кривняків і „вольножелающих“.

В перших відомостях про людність Війська Чорноморського 1802 р. зустрічаємо вже порівнюючи досить значне число осіб з правами дво-

ряинства: одного генерала від інфантерії, одного прокурора, одного військового отамана, 8 підполковників, 20 капітанів, 30 підпоручників. З часом число сих упривілейованих, очевидно, значно зростає.

Разом із зростом їх змінюється також патріархальний побут — „...появляються карети и экипажи, въ домахъ уже видны украшенія, привезенные изъ походовъ кавказскіе ковры; появляются серебрянныя и др. вещи...“ Правда, всі ці прикмети добробуту й культури, на нашу думку, ще нічого не доводять, — дивним було-б гадати, що козацтво і давніше не поїдало річей, котрі належать до комфорту і роскоши, що екіпажи, килими, дорожчі речі з'явилися як характеристична приналежність лише витворюючого ся дворянства. Але примушують патомісь задумати ся та застановити ся над еволюцію вищих козацьких кругів інші факти — як напр., наведене автором проханє полковника Бурсака (3/VI 1807) до Дюка-де-Рішеле про дозвіл перевести з внутрішніх губерній Росії на Кубань казенних кріпаків для поселеня на своїх землях і т. и. Такого роду симптоматичні факти говорять вже щось инше. Вони справді вказують на появу серед козацької старшини правдивих „дворянських“ тенденцій.

З рапорту Паскевича до бар. Дибича з д. 9/XII 1828 р. довідуємо ся, що дворових людей і слуг, не маючих власного господарства, записаних за урядвиками, поїдаючими право на володінє, було при 7-й ревізії вже 453 душ. Правда, не ясно, чи селяне сі дійсно були повними кріпаками на землях Війська Чорноморського і чи дійсно ними володіли козаки, а не різні урядники, що, не належачи до Війська, переселили ся сюди з внутрішньої Росії. Такого роду факти ще вимагають докладнішого дослідженя.

Певно, поява кріпацтва на землях Вільного Війська Чорноморського не обійшла ся без опору та протестів. Може ними пояснюється зарядженє, зроблене в найвищій рескрипті Ермолову: „крестьянъ, на земляхъ войсковыхъ поселенныхъ, коихъ чиновники, ими владѣющіи, не пожелаютъ перевести на земли или имѣнія въ другихъ губерніяхъ, имъ принадлежащія, обратитъ въ казаки, сдѣлавъ имъ подлежащее удовлетвореніе“.

Невеличка замітка д. Фарфоровського, що зачіплює цікаві сторінки з минулого суспільного житя Чорноморсько-Кубанського Війська, викликає значне заінтересованє і охоту заняти ся висвітленем мало досліджених ще відносин з внутрішньої історії чорноморсько-кубанського козацтва.

О. Назарія.

A. Gleye — Hettische Studien. Липськ, Гарасовіч, 1910. Ст. 118. 20 М. Вартість книжки не стоїть у ніякій пропорції до її ціни. Нотуємо її тут, бо автор причислює мову килікійсько-гетитських гірогліфів до угро-фінських мов, а з окрема до пермської групи східних

Фінів, до якої — на його гадку — належала і мова Кимерийців, прогнаних Скитами. Тут і там деякі етимологічні замітки, що дотикають руських старшиностей. Висліди і метода автора набагають велику обережність при користованю книжкою.

Valerian Şesan — Kirche und Staat im römisch-byzantinischen Reiche seit Konstantin dem Grossen und bis zum Falle Konstantinopels. I Band. Die Religionspolitik der christlich-röm. Kaiser von Konstantin d. Gr. bis Theodosius d. Gr. (313—380), Чернівці 1911, ст. XV+359. Перший том основної праці про відносини церкви і держави в Византії від Константина Великого до упадку Царгорода обіймає найважливішу хвилю творення нового устрою, часи від едикту в 313 році до видання Edictum de fide catholica в 380 році.

G. Smólski — Ludność pierwotna czterech krajów „czysto niemieckich“ (Austrya Dolna i Górna, Solnogród, Przedorlańsko). (Świat słowiański 1910, том I, стор. 8—27). Некритично зіставлені назви місцевостей і осіб, виписані в хронік документів і чужих праць і доповнені нотатками автора, — назви, що мають бути славянського походження. Попри справді славянські назви і добрі пояснення, багато певного матеріалу і паївних поглядів.

G. Smólski — Szczątki słowiańskie w Bawaryi i w przyległych krajach (Świat słowiański 1912, I, стор. 19—48, 100—113). Пиљна праця, написана на підставі власних розсліّدів на місці і дотеперішньої літератури. На жаль багато в ній непевного а подекуди просто неможливого. *З. К.*

Мих. Грушевський — Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці. Київ - Львів 1912, ст. 248. Запад українського життя в XV—XVI вв., упадок церковного життя, розвит польської культури і його впливи на українське громадянство, реформаційні течії, початки нового життя, консервативні й поступові течії, ідеї національної освіти, Острозька академія, брацький рух, вступ до релігійно-національної боротьби, справа календаря, унія, боротьба з унією, літературна полеміка з приводу унії, політична боротьба, козащина в обороні церковної справи, перенесенє культурної роботи до Києва, київське брацтво і організація національних сил, нова вярхія — отсе все розділи нової книжки проф. Грушевського. Вибрані з великої „Історії України-Руси“ і перероблені популярно вони всі (кромі чотирох, друківаних тут вперше) являють ся передруком з „Літературно-Наукового Вістника“ за 1909 рік. Книжка являєть ся неначе продовженєм популярної ілюстрованої історії того-ж автора, але, крім популяризаційних намі-

рів мав тут автор що инше за головну ціль: познайомити широкі круги українського громадянства не лише із змістом нашої минушини, але і з її формою, показати всю сферу артистичного життя. Всі ілюстрації книжки дають майже суцільний образ того життя за весь той час, про який трактує книжка: маємо взірці граверської та друкарської штуки (за останні десятиліття XVI і перші XVII віка), взірці київської гравюри з половини XVII в., рукописної мініјатури з кінця XVII в., нарешті серію гравюр з половини XVIII в. Те все робить значіне книжки проф. Грушевського, виданої розкішно — дуже визначним не лиш як проба глибокого заінтересованія нашою артистичною минушиною, але ще більше тому, що, будучи першою у нас серіозною пробою в тім напрямі, дає початок і заохоту до дальших студій, служить симптоматичним доказом, що рух артистичний у нас росте і здобуваєть ся ще одна позиція духового життя, якого багатства досі ніхто не бачив, а бодай не дінив. *М. Ф.*

В. П. М—нъ — Яблочинській монастирь — ядро православія и русской народности въ Холмско-Подляшскомъ Краѣ (Историческій Вѣстникъ, 1910 р., т. 120, ст. 1020—1030). Тут подана коротка історія св. Онуфріївського монастиря Більського пов. Сідлецької губернії, по думці автора — дуже давнього. Історичні звістки про нього починають ся одначе тільки від XV-го в.; документ, в котрім у перше згадуєть ся про сей монастир, — грамота короля Жигмонта I-го з дня 1/VIII 1522 р. Більша частина статі присвячена історії і описови монастиря в нових часах. До тексту додано кілька фототипічних знімків з монастирських будинків.

П. Пирлингъ — Поѣздка въ Самборъ (Русская Старина, 1910 р., т. 141, кн. 1, ст. 241—246). Автор знайомить нас з науковими здобутками своєї подорожи до галицького Самбора, куди виїхав ся він — „по слѣдамъ Дмитрія, Марини Мнишекъ, Юрія Мнишка“ і т. п. „Наукові здобутки“ його одначе такі незначні, що нема чого тут принотувати. На основі пошукувань д. Пирлінга можна б сконстатувати хіба те, що „слідів“ сих історичних осіб коло Самбора майже не лишило ся.

П. Пирлингъ — Переписка Карла IX съ самозванцами (Русская Старина, 1910, т. 141, ст. 22—24). В коротенькій замітці своїй автор зазначає прихильні відносини шведського правительства і короля Кароля IX-го до I-го і II-го „Лжедимитріїв“ підчас „смутнаго времени“ в Московській державі. Підставу до сього дали авторови листи Кароля IX до „Самозванців“, що переходують ся в Державнім Архиві в Штокгольмі. Листи ці, в котрих король пропонує I-му і II-му Дмитріям свою допомогу, цікаві, по думці автора, тим, що вияснюють тодішню політику Кароля IX-го а також становище Дмитріїв поза ме-

жами Росії. Для нас вони мають інтерес між иншим тому, що відкривають пляни і заміри Швеції що до Польщі і Литви. Невідомо одначе, чи згадані листи були відіслані і чи мали вони якісь реальні наслідки. *О. Н.*

Prusiewicz A. — Miasteczko Zinków na Podolu (Ruś 1911, с. 239—265). Зібрано тут дані про Зінків від XV до XVIII в. переважно в виданих матеріалів, хоч дещо є і в недрукованих описей; події і даві без ширшого значіння.

Balaban M. — Kroniki, opisy i elegie hebrajskie z czasów Chmielnickiego (1648 r.) Ruś 1911, с. 46—63, 152—176, 284—300, 397—412. В статі подано переклад хроніки Натана. Нати Ганчовера „Явеін Мецуля“ (Глибоке багно), відомої вже з давнійших перекладів; видавець мав намір перекласти і инші жидівські пам'ятки до Хмельнищини, але видавництво спинило ся. *І. Кч.*

Дневныя записки И. А. Желябужскаго (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 9, с. 5—154). Сей передрук з поправного виданя Д. Язикова (СПб. 1840 р.) буде, здасть ся, не зайвий — з огляду на те, що згадане видане вже вичерпане і представляє бібліографічну рідкість. Желябужскій, як знаємо, в свій час відіграв значну ролю що-до московсько-російської закордонної політики за царюваня Фьодора Алексеевича та Петра I-го. Частина його політичної і дипломатичної діяльности звязана в Україною і українськими справами. Правда, записки Желябужского починають ся лише від 1682 року (до 1709 го), коли він вже меншу участь брав в українських справах, але все-ж таки мають деяке значінє і для українських істориків.

Владиміръ Пархоменко — Мелхиседекъ Значко-Яворскій (Къ столѣтію со дня его смерти) (Русская Старина, 1910 р., т. 142, кн. 6, ст. 627—632 + портрет на початку кн.). Автор подає короткі біографічні відомости про видатного українського діяча, назначуючи суспільну і політичну ролю, яку відіграв він, та пробуючи зробити оцінку його діяльности.

Старина Курской губернии. Сообщилъ Т. Проскурняковъ (Русскій Архивъ, 1911, кн. 8, ст. 543—548). Під таким заголовком подав д. Проскурняков два дрібні причинки до історії Слобожанщини. В першій в них наведений текст цікавого розпорядженя курського намісництва, адресованого до білгородської духовної консисторії, в справі боротьби проти забобонів сільської людности підчас нападу сарани. Селяне переконані були, що нищити сарану — гріх та що за нищенє її буде від Бога кара — сліпота на очи і т. д., а переконанє в тім було таке глибоке, що удареннювало всі заходи уряду, направлені на усуненє сього елементарного лиха.

Другий причиною — спис видатків при похороні єпископа Білгородського і Обоянського Іоасафа Горленка, що — в супереч практиці тодішніх духовних достойників — не заощадив за час свого зарядження єпархією навіть суми, потрібної на похорон. Завначаючи деякі культурно-побутові риси того часу, сей реєстр може причинити ся також до характеристики особи видатного українського духовного діяча. Винятій він в книги похоронних видатків, заведеної ad hoc і дорученої канцеляристови Антону Ілінському. До сеї замітки д. Проскурняков додає також відомости про адміністративну діяльність єп. Іоасафа Горленка за час зарядження ним єпархією від 2/VI 1738 до 10/XII 1754 — на підставі біографії, зладженої Амфіаном Лебедєвим. *О. Н.*

B. Janusz — Karaici i cementarzystwo ich (Ziemia II, Warszawa 1911, ч. 1, стор. 3—7). По вступі про походжене Караїтів і їх історію в Польщі, Литві і на Україні, подає автор звістки про караїтську оселю в Кукізові. Караїтів осадив тут король Собєський в р. 1693: фундаційна грамота з 15/IX того року записана в львівських актах гродзьких (т. 63, стор. 1099 і т. 357, стор. 1305), передрукована тут в статі д-ра М. Балабана: *Do dziejów Karaickich (Na ziemi naszej 1910, стор. 76—78).* Остатні Караїти вивандрували по 1831 р. до Галича і лишили тільки сліду по собі, що назва „Караїтський ринок“ і кілька нагробних камінів на цвинтарі. Один з таких надгробків репродукує і описує автор.

Justyn Sokalski — Stanisławów w r. 1809 r. Szkic historyczny. Stanisławów. Nakładem „Kurjera Stanisławowskiego“, 1910, ст. 21, 8°. По короткім вступі про події 1809 р. у Східній Галичині, в трикутнику між Станіславовом, Львовом і Тернополем, описує автор хвилі, які пережило місто Станіславів у 1809 році, перейшовши в короткім часі з австрійських рук у польські, а з польських знов у австрійські. Автор опираєть ся головно на друкованих уже споминах *F. C. : Zajęcie Stanisławowa przez oddział wojsk polskich w 1809 r. З. К.*

Объ измѣненіи границъ губерній. Справка изъ прошлаго (Рускій Архивъ, 1911, кн. 12, ст. 554—555). „Справку“ сю викликала звістка, передрукована в „Голоса Москвы“ в № 42 „Окраинъ Россіи“, про те, що міністерство внутрішніх справ порушило знов питаєє про поділ Херсонської губернії на дві. Наваяуючи до сеї звістки, передписаний автор подає коротки відомости про долю виникшого ще в р. 1866 проекта — зміни границъ кількох губерній Росії, між иншими деяких в цілості або почасті українських. Торкав ся він отсих губерній: Вітебської, Віленської, Ковенської, Псковської, Могилівської, Прибалтійського генерального губернаторства, Київської, Подільської, Херсонської

і Чернігівської. Автор знайомить в коротких словах з самим проектом і його долею. Відомості взяті з листа П. Валуєва (тодішнього міністра внутр. справ) до А. Г. Тройницького (председателя Статистичної Ради) в осени 1866 р., а також з листів останнього до А. І. Артемєва (старшого редактора Статистич. Комітету) в д. 6/IX і 8/IX того ж року.

Адр. Круковскій — Страничка изъ исторіи бѣлорусскаго духовенства. Воспоминанія о протоіереѣ Павлѣ Ивановичѣ Круковскомъ („Русская Старина“, 1910, т. 143, кн. 8, ст. 240—245). Згадка про одного з забутих діячів „воссоединенія уніатовъ“, пильного співробітника митрополита Іосифа Сімашка.

А. Петрушевскій — Первые годы службы („Русская Старина“, 1910, т. 144, кн. 11, ст. 425—431; кн. 12, ст. 625—634). Спогади офіцера про перебуванє в м. Богуславі на Київщині, що малюють (досить блідо і невиразно) культурне жите одного з наших „захолустій“ в 40-х рр. минулого столітя.

Къ исторіи войны 1855 года въ Закавказьи. Дневникъ генералъ-лейтенанта И. Д. Попко („Русскій Архивъ“, 1909, кн. 6, 12; 1910, вып. 1). Щоденник генерала Попко має інтерес головно для істориків кавказської війни 1855 р. та ще хіба для описаня місцевостей, звичаїв та побуту Кавказа. Принотовуємо одначе тут сей щоденник з огляду на особу самого автора, бо знаходимо в нїм також і автобіографічний матеріал. І. Д. Попко, добре знаний як історик нашого Чорноморсько-Кубанського війська, а його праці по історії сього війська і досі мають деяке значіне для істориків, хоч, правда, не дуже високо стоять що до своєї науковости¹⁾. До „Дневника“ додані коротки біографічні відомости про І. Попка С. В. Фарфоровського і спис його праць, владжений Є. Ковубським²⁾.

Н. Барсовъ — Къ біографіи Інокентія, архієпископа Херсонскаго и Таврическаго (По письмамъ къ нему разныхъ лицъ). (Русскій Архивъ, 1911, кн. 10, ст. 167—190). На підставі листів до арх. Інокентія автор зазнайомлює з відносинами його до

¹⁾ Пригадаємо особливо — „Черноморскіе козаки въ ихъ гражданскомъ и военномъ быту“ (СПб., 1858), „Историческіе и біографическіе очерки“ (Екатеринодар, 1872), „Нѣкоторыя свѣденія о Черноморскомъ ковачемъ войскъ“ („Русскій Инвалидъ“, 1857, під псевдонімом „Помандруйко“), „Пластуны“ (в „Ставропольск. Губ. Вѣдомостяхъ“, 1855, під тим же псевдонімом), „Черноморскіе козаки въ Севастополѣ“ („Военный Сборникъ“, 1874, під псевдонімом „Эсаулъ“) і инші.

²⁾ Особисто знавши пок. Попка в Ставрополі, де він доживав свій вік „предводителем дворянства“, додаю, що се був характерний український патріот тодішнього типу. *Ред.*

щільного ряду видатних сучасників (кн. А. Н. Голіцина, С. Д. Нечаєва, гр. Н. А. Протасова, А. І. Карасевського, гр. А. П. Толстого, гр. С. С. і А. С. Нарових, гр. П. Д. Кісєльова, гр. В. і Л. А. Перовських, А. С. Норова, кн. М. С. Воронцова). В кінці подає відомості про матеріали (особливо листи до Інокентія різних осіб), що можуть служити до біографії цього церковного діяча. *О. Н.*

И. Павловскій — Къ исторіи Кирилло-Мееодіевскаго Общества въ Кіевѣ (Русская Старина, 1911, кн. 12, ст. 692—696). *Д.* Павловскій подає кілька дрібніших причинків до історії славнозвісного братства, публікуючи естафету „отношеніе“ гр. Орлова до харківського, чернігівського й полтавського генерал-губернатора кн. Долгорукого з наказом арештовання Навроцького, та оповідаючи про заходи Долгорукого в сій напрямі — про пошукування за Навроцькими Біловерським та арештованне паперів П. Куліша у його кривняка Миколи Даниловича Куліша.

Др. В. Щурат — У Захара Авдиківського (Неділя, 1912, ч. 17).

Др. Ів. Франко — Пригода З. Авдиківського дня 1-го серпня 1848 року (*ibid.* ч. 18). Захар Авдиківський, один із свідомих Русинів тридцятих і сорокових років, заслугує на нашу увагу вже задля цього самого, але постать його тим цікавіша, що був він близьким кривняком М. Шашкевича (сином діда Шашкевича по матері), що у нього мешкав Маркіян. Статейки обох авторів й цікаві тим, що видають трохи світла на сю постать одного з перших членів „Руської Ради“, твердого і переконаного Русина. Статейка *дра Щурата* цікава й для біографа Зубрицького.

Др. В. Охримович — Спомини про Костя Горбала (Діло, 1912, ч. 6). Автор в роках 1881—1888 був учеником (як гімназист стрийської гіми.) покійного Горбала — цього „каменяра“, приятеля Федьковича, видавця відомих брошур „Slovo na Slovo“ та „Holos na Holos“ і редактора „Вечерниць“, „Ниви“ й „Руси“, і подає тут його силуетку, сплянюючись не лиш на учительській діяльності, але характеризуючи й взагалі як чоловіка і суспільного діяча.

Др. В. Щурат — Фрагменти з моїх споминів. Петро Скобельський (Діло, 1912, ч. 64).

Його-ж — Петро Скобельський (Наша Школа, 1912, кн. 2, ст. 40—42). Автор подає кілька згадок про недавно помершого покійника, давнього свого учителя, а потім товариша. Сі спомини торкають ся літературної діяльності Стебельського, головню як редактора

„Зорі“. Др. Щурат опублікував тут між иншим уривок німецького перекладу Скобельського в „Кобзаря“ Шевченка. Некрольоґ в „Нашій Школі“ доповнює силуетку Скобельського. В. Д.

Література.

Вітмки в українсько-руського письменства XI—XVIII столітя для висших клас середних шкіл зложив Др. Михайло Пачовский, Львів (Жовква), 1911, 8^о, ст. 113.

Хоч ся книжка призначена для шкільного ужитку, але належить до таких книжок, до яких мусить ся приложити наукові вимоги може в меншій мірі під тим взглядом, які уступи можна було вибрати для подібної христоматії в педагогічного боку, але в більшій в уваги на се, в який спосіб старав ся укладчик 1) вловити при помочи найкрасних ввірців із неї образ старої української літератури, а 2) представити боротьбу фонетики, морфології, словні і складні живої української мови в церковно-славянщиною і поступенну їх, що так скажу, акліматизацію і дальше перемогу аж до повного вкінці опановання і горожанства. Всякі латинські, польські чи які там налеті мусять мати своїх заступників, коли хочеть ся догодити історичній вірности.

В книжці дра Пачовського маємо уривки в 39 памятників і авторів. По означенню самого укладчика ввято в христоматії Буслава уривки: в Остромирового євангелія, Похвалу князю Володимирі митрополита Іларіона й Несторове житє св. Теодосія. З христоматії Ом. Огоновського: про початок Печерського монастиря в київського Печерського Патерика, про звичаї і обичаї славянських племен і оповіданне про геройські діла Святослава в Болгарії в Початковій літописи, про кн. Данила і боярів в Галицько-Волинській літописи, про похвалу великому князеві литовському Витовту в Литовсько-руській літописи, опис гербу князя Константина Константиновича Острожського в Острожській Віблії, передне слово в граматики Мел. Смотрицького, похвальний вірш на герб Замоїських і вступ до „Тріодієна“ Петра Могили, байку про посольство Жидів у рай і уступ про дарунки, принесені Месії Жидами, в „Месії правдивого“ Йоанкія Галятовського, Чорну Раду в літописи Самовидця, повість про війну під Цедорою і Хотинном в літописи Гр. Грабянки та похід Ів. Сірка на Крим 1675 р. в літописи С. Величка. Не означено, що в христоматії Огоновського походять і отсі уступи: Хрест Володимира в Початковій літописи та Слово о полку Ігореві. Із Іпатського кодексу надруковано такі вітмки: Діяльність кн. Ярослава М. і його смерть в Початковій літописи, характеристика кн. Ярослава Галицького й похід Святослава на Половців в 1187 р. в Київській літописи, Згадка про князя Романа, Прихід Бурандая і Похорони кн. Во-

ходимира в Галицько-Волинської літописи. З Вибору українсько-руської літератури для семіварій рад. О. Барвінського взяв укладчик: великодну віршу, віршу гетьмана Мазепи та віршу „Всякому городу врав і права“ Гр. Сковороди. З праць і видань дра Франка, проф. Студинського й д. Гнатюка вибрані такі річи: уривок Слова о Лазаревім воскресінню, один суд Соломона в апокрифів, слово про Правду і Неправду, притча про трьох приятелів з „Варлаама і Йоасафа“, Евфонія веселобрмичая, уривки слова о збуренню пекла, історична пісня еп. Й. Шумлянського, вірша Ал. Падальського „О плачливомъ станїи нищаго студента“ і повість про короля з Хітарського збірника.

Віинок з Остромирового евангелія порівняний з аналогічним уступом Пересопницького евангелія (на основі описи Житецького) й перекладу Морачевського. З „Памятниковъ древней письменности“ взяв укладчик уривок із Слова о князях і легенду про свято-Николаєве „чудо ѡ нїкоємъ дѣтици“, уривок в посланія Михаїла в видання Петрушевича, легенду про Олексія Чоловіка Божого в описи проф. Карського білоруського збірника в „Журнал-і Мин. Нар. Пров.“ за 1887 р. Польмічне письменство заступлене уривком „Уні-і Грековъ съ костеломъ римскимъ“ Потія і уривком йогож листу в 1598 р. до князя Константина Константиновича Острожського в „Русс. ист. бібліотеки“, а твори Вишенського уривками двох посланій „ко всѣмъ православнымъ жителямъ“ і „ко кн. Вас. Острожському“ в 2 т. „Актвъ юго-зап. Россіи“. Є й уривок духовного завіщання Василя Загоровського в „Архиву юго-зап. Россіи“ і уривок Палінодії З. Копистенського і віршів Саковича на похорон Сагайдачного в додатків до „Исторіи Киев. Дух. Академіи“ Голубева та два вірші й один прозовий уривок із „Сочиненій“ Сковороди видання Багалія. В двох випадках сягнув укладчик до первісного жерела: є уривок вірші в „Перла многоцѣнного“ Кирила Транквіліона Ставровецького й так звана „нищенська вірша“ на Великдень в рукописи бібліотеки „Народного Дому“ ві Львові № 164.

Коли вяти під увагу розклад матеріалу христоматії на поодинокі столітя, він представляєть ся ось як. З XI ст. є виїмки з Остромирового евангелія і творів митрополита Іларіона, з XII ст. Київ-Печерського Патерика, Початкової літописи, Київської літописи, Слова о полку Ігореві і Слова о князях, з XIII ст. в Галицько-Волинської літописи, в XIV ст. зі Слова о Лазаревім воскресеню, Легенда про чудо св. Николая й уривок зі Судів Соломона, а в XV ст. Слово про Правду та Неправду, виїнок з посланія Мисаїла, Литовсько-руської літописи й роману „Варлаам і Йоасаф“. З XVI ст. маємо виїнок з Острожської Біблії, легенду про Олексія Чоловіка Божого, уривки з „Унії“ і листу Потія, двох посланій Вишенського та Духовного завіщання Загоров-

ського, з XVII ст. виїмки з Палінодії Кописиенського, граматики Смотрицького, віршів Саковича, видань Петра Могили й панегірик йому, з Перла Многоцілиого Ставроведського, Месії правдивого Галатовського, Слова о збуренню пекла, великодних віршів, історичну пісню єпископа Шумлянського та уривок із літописи Самовидця, а з XVIII ст. виїмки з літописи Грабянки й Величка, з віршів Мазепа, віршу Падальського, з творів Сковороди та повість про короля з Хітарського збірника.

Можна ще простити укладчикові відсутність у хрестоматії „Моленія“ Данила Заточника XII—XIII в., але повинні були найти місце в книжці виривки з творів Кирила Турівського, Володимира Мономаха, а поперед усього Данила Паломника, якого „Хожденіє“ представляє великий літературний і історично-культурний інтерес. Рівнож повинні були найти ся у „Виїмках“ дра Пачовського вірці творів Барановича, Симеона Полоцького, Прокоповича, Радивилівського, Ростовського, а також Климентія Зіновієва. Тому, що історія нашої старої літератури се не історія церкви, хочби навіть уніатської, не потрібні в хрестоматії виривки з Посланія Мисаїла, з Унії і листу Потія, бо се білоруські пам'ятники. Тяжка до розв'язання загадка, по що було брати до книжки білоруський текст легенди про Олексія Чоловіка Божого, коли на щасте маємо досить високо поетичних українських текстів. Один із найцікавіших і найбуїніших родів української старої белетристики заступлений тільки подіравленим уривком Слова про збуренне пекла. Ні „Владимірь“ Прокоповича ні „Милость Божія“ Трофимовича не діждали ся згадки в хрестоматії. Не вже не можна було подати хоч одної з так невинних інтермедій, як інтермедії, додані до драми Гаватовича? Нема ві одної різдвяної вірші, ні одного пам'ятника так популярного тоді сатиричного письменства в нас, майже нічого з того, що приготувало котларевщину на Україні. Можна не мати нічого й проти того, щоби найшов ся і якийсь білоруський текст у книжці, що більше він навіть повинен найти ся, але тільки з рівнобійними текстами українським і великоруським.

В хрестоматії надруковані самі тексти, без вступних заміток і з дуже нечисленими граматичними поясненнями, з яких і так велика часть хибно цитована (ст. 7, 12, 14, 17, 20, 24, 26, 29, 48, 49, 55). Звідки вятий текст, подано над, зглядно під уривками хіба на доказ, як легко було зложити книжку. Бо инакше яке значінне має для ученика прим. зазначенне „З Хітарського Зборника“ (sic, не Збірника?), коли не подаєть ся ближе, що се за збірник? Одним словом хрестоматія дра Пачовського не є вірною відбиткою розвою нашої старої літератури.

Така сама справа також з мовою текстів. Даний пам'ятник літератури може заховати ся у значно пізнійшій копії чи редакції, ніж виї-

шов знід пера автора. Тому Буслав друкував у своїй христоматії даний памятник під тим столітєм, в якого віднайдена найранніша його копія. В шкільній христоматії треба таки давати літературні памятники в ті столітя, з яких походять. Але щоби дати можливість ученикови виробити собі погляд на розвій нашої мови, конечно є подати ряд грамот в усіх століть з як найчистішою народньою мовою.

Тексти невірні передруковані. Ось кілька доказів. Оповідання про початок Печерського монастиря по означенню укладчика в்யає з христоматії Огоновського. Тимчасом стоїть

в „Вїйках“ дра Пачовського	в христоматії Огоновського
ст. 8 стр. 7 мужъ	ст. 53 стр. 3 мужъ
12 Посемъ	8 Посемъ
29 боудеть	27 боудеть

На ст. 9 стр. 2 справлено „иже“ в книжці Огоновського на „еже“ без означення.

Уривок зі Слова о Лазаревім воскресїнню в்யятий зі статї дра Франка в XXXV—XXXVI т. „Записок“.

Вїйки дра Пачовського	Записки
ст. 38 стр. 6 въ вѣрт(е)тѣ	ст. 39 врьтцѣ
9 царевъ	пѣевъ
17 пещери	40 пещеры
ст. 39 стр. 1 немощнїи	немощнїи
21 нинѣ	42 ннѣ
22 слѣнца	43 сѣнца

В текстї уривку Слова о збуренню пекла запримїтив я такі відміни:

Вїйки	Слово дра Франка
ст. 80 стр. 28 старосте	ст. 12 стр. 96 старосто
81 „ 13 Іванне	18 „ 234 Іване
„ 16 в межи	237 в мжи
83 „ 4 панове	26 „ 442 панови
„ 21 едного	458 еднаго
84 „ 19 Изволивий такаж	27 „ 486 Изволивый њ такаж

Вірша Олександра Падальського має такі відміни:

Вїйки	Карпаторуське письменство
дра Франка	
ст. 103 стр. 11 Ей	ст. 67 Ой
104 „ 5 наймудрѣйший	68 наймудрѣшший
12 в щастю	в щасцю
13 инші	инши
24 всюда	всюгда

105	9 згарджати	69 згаржати
	10 нещасливой	нещасливой
	11 серце	сердце

Взяти би хоч сам початок повісти про короля в Хітарського збірника.

Виїмки Гнатюк: Легенди

ст. 109 стр.	22 добрый до людей	ст. 4 добрый, былъ до людей
	23 сен	сей
	28 смертию	смертію

Щастє, що укладчик брав тексти до своєї книжки в друків, не в рукописній. Бо в однім випадку взяв укладчик текст з рукописи й на 46 стрічок ось скільки в відмін:

Виїмки

рукопись бібл. Нар. Дому ч. 164

ст. 84 стр.	20 витасть нинѣ	витае ^т на ^с ннѣ
	23 аби... беда	абы... была
	24 Ю(sic)тож	Ютожъ
	26 скрутилъ	скрѣшилъ
	30 глѣбокис	глѣбокисе
ст. 85 стр.	3 той... бардво	то ^т ... барво
	8 в руцѣ	в се ^р дцѣ
	10 отголь	ω ^х голь
	13 вѣчнаго... забраъ	вѣчнаго... зобралъ
	14 И той	Юто ^ж
	17 Откупленимъ... отъ	ω ^х кѣпленимъ... ω ^х
	18 вѣчну славу	весело славѣ
	19 вѣчнаго	вѣчнаго
	23 той	то ^т
	24 воскресшого	во ^с кре ^с шаго
	26 провадить	провадить
	27 радить	сади ^т
	28 Слѣшмо ся же	Слѣшмо ^ж ся
	29 И	А
	34 Витаймо и ми	Вита ^ж мо ^ж и ми
	35 котрого... Аминь.	котрого... Ами ^н .

Е дуже часто віддане через е (своєму, пороугаєт). Одні тексти надруковані кирилицею без розв'язання титл, інші в розв'язаннем, ще інші гражданкою, а є й фонетичні. *М. Возняк.*

А. И. Яцимирскій — Мелкіє тексти и замѣтки по старинной славянской и русской литературамъ. (Изв. Отдѣл. рус. яз. и слов. 1911 г., т. XVI, кн. 2).

На сей раз автор дає н-ри 61—70 заміток. Ми спинимо ся на двоє, звисних нам із старих українських рукописів; се н-р LXII (ст.

242): Чинь братотворенія въ болгарскомъ требникѣ XVI в. і LXIII (ст. 248) Сказанія о разбойникахъ, спасшихся покаянiемъ, въ старо южно-славянскої и русскої письменности. До чина братотворенія автор вертає вже по третє, говорячи про нього в 19-ій статі своїх „Замѣток“ і в описі славянських і руських рукописів румунських бібліотек. Нпiшня замітка складаєть ся в 2-ох частий, бібліографіі і літератури, в якій він зовсім не углядає українських требників, в яких сей чин появляєть ся стало — в звисних нам — від XVI в., і тексту в болгарського требника. До тексту додав автор згадки номоканонів XVII в. (Пражського і Віденського) против сього чина, як непотрiбного супроти брацтва всіх людей, та против побратимства з турчином або християнином — колиють кров один другого. — Дуже інтересна згадка сербської Кормчої XVI в., що установляє плату за чин братотворенія — одну аспру. З сеї нивької плати заключає автор про часте виконуванє сього чина. Можна згодитись з тим, тільки належить додати, що чин сам собою дуже короткий, що займав собою не більше 5—10 хвиль часу. Дуже можливо, що за раз братнилось кілька пар.

В замітці про спасших ся покаянєм розбійників автор переходить всякі вістки про них, починаючи від апокрифічної про Матір Божу, що в часі утечі в Єгипет своєю грудю кормила шість днів сина розбійникового, який опісля оказав ся каючим ся розбійником на хресті. Звертає увагу на розвиваючу ся суху галузку, що грає таку визначну роль в розбійничих покутах; займаєть ся словом „гусарь ху(р)сарь“ = *gusarius* = розбійник і переходить поодинокі оповiданя про каючих ся розбійників із скитського Патерика, Пролога, Мінеї Четї Макарія і рiжних збірників, в які дістались вони з Патериків і Прологів — всіх 12-рiжних випадків, коротше або довше описаних і літературно означених. З сими замітками лучать ся дві дальші: 64 (ст. 276) з приводу життя при. о. н. Варвара міроточивого — полеміка з пок. К. Радченком і LXV (ст. 286) „Русскіє тексты житія Варвара Луканскаго... иже бѣ разбойникъ, како приведе его богъ къ покаянiю и спасеся“.

І. Свєнцицький.

Д. И. Абрамовичъ — Описание рукописей С-Птб. Духовной Академіи. Софійская бібліотека. Вып. III. Сборники, С-Птб. 1910, ст. 2+408, вел. 8°.

В сю частину опису війшов постатейний опис (з поданєм початку і кінця статі) рукописів н-ри 1354—1489, що походять переважно з великоруських земель XVI—XVIII в. Побіч загального святоотецького, церковного і звисного апокрифічного змісту находимо в них чимало статій житій великоруських святих і похвальних служб їм. Отже святих:

соловецьким, новгородським, ярославським, ростовським, переяславським, московським, смоленським — а також і київським — Володимиру, Ольві, Борису, Глібу, чернігівським князю Михайлу і його боярину Федору, галицькому Петру архієпископу — що все легко прослідити по показникам. При поодиноких статях подапа приналежна література предмета, через що сей випуск дуже зискує на своїй актуальній вартости для всякого дослідника агіографії і церковної літератури й поезії.

З апокріфів звертають нашу увагу статі: н-ри 1357 в XVI в. л. 205—271 „Хоженіє ст. ап. и еванг. Іоанна Богослова. Списаво Прохоромъ ученикомъ его“; н-ра 1358 — XVI в. л. 80—84 мѣс. септ. 13 „Житіє и жиань блаж. и св. мч. Варипсава приимшаго Кровь Христову въ тыквѣ, истекшую изъ ребръ Гѣ наш. Іс Хѣ“. В тім же н-рі л. 450 об. — 461 об. „Чудо о градѣ Селуньстѣмъ и о Пребудѣ князѣ и неослабѣмъ его во еваніи“. В н-рі 1450 XVI в. л. 29 об. „Тита Вострьскаго камося дѣ отрѣзана плоть Господня“. В деяких збірниках переважають житія і служби в. рус. святих. Із староруських же статей найчастіше стрічають ся навчання Кирила Турівського і його молитви. Київо-печерський Патерик появляеть ся в зборниках кількома наворотами: в н-рі 1365 в XIV/XV в. л. 136—198, н-рі 1389 XVI в. л. 1—206 об.; з новіших українських писателів стрічаємо тільки Дмитрія Ростовського. В деяких збірниках стрічаємо духовні віршовані складання. І так в н-рі 1428 в XVIII в. л. 72—4 „Плачь и рыданіє пресв. Б-цы по сынѣ своемъ плотию распятомъ Гдѣ иш. Ісѣ Хтѣ (Увы мнѣ чадо мое и свѣтутворче... и на которое мѣсто кровь пала, и она землю на том мѣстѣ цѣловала), л. 360—2. Вірши о смерти (Что есть смерть потреба знати... дабы трупъ мой червми разгочили), л. 362 об. — 9 об. Рифмы о злой и всегубительной смерти красогласнии (Умствуй сія себѣ... в тебѣ пребывати и вѣчнаго и праведнаго суда ожидать); в н-рі 1481 XVII/XVIII в. л. 216 об. — 217 Стихи надгробныя (Всякій члкъ живяій оздѣ умираеть... сподоби его вѣчныя радости и славы“). У відділі історично-полемічних статей звертають нашу увагу: н-р 1451 XVI в. л. 243—61 Изложение о православней истинѣ аеппа кievскаго Спиридона; н-р 1453 XVI в. л. 112 Прѣвіє христiанину съ Папискомъ Жидовиномъ; н-р 1454 XVI в. л. 154—5 Повесть о прелести Латыньской Римскаго папы і иши...; (в тім же збірн. л. 452 Чины и престолы епископіям, како прілежать митрополиту киевському и всея Руси); н-р 1456 Послания Митрополита Даниїла XVI в. Митрополитови Ісидорови присвячені статі: н-р 1454 XVI в. л. 263—80 „О Сидорѣ митрополитѣ како пріиде изо Царяграда ва Москву... съ осмаго събора. (В лѣто 6946...); в н-рі 1464 XVI в. межи иншими полемічно-історичними статями л. 368 об. — 93 О Сидорѣ митрополитѣ, какъ пріиде изъ Царѣ-

градá на Москву со осмага събора въ лѣто 6945 (...діаволом водниъкъ своєю ему погибели), л. 408—432 Исидоровъ соборъ и хоженіе его (Повѣсть Симеона Сузд.), л. 432—8 А сіе проклятiе Сидора митрополита русскаго и гардинала еретика; н-р 1465 XVI в. л. 175—83, л. 190—203, л. 203—6, л. 230—9 я. в. В тiм же н-рi 1465 л. 243—4 О принятiи христiанства Сербами. В н-рах 1466 XVII в. i 1488 XVI в. стрiчаемо назву „Криница“ для означенiя постатейного хронографá Георгiя Амартола. В збор. XVI в. н-р 1462 л. 82 находимо: Въпросъ. Что ради начереса Иванъ вечеръ Купалницею и коеа ради вины полезна есть на разлiчныя лѣчебныя потреби... (оттолѣ мнози назнаменаша той день вонже Товить купася свѣтошъ ангеловымъ...), л. 82 об. О пощенiи, л. 83 О Кровоуспанiи, л. 83 об. —4 Уривок народнаго календаря (коли що i як робити). — В збори. 1463 XVII в. мiстить ся книга „Звѣзда пресвѣтлая“ (Сказанiе о чудесѣхъ пресв. Владычипынеш. Бцы...) л. 1—154. Сторони 357—404 виповненi показчиками, 405—8 доповненiями i поправками.

І. Свенцирскій.

Проф. В. Н. Перетцъ — Отчетъ объ экскурсиі семинарія русской филологiи проф. В. Н. Перетца въ С.-Петербургъ 20 февр. — 6 марта 1910 г. („Университетскiя Известiя“, кiївськi, 1910 р., № 5, ст. 1—14).

— Отчетъ объ экскурсиі семинарія русской филологiи въ Полтаву и Екатеринославъ 1—9 iюня 1910 г. (Ibid., 1911 р., № 2, ст. 1—99).

— Отчетъ объ экскурсиі семинарія русской филологiи въ Житомиръ (Ibid., 1911 р., № 9, ст. 1—56, № 10, ст. 57—110, № 12, ст. 111—148).

Чималою заслугою проф. В. Н. Перетца на полi науковiм та лiтературнiм, а саме — на полi дослiдження нашого старого письменства i мови, безперечно, треба вважати його видатну i позиточну для украiнознавства педагогiчну дiяльнiсть. „Семинарiй для русской филологiи“ при кiївськiм унiверситетi св. Володимира пiд його проводом стоiть: що до того ва однiм з перших мiсць серед инших подiбних закладiв на унiверситетах нашої етнiчної територiї. Невтомнiй енергiї проф. В. Н. Перетца, ширiй посвятi його для педагогiчної, виховавчої справи i умiлому, зручному руководству науковими студiями своїх ученикiв повиннi ми завдячувати в значнiй мiрi те, що маємо вже цiлу плеяду здiбних, енергiчних i солiдних молодих дослiдникiв, котрi працюють головно над дослiдженням нашої старої мови i лiтератури та вже зарекомендували себе цiнними науковими розвiдками й працями. (також — i на сторiнках украiнських наукових видань).

Особливо корисними наслідками, — і то не лише педагогічними, а й науковими (та взагалі — культурними), — визначають ся екскурсії фільольогічного семинара під проводом самого професора до найвизначніших культурних осередків України. Фільольогічні екскурсії се цілком новий і дуже позиточний винахід як для самих учасників так і для розвитку та поступу наукових дослідів, а не менше — й для самих інституцій — музеїв, архівів, книгозборів, — навіщених науково-підготованими, енергічними і пильними екскурсантами. Кожен екскурсант має нагоду і спроможність відвідати — часом дуже багаті та цікаві — провінціалні збори і переглянути потрібні для своїх наукових розвідок матеріали. Очевидно, що при тім нераз попадеться ся на очі таке, про що ні в яких описів, каталоїв та інвентарів довідати ся не можна. Надія відшукати щось нове, незнане ще в літературі серед провінціалних здебільшого неописаних, — але описаних, а то — й зовсім неупорядкованих зборів додає молодим дослідникам тим більшої енергії і зацікавлення та інтересу до роботи. І справді, зі справозданя прф. В. Перетца довідуємо ся, що нераз трапляло ся вже робити цінні відкриття. Хто хоч трохи знає сумний стан наших провінціалних музейних, архівних та бібліотечних провінціалних зборів, напевно ствердить, що не завжди зміст їх добре знаний навіть самим зарядчикам та доглядачам. Цінні матеріали часто довгий час лежать неупорядковані, неописані, навіть неопозагугувані ди інвентарів. В описах та нечисленних друкованих каталогах і описах повно помилок, недокладностей та блудів. Додати до цього здебільшого маду підготованість до своєї справи наших „кустовів“, „консерваторів“, „хранителів“, „бібліотекарів“, „директорів“, нерідке формалістичне, недбайливе відношенє до своїх обовязків, лихі матеріалні умови для технічного впорядкування зборів, — і образ наших провінціалних скарбниць покажесть ся в цілім його непривабливім вигляді. Очевидно, що гурт добре підготованих (до семинара приймають ся лише студенти в відповідним підготованєм) та пильних молодих дослідників під проводом ученого спеціаліста — багато може спричинити ся також і справі ліпшого упорядкування того чи иншого збору, і виясненю його дійсного змісту, і побільшеню енергії до праці та зацікавлення рідною старовиною у місцевих дослідників і людности; иводі навіть — поліпшеню матеріалного становища зборів через піднесенє в справозданях, пресі та перед відповідними урядами і чинниками їх потреб і недостач. Можна б тільки побажати, щоб екскурсії семинара проф. В. Перетца відбували ся частійше, тревали довше, щоб на урядженє їх уділяно було більше матеріалних засобів та щоб за прикладом проф. В. Перетца пішли инші подібні заклади вищих шкіл нашої етнічної території, направляючи свою увагу і діяльність також в першій

мірі на дослідження місцевих, українських прикмет, річей і пам'яток культури та життя, як се робить фільольогічний семінар київського університету.

Очевидно, що екскурсії до культурних осередків української етнічної території не усувають потреби відвідувань також і інших осередків, особливо столичних, та не зменшують значіння сих відвідувань. І проф. Перетц почав саме з столичної екскурсії, побувавши в своїм учениками в С.-Петербурзі 20/II—6/III 1910 р. Тільки друга та третя екскурсії звернули ся вже до українських центрів — в Полтаву і Катеринослав (1—9/VI 1910 р.) та в Житомир (20—26/X 1912 р.). Цікаво, що навіть в С.-Петербурзі екскурсантам удало ся при особистім перегляді зборів найвидатніших наукових інституцій відкрити деякі літературні пам'ятки, в науковій літературі ще не знані або через недбайливість описувачів незазначені та описані невірно чи неточно. Сюди нпр. належить віднайдені С. Масловим два відмінні видання „Зеркала Богословія“ Транквіліона і незазначений С. Голубєвим та І. Каратаєвим листок видання Київско-Печерської друкарні; рукопис „Ключа Разумінія“, Галатовського — переглянений І. Огієнком; колекція рукописів, набута Публ. Бібліотекою по Михайловскім, котру побіжно переглянув проф. Перетц і т. д. Корисні результати подорожи семінара на сім не обмежили ся. По дорозі екскурсантам удало ся побувати в Вільні і зробити деякі археографічні і ин. спостереження, а в самім С.-Петербурзі завести корисні знайомства з столичними діячами науки, обзайомити ся з науковими закладами та інституціями і поділити ся своїми науковими здобутками, відчитавши 6 рефератів з своїх праць в „Обществѣ Любителей Древней Письменности“.

Друга екскурсія була не менше удатна й позиточна. Крім важнять учебного характеру екскурсантам удало ся осягти також і деякі наукові здобутки. В Полтаві С. Маслову удало ся при перегляді стародруків зробити деякі висновки для своєї праці про листки з штихами вид. Київско-Печерської Лаври і зробити деякі поправки до опису Полтавського Епархіального Древлехранилища, владженого о. В. Трипольським. Е. Невірова разом з С. Масловим уложили спис церк.-слав. і польських книг музея К. Скаржинської. А. Будзінський зробив деякі важні спостереження при перегляді „Пересопницького“ Євангелія та виправив помилки, недогляди й пропуски в виданю П. Житецького. Н. Гудзій виправив невластиво віддані в описі В. Трипольського записі на двох Євангеліях і зробив цікаві спостереження над Каневським учительним Євангелієм. В. Адріанова використувала для своєї праці і перестудіювала список „Звізди Пресвітої“ Полтавського Древлехранилища. С. Щеглова розслідила цікаві рукописні „Виписки изъ разныхъ сочинителей“ студента Київської Академії 1796 р. Позиточні спостереження

і праці зробили також Е. Невірова, Е. Руткевичівна, А. Сичовська, Е. Тимченко і А. Ришков. Не мало зроблено було також самим провідником екскурсії. Проф. Перетц, крім важних висновків що-до „Пересопницького“ Євангелія, зробив докладний опис деяких рукописів Полтавського Древлехранилища та Збірника Крестовоздвиженського монастиря, описав рукописи Полтавського музею К. Скаржинської, поробив різні виписки й замітки. Катеринославський музей ім. А. Поля дав також не мало цінного матеріялу всім учасникам екскурсії. З результатів праць екскурсантів треба зазначити постатейний опис і витяги з рукописи. учительного Євангелія 1591 р., зроблений С. Акимовичем, опис українського збірника, зроблений В. Адриановою, студії над рукописним збірником к. XVII — поч. XVIII в. С. Щеглової, перевірку і доповнене каталога музею ім. Поля — проф. Перетца а також описи і виписки його і інших учасників в цікавих рукописів (описи і витяги з текстів подані в додатках до „Отчета“).

Остання екскурсія до Житомира була, здасть ся, найбільше продуктивною, — особливо, коли зважити на короткий час її тривання. Тут увага екскурсантів була направлена на перегляд зборів Волинського Єпархіального Древлехранилища, Бібліотеки Волинської Духовної Семинарії і Музея „Общества Исследователей Волини“. За кілька днів вони: 1) зладили опис всіх рукописів музею „Общ. Исследователей Волини“, 2) зладили опис стародруків бібліотеки Дух. Семинарії і опис частини її рукописів, 3) виноували з інвентаря Єпарх. Древлехранилища опис рукописних і старих друкованих книг, 4) описали майже половину рукописів Древлехранилища, 5) зробили ряд спеціальних спостережень і дослідів.

В цікавих „Отчетах“ проф. Перетца знаходимо багато цінних вказівок і уваг про переглянуті ним і його учениками матеріяли, докладні описи рукописів і старих друків, тексти записів і приписок на старих рукописах і книгах, просторі витяги з текстів різних пам'яток письменства і т. п.

Ол. Назарів.

Проф. В. Н. Перетцъ — Изъ старинной сатирической литературы о пьянствѣ и пьяницахъ, Спб. 1911, 8°, ст. 7. Староруська література знала багато слів, проповідий і поучень на тему пьянства. Передусім велике число протипьянственной літератури стрічаємо в „Ізмарагдах“. Найбільше характеристичний з тих творів, найпопулярніший і звисний на Руси на всякий спосіб уже в XV в. „Слово о високоумномъ хмельѣ и о худоумныхъ пьяницахъ“ відзначає ся заразом найбільшим артізмом головно задля багатства образів. Віками тягнула ся

боротьба проти пьянства, а разом із тим являли ся кожодчасні літературні відгомони сеї боротьби. З видання Снегірйова (О лубочныхъ картинкахъ русскаго народа) передрукував проф. Перетц вірш літературної манери, яка пробиваєть ся в вульгарній літературі 30—40 рр. 18 в., як гумористичну обробітку „Слова о высокоумномъ хмельѣ“. Для нас представляє більший інтерес українська віршова обробітка сеї теми, яку надрукував проф. Перетц з рукописи Церковного археологічного музею при київській Духовній Академії № (J. 89) деє половини 18 в. Се „Лѣкарство на болящихъ немощію пьянства или Бахуса новоизобрѣтенное“. Бачимо тут відмінне від великоруського трактованне предмету й розумінне теми. Вірша предкладає остру „сальвацію“ пияцям і з повним українським гумором висміває не конкретні випадки пьянства різних станів людей, але загалом пьянство як суспільну хибу.

Д-ръ Діонисій Дорожинскій — Матеріялы до исторіи житя и смерти св. священномученика Іосафата Кунцевича, архієпископа Полоцкаго. II. Речѣлы Іосафата для своихъ пресвитеровъ (Відбитка з „Церковного Востока“, Львів 1911, мал. 8°, ст. 26). Виданне тексту рукописи з розв'язаннем титл і внесенням надстрічних знаків, а задержаннем інтерпункції рукописи. На зміни в тексті не позволив уже собі видавець в отсій другій часті „Матеріяловъ для исторіи житя“ Кунцевича, в яких одначе найде більше давих дослідник церковного житя на Україні і Білоруси в дотичних часах, ніж спеціально біограф уніятського полоцькаго архієпископа. *М. В.*

Stefan Vrtel — Spis dodatkowy rękopisów Biblioteki Dzikowskiej (Przewodnik bibliograficzny, 1911, XXXIV). Се додаток до каталога Адама Хмеля: Rękopisy biblioteki hr. Tarnowskich w Dzikowie (Краків 1908). Кілька заголовків дотикає і України. Szkat. II, fasc. 3, ч. 12: Bunt Gąty i Zeleźniaka w 1768 roku (8 K, 4° дрібного письма). Fasc. 4, ч. 13: Przepowiednia Moisieja Wernyhory (записана Суходольським а переписана 1784 р.). Szk. III, fasc. 5: Wyjatek z niewydanego poematu: Opisanie walki Czarnieckiego z Tatarem i Obray hord Tatarskich za panowania Jana Kazimierza w Polsce. Szs. IV, 5: Sprawy ruskie, tatarskie i pruskie w czasiv Генриха і Стефана Баторого (копії і оригінали руські); 9. Кoresпонденція з подільським воеводою Ст. Гумецьким (м. и. листи Мазени). *З. К.*

С. Масловъ — Еще четыре проповѣди Георгія Ко-нисскаго (Чтенія въ ист. общ. Нестора лѣт., кн. 22, в. I—II, ст. XIV—66). В додатку до „Описанія рукописей Историческаго Общества Нестора-лѣтописца“ надрукував автора в 1908 р. чотири невидані пропо-

віди Юрія Кониського. Три в них виголосив Кониський на становищі префекта Київської Академії. Під зазначеним заголовком надрукував тепер автор чотири нові проповіді Кониського рівнож із київського періоду його діяльності. У вступній статі подані близькі дані про рукописи, в яких надруковані тексти, та вчислені всі 14 проповідий з київського періоду (1744—1755) з вкаванням звісних авторови списків і видань. Говорять іще про дві проповіді Кониського в того часу, але певно можна віднести тільки одну до київського періоду діяльності Кониського. Надруковані тексти проповідий в день св. Юрія 1746 р., на Великдень 1749 р., друга на Великдень і в день св. Варвари та їх відміни взяті з трьох рукописий: зі збірника 50—60 pp. 18 в., набутого автором в Андрієвського в Прилуках, зі збірника 60—70 pp. 18 в. полковника Шереметевського та зі збірника Київ—Михайлівського монастиря ч. 1748 половини 18 в. В основу видання уята рукопись Андрієвського. *М. В.*

Вол. Дорошенко — Василь Маслович, забутий український поет з початку ХІХ в. (Неділя 1912, ч. 14.) Коротка інформаційна замітка про другого по Котляревським укр. письменника, тепер зовсім забутого навіть істориками укр. письменства.

М. Возняк — З зарапа віднови українського культурного життя в Галичині. (Неділя 1912, ч. 9). Невеличка, але цікава статейка про М. М. (М. Минчакевича), автора кількох віршів в збірничку „Сняг Русь“, вложенім в 1833 р. питомцями укр. духовної семінарії у Львові і виданім проф. К. Студинським в передмові до „Кореспонденції Якова Головицького в літах 1835—49“. Д. Возняк здогадує ся, що віршик „Русин я си в роду, тим ся величаю“, який й досі приписують Шашкевичови, належить саме Минчакевичови. *В. Д.*

Na jubileusz Szewczenki (Świat słowiański 1911, I, ст. 241—247). З нагоди ювілею про вартість Шевченка для Українців і для польсько-української угоди і про вносини та відносини в Поляками і до Польщі. В додатку репродуковано копію образу виконау олівцем Ол. Чернишови у Оренбурзі 1850 р., що представляє Шевченка в товаристві одинацяти товаришів недолі в оренбурській кріпости: Бр. Залеского, Юл. Ковальського, Ол. Чернишова, Т. Вернера, Середницького, Л. Турно, Ол. Попеля, Домарадзкого, Л. Ліпського і Колесїнського. Образ сей був колись власністю Аркадія Венгжиновского в Одесі. Тут зроблено з нього в 1888 р. копію, яка тепер у руках кустоса Й. Коженковського в Кракові.

На вічну пам'ять Тарасови Шевченкови. В 50 роковини його смерті (Поетична антологія). Зібрав і видав Володимир

Супранівський. Накладом Філії Тов. „Просвіта“ в Золочеві. Друкарня Й. Ляндесберга, 1911, ст. 158, ціна 1.20 К. Видавець зібрав тут кількадесять поезій, написаних у різних часах і ріжними авторами в пам'ять Т. Шевченка, зазначаючи всюди, де їх вперше надруковано. Видавець думав спершу видати повний збірник сих поезій, „щоби тим улекшити працю критикови, який ме писати студію „Шевченко в українській поезії“, однак потім змінив свій план і дав нам збірку для ширшого загалу без наукових претенсій. В Антології багато дечого можна було пропустити з користю для книжки, за те коректу треба було зробити старанніше.

P. — Zur Feier der nationalen Wiedergeburt (Markian Schaschkewytsch. Zum 100. Geburtsjahr des Dichter.) (Ukrainische Rundschau 1912, ч. 1, стор. 24—26). По кількох словах про саме літературне відроджене представлено докладнійше його наслідки.

Sydir Twerdochlib — Markian Szaszkiwicz. Życie i działalność ideowa. (Świat słowiański 1911, II, ст. 277—291). З нагоди ювілею малює автор жите і діяльність Шашкевича. З. К.

М. Возняк — До історії альманахів М. Шашкевича. („Неділя“ 1912, ч. 13). Замітки про Шашкевичеві записи гагілок і жерело байки Хмельницького, знайденої в рукописі поета.

Т. Ревакович — Польонофільство Ник. Устияновича? („Діло“ 1912, ч. 41). В своїм фелетоні д. Ревакович збиває висловлену д. Я. Гординським в „Руслані“ (1911, ч. 69 „Тихі ювілеї“) думку про польонофільство Устияновича.

Ів. Франко — Причинки до автобіографії. (Неділя 1912, ч. 8). Замітки з приводу передмови до рос. перекладу його оповідань в виданю московської „Универсальной бібліотеки“, ч. 423 „Къ Свѣту. На промыслахъ“. Пер. съ украинскаго Г. Войташевскаго и М. Новиковой.

М. Сріблянський — Боротьба за індивідуальність. (Українська Хата 1912, кн. 2—4). Оцінка укр. літературної продукції за рік 1911.

Вол. О' Димир — Наше літературно-наукове жите в 1911 році. (Діло 1912, чч. 2 і 3). В статі поданий короткий огляд української белетристики, науки і популярних видань за 1911 рік.

В. Д.

Житє суспільне і культурне.

Slovanstvo — Obraz jeho minulosti a přítomnosti, Прага, 1912, ст. XV + 777, 8° + мапа, ціна 12·50 К.

На відомій неославянській конференції у Празі, аранжованій звісним дром Крамаржем, виникла спершу думка, як говорить він сам у своїй „Передмові“ до виписаної в горі праці, „видати популярну брошуру, котра б пояснила найширшим верствам як історичні дії, так і теперішній стап славянських народів, їх домагання політичні, амагання культурні і відносини господарські і виложила на сїм підкладі новославянські стремління“, зібрано на се навіть певну суму грошей, але нарешті по дебатах рішено видати простору працю про Славянство, на підставі котрої можна би було доперва писати популярну книжочку.

Розбирава нами книжка і являєть ся саме тою заповідженою великою працею, в якій взяв участь ряд чеських учених. Складаєть ся книжка з трьох частин. В I-й маємо монографію: Др. Я. Бідла „Історичний розвій Славянства“ (від повстання славянських держав до наших днів) (ст. 3—131), в II-й: Др. А. Богача, Територія і статистика слав. народів (135—155), Др. К. Кадлєца, Державний устрій і правнодержавне становище славянських народів (ст. 156—343), Др. Я. Бідла, Релігійні й церковні відносини серед слав. народів (ст. 344—388), Дра К. Кадлєца, Автокефальні церкви православних Славян (ст. 389—407), А. Їрака, Шкільництво слав. народів (ст. 408—449), І. Махала, Огляд славянських літератур (ст. 450—546), Фр. Таборського, Чотири розділи про славянську штуку (ст. 547—601), Др. З. Неєдлого, Славянська музика (ст. 602—626), Я. Гайрета (I. Heiret), Слав. журналістика (ст. 627—690). Ціла третя частина присвячена „Сокільству і туристиці“. Загальна редакція належить др. Ю. Полівці та др. Я. Бідлови (див. ст. 748).

Як уже можуть бачити читачі з вчислених тем і числа сторін їм відведених, „велика праця“ про Славянство, як пишмо назвав її др. Крамаж, ані вичерпує тем, ані скільки небудь широко їх трактує. І дійсно, коли приглянемо ся ближче до згаданих „монографій“, то побачимо надто велику побіжність, навіть конспективність, з якою трактують їх автори ті чи інші сторони минулого й сучасного славянських народів. Та й цілком зрозуміла така короткість — адже слав. народів чимало, а в одведених для монографії рамках треба було про всіх їх згадати. Тому й вийшла збірка невеличких статейок в роді статейок другорядних енциклопедичних словників. Мають вони вартість занадто проблематичну і щоб можна було на підставі їх зладити докладну популярну брошуру, про се й мови не може бути: ціла книжка є свого роду популяризація, дуже нерівноцінна в різних своїх частинах.

Я вже згадував про неповноту: суспільно-економічний рух, розвій кооперації цілком пропущений в книзі, про політичні партії дізнаємося дуже мало. Найгірше, що багато сторін вийшло якимись збитими і непрозорими. З цього погляду особливо слаба перша стаття др. Бідла, в якій трактує він всуміш історію всіх Славян. Тай в інших статях, де ріжним народам присвячені особні розділи, бачимо чимало браків, головно тому, що автори не в усім докладно обзнайомлені. На наш погляд найкраще би було, коли-б відповідний розділ про той чи инший нарід обробив спеціаліст тої самої народности, щоб про російську літературу писав якийсь Росіянин, про польську Поляк і т. д. А то тепер найкраще оброблені лише розділи, які доторкають Чехів, чеської історії, літератури і т. д.

Кожий, хто лиш побіжно перекарткує „Slovanstvo“, згодить ся мабуть в нами. Отже не вдаючи ся в докладний розгляд цілої книжки, приглянемо ся ближше лише до тих партій, які присвячені нам, — так нам Українцям, хоч як се не дивно для праці, заініціюваної збіговищем наших противників, які нам відмовляли навіть істновання! Та видко вже така сила факту, що його не усунеш: трудно в книзі про Славянство так таки вовсім зігнорувати великий многомільононий нарід. Можна ще зробити се що найбільше в передмові, як се вчинив др. Крамарж, котрий навіть в Галичині знає лише самих „Rusů“ (Русских), а коли мимохідь і згадав про „Malorusy“ в ній, то мислив під ними лише москвофіліє!

Передмова др. Крамаржа взагалі не прикрашає книжки, а лише її псує. В ній, розумієть ся, крім загальників і не можна було нічого сказати про славетне славянське, а тим більше „новославянське“ братерство, єдність та інші красні річи. „Ми знали, говорить др. Крамарж (ст. VI), що не сміємо відважувати ся бути судьями між братніми народами славянськими, але ми гадали, що сміємо об'єктивно виложити предмет і історичний розвій їх спорів, надіючися, що сим певно скорше причинемо ся до їх влагодження, ніж загострення“... Скільки правди в сих словах, показав недавно сам Крамарж, вмішуючися як суддя і то суддя явпо-сторонничий в наші відносини. Від друга-приятеля російських націоналістів розумієть ся иншого й годі було сподівати ся. Дивна тільки відвага його, в котрою заявляє він у передмові, що „направду не буде нікого між Славянами, хто-б не витав в щирою радістю пробудження народнього самоцізнання в Росії“, очевидно не народів її, а лише самих Росіян. Мова про чорносотенний націоналізм, як про те й свідчить дальший уступ, в котрім Крамарж, заявляючи, що „ми Славяне просто тужили по благородному „руському“ націоналізму“, виступав проти російського „інтернаціоналізму“. Крамарж не вижеть ся тим, що цілу „благородність“ московський націоналізм демаскують інші автори того самого „Slovanstva“,

пор. статю др. Бідла, котрий вказує на назадницький характер російського націоналізму,¹⁾ ворожого національним змаганням інших народів у Росії (др. Бідло згадує тут за спротивлення більшости Велико-росів узнаю Українців за окремий нарід) (ст. 128), і заявляє, що Росія, котра мріє про денационалізацію своїх Славян, не може числити на симпатії і першепство серед Славянства (ст. 129).

Правда нивше й він подібно дру Бідлови, виступає проти войовничого московського націоналізму, котрий би рад усіх пожерти, і закликає російських націоналістів задовольнити ся лише ролею „перших між рівними“ в Славянстві, а для сього передовсім не тиснути Поляків, бо се служить для „неруських“ Славян відстрашаючим елементом. Та накликаючи російських націоналістів до миру з польськими, накликаючи їх не чіпати Холщични, дати Полякам волю і обіцяючи їм, що за се підтримають їх усі інші слав. народи, „коли б вони за свободу, котру самі дали би Полякам, зажадали свободи для „Malorusy“ в Галичині“, автор мав на думці, розумієть ся, „Малоросів“ в таборі Дудикевича й Глібовицького та Ко. „Руські“ Славяне, як се недвозначно видніє з поміж рядків, всі повинні злити ся в „руском морѣ“, виняток робить др. Крамарж лише для „неруських“ Славян. Тут він рішучий і може заявити, що „Славянство ніколи не може творити оди нарід“, що треба помирити ся з славянськими індивідуальностями і даремно не нарікати на славянську розріженість, бо сила не в одноманітности. Тут зміє говорити др. Крамарж і про „теплу сердечність“ та м'яккість, „про все те, що так властиве великим письменникам і художникам славянським, особливо російським“ (IX).

Але ся сердечність, очевидно, не про нас писана. Та й якою облудою перейняті сї слова про великих письменників російських, коли пригадаємо, що дальше співає др. Крамарж пеани чорносотенству, проти котрого виступали всі сї письменники, та витає „ліквідацію революції“... Порожні неославянські фрази дра Крамаржа „аби всім без винятку дана була можливість свободного народнього розвитку“ як слід оцінив і чеський критик др. А. Черний в „Slov. Přehledí“ (ч. 3), вказавши на ворожнечу неославізму та його провідника до Українців і Білорусинів.

І одначе, хоч для Крамаржа Українців, крім Глібовицького і Ко, нема і всі руські племена зливають ся в неіснуючих „Rusové“, його співробітники, як згадувано, вже не могли здобути ся на таку відвагу

¹⁾ Варто зазначити, що др. Бідло помітив наклін до сього войовничого заборчого націоналізму октябристів і чорносотенців, націоналізму ворожого іншонаціональним рухам, і у російських лібералів-кадетів (див. ст. 128), у тих самих кадетів, про симпатії котрих до неославіянства розводить ся він на слід. сторінці.

і мусіли говорити про нас як особну націю, хоч се й було декому з них не зовсім до смаку. Виразом сього „несмаку“ в той факт, що для нас автори „Slovanstva“ не мають одного якогось імени, називаючи нас то Українці, то Малороси, то Русини (в Австрії), то Південноруси. Таку плутанину бачимо навіть у одного й того самого автора (напр. в першій статі дра Бідла: південно-руський, ст. 42; Малоруси або Українці, Малоруси галицькі, український, малоруський, ст. 43, 90, 93, 127, 128; інші приклади — нижше при кожній статі окремо). За се промовляє також і та нерішучість, в якою деякі автори годять ся на нашу окремішність, а також певні симпатії до галицьких москвофілів.

По за тим автори „Slovanstva“ все-ж даліко полишили за собою дра Крамаржа в його україножерством. Шкода тільки, що поза прихильним взагалі відношенням до нашої справи, вони виявили таке мале її знання й розуміння. І коли Росіяне й Поляки, котрим укладачі присвятили більше місця й уваги, ніж нам, невдоволені в їх статей, то тим більше можемо ми бути невдоволені в тих неодадних та коротеньких відомостей, які про нас, про наш рух, нашу історію і нашу сучасність подали наші приятелі з під неославянської звізди.

Придивимо ся ж до сих відомостей. Почнемо в першій статі др. Я. Бідла. Висше я зазначив уже головну її недостачу, що трактує вона про історію Славян взагалі, не виділяючи особно історії кожного окремого народу. Статя складаєть ся в отсих розділів: I. Повстання славянських держав, II. Середньовічний розцвіт славянства, III. Початки упадку, IV. Доба упадку, V. Славянське відродження й романтизм і VI. Під знаком реалізму й соціалізму.

Поділ, як бачимо, не дуже щасливий, бо історія поодиноких народів виламуєть ся з нього і хіба штучно можна її вложити в подані рамці. Та гірше від поділу нерівність трактовання поодиноких народів. Найбільше говорить ся про Чехів і Москалів, далі Поляків, Болгарів і Сербів, найменше про нас. Та й те, що говорить ся, треба шукати в кожнім відділі в уступах, які трактують про московську або польську державу, в виїмком лише першого розділу, в котрім подибуємо особний невеличкий, побіжний й поверховий уступ про староруську державу (ст. 14—15). Але автор мовчить, що се була українська держава, і не спинаєть ся на її діях з такою докладністю, як на діях сучасних їй інших славянських держав. Не багато пографив сказати др. Бідло й про галицько-волинську державу. Можна було навіть в тих мікроскопійних межах, які він їй одвів, сказати більше й виразнійше (див. розд. II, ст. 35—36). Тимчасом се найширші уступи в нашої історії, бо далі здибаємо час від часу лише кілька рядків, не числячи, розумієть ся, тих двох сторінок, які присвятив др. Бідло литовсько-руській державі (ст.

36—37), на одній з котрих говорить виключно про політику Витовта.

В кінці II-го розділу спинаєть ся автор над повстанням руських народностей („великоруського“ і „українського“ народів¹⁾) та висловлює і удвідняє гадку, що трудно припустити, аби руські племена злили ся б коли в один нарід. І хоч на його думку язикові й народописні ріжницї між Великорусами й Малорусами не такі великі, аби їх не можна було побороти, але історичний ровиток і ріжні традиції суть причиною, що Малоруси (Malorusové) хочуть бути осібною народною індивідуальністю. „Кому вдасть ся відвернути цілий сей численний нарід від того „нещасного“ змагання?“ питаєть ся автор. „Чи не є скорше повинністю поважних політиків числити ся з ним, як з незмінним фактом, та на сім підкладі оперти свою діяльність, а ніжгнобленнем малоруського сепаратизму зміцняти його й копати ще глибшу пропасть між обома руськими народностями?“ (ст. 43).

З дальшої історії України знаходимо тільки згадку про козацтво і „втїлення України до московської держави“ (розд. IV, ст. 24—75), а в розділі V про новітнє відродження „малоруського або українського“ народу (ст. 89—90). Згадка ся досить баламутна. На вплив освічеництва й романтизму на се відродження автор тільки вказує, не подаючи жадних фактів. За те з дальших слів його виходить, ніби укр. відродження явило ся лише як реакція на накиданне Українцям російським урядом великоруської мови замість їх старої книжної мови, заснованої на церковно-славянщині. Се накиданне навернуло, мовляв, Українців до народної мови.

Про тяглість розвитку укр. народу, про природність його др. Бідло видко й не догадуєть ся. До речі, новітнє наше „відродження“ йому так само мало симпатичне, як і словацьке — в обох він готов бачити лише „більше розділення славянства“. Про се виразно свідчить його увага про збільшення громади книжних язиків у Славян під впливом освічеництва — змагань освіченого абсолютизму та зусиль інтелігенції (див. ст. 85).

Коротенькі й недоладні згадки присвятив автор „галицьким Малоросам“. На ст. 93 вказує на розбіжність стремлінь галицьких Українців, котрі в 1848 р. разом з Поляками мислили про повстанне польської держави (?), з австрославизмом, а не подає жадного факту з нашого народного відродження в Галичині. В останнім розділі запевняє він, що галицькі „Malorusové“ досі ділять ся на дві партії — Старорусів і Малорусів, котрі ріжнять ся між собою своїм відношенням до духовенства. Моло-

¹⁾ На XIV ст. кладе др. Бідло появу назви „Мала Русь“ на відзнаку від Руси Північної або „Великої“ — розумієть ся гадка зовсім фальшива.

доруся, мовляв, складаючись з інтелігенції і вчительства, антиклерикальні. Крім того ділить сі партії питання будучої малоруської (української) держави (див. ст. 119). Увага, нема що казати, дуже мудра.

Отсе й все, що др. Бідло про нас знає. Ціла драматична наша історія, ціле новітнє відродження не існує для нього і крім принагідних та доривочних заміток і сентенцій, які не дають читачеві жадного поняття про нас, ми не знаходимо для себе жадного фактичного матеріалу в його широкій статі. Широко розводячи ся (по Ключевському) про Москалів, не зволив автор для українських партій заглянути хоч би до популярного „Очерка“ проф. Грушевського. Вагалі що до нас не може др. Бідло похвалити ся мінімальною навіть ерудіцією. Краще б було вже йому про нас і не згадувати, як так згадувати!

Коротенькі відомости про територію розселення укр. народу знаходимо в статі дра Богача (див. ст. 143—4 і 149—50). Відомости зовсім вистарчаючі для такого видання, як „Slovanstvo“; подібні відомости подав др. Богач і про інші народи, так що нам ніякої кривди нема. Шкода тільки, що автор уперто називає нас скрізь „Malorusové“.

Слідуюча статя дра Кадлеца „Державний устрій і правнодержавне становище славянських народів“ складаєть ся з нерівнорядних нарисів різної великєсти й якєсти. Найбільше місця відведено Сербам та Полякам, далі йдуть Москалі, Чехи, Болгари, Хорвати і т. д. Українці („Українці“) стоять на самім кінці — їм одвів автор ледви 9 сторінок (178—187). Кинувши ретроспективний погляд на повстаннє сучасного українського руху в Росії (з кінця XVIII в.) і зазначивши, що урядові репресії примусили російських Українців звернути свої очі на Галичину, переходить д. Кадлец до галицьких Українців, котрим присвячує три чверти своєї невеличкої статі, доводячи своє оповіданнє до найновіших часів. Про новітні періпетії укр. руху в Росії у дра Кадлеца нема навіть голої згадки, навіть натяку. Поза тим нарис присвячений Галичині написаний далеко краще й повнійше, хоч розумієть ся міг він бути багато повнійшим і докладнійшим. Шкода, що др. Кадлец починає говорити про Галичину доперва від року 1848, ніби перед тим тут була якась торрічелієва морожнєча. Розділ на „Українців і москвофілів“ (ліпше б уже на „народовців і москвофілів“, бо прецінь обидва табори належать до одного й того самого народу українського) кладе Кадлец доперва на 60-ті роки, хоч початки москвофільства треба відсунути значно наперед. По за тим не буду робити жадних уваг, крім піднесеної вище неповноти, але се річ зглядна. Найважнійша хиба статі — невідповідність заголовка змістови: після заголовка можна б очікувати натиску на правно-політичний бік укр. змагань, тим часом він майже не зазначений навіть в нарисі про Галичину, де сама боротьба з Поляками

-за рівноправність дає багато матеріалу, але все се востало ся невикористаним в статі. Про російських Українців уже й не згадую, бо їх взагалі збув автор аби як. Не можна також поминути уваги дра Кадлеца на ст. 157, де він називає Галичину колискою української політичної думки. Др. Кадлец каже, що там (в Галичині) „почали українські патріоти творити політичну програму не лиш для австрійської, але й для російської України, властивого середовища Українців“. Висловлена в такій формі правильна по суті думка про велике виховуюче політичне значіння Галичини для російських Українців очевидно далека від правди. Галицькі Українці ніякої політичної програми для рос. України не творили, а вазначування племінної єдності з рос. Українцями та виставлюване ідеалу самостійности України ще не становить такої програми.

В коротенькім і біднім нарисі дра Бідла, присвяченим Українцям в його статі про „Віроісповідні і церковні відносини славянських народів“ (див. ст. 366—8) пропущені секти на рос. Україні (штунда, мальованство і т. д.), котрі віднесені до нарису про Русиян (див. ст. 376—7). Про русифікацію українського духовенства і церкви на рос. Україні автор нічого не згадує і взагалі не сприяє ся на сучаснім положенню їх та відношенню до народу і його релігійних та культурних потреб, натомість розводить ся про „невтішний“ стан галицької уніятської церкви. Про польонізаційні заходи польського духовенства і суспільства др. Бідло не згадує нічого і тому його увага про „невтішний“ стан греко-католицької церкви може лише незаслужено очернити її в очах несвідомих читачів, котрі не знають про заслуги укр. духовенства в Галичині для національного усвідомлення народу і про боротьбу його з польонізацією. Дивно, для чого треба було ставати при згадці за число римо-католиків Русинів (Русинів — називає тут др. Бідло *pet Rusove*) знак запитання при слові Українці [*Rusů (Ukrájinců?)*]

Статю дра Бідла доповнює статя Кадлеца про автокефальні церкви православних Славян. На наш погляд ліше би було про церковні відносини говорити в одній статі, не розбиваючи річи. Про українську церкву др. Кадлец не згадує осібно і про неї треба шукати в уступі „*Rusové*“ (див. ст. 392—5). Історія боротьби українського духовенства за автокефальність православної церкви на Україні у дра Кадлеца не зачешлена, не дивлячись на те, що ще не в дуже далекій минувшині бачимо зусилля укр. духовенства відокремити ся від московського зверхництва.

В слідуочій за сею статі-д. Антонина Їрака про „Шкільництво у славянських народів“ Українцям присвячено несповна 3 сторінки, при чім Українцям російським відведено всього на все 5 рядків. Про

змагання українського суспільства в Росії в області народного шкільництва (недільні школи 60 рр., петиції земств і ин.), проби заведення укр. предметів по середніх школах, укр. катедри на університетах — автор мовчить. Нічого не говорить він і про давнішу історію укр. шкільництва, так що ніхто в читачів і не знає-же, що були у нас гарні початки, вбиті згодом обрусительною політикою.

Переходимо далі до начерку д. Махалія „Literatura maloruská“ („Obzor literatur slovanských“, ст. 477—482). Д. Махаль чомусь розпочинає свій виклад від найновіших часів, рідко коли кидаючи короткий і побіжний погляд на старше покоління половини XIX в. Се тим неприємніше, що в передмові се не зазначено. В історії славянських відроджень література грала першорядну роль, дуже часто рух зосереджував ся лише в письменстві, не раз і виглядав на зверх одмов лише рух письменницький, літературний, отже в книжці присвяченій славянським народам літературі повинно б відвести почесне місце. Тимчасом видавці „Slovanstva“ (або може й сам д. Махаль) не подбали про се як слід, що вийшло, розуміть ся, на некористь видання. Правда, вони можуть покликати ся на те, що в книзі є нарис дра Бідла „Славянське відродження й романтизм“, котрий до певної міри може служити за вступ до статі Махалія, але нарис сей може бути в пригоді тільки почасти, бо повертає на літературний бік руху лише дуже побіжну увагу, не розбираючи докладно відповідних творів, навіть не називаючи їх.

Друга недостача статей д. Махалія примітивність викладу і некритичність вибору. Автор подає не історично-літературний нарис, а щось немов каталогі письменників, коротко оцінюючи їх працю, часто не називаючи навіть головніших їх творів. При тім мішає він до купи першорядних і другорядних письменників, не раз довше спинаючись на менше важних і заслужених.

Нарис української літератури починає він з Шевченка, пропустивши Котляревського, Артемовського, Квітку, Гребінку, Шамкевича.

Згадавши коротенько про М. Вовчка, Кониського, Нечуя Левицького й Мирного і не заікнувши ся про Куліша, Ганну Барвінок, Стороженка, Руданського, Свидницького, Щоголева, перебігає чим дуж через Драгоманова до Галичини, де спинаєть ся найдовше (і взагалі в кілька разів довше ніж на ким иншім) на Франку. По за Франком спинив ся лише на Кобилянській і Стефанику, инших лише називає. Варто зазначити, що в сім реєстрі нема Яцкова, Мартовича та инших, хоч є Будзиновський, А. Чайківський, І. Кравченко.

З Галичини вертає знов на рос. Україну, спинаючи ся довше на Коцюбинським, а Л. Українку, Винниченка, Олеса, Чупринку

та інших ледви вичисляючи. І знов поруч з Винниченком ставить Н. Романович. В кінці згадує за укр. драму та називає серед драматургів крім М. Старицького, М. Кропивницького і Ів. Тобилевича ряд інших наших письменників, котрі більш відомі як поети або повістари, а не драматурги, хоч писали й драми (В. Самійленко, Б. Грінченко, Л. Яновська та інші). Взагалі нарис д. Махаля дуже марненький і очевидячки заснований не на самостійній знайомості з укр. літературою, а на тих коротеньких оглядах, які час від часу трапляють ся в чеських журналах. Та й інші нариси — російської, польської і т. д. літератур не ліпші, тільки довші. Махаль умудрив ся навіть Словінцям, Хорватам, Сербам, Болгарам присвятити далеко більше місця, ніж Українцям, хоч література сих народів зовсім не висша й не багатша від нашої. Про Білорусинів Махаль навіть не згадав.

В статях Таборського про славянську штуку — ані слова про наше малярство і архітектуру. Так само проминув укр. музику і др. Зденек Неєдли в своїй статі про „славянську музику“, хоч міг би назвати бодай Лисенка.

Про українську пресу в Австрії пише Яп Гайрет в VIII-ім розділі своєї „Славянської журналістики“, — в котрій журналістику вішає в пресою взагалі і серед газет та літературних журналів вчисляє взагалі періодичні видання, які в журналістикою не мають абсолютно нічого спільного (див. ст. 669—673), — тільки чомусь під утравістичною назвою „Malorusové“ (Українці).

Історична частина головню заповнена відомостями про москвофільську пресу, на котрій автор спинаєть ся більше, ніж на пресі народного напрямку, хоч очевидно остання і по кількості і по значінню велико перевищає першу. Угорській Україні відвів автор майже стільки місця, як і Галичині, при чім не зазначив хоч би коротенько фатальности політики Добрянського для відродження нашого народу на Угорщині. З преси російської України д. Гайрет згадує тільки „Літ. Наук. Вістник“ і „Раду“, але чомусь серед російських видань! Взагалі статя його тхне укритим симпатіями до москвофілів, від котрих мабуть засягнув він і більшість своїх відомостей¹⁾. „Зорю Галицьку“ даремне називає він „Пчолою Галицькою“. В кінці маємо статю про Соکیلєську справу у Славян д-ра Й. Шайнера (Jos. Scheiner), де про Українців (Malorusy) знаходимо лише 7 рядків (див. ст. 717), в тім і згадка про „Січи“!

В кінцевих статях про туристику нема про нас нічого.

Взагалі, як бачимо, і не багато і не докладно говорять неославянські вчені про нас, наше минуле й сучасне, а те, що говорять, таке

¹⁾ Угорські Русини-Українці для д. Гайрета розумієть ся Угорські „Русские“ — Uhoršti Rusové.

доривочне, таке коротке, таке безсистемне, що невідомий читач не буде з того хоч трохи розумний.

Тому ліпше він зробить, як відкинувши неославянську збірку на бік удасть ся до безпосереднього джерела — до української літератури.

Єдине, що варте уваги в книзі, се те, що ми піднесли висше — невгода в засадничих поглядах на нас у верховодів неославянського руху і співробітників „Slovanstva“, але голого признання законности нашого руху зі сторони авторів Slovanstva ще за мало, аби ми могли признати українську частину його скільки небудь вартою. Поручити її читачам ми рішучо не можемо. Далеко ліпші вже інші партії — чеські і південно-славянські, але сього за мало, щоб на підставі розбираної нами праці можна було написати популярну брошуру про ціле Славянство. Ні — сей замір так і лишив заміром, бо хоч редакція книги і вихвалила чеських Славістів перед усіма иншими (див. ст. 747—8), але Slovanstvo зовсім не оправдує сеї хвальби. Добру гуртову книгу про Славянство можуть мабуть написати тільки спеціалісти кожного народу.

В. Дорошенко.

А. И. Ярошевичъ — Очерки экономической жизни юго-западнаго края. Вып. IV. Бывшіе общинники Киевской губернии. К., 1911, стор. 43.

Д. Ярошевич обрав собі невеличкий район для своїх економічних студій, „Правобережну Україну“, сю найменш досліджену частину нашого краю і поволи, невтомно та в великою любовю проливає світ на економічні відносини сього району.

Праця, котру маємо розглянути, присвячена справі, що в свій час мала надзвичайну гостроту — громадському володінню землею. Правда, питання про долю його в Росії і вплив на загальний розвиток селянського господарства було для України майже „неіснуючим питанням“, бо у нас селянське землеволодіння має, загально кажучи, подворний характер. Але вважаючи на те, що подекуди, як от в Уманщині, в трохи й громадського землеволодіння землею, проблема ся має деякий інтерес і для нас.

Д. Ярошевич, хоч і торкнув ся в своїй праці місцевого явища, але зумів так його поставити та проаналізувати, що, на нашу думку, його робота здобула і загальне значіння.

В основу праці автор поклав головні матеріали досліді 1908 р., переведеного в звязку з дослідженням хуторських селянських господарств Київщини. Всіх селитьб в Уманщині з громадським володінням землею було 52, але з їх досліджено було тільки 11, то й то відомості про 1 з їх зіпсовано.

Громадське володіння землею в сіх селитьбах заведено було після того, коли на конфіскованих за участь в польському повстанню маєтках гр. Олександра Потоцького уряд зорганізував так звані „воєннія поселенія“ в 1839 році.

Характерна озвака справжнього громадського володіння землею переділи землі як загальні (корінні) так і часткові практикували ся доволі енергічно. Але останні викликали все більші непорозуміння та незадоволення серед селян. Тому й не диво, що після указу 9 ноября 1906 р. громадське землеволодіння було знищене по ініціативі самих селян, громадськими приговорами в 1907 році.

Яке ж становище тепер всіх тих бувших „общинників“?

В 10 селитьбах володінь було 4.347, або пересічно 434,7 вол. на 1 село, а землі в них 20.407,15 або 4,69 дес. на 1 волод.

Між окремими групами володінь земельна площа поділяла ся в 1908 р. так:

Групи володінь	Володінь в групі	Теж в %	Дес. землі в групі	Теж в %
Безземельні	53	1,2	—	—
0—1 дес.	128	2,9	50,5	0,2
1—2 „	242	5,5	222,7	1,6
2—3 „	706	16,0	1.633,3	8,0
3—5 „	1.623	36,8	6.546,5	32,0
5—7 „	1.032	24,6	6.066,1	29,8
7—10 „	466	10,5	3.781,2	18,6
10—15 „	127	2,9	1.492,4	7,3
15—25 „	21	0,5	379,4	1,9
Звиш 25 „	2	0,1	135,1	0,6
Разом	4.440	100,0	20.407,2	100,0

Таким чином серед „общинників“ безземельних було тільки 1,2%, тим часом коли по Київщині 14,7%. Пояснять ся ся різниця більшим наділом державних селян, до котрих зачислено селян „воєнних поселеній“ з наділом „владельческих“.

Поділ земельної площі на „угодья“ був такий: під оселями 9%, орною землею 83,4%, під левадами 6,4%, під лісом та сінокосом по 0,6%. Розглядаючи окремо поділ орної землі, автор приходить до того висновку, що в 1908 р. в досліджених громадах панувала трипільна система, при чому характерно, що толока більше втягуєть ся в сівооборот у подворників ніж у общинників, у котрих великий вплив на знищення толоки зробив закон про переход на отруби та хутори.

Що торкаєть ся окремих культур, то треба сказати, що найбільше засівало ся землі ячменем 26,0%, вівсом та житом по 19,0% та пшеницею 14,9%.

Характерні різниці між господарством подворників і общинників, зазначені автором. Перш за все засів землі цукровим буряком, котрий грає все більшу роллю в селянському господарстві Правобережної України, більше розповсюджений серед подворників Уманщини, ніж серед общинників.

Далі виявляєть ся, що общинники далеко гірше, ніж решта селянства Київщини, забезпечені мертвим інвентарем. У них ми бачимо здебільшого знаряддя з дерева — плуги, борони, тим часом коли, напр. плуг Сакка по матеріалам агрономічного відділу покійного комітету по справах місцевого хазяйства найбільше поширений серед селянства Київщини. Цікаво, що більше заможні общинники з свого погляду стоять далеко позаду од менш забезпечених землею подворників. Наскільки низький рівень забезпечення мертвим інвентарем у общинників видно з того, що 1577 володів, або 35,8% зовсім не мали ніякого хліборобського знаряддя.

Що торкаєть ся живого інвентаря, то він поділяв ся так: коней 34,2%, рогатої худоби 30,6% та дрібного товару (овець та свиней) 35,1%, при чому робочої скотини було 35,8%, решта 64,2% неробочої. Серед робочої скотини перевагу мають коні, котрі витісняють волів. Взагалі під впливом зростаючої пужди в харчах для скотини скотарство дуже падає.

Резюмуючи аналіз забезпечення живим та мертвим інвентарем господарства бувших общинників 10 досліджених сел, автор каже, що з кожних 100 володів 22,9 волод. без хліборобських знарядів і скотини, 12,9 тільки з живим інвентарем, 3,0 тільки з хліборобськими знаряддями і 61,1% з мертвим та живим інвентарем. Вище зазначена відсталість господарства общинників в порівнянню з господарством подворників виявляєть ся і у вживанню погною.

На прикінці праці своєї д. Ярошевич вказує нам причини цієї одсталости общинників і ми не можемо з їми непогодити ся — се громадський характер землеволодіння з його переділами, відсутність живого прикладу інтенсифікації хліборобства, порівнююча земельна забезпеченість та відсутність агрономічної допомоги. До праці додано чимало таблиць, котрі, при своїй повноті, можуть стати матеріалом для самостійного досліду питання з иншого погляду.

М. Порш.

Zaharia Voronca — Mihalcea cu neamurile boeresti
se au stăpânit-o de, Чернівці, 1912, стор. VI + [II] 156 + XII.

Праця про село Михальче, черновецького повіту, що положене в мішаній по часті українсько-волоській полосі що йно в остатні часи зачинає відзискувати питомий український характер. Після остатньої уря-

дової статистики, яка в черновецькій повіті робила ся дуже тенденційно в некористь українського елемента, було в Михальчу 1977 Українців (=66%), 911 Волохів (=30%), 80 Жидів (=3%), 27 Німців (=1%), 18 Поляків і 2 Чехів. Із книжки п. Воронки виходить цілком противно, що Волохи творять більшість у громаді і дають культурний елемент, що має за собою давну і поважну традицію.

Після обчислень п-ї Воронки числила громада Михальче 391 родин Волохів (себто $391 \times 5 = 1955$ душ), 198 родин Українців ($198 \times 5 = 990$ душ), 26 родин Німців (130 душ, Німців і Жидів разом), 3 родини Поляків і одну родину Чехів. Тай ціла праця писана з тим, щоб показати давну волоськість Михальча, а з другого боку розбудити традиції між місцевими Волохами. Хоч книжка має науковий характер і написана старанно, подибуємо в ній, і в передмові і в кількох дальших місцях, сильні напади на Українців, уніятів і „Галиціян“, а з окрема на „зайду“ проф. Стоцького і „релегата“ інсп. Поповича, яким авторка не може дарувати розширюваня національної свідомости і піднесеня українського шкільництва, особливо в мішаних громадах, що завляки волоському духовенству уходили, а навіть подекуди то й тепер уходять за чисто або переважно волоські. Авторка докладно обговорює історію Михальча, його початки і розвій, колонізаційний і еміграційний рух, походжене і історію поодиноких місцевих родів, інституцій і будівель, але про Українців, що творять подавляючу більшість людности, ані слова, коли не числити кількох уступів про галицьке походжене деяких українських родин (як Недільські і т. д.). Велику увагу звертає на історію місцевих родин, очевидно не селянських, а панських, хоч для зазначеня автохтонности людности важійші були би студії над селянською верствою. Наводить також деякі документи з новітших часів. Книжка прикрашена 18 ілюстраціями видів села, церкви, школи, деяких будинків і кількох представників місцевих волоських родин.

Монографія Михальча — се по історії Чернівців проф. Кайндля найбільша і найповніша праця про одну місцевість. Інші праці — Вікенгавзера, Кайндля, Полєка і ин. про деякі інші буковинські місцевости значно менші і писані давнійше. У нашій літературі таких праць про Буковину майже нема, тому обовязком наших священників і учителів піти слідами п-ї Воронки і подбати о відповідні монографії українських сіл.

З. Кузеля.

Jan Magiera — Ludność polska w Bośni (Świat słowiański 1912, I, стор. 81—100 з мапою).

Хоч статя присвячена польській людности в Боснії, містить стільки матеріалу про тамовніх Українців, що позволю собі подати про неї докладніші звістки.

Найдаввійшими Українцями, що прибули до Босві, були урядники. Після статистики з 1910 року було на 10.944 урядників лише 4.024 з анектованих країв (36·77%), решта походила з Австрії (3.846 або 35·14%) і з Угорщини (3.057 або 27·93%). Після народности найбільше було Славян (9.242), а між Славянами найбільше Сербо-Хорватів. Попри них начислено одначе ще й 1.196 Чехів, 516 Поляків, 401 Словінців і 309 Українців. Від 1890 року зачали прибувати кольоністи селяни; за час від 1890—1905 р. прийнято і оселено в Босні 1.817 родин з 9.660 душ. Після народности було в тім числі між иншим 830 родин польських і 365 українських, що творили разом більшість кольоністів. Кольоністів оселювано громадами після народности. „Jeno Polacy mieli to szczęście, że nieodstępni ich towarzysze z nimi się usadowili, podając się za Polaków i dopiero po osiedleniu się przyznali się do narodowości ruskiej“. Таким чином побіч кількох чисто польських громад повстали мішані польсько-українські оселі. Місцева людність відріжнює тепер обі народности і називає Поляків „Галіціянами“, а Українців „Русани“.

Українці осіли в більшім числі над річкою Гурянцею в селах Дубрава, Камеліца і Деветіна. Поляки займають компактно кілька громад, а у звич 20 громадах творять половину або меншу частину людности. Автор вичислює всі громади, де лише проживають Українці і виставляє статистичні дані на основі викавів банялюцького староства, статистичного бюро в Сараєві і приватних жерел. Разом числить автор 12.000 Поляків.

Кольоністи мають у кожній більшій громаді свою раду громадську і вїйта. Коли громада національно мішана, то кожда народність має свого вїйта; прииіром Деветіна, Дубрава і Конюговці, де по половині Українців і Поляків, мають по двох вїйтів, польського і українського. Хиба там, де меншість дуже невначна, не вибирають вїйтів слабо заступленої народности (прии. в Гужері, що має лише 7 Українців).

Національна свідомість невелика, але зачинають ся вже спори в мішаних польсько-українських громадах. Поляки мають 4 читальні Tow. Szk. ludowej, в Раківци, Мартинци, Деветіні і Дубраві, одну публичну польсько-хорватську школу в Мартинци і одну чисто польську приватну в Долішних Бакинцах.

До тепер існують уже парохії в Прияворі (старий деревляний костел „подаровано“ Русинам, що мають тут свого пароха), Раківци, Мартинци, Деветіні (до спілки з Русинами), Дубраві і Мілевцу. Польські парафії мають бути дуже занедбані і переважно в чужих руках: автор вішує, що як обставини не змінять ся на ліпше, всі римо-католицькі Поляки стануть Русинами. Се видно з прикладу в Деветіні, де

руська церков притягає Поляків більше ніж костел з Німцем-парохом. Крім того в Камениці існує василіянський монастир, звідки віжджають місії до Девегіни і Дубрави і стягають громади Поляків, що радо йдуть слухати „гарних проповідій“. На думку автора грозить небезпека і тим польськими селам, що мають костел, а не мають власного пароха.

Автор заприїтив також певного рода рушене між жовнірами. Між 2000 жовнірів польської народности (докладнійше 1752 римо-катол., 154 греко-катол., 51 еванг. і 79 жидів) було 154 греко-католиків, які — на гадку автора — признали ся до греко-католицького обряду, щоб святкувати подвійні свята або й тому, що „руська віра“ ліпша і висша від „польської“. До сього рушення має ще причинювати ся і се, що Русни-священники скоро дістають всілякі відзначеня і тому при всіляких нагодах йдуть перед польськими священниками, хоть би ті були віком й старші.

Здогади автора дуже неправдоподібні, бо-ж трудно, щоби жовніри признавали ся до иншого обряду, ніж се означено в документах. Противно хіба треба думати, що більшість греко-католицьких Поляків записана на Поляків таким самим правом, що й галицькі греко-католики Східної Галичини.

Доповненя до сеї статі автора можна дістати в статях Вл. Пеця: *Polskie osadnictwo w Bośni* (Przewodnik oświatowy 1910, X, стор. 395—403), Й. Коперського: *Polacy w Bośni* (Tygodnik ilustrowany 1911, стор. 29) і Я. Магери: *Chłopi polscy w Bośni* (Kalendarz „Przyjaciela ludu“ r. 1911, стор. 37—45).

З. Кузеля.

Stepan Gulischambarow — *Die Bevölkerung der Erde und ihre Verteilung nach dem Geschlecht* (Petermanns Mitteilungen 1911, I, том 57, стор. 1—4, 60—65). Автор дає наперед загальні уваги про статистичні обчисленя взагалі і віставляє дані про загальне число людности в різних часах, а потім обговорює поділ людности після пола і поодиноких держав та частин світа. Із віставлень автора видно, в котрих краях переважає жіноча людність: для Росії і Австрії пороблено крім того обчисленя і для менших територій, губерній і країв. В Росії аж в 50 європейських областях переважають жінки (1057 жінок на 1000 мушчин): в Австрії на 1000 мушчин припадає 1035, а в Угорщині 1009 жінок. Мушчини переважають в Росії в Польщі (987 жінок на 1000 мушчин), на Кавказі (901 на 1000), Сибіри (958 ж. на 1000 м.) і в Центральній Азії (958 ж. на 1000 м.) — в Австрії лише в Боснії (894 ж. на 1000 м.).

Roman Zawiliński — *Słowianie współczesni pod względem terytoryalnym i statystycznym* (Podług dzieła

prof. dr. L. Niederlego pt. „Slovanský svět“, Praha 1909.) (Świat słowiański 1910, I, стор. 213—223). Автор обговорює по черзі обшир славянської території і число Славян, розвій історичний славянських народів і дати про приріст, еміграцію, занятє і неграмотність Славян і кінчить кількома критичними увагами що до польського матеріалу, підчеркуючи слушно в устуні про спішських Поляків, що не урядові дати, а мова уживана серед народу рішає про народність темних мас.

Die Bevölkerung des russischen Reiches (Die Freistatt 1911, ч. 12, стор. 192). Наведені головні дати людности на основі обчислень з 1910 року.

Dr. L. Sawicki — Spis ludności w Austrii z dnia 31 grudnia 1910 (Ziemia 1911, II, стор. 439—440). Висліді спису людности на підставі книжки: Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung... (Statist. Monatschrift 1911, 209—245) і обговорене зіставлень М. Надобніка (Słowo polskie, Львів 1911, ч. з 5 і 8 мая) що до густоти залюдненя Галичини.

Wie in Galizien die Volkszählung gemacht wurde. Von jüdischer Seite (Ukrainische Rundschau 1911, ч. 3, стор. 87—92). Цікаві причинки до пізнаня способів, як у Галичині перепроводжувало ся статистику. З окрема представлено, якими способами записували власти Жидів на Поляків.

Dr. Emanuel Hugo Vogel — Die Aufnahmsformularen der Volkszählung im Auslande (Statistische Monatschrift 1911, XXXVII, 248—79). Зіставлене друків, уживаних при переводженю переписи у всіляких державах, між иншии у Німеччині, Бельгії, Франції, Італії, Швейцарії, Англії, Еспанії, Норвегії, Злучених Державах. Що до рідної мови питання дуже різнородні. Питаня про рідну мову стрічають ся у формулярах пруських, саксонських, угорських, швейцарських і боєвійських, про розговірну мову (Umgangssprache) в австрійських формулярах, а про національну мову в Бельгії. В богатых державах нема рубрики про рідну мову.

Dr. Marcin Nadobnik — Nasze zadania wobec zbliżającej się konskrypcji ludności (Przewodnik oświatowy Tow. Szkoły lud. 1910, X, ст. 252—258). Статя написана з вагоди конскрипції згадуєть ся тут задля критики терміну „поточна“ мова і спису числа громад та двірських обшарів у Східній Галичині, в яких число римокатоликів у 1900 р. було більше від числа Поляків, а число грекокатоликів менше від числа Українців.

Dr. Alex. Jastchenko — Die Grundprobleme des heutigen Russlands (Zeitschrift für Politik 1911, IV, стор. 191—202). Це критичний реферат, написаний з нагоди і на підставі праць Здєвховського (Grundprobleme Russlands. В. 1907), Достоевського (Politische Schriften. Sämtliche Werke XIII. Мюн. 1907), Д. Мережковського (Der Anmarsch des Pöbels. Мюнх. 1907) і Соловйова (Собрание сочинений. Москва 1902—1906) та збірок Russen über Russland hrg. v. Melnik (Франкфурт 1906) і Вѣхи (Москва 1909). Головно обговорено тут проблеми релігійні, культурні (також сексуальні) і політичні.

Dr. Robert Michels — Russland als Vormacht des Slaventums und das moderne Italien (Zeitschrift f. Politik 1911, IV, 534—568). Автор виходить з представлення заходів коло зближення Росії і Італії, що демонстраційно робилися підчас анексії Боснії й Герцеговини, і виказує, що всі ті заходи доти непевні, доки Італія не перестане винародовлювати Славян у приморських областях Австрії. В інтересі Росії лежить підтримуване полудневих Славян, яких Італія хотіла б винищити. Автор подає при тім статистичні дані про стан чисельности і культурних обставин Славян і Італійців.

Dr. Ant. Boháč — Slovanský svět prof. L. Niederle (Slovanský Přehled XIII, 1911, ст. 223—227). Критична оцінка праці Нідерле: Slovanský svět (і в рос. перекладі: Обзоръніе современнаго Славянства) у звязи із книжками Флоринського (Славянское племя) і Васілевського (Współczesna Słowiańszczyzna). Референт обговорює при тім і українське питання і промовляє за більшим акцентуванем самостійности українського народу, ніж се зроблено у Нідерле.

H. Boczkowski — Ukrajinská otázka (Slovanský Přehled XII, 1910, ст. 77—84, 212—222, 437—444; XIII, 1911, ст. 18—22, 56—59, 197—208). Автор хоче представити початок, розвиток і стан українського питання і доказати, що воно алі не сепаратистичне, алі не протиславянське. Задля тої цілі обговорює автор питання самостійности української мови і народности, назви „Русь“, „Малороссія“, „Україна“ і т. д., українську історію від самих початків, а винці українське відроджене і політичний, культурний та літературний розвій галицької і російської України в XIX століттю, багато використовуючи українську літературу, а головню працю проф. Грушевського.

Zygmunt Miłkowski — Ukrainizm galicyjski (Przegląd narodowy I, 1908, том II, ст. 141—156). Автор з польського становища представляє гезезу українського руху в Галичині і приписує його повстанє і розвиток австрійським властям.

Ruszczenie się ludu polskiego (Straż polska 1908, I, ст. 9—10). Стаття писана в політичного боку, однак дає деякі цікаві припинки до нашої етнографічної характеристики. Автор констатує, що Поляки Східної Галичини переняли багато українських пісень, багато українських слів (в роді кіпаць, zabuć, swólok), виводять гаївки під костелами, хрестять три рази худобу, як виходить по раз перший зі стайні, і хмари і т. д. Взиває про те священників, щоби викорінювали такі звичаї, як се зробили вже деякі в Західній Галичині іменовані парохі, і то в протяві одного року.

Józef Długosz — Projektowana gubernia chełmska (Przegląd narodowy II, 1909, том II, ст. 442—451). Кілька уваг про минувшість проєкту про утворенє холмської губернії і про його ідею в теперішности.

I. П. — В справі народного образования (Письмо в Просьвіти 1911, ч. 9, стор. 245—2). Щоб успішнійше ширити просвіту між народом радить автор закладати окремі комітети для народного образования, вложені в представників філій „Просьвіти“, „Студент. союза“ і „Сільського Господаря“. В статі варта уваги критика нашої дотеперішньої просвітної роботи. З. К.

Др. Ст. Баран — Галицьке шкільництво в цифровім освітленю (Діло 1912, чч. 57—71). Автор обговорює справовданє Ради Шкільної Краєвої за рік 1910 і робить ряд гострих критичних уваг і заміток, особливо що до становища українського шкільництва під польською опікою. В. Д.

Stanisław Nowicki — Powiat sanocki, jego ludność i oświata (Miesięcznik Towarzystwa Szkoły ludowej. V. Краків 1905, ст. 6—10).

W. O. — Powiat stanisławowski w cyfrach (ibidem, ст. 137—155).

Др. Stanisław Leonhard — Powiat nowosądecki (ibidem 1906, VI, ст. 292—314 в мапою).

M. C. — Lwów i powiat lwowski (ibidem, ст. 392—409).

Wincenty Badura — Ludność polska powiatów Łańcuckiego i Przeworskiego pod względem oświatowym i kulturalnym (ibidem 1908, VIII, ст. 94—104, 148—164).

Jan T. Dziedzic — Powiat Nowotarski pod względem ekonomicznym i oświatowym (ibidem 1908, VIII, ст. 205—214, 260—267, 296—312).

Stosunki narodowościowe w powiecie gorlickim (ibidem, ст. 258—259).

Zygmunt Podgórski — Powiat jarosławski pod względem oświatowym i kulturalnym (ibidem 1909, IX, str. 88—105, 148—161, 192—199, 322—347).

Andrzej Grasela — Ludność polska w pięciu sądowych powiatach podkarpackich (Skole, Stryj, Mikołajów, Bolechów, Dolina) pod względem oświatowym i kulturalnym (ibidem 1910, X, str. 332—342).

Aleksander Medyński — Ludność polska powiatu tarnopolskiego pod względem oświatowym i kulturalnym w latach 1900—1910 (ibidem 1910, str. 378—389, 443—458; 1911 i окремо). Виписую отці статі з остатніх річників Oświatow'ogo Przewodnik'a, щоби звернути увагу на територіяльно-статистичні описи, які рішило TSL перевести пляново що до усіх галицьких повітів. Описи співробітників Ośw. Przewodnik'a дають дуже багатий матеріал, який має тим більшу вартість, що всюди узгаднюють ся і дати що до Українців. Усюди обговорюють ся докладно конфесійний і національний склад людности та стан шкільництва, грамотности і народної просвіти. До деяких статей крім віставлень додано й окремі мани.

Kazimierz Piątkowski — Szkoła ludowa a stosunki narodowościowe w Galicyi (Przewodnik oświatowy Towarzystwa Szkoły ludowej. Краків 1910, X, str. 141—218 + табелі [219—241]). Дуже основна статистична студія про національне положенє галицького шкільництва взагалі, а східно-галицького зокрема. Автор завдав собі багато труду і зібрав на підставі офіціальних дат великий матеріал, який має вартість не тільки для Поляків але і для Українців. По загальнім вступі, в якім використовують ся цифрові віставлення і роблять ся загальні висновки, а передовсім пляни систематичної діяльности в т. зв. zagrożених місцевостях, подані докладні таблиці 1) з виказом громад без школи в шк. році 1907/08, 2) з виказом числа політичних громад краю а) після язикового характеру поодиноких громад, б) з огляду на школи, в) з огляду на людність без школи, 3) з уґрунуванєм політичних повітів Галичини Західної і Східної після проценту а) громад зі школами, б) громад, що належать до шкільної звязи і в) громад без школи; 4) з виказом нових шкіл, зорґанізованих в шк. році 1907/08; 5) з виказом а) числа дітей у шкільнім віці у громадах, що мають школи і належать до шкільної звязи, б) числа дітей, що побирають науку. В окремих табелях віставлено: 1) розміщенє людности Галичини після язикового характеру поодиноких громад після спису людности в 31/XII 1900 р., 2) число народних шкіл публичних після викладової мови на підставі справозданя Ради шкільної краюєвої з 1907/08 р. і число та процентове відношенє людности до шкіл. На кінци уміщено 11

мап, в яких графічно представлено процентове відношення: 1) Поляків в повітах після спису в 31/XII 1900, 2) Українців і 3) Німців, 4) римо-католиків, 5) греко-католиків, 6) протестантів і 7) жидів, 8) неграмотних, 9) громад із школами (після справоздання Ради шкільної краюї в 1908/08, 10) громад, що є у шкільній звязи і 11) і громад без шкіль. З. К.

М. Г—р. — Доля народнього учителя на Україні (Рада 1911, чч. 164, 165, 174, 178, 181, 184, 190). Статі д. М. Г—ра докладно знайомлять нас з положенням народнього учительства на російській Україні -- в його становищем матеріальним, правним і моральним. Статі ілюстровані низкою фактів.

Я. Савченко — Початкові школи на Волині (Світло, I, 1910—11, кн. 8, ст. 37—45). Автор малює невимовно тяжке й сумне становище народньої освіти і народнього учительства на Правобережній Україні. В. Д.

W. A. — Zur ruthenischen Universitätsfrage (Czerpowitzer allgemeine Zeitung 1912, ч. 2491). Обширна стаття про справу українського університету.

F. H[omolka] — Osvětový kongres rusinský (Česká Osvěta 1911, ч. 2, стор. 62—63). На підставі виданої проімятної книги обговорює автор головні реферати виголошені на просвітно-економічнім конгресі 1 і 2 лютого 1909 р. Гарне справоздане вказує, що автор обзнайомлений добре із станом просвіти в галицькій Україні. Кілька помилок в транскрипції імен (Bileňskuj зам. Біленький і т. д.) лишило ся очевидно через недогляд коректора.

F. H[omolka] — Rusínske spolky osvětové v Haliči (ibid., ч. IV, стор. 124—125). Найважніші звістки про Наук. Тов. ім. Шевченка, Руське Товариство Педагогічне, Жіночу Громаду, Руську Бесіду, Академічну Громаду, Вільну Громаду, Сокіл, Драматичне тов. ім. Котляревського, Бандуриста, Зорю, Волю, Силу, Відроджене і Тов. укр. наук. викладів імени П. Могили.

F. H[omolka] — Rusinská lidová universitá (Česká Osvěta 1911, ч. 8, стор. 253). Інформаційна звістка про діяльність „Товариства українських наукових викладів ім. Петра Могили“ в 1910 р.

(w) — Z towarzystw oświatowych ruskich (Przewodnik oświatowy Tow. Szk. lud. IX, 1909, ст. 494—6). У статі обговорюється реорганізацію „Просвіти“, Курсе господарсько-торговельний у Милочаню, Календар „Просвіти“ на р. 1910 і діяльність „Товариства укр. наук. викладів ім. П. Могили“ за першу половину 1909 р.

S. — Towarzystwo „Proświta“ w Galicyi (Przewodnik oświatowy TSL 1907, VII, ст. 126—133).

St. Rymar — Z towarzystw ruskich. „Proświta“. — „Tow. im. Michała Kaczkowskiego“ (ibidem 1909, IX, ст. 13—19). В першій статі подано коротку історію Товариства „Просвіта“ і її стан після справоздачі в р. 1904/5. В другій статі обговорено діяльність „Просвіти“ за рік 1906 і 1907 і порівняно її з діяльністю „Общества им. М. Качковского“.

Jan Hejret — Ze slovanského světa (Česká Osvěta 1911, вош. IV, стор. 121—124). Згадуючи про просвітний рух серед славянських народів обговорює автор і протиукраїнський похід російського правительства, а з окрема рішення сенату в справі рекурсу проти непотвердження товариства „Просвіта“.

Osvěta Rusinů v Bukovině (ibid. 1911, вош. IV, стор. 131).

Ukrajinský studentský svaz (ibid., стор. 131). Короткі інформації про діяльність товариств „Руська Бесіда“ в Чернівцях і „Українського Студентського Союзу“ у Львові. В наведених цифрах деякі помилки і неточности.

Scoalele noastre secundare (Cifre, concluziuni, indemnuri.) (Scoala. Anul II. Чернівці 1911, стор. 36—41). Статистичні звістки учеників в усіх буковинських середніх школах і особливе обговорення небезпечної для Волохів жидівської і „галицько-української язви“. На 6999 публичних учеників і 421 приватистів припадало 2591⁵⁴ учеників грек.-прав., 1201⁴⁵ римо-католик., 438³ грек.-кат. і 271¹⁰ евангеліцького віроісповідання, а аж 2458⁸⁰¹ Жидів. Через Жидів, що признають ся на Буковині до Німців, виносило число учеників Німців 3565⁵⁴⁸, коли Волохів було лише 1616³⁵, Українців 1367¹⁶, а Поляків 403¹⁷.

Der Studentenstreik in Russland (Die Freistatt. Відень 1911, ч. 9, стор. 136—138). З причини студентських демонстрацій по смерті Толстого розглядає автор остатні студентські рухи, їх причини і наслідки та становище правительства.

Arthur Luther — Russischer Brief (Das literarische Echo IX. Берлін 1906/7, стор. 815—818). Між иншим переповідають ся результати статі Русової в Вѣстника Европы про 25-літню діяльність української сцени (1881—1906).

Dr. Z. K[uziela] — Das ruthenische Nationaltheater (Czernowitzer Zeitung. Чернівці 1912, ч. 101). Інформаційна статейка про український театр „Руської Бесіди“, а з окрема про його персонал і репертуар. З. К.

А. Ж[ук]. — Українські касинові товариства в Галичині (Діло 1912, ч. 21).

Ст. Чарнецький — З пожовклих листків (Діло 1912, ч. 20 і 21). Д. А. Ж. з нагоди 50 літнього ювілею „Руської Бесіди“ у Львові коротенько знайомить нас з становищем українських клубів по містах і місточках Східної Галичини, скориставши в даних спеціальної анкети в сій справі Тов. „Просвіти“ і вісток поданих пресою. До історії „Руської Бесіди“ подає дещо цікавого д. Чарнецький в архіву Бесіди, а саме протокол перших загальних зборів, спис членів, що брали участь в тих зборах і цікаву ухвалу комітету з р. 1862 про приймане нових членів і гостей.

К. Храчевич — Кредитова кооперація на Правобережній Україні (Рада 1911, ч. 100—102 і окремо, Київ 1911, ст. 45). Автор розповідає про умови кооперації на Правобережжю, про відносини до неї селянства, наводить ряд прикладів з життя, а нарешті схиляється на „роботі“ почаївських монахів з о. Віталієм на чолі. В. Д.

Leo Jurowsky — Der russische Getreideexport — Seine Entwicklung und Organisation (Münchener volkswirtschaftliche Studien, ч. 105). Штутгарт і Берлін 1910, ст. 196, ц. 4 М 50. Особливо для нас Українців цікава книжка про розвій збіжжового експорту за останніх 50 літ і про його сучасний стан та організацію. Автор дає всілякі статистичні зіставлення, представляє положене продуцентів збіжжя, продажу в першій руці, організацію посередництва і вивозу і подає способи піднесення і уздоровлення торгівлі збіжжем.

Bilder aus dem hungernden Russland (Czernowitzer allgemeine Zeitung 1912, ч. 2423). Звістки про положене в полуднево-східних губерніях Росії в часі голоду.

Bogdan Krzysztofowicz — Jarmarki-krajowe (O ich znaczeniu, potrzebie i charakterze). (Gazeta polska 1911, ч. 28—29). Статя про ярмарки в давнину і тепер. Матеріал дотичить і української території.

Pawel Sosnowski — Karpaty (Ziemia 1910). Обговорюється положене, походжене, будову, поділ, мінеральні багатства, фльору, фавну, вплив на залюднене і на побут чоловіка і людність Карпатських гір. Для нас мають вартість численні фотографії нпр. Гуцула і Гуцулки в Дорі, скель в Уричу, Вайків в Гребенова, подорожі конем на Чорну гору, мосту на Прутї в Яремчу і водопад Прута під Яремчем. Долучено також кілька карт, між иншим одну етнографічну.

Dr. Ludomira Biegańska — Nafta i wosk ziemny w Galicyi (Ziemia 1910, I, стор. 596—597, 612—614, 627—628, 644—645, 666—667, 682—683, 698—700, 714—716, 730—732, 746—747). Обширна розвідка про територію, в якій добувають галицьку нафту, про історію експлуатації, геологію терену, видатність копалень і вивіз нафти і воску земного.

—r.— Die ruthenische Saisonarbeiterfrage (Ukr. Rundschau 1911, стор. 101—103). Про перешкоди, які ставить ся нашій зарібковій еміграції.

Die galizischen Schnapsschänker in Wien (Die Freistadt 1911, ч. 7, стор. 106—108). Неназваний автор звертає ся проти шинків і жидівського визиску в Галичині і наводить для блискої ілюстрації давню статю барона Кар. Фогельзанга з 1874 року: „Ein Meilenstein der Zeit“.

Dr. Maryan Stępowski — Stosunek wydajności roli do stanu oświaty w kraju (Przewodnik oświatowy Tow. Szk. Lud. 1909, IX, ст. 47—50). На підставі статі, яку обговорено і на сторінках нашої часописи, подано відношенє, яке заходить між станом просвіти, неграмотністю і числом рільничих шкіл а видатністю землі і доходом в неї — на Моравії, Буковині, в Галичині і Дальматії.

Hugo Herz — Arbeit und Arbeitsbetrieb in den österreichischen Strafanstalten (Archiv für Sozialwissenschaften XXXII, 1911, ст. 496—517). Всілякі статистичні дані про роботу в'язнів і її вислід.

Czesi na Wołyniu (Straż polska 1910, ч. 19, ст. 8). На підставі кореспонденції в чеській часописи Pozdrav ze stare vlasti (ч. 7) розказує ся про релігійне положенє Чехів на Волини і про причини, які їх довели до припята православія.

G. Smólski — Niemcy w Galicyi (Straż polska 1909, ч. 16/17, ст. 4—7, ч. 18, ст. 3—5, ч. 19, ст. 3—19, ч. 20, ст. 3—4; 1910, ч. 21, ст. 5—6). Статя не має вправді наукового характеру, але дає багато всілякого матеріалу про пімецькі колонії в Галичині, що — як відомо — розміщені головнò у східній, українській частині краю. Автор обговорює історію і сучасний стан колоній, займає ся їх числом, розміщенєм, культурним і економічним положенєм та подає виїмки з місцевих листів і етнографічні замітки. Статя виїшла також у Кракові особною книжкою.

Z[öckler] — Die evangelischen Gemeinden Galiziens im Jahre 1911 (Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina. Stanislaw 1912, ч. 1, стор. 6—8).

Die evangelischen Gemeinden der Bukowina im Jahre 1911 (ibid., стор. 8). Коротке справоздає про стан і розвиток протестантських віроісповідних громад в Галичині і на Буковині. Мимо перепон з боку галицьких властей поробила протестантська церква значні поступки, збільшуючи між иншим число шкіл і клас та духовників, особливо катехитів. Повстали також дві нові проповідничі стації, в Бродях і в Тернополи, і нова парохія в Долині.

C. — Die Zahl der Evangelischen in Galizien nach der letzten Volkszählung (Evangelisches Gemeindeblatt f. Galizien und Bukowina 1912, ч. 4, стор. 65—66). Автор зіставляє статистичні дані що до числа евангеліків у Галичині, що зменшило ся в 45.382 в 1900 р. на 37.292 в 1910 р. наслідком сильної еміграції.

Die gegenwärtige Lage des katholischen Deutschtums in Galizien. Von einem katholischen Deutschen des Bundes d. chr. Deutschen in Galizien. II. (Deutsches Volksblatt für Galizien 1911, ч. 134, стор. 2—3). В другім і кінцевім уступі обговорює добре поінформований автор положенє Німців у католицькій церкві. Церковні власти поступають з Німцями так як і з нашими латинниками, насилають їм польських священників, які всіми способами старають ся людність спольонізувати. Автор наводить деякі яркі приміри надужити з боку польського духовенства і накликає до піддержуваня німецьких шкіл і німецького духа в кольоніях, замешканих Німцями-католиками.

P. Steinmann — Einiges von Galizien und anderen Dingen, die einen evangelischen Deutschen beschäftigen sollten (Der alte Glaube XI, ч. 23).

Pfälzische Kolonien in Südrussland (Deutscher Volkskalender für Stadt und Land 1910. Одесса, 1910).

Die deutschen Katholiken in Russland (Jahrb. des Caritasverbandes für das Jahr 1910/11, стор. 66—76). В німецьких релігійних і популярних видавництвах, що появляють ся в Галичині і на Україні, стрічаємо часто статі про колонізацію і теперішнє положенє німецьких колоній на українській території. Сі статі крім звісток про німецьку людність дотикають теж їх відносин до українського народу і тому повинні бути пильно нотовані. Такий характер мають також статі, виписані у заголовку, і я згадую їх тут в доповненю до цілої серії подібних розвідок в Deuts. Volksblatt f. Galizien, Evangelisches Gemeindeblatt, Deutsche Erde, Kalender für Galizien і т. д., обговорюваних на сторінках „Записок“.

J. K. Pojezdny — Český a slovanský živel na školach vídeňských (Slovanský Přehled XII, 1910, str. 313—317). Автор подає в віденській публікації „Statistisches Jahrbuch 1907“ кілька цікавих дат про чеський і словянський елемент у віденських школах, зважаючи при тім і статистику української молодіжи. Виймаємо звідтам цифри, о скільки вони відносять ся до Українців. На віденській університеті вписало ся Українців в 1903/4 р. 63 (на 7115 усіх студентів), в 1904/5 р. 81 (на 7579), в 1905/6 р. 52 (на 7687), в 1906/7 р. 59 (на 8080) і 1907/8 р. 58 (на 8339). На консулярній академії Українців якби не було, бо лише в 1903/4 і 1904/5 р. учив ся там один Українець на 35 зглядно 33 усіх учеників. На техніці збільшаєть ся число Українців дуже поводи: 8 в 1903/4 р., 20 в 1904/5 р., 14 в 1905/6 р., 14 в 1906/7 р. і 15 в 1907/8 р. Деякий зріст видно у висшій рільничій школі, де число Українців піднесло ся в 10 в 1903/4 р. на 25 в 1907/8 при загальнім числі учасників 458 зглядно 771. Рільничя школа — се заравом одинока висша школа у Відни, де Німці були в меншости, бо мали 357 учеників проти 414 не-Німців (між тим 148 Чехів, 133 Поляків, 42 полуди. Славян, 23 Італійців, 10 Мадярів, 7 Румунів і 26 инших). Дивним дивом виказує статистика в 1903/4 1, а в 1904/5 3 Українців на євангелицькім теологічнім факультеті на загальне число 39 зглядно 51 учеників. Академія штук красних що йно в 1907/8 р. дістала одного Українця. На ветеринарній Академії було в 1907/8 5 Українців супроти 367 Німців, 118 Чехів, 77 Пол. Славян, 14 Італійців, 4 Поляків і 10 инших. На експортівій академії було вписаних в 1907/8 3 Українців. Загальне число академіків-Українців у Відни виносило у 1907/8 р. 107. Крім того було ще 8 Українців у (20) гімназіях і 10 в реальних школах.

Słowianie w Stanach Zjednoczonych (Przegląd narodowy II, 1909, т. I, стр. 120—122). Виймки із статі у краківськім „Часі“ про словянську іміграцію в Злучених Державах Північної Америки і зі статистичних обчислень оголошених 1 липня 1907 і 15 падолиста 1908 р. в органі Стоваришєня польських газет The Polish Press в Milwaukee. У першій статі обчислюєть ся польську еміграцію на 3 мільони, в другій на чотири. Українців з Росіянами має бути 350.000.

W sprawie emigracyi (Straż polska 1909, II, ч. 14, стр. 2). Обговорюєть ся реферат дра Каро на Конгресі міжнародних середноєвропейських господарських товариств 1909 р. про заложене міжнародного інституту, що збирав би законодавство цілого світа і звістки про еміграцію та приготавлював міжнародні постанови.

B. Wasiutyński — Wychodźstwo polskie (ibidem 1910,

III, ч. 23, ст. 2—3). Се реферат із обговореної нами докладно праці дра Каро: *Auswanderung und Einwanderungspolitik in Österreich* (Липськ 1909).

H. G. Wells — *Die Zukunft in Amerika*, Гна, Дідерікс, 1910, стор. 224, вел. 8°. З М. опр. У п'ятнадцяти розділах обговорені всілякі питання, дотикаючі будучини Америки, між иншим і не тільки для Американців важне питанне еміграції та становище емігрантів серед тамошньої людности. Через те книжка має вартість для тих, що займають ся студіями над заморською еміграцією.

Józef Kurudz — *List z Brazylii. Kilka słów o kolonizacyi w stanie Parana w Brazylii* (*Gazeta polska*. Чернівці 1911, ч. 34). Інформаційне письмо про стан і недостачі нашої еміграції до Полудневої Америки, а спеціально до Парани. Ближні звістки про колонію *Vera Guarana* і її околицю, залюднену Поляками і Українцями. Колонія розвивав ся добре і числить ся до ваможних. Має власні школи, а тепер викинулось ся будова лат. костела і греко-кат. церкви.

St. Łaganowski — *Argentyna w XX stuleciu* (*Ziemia* 1911, ст. 301—302, 315—317, 330—333, 387—390). Автор представляє сучасний стан Аргентини, виказуючи усюди значні поступи і віщує їй велику будучність. Автор не укриває вправді її недостач, але головний натиск кладе на корисні появи, як приміром: зріст комунікаційних засобів, людности, рільництва і промислу. Статя прикрашена кільканацятьма образками.

List z Argentyny (*Straż polska* 1911, ч. 35, ст. 6—7, ч. 36, ст. 8). Передрук в „*Gazety Katolickiej*“, що виходить у Вінівегу. Звістки про жите польських і російських емігрантів в Аргентині, а з окрема про тамошні зарібки. Згадують ся українські колонії в *Corrientes* і *Misiones*. З. К.

Видання й статі ширше обговорені в с'їм томі:

Наукова хроніка.

K. Dieterich — *Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt*, 1911.

Преісторія, антропология, археология, історія штуки.

В. Шкорниль — *Отчетъ о раскопкахъ въ г. Керчи въ 1908 г., 1911.*

Н. Поповъ — *Миніатюры греческаго минологія XI вѣка № 183 Московској Синодальной Библиотеки, 1911.*

В. Суслевъ — *Церковь Успенія Пресв. Богородицы въ селѣ Вологовѣ близъ Новгорода построена до 1352 г., 1911.*

- W. Antoniewicz — Cerkwie drewniane w pow. Sanockim, 1911.
 B. Janusz — Cerkwie drewniane w okolicach Lwowa, 1911.
 Г. Лукомскій — О геральдическомъ художествѣ въ Россіи, 1911.
 Sprawozdania komisji do badania historii sztuki w Polsce, т. VIII, в. III—IV, 1912.

Історія політична і культурна.

- Ю. Кулаковскій — Історія Византиї, т. I—II, 1912.
 В. Пархоменко — Древне-русская княгиня святая равноапостольная Ольга, 1911.
 В. Миллеръ — Къ вопросу о возрастѣ и козачествѣ Ильи Муромца, 1912.
 Н. М. — Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka i jego przyjęcie katolicyzmu w r. 1567, 19—.
 Памятники сношеній Московскаго государства съ Польско-литовскимъ государствомъ, т. IV, 1912.
 Н. Граве — Къ исторіи еврейства, 1910.
 С. Фарфоровскій — Дворянство въ Черногоріи и на Кубани, 1910.

Література.

- М. Пачовскій — Впійми в українсько-руського письменства XI—XVIII столітїа для висших клас середних шкіл, 1911.
 А. Яцимирскій — Мелкіе тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературамъ, 1911.
 Д. Абрамовичъ — Описаніе рукописей С.-Пѣтб. Духовной Академіи, Софійская бібліотека, III, 1910.
 В. Перетцъ — Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ С. Петербургъ, 1910.
 — Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Полтаву и Екатеринославъ, 1911.
 — Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Житомиръ, 1911.

Жите суспільне і культурне.

- Slovanstvo — Obraz jeho minulosti a přítomnosti, 1912.
 А. Ярошевичъ — Очерки экономической жизни юго-западнаго края, IV, 1911.
 Z. Voronca — Michalcea cu neamurile boeresti ce au stăpânit-o de... 1912.
 J. Magiera — Ludność polska w Bośni, 1912.

КНИГАРНЯ Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові Ринок ч. 10,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки
на всяких мовах скоро і точно.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією *М. Грушевського*, XX рік,
виходить що два місяці книжками по 15 аркушів.

Передплата в Австрії 12 кор., в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки
по 3 кор. (1 руб. 50 коп.).

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, ул. Супінського
ч. 21, Наук. Тов. ім. Шевченка (Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften).

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1912 РІК НА ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ,

що виходить далі книжками 12—15 аркушів великої вісімки з дав-
нійшою ж програмою, при близькій участі *В. Винниченка*, *М. Грушев-
ського*, *М. Євшана*, *О. Кобилянської*, *М. Коцюбинського*, *Ор. Левиць-
кого*, *В. Леонтовича*, *Лесі Українки*, *О. Олеса*, *Ю. Сірого*, *Л. Ста-
рицької-Черняхівської*, *Л. Цегельського*,

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА.**

За львівську редакцію відповідає др. *Льонгін Цегельський*.

Адміністрація у Львові: ул. Супінського, ч. 21.

Київським виданням завідує *О. Олень*.

Адміністрація в Києві (лише для Росії): Вел. Підвальна 14.

Передплата, платна у Львові, вносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.; на інші
терміни передплата не приймається.

В інших державах (крім Росії) передплата вносить 22 кор. (23 франки,
в Америці 4-50 доларя, в Німеччині 20-40 мар.), і може бути тільки річна.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході
книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці. Рекламувати книжку можна
найпізніше по одержанню дальшої нової книжки. Інші реклямації полага-
джуть ся тільки по вирівнанню належитости за книжку (2 кор.)

На зміну адреси треба присилати 50 сотивів; при тім треба подавати
все не лише нову, але й стару адресу. — Всякі грошеві претенсії журналу
до передплатників платні і заскаржувані у Львові. Доки хто не повідомив
адміністрації виразно окремим письмом, що перестав передплачувати журнал,
доти відповідає за всі вислані йому книжки.

З огляду, що останніми часами ЛНВістник став розширювати ся серед менше
заможних верств нашої суспільности, загальні збори Українсько-Руської Вида-
вничої Спілки з дня 9/VI. 1910 ухвалили установити річну передплату

для незаможних учеників і студентів висших шкіл, несталих
(провізоричних) учителів і учительок, підурядників, робітників
і селян у висоті 14 корон.

Українська Книгарня в Харкові,

Рибна ч. 25.

Великий вибір книжок, карток, картин, народніх українських виробів.

Останні видання

Українсько-руської Видавничої Спідки (1909—1912):

К. Біхер. Повстанне народнього господарства.	1	К 70	с
Й. Бойер: Сила віри, роман.	1	" 40	"
М. Вовчок: Посмертні оповідання (що не вийшли в попередні збірки)	2	" —	"
Т. Гайне: Фльорентійські ночі, пер. Ів. Франка, брош. 1 К., опр.	1	" 40	"
К. Гамсун: Пан, повість	1	" 40	"
Г. Деледа: Плюш (роман)	1	" 70	"
А. Доде: Оповідання	—	" 70	"
Р. Ерінг: Боротьба за право	1	" —	"
Л. Журбенко: Філістер, повість, брош. 3 К 30 с., опр.	3	" 90	"
Ке де сент-Емур: Анна Русинка, королева Франції, пер. І. Франка	1	" —	"
Гр. Квітна: Маруся, повість, 2 вид.	—	" 60	"
Р. Кіплінг: Оповідання	1	" 70	"
О. Кобилянська: „В неділю рано зіле копала“, повість	2	" 24	"
Гр. Коваленко: Гуморески (з ілюстраціями)	2	" 40	"
С. Ковалів: Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2	" 60	"
„ Чародійна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	" 60	"
„ Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2	" —	"
„ В остатній лаві, брош. 2 К., опр.	2	" 40	"
„ Щаслива бабуня, брош. 1 К 80 с.,	2	" 30	"
М. Коцюбинський: Дебют. Оповідання	2	" 25	"
М. Коє: Про полові справи, 3-ге вид.	—	" 55	"
М. Левицький: Дурисвіти	—	" 53	"
М. Лозинський: Польська народова демократія	1	" 40	"
С. Лягерлеф: Королеви півночі, оповідання	2	" 20	"
Я. Невестюк: Кандидат. Комедія в трьох актах	—	" 60	"
А. Оляр: Від монархії до республіки (з історії французької революції)	—	" 40	"
А. Сінклер: Герой капітала, повість	—	" 70	"
Т. Суліма: Народні оповідання	—	" 80	"
О. Тесленко: Страчене жите, оповідання селянина	—	" 56	"
Тисяча одна ніч, частина I, вид. 2-ге.	1	" 60	"
Ів. Франко: Украдене щастє, пєса на 5 дій	—	" 56	"
„ Лис Микита, опрвал.	1	" 30	"
„ Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	" —	"
„ Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	" —	"
„ Учитель, комедія в 3 діях	—	" 60	"
„ Зівяле листє, вид. 2	1	" 40	"
„ Батьківщина. Оповідання	1	" 15	"
„ Давне й нове. Поезії, брош. 3 кор., опр.	3	" 40	"
„ Панські жарти, 4 вид.	—	" 90	"
„ Вавилонські гимни й молитви	—	" 60	"
„ Мойсей. Поема, 2-ге вид.	—	" 60	"
Гр. Цєглинський: Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	—	" 60	"
„ Шляхта ходачкова, комедія, 2 вид.	—	" 70	"
„ Соколики, комедія, 2 вид.	—	" 80	"
Сп. Черкасенко: Хвилини, збірка поезії	—	" 56	"
М. Чернявський: Богу невідомому. Оповідання	2	" —	"

Популярна ілюстрована бібліотека „ЛАН“.

Ю. Сірий: Жите ростин. М. Шаловал: Про ліс. Ю. Будяк: Дикі люди. Нелло та Патраш, в перекладі Ю. Сірого. Р. Кіплінг: Казки, пер. Ю. Сірий. М. Грушевський: Про батька козацького Богдана Хмельницького. Ю. Сірий: Крим, опов. з подорожи. Р. Кіплінг: Нетри. Брати Моуглі, ч. I і II. Гауф: Казки, пер. О. Олєся. Ю. Будяк: Америка. М. Гехтер: Селянські заробітки. Г. Гайчук: Над чорним морем. Арабські назки, пер. О. Олєся. Томпсон і Лонг: Рогань і інші опов. перек. Ю. Будяка. Ціна кожної книжки 25 коп. С. Рудницький: Коротка географія України. Ціна 75 коп.

Книгарня Літературно-Наукового Вістника в Києві, Вел. Володимирська 28,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки
на всяких мовах скоро і точно.

ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ ВИХОДЯТЬ ВІД 1908 РОКУ.

Редакційний комітет:

Мих. Грушевський, Вол. Перетц, Мих. Василенко.

Приймаєть ся передплата на серію третю (т. IX—XII): 5 р. з пере-
силкою в Росії, за кордон — 6 р., для студентів, учеників, народніх
учителів — 3 р.

Восьмою книжкою скінчила ся серія друга. Передплатників просять
поновляти передплату по адресі: Бюро Українського Наукового То-
вариства, В. Володимирська, № 42.

Ціна першої і другої серій в продажі 6 рублів кожна.

ЗМІСТ X КНИГИ: 1. В. Щербина: Памяти Якова Шульгина (з портретом).
2. Мих. Грушевський: Сучасна вірша про неволю Вишневецького. 3. С. Гаєвський:
Київські списки повісти „Александрія“. 4. Л. Добровольський: Варіант пісні 18-го віку
про земляні роботи. 5. Ор. Левицький: Церковні справи на Запоріжі в XVIII в. 6. М.
Петров: Пасхальна вірша говорена ніби запорозцями своему гетьманови р. 1795, по
рукописному списку Києво-Печерської Лаври. 7. С. Драгоманів: Дрібне землеволо-
дінне на Полтавщині. 8. М. Порш: Робітництво України. Нарис по статистиці праці.
9. Хроніка за 1911 р.

З огляду, що надсиланне передплати з Галичини на Записки Українського
Наукового Товариства в Києві, очевидно, робить труднощі багатьом, Рада Тowa-
риства за порозуміннем з Книгарнею Наукового Товариства ім. Шевченка поста-
новила: замість передплати для Галичини завести продажу поодиноких томів За-
писок в тій книгарні по зниженій ціні, а власне том буде продавати ся в ній по
3 кор. 20 сотиків.

Вийшла новим виданнем

ІЛЮСТРОВАНА

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Проф. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

значно доповнена, багато нових ілюстрацій. Ціна та сама.

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА УКРАЇНІ XVI—XVII вв.

Проф. Мих. Грушевського

Популярно написана, багато ілюстрована книжка. В звичайній обгортці
ціна 3-50 К, в кращій 5-50 К, в гарній оправі 1 руб. 85 коп.

Склад в Книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок, ч. 10,

має на складі між иншими отсі книжки :

	Корюк
Адріан. Аграрний процес у Доброостанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0:40
„ Чари на Україні	0:45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Бодянский О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Д. Маруся, теж	0 26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0:26
Будяновський В. Хлопська посілість в Галичині	2—
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
Вовк Хв. Антропометричні досліди укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1:50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношик в народній поезії	1:00
„ Русини Пришівської єпархії і їх говори	1:40
„ Словаки чи Русини?	0:80
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	1:40
„ Угродуські духовні вірші	2 50
„ Зносини Українців із Сербами	0:80
„ Народна пожива на Бойківщині	0:40
„ Як писати заміник оя при дієсловах	0:40
„ Бойківське Весіле в Мишанці	0:60
„ Весіля Керестури	1—
„ Віршована легенда про рицаря і смерть	0:40
„ Хоценський співанник Левицьких	0 60
„ Легенда про три жіночі вдачі	0:25
„ Руські оселі в Бачці	1—
„ Лірники	2—
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції.	7:50
„ Ілюстрована Історія України	5:20
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0 60
„ Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Війми з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2:00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12:00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0:40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0:20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0:20
„ Звенигород галицький	0:70
„ Пожоронне поле в с. Чехах	0:60
„ Описи Ратенського староства	0:60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1:00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0:50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0 50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0:20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0:30
„ Спірні питання староруської етнографії	0:50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0:50
„ Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0:45
„ Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України	3:00
„ Господарство польського магната на Задніпров'ю перед Хмельниччиною	0:40
„ Дмитро-Вишневецький Байда в поезії й історії	07 0
„ Про батька козацького Б. Хмельницького (попул. оповід. з ілюстр.)	0:70
„ Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII вв. (з ілюстр.)	3:50
„ Нові конструкції початків словянського і українсько-руського життя	0:40
З. Цинтер. Історія географічних відкриттів у XV—XVI ст.	2:20
Дзиджора Ів. Матеріали московського „Архива Міністерства Юстиції“ до історії гетьманщини	0 40
„ Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—80 рр.	2—
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0:20
„ Рай і поступ 2 вид.	1:00
„ Микола Ів. Костомарів	0:16

	Корон
Драгоманів М. — Літературно-суспільні партії в Галичині	1:80
„ Козаки	0:30
„ Листи до Ів. Франка і інших т. I.	3:40
„ Листи до Ів. Франка і інших, т. II.	4:40
„ Шевченко, українофіли й соціалізм	2:00
Еган Е. Економічне положення руських селян на Угорщині	0:26
Енгельс Ф. Початки родини, приватної власності і держави	1:05
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3:00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4:00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по	6:00
Бфремов С. Національне питання в Норвегії	0:30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4:00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4:00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Бєтзькій	5:00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4:00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4:00
„ т. VII: — Люстрації королівщин з р. 1570	4:00
„ т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630	4:00
Життя і Слово, вісник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5:00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0:40
Заневич — Знесення панщини в Галичині	1:00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVIII по 3:00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5:00, комплекти I—XX по 48:00, I—L по	120:00
Збірник філologischної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4:00, в оправі	5:00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3:00, на ліпшій папері	4:00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3:00, на ліпшій папері	4:00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II, нап. О. Кониський	4:00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5:00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4:00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III	4:00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7:00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про укр. народню словесність і письменство	4:00
„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49	6:00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Руси XVIII—XIX віку	4:00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4:50, на ліпшій папері	5:50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7:50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI	7:50
„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII	8:00
Збірник математично-природописно-лінарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2:00, т. XI—XIII по	5:00
„Зоря“, щомісячне літературно-наукове, р. II і V по 6:00, р. VI і IX по	10:00
„ „ „ „ літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по	12:00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов.	3:00
„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов.	0:10
„ Пачкарство бакуну в горах у Галичині в XIX ст.	0:60
„ Причинки до історії рекручини в Галичині	0:20
„ Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр.	0:20
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2:40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4:00
т. III. і IV. Д. Гловайський — Клятий період України-Руси	6:80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3:00
т. VI. Антонович Вол. і Гловайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3:20
т. VII. Іван Липищенко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV вв.	3:20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2:00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12:80
XIII. М. Костомаров — Гетьманованє Виговського і Ю. Хмельницького	3:20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8:40

XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережжі	5 00
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в	3 00
XX. Шульгин — Начерк Колівищини	5 00
XXI і XXII. Розвідки про селитовство на Україні Руси в XV—XVIII ст.	5 00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	4 00
Інґрем Дж. Історія політичної економії	0 60
Канцкі Кароль, Народність і її початки	1 20
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	0 25
Карев М. Філософія історії	2 80
Філософія культурної й соціальної історії	4 00
Колесса Ф. Ритмика українських народних пісень	2 30
Конрад и. Національна економія	1 00
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	2 00
Письмо до ред. Колокола	0 60
Кременецкий Ів. — Оборонна організація руських селян на галицько угорським пограниччю в 1848—49 рр.	0 15
Помічні дії. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX ст.	0 20
До історії організованя національних гвардій в 1848 р.	1 —
Цуцилівська тривога в 1848 р.	0 10
Фальшоване метрик для польських повстанців в 1830—31 рр.	0 12
Аграрні страйки і бойоти у східній Галичині в 1848—49 р.	0 80
Галичина в другій половині XVIII ст.	2 50
Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850	1 70
Кримський А. Мусулманство і його будучність	2 00
Крип'якевич Ів. Львівська Русь в першій половині XVI в	0 30
Др. Буаяла З. Причинки до народ. вірувань з початком XIX ст	0 30
Про студії над дітьми	1 50
Угорський король Матвій Корвін в славянській усній словесности	7 00
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	1 00
Руська Правда	12 00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 18 00, повні річники 1899—1907 по 16 00, книжки V—XII за 1898, в додатком ровночатих у попередніх книжках статей	2 80
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. 1	0 30
Л. Маянаець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	17 00
Матеріали до українсько-руської етнології т. I, III і VI	22 00
т. II. IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	2 00
т. VIII і IX по З К, т. X і XII по 5 К, т. XI	2 00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2 00
Огоповський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8 00, т. IV.	3 00
Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	0 70
Олександрович В. Раси Європи	3 00
Опишевич Г. — Руська бібліотека т. III	4 00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокрифи старозавітні	5 00
" т. II і III. Апокрифи повозавітні по	5 00
" т. IV і VI. Апокрифи і легенди з українських рукописів по	6 00
" т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	4 00
М. Павлик. М. П. Драгоманів, його ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	6 00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	0 20
Словянська держава перед двома тисячами літ	0 40
Скандинавщина в давній Русі	1 60
Слово о полку Ігоревім	2 80
Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2 —
Правничя часопись, річник IV—V по 6 00, VI, VII—X по	2 —
Правничя бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	5 00
Правничя і економічна часопись, т. I—III по 3 00, т. IV—V і VI—VII по 4 00, т VIII—IX	1 00
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	0 80
Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	2 00
Начерк географічної терміології	1 00
Свенціцкий Іл. „Архангелови вшчання Марии“ і благовіщенська містерія	0 80
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0 40
Міжнародні революційні партії	0 45
Церква й католицькі партії в XIX ст.	0 60
Ф. Стрко. Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	1 00
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльности	4 40
Стороженко М. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	

Щький С. — Буковинська Русь	2-40
удинський К. Др. З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853	0-70
Польські конспірації серед руських питевців і духовенства в Галичині в роках 1831—46	3-00
Тен Г., Фільософія штуки	1-00
„ Нариси із старинного світа	0-65
Гердецький О. Москвофіли й народовці	0-30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2-00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3-00
„ Київська Коваччина 1855 р.	0-10
„ Маруся Богуславка в українській літературі	2-00
„ Матеріяли до іст. Гал. Русі — дивн. Жерела IV і V	
„ З історії галиц. соймаків	0-40
„ Володимир Антонович	2-—
„ Словацький висланник на Україні 1709 р.	2-—
„ Причинки до іст. Мазепищини	0-50
„ Листи Петра В. до Л. М. Сінявського	1-—
„ Угорщина і Польща на поч. XVIII в., ч. I.	3-—
„ Причинки до пізнання терит. Угор Русі	0-20
„ Угорські Русини в уряд. статистиці	0-20
„ Етнографічна карта Угор. Русі	6-—
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0-30
„ Розвій астрономічних поглядів	0-45
„ Розвій поглядів на ляхву	0-30
„ Розвій поглядів на вселенну	0-30
„ Розмови з Л. Толстим	0-30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцький, Опис рукописів Народного Дому	4-00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихліри в Галичині 1784—1840 р.	4-00
Т. III: М. Тершаковець, Матеріяли до історії нац. відродження Гал. Русі в 1830—40 рр.	5-00
Т. IV: Матеріяли до історії шкільництва у Галичині XVIII—XIX в.	3-00
Т. V: М. Возняк, Фільологічні праці Ів. Могильницького	5-00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4 00, IV, 3 00, опрavnі о 1 20 дорожні.	
Уманець і Сілака — Словар російсько-український т. I—IV	12-00
Фер Л. Будда і Буддизм	0-80
Франко Ів. Іван Вапшецький	2-00
„ Прє папщину і її знесенє 1848 р.	0-60
„ Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	2-00
„ Слово о Лазаревь воскресєніи	0-50
„ Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0-30
„ Шевченко героєм польської революційної латєнди	0-40
„ Карпато-руське письменство XIII—XVIII в.	2-00
„ Лукино Кобилиця	0-40
„ Козак Плахта	0-40
„ Король балагулів Антін Шапкевич і його українські вірші	0-35
„ Матеріяли до історії коліуїщини	0-40
„ Наливайко в мідній бичі	0-35
„ Пісні про иранду і неправду	0-80
„ Громадські шпихліри в Галичині 1784—1840.	1-00
„ До біографії Івана Вагилевича	1-00
„ Причинки до студій над Острожською Біблією	0-30
„ Святий Климент у Корєуї	5-00
„ Студії на поли Карпато-руського письменства	1-00
„ Студії над народніми піснями. Ч. I	3-50
„ Нарис історії українсько-руської літератури до р. 1890	3-60
Др. А. Форель. Гієна нервового і духового житя	2-40
„ Про алькоголізм	0-30
Е. Фрас. Нарис геології	1-50
Е. Шієр. Політична історія Палєстини	3-50
Др. В. Шурат. Увільненє злочинця дівчиною в Бродах 1727 р.	2-00
„ До біографії і пєсань Івана з Вишні	0-35

НБ ПНУС

249247